L.C. Dunsterville

DUNSTERFORCE
GİZLİ ORDU
BAKÜ'DE İNGİLİZ-ERMENİ İŞGALİ

Çeviri: Cengiz İ. Çay

TARİH & KURAM

DUNSTERFORCE GİZLİ ORDU
Bakü'de İngiliz-Ermeni İşgali
Tümgeneral L. C. Dunsterville

Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Abdulhalûk Çay
Çeviri: Cengiz İ. Çay
Editör: Kaya Ataberk
Kapak Tasarımı: Neslihan Bilge

ISBN: 978-605-9833-32-5

T&K YAYINLARI No: 13
Birinci Basım: Mart 2016

İlk kez 1920'de Londra'da Edward Arnold tarafından basılmıştır.

© 2016, T&K Yayınları
Kitabın Türkiye'deki tüm yayın hakları T&K Yayınları'na aittir. Yayınevinden yazılı izin almadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

T&K YAYINLARI

İnternet: www.tarihvekuram.com ***e-posta:*** bilgi@tarihvekuram.com
Baskı ve Cilt: İstiklal Matbaası Yıldız Sanayi Sitesi Kat: 3 No: 131 Cevizlibağ/İstanbul
Tel: (0212) 481 92 57

DUNSTERFORCE GİZLİ ORDU

Bakü'de İngiliz-Ermeni İşgali

İngiliz Generali L. C. Dunsterville'in
Türk-İslam Kafkas Ordusu'na Karşı
Bakü Direnişi

Tümgeneral L. C. Dunsterville

Çeviri: Dr. Cengiz İ. Çay

Tümgeneral L. C. Dunsterville

İçindekiler

Bakü'nün Kurtuluşu (15 Eylül 1918)
Hakkında Bir Kaynak Eser 9

Önsöz 17
Bölüm I
Aralık Kapılar 19
Bölüm II
Keşif Esnasında "Zevkli Bir Seyahat" 29
Bölüm III
Deniz! Deniz! 47
Bölüm IV
Hemedan'a Geri Dönüyoruz 65
Bölüm V
Hayaletlerin İttifakı 81
Bölüm VI
Ev Sahiplerimizi Tanıyoruz 95
Bölüm VII
Kıtlık 111

Bölüm VIII
Hemedan'da Kısa Bir Duraklama 127
Bölüm IX
İleriye Atılan Adım 145
Bölüm X
Denize Doğru Son Durak 157
Bölüm XI
Türkler, Kafirler ve Sapkınlar 173
Bölüm XII
Bakü ile Temas 189
Bölüm XIII
Bakü Hattına Kuvvet Yığıyoruz 207
Bölüm XIV
Her Şeyde Yetersizlik 225
Bölüm XV
İçerdeki Düşman 243
Bölüm XVI
Gelecek Hadiselerin Gölgesi 253
Bölüm XVII
Geri Çekilme 267

Dizin 285

Bakü'nün Kurtuluşu (15 Eylül 1918) Hakkında Bir Kaynak Eser

Bilindiği gibi Gence geçici başkent kabul edilerek 28 Mayıs 1918 tarihinde Azerbaycan Türk Cumhuriyeti ilan edilmiş ve Türk Devleti (Osmanlı İmparatorluğu) ile imzalanan Batum Antlaşması'nın ek protokolü ile başkent Bakü'nün kurtarılması için Türkiye'den yardım istenmiş ve bu Türkiye tarafından kabul edilmişti.

Türkiye ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında imzalanan 4 Haziran 1918 Batum Antlaşması'yla, Türkiye'nin Azerbaycan'a kuvvet gönderme ihtimalinin artması karşısında Bolşevik Rus idaresi Almanya'ya başvurmaktan başka çare bulamadı. Almanya, Türkiye ile müttefik olmasına rağmen, Türk ordularının Kafkas Cephesi'nde ilerlemesini ve başta Azerbaycan olmak üzere Rusya mahkumu diğer Türk toplulukları ile siyasi, kültürel ve ekonomik işbirliği gerçekleştirmesini arzu etmemekteydi. Bilhassa XIX. yüzyılın ortalarından itibaren önem kazanan Bakü petrolleri Alman emperyalizminin iştahını arttıran en önemli sebepti. Brest-Litovsk görüşmelerinde Türkiye'nin Doğu Anadolu'da kaybettiği toprakları istemesi üzerine devamlı itidal tavsiye eden veya Türkiye'nin bu isteğini duymamazlığa gelen Almanya, diğer taraftan büyük bir Gürcistan projesine sıkı bir şekilde sarılmıştı. Batum'un Türkler tarafından geri alınması sırasında (14 Nisan 1918) Gürcü kuvvetlerine komuta eden

birçok Alman subayı da esir edilmişti. Türk-Alman ihtilafı Gürcistan'ın istiklalini ilan ettiği 26 Mayıs 1918 tarihinde Tiflis'te yapılan törenlerde had safhaya ulaşmıştı. Törene çok sayıda yüksek rütbeli Alman subayı katıldığı gibi, Geçici Poti Antlaşması (28 Mayıs 1918) gereğince Gürcistan, Batum-Tiflis demiryolunun kontrolünü Almanlar'a terk etmişti. Türkiye'nin Gürcistan üzerinden Azerbaycan'a göndermeyi düşündüğü kuvvetler Almanların çıkardığı güçlükler dolayısıyla gecikiyordu.

Diğer yandan Türk ordusunun 15 Mayıs 1918 tarihinde Gümrü'ye girmesi ve **General Nazarbekov** komutasındaki Ermeni kuvvetlerini de geriye atmasından sonra 28 Mayıs 1918 tarihinde **Çiçerin** imzasıyla Rusya, Türk elçisi **Galip Kemalî Bey**'e bir nota vererek, Brest-Litovsk'la Rusya için oldukça önem taşıyan Kars, Ardahan ve Batum'u Türkiye'ye terk ettiklerini, bundan böyle Türkiye'nin Kafkasya'daki harekatına müsaade edemeyeceklerini, Gümrü'nün işgalini protesto ettiklerini bildirmekteydi.

Azerbaycan meselesinde Alman-Rus, Alman-Gürcü ittifakının yardıma gidecek Türk ordusuna devamlı zorluk çıkarması karşısında **Enver Paşa** yeni bir planın uygulanmasını emretmişti. Buna göre Azerbaycan'da bir ordu kurulacak ve mevcudunun büyük bir çoğunluğu Azerbaycanlı Türklerden oluşturulacaktı. IX. Ordu adıyla yeni teşkil edilen kuvvetler **Yakup Şevki Paşa**'mn emrine verilecek, **Yakup Şevki Paşa**, Tebriz ve Azerbaycan'a İngilizlerin güneyden saldırısını önleyecekti.

Azerbaycan'da teşkili düşünülen ve *Kafkasya İslam Ordusu* adı verilen yeni ordu, IX. Ordu bünyesinden alınan *5. Kafkas Piyade Tümeni* çekirdeği üzerine kurulacaktı. **Enver Paşa**'nın bu projesinin tatbikatına 1918 yılı başlarında girdiği anlaşılıyor. Rus ordularının ihtilali takip eden günlerde bölgeyi süratle terk etmeleri karşısında bu proje uygulanmaya konulmuştur. 1918 yılı Mart ayında Türk kuvvetlerinin Azerbaycan ile henüz irtibat temin edemediği bir sırada Musul'da bulunan VI. Ordu bünyesinde bir *"Şark Şubesi"* kurulmuştu. Böylece sevkiyatın ancak Musul-Tebriz-Azerbaycan yolu ile yapılacağı görülüyordu. 14 Haziran 1918 tarihinde Kafkasya İslam Orduları Komutanlığı'na tayin edilecek olan **Nuri Paşa (Killigil)**, 1918 Nisan ayı başlarında maiyetiyle birlikte Musul'a gelmiş, 12 Nisan'da Musul'dan hareketle Tebriz (4 Mayıs) üzerinden Gence'ye ulaşmışlardı (Mayıs ortaları). Gence'ye ilk ulaşan Türk kuvvetleri **Yarbay Cemil Cahit Bey (General Toydemir)** komu-

tasındaki 9. Kafkas Alayı oldu (9 Haziran 1918). Yukarıda da izah ettiğimiz üzere Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti henüz duruma hâkim olamamıştı. Gence'de Bolşevik Rus ve Ermeni kuvvetlerine karşı siper muharebeleri yapılmaktaydı. Ancak 9. Kafkas Alayı'nın gelişi şehirde hükümetin otoritesini tesis etmesini sağladı (10 Haziran 1918).

İslam Ordusu Komutanlığı, kurulmaya çalışılan Azerbaycan Ordusu'nun subay ve astsubay ihtiyacını karşılamak üzere kısa sürede subay yetiştirme kursları açtırdı. Bu kursların komutanlığını ise **Yarbay Habib Bey Selimov** yapmaktaydı. Başlangıçta 6 bin civarında olan Kafkasya İslam Ordusu'nun miktarı Azerbaycanlı gönüllülerin katılmasıyla 20 bine ulaşmıştı. Milli Azerbaycan Ordusu'nu teşkil edecek olan bu kuvvetlerin kısa zamanda eğitimlerinin tamamlanmasına çalışıldı. Diğer taraftan *Delican-Akstafa* istasyonuna giden şose yol sayesinde IX. Ordu'dan istenildiği zaman, kısa zamanda yardım sağlanabilecekti. Artık Türk ordusunun *Batum-Tiflis-Bakü* demiryoluna pek ihtiyacı kalmamıştı.

18 Mart 1918 tarihinden itibaren Bakü'de bir Sovyet oluşturan **Stephan Şaumyan**, Moskova Merkez Hükümeti ve Milliyet Komiseri **Jozef Stalin**'den sık sık talimat almakta ve her ne pahasına olursa olsun Bakü'yü müdafaa etmesi istenmekteydi. Şaumyan, alelacele 12-15 bin civarında Bolşevik Rus ve Ermenilerden oluşan gayri muntazam bir kuvvet meydana getirmişti. Çoğunluğunu Ermenilerin teşkil ettiği kızıl kıtalar kuzeybatıda Şamahı güneyde de Kürdemir'e girmişlerdi. Karabağ'da isyan halinde bulunan Ermeniler, Azerbaycan-İran yolunu kapatacak hale gelmişlerdi.

Kısa süren bu başarılardan cesaret alan Bolşevikler şehirden çıkarak Türk kuvvetlerine karşı saldırıya geçtiler. 26 Haziran günü meydana gelen çarpışmada ağır bir yenilgiye uğrayarak tekrar Bakü'ye çekilmek zorunda kaldılar. Ancak yeterli takviye alamayan Türk kuvvetleri 5 Temmuz günü Gökçay istasyonunda durmak zorunda kaldı.

Türk ordusunun harekatı İngiltere'yi oldukça tedirgin etmişti. Bakü'nün düşmesini önlemek gayesiyle Irak Cephesi'nden bir kısım kuvvetlerini İran'a kaydıran İngilizlere karşı Yakup Şevki Paşa derhal harekete geçerek Tebriz ve Urmiye Gölü civarına yerleşti. Türkiye taraftarı *Reşt* hakimi **Küçük Han** da kuvvetleriyle İran-Azerbaycan yoluna hakim olmuştu. Bunun üzerine İngilizler Hazar kıyılarına yönelmek zorunda kaldılar. **General Dunsterville** komutasındaki bu kuvvetler Enze-

li liman şehri üzerine yürüyerek burasını kolayca ele geçirdiler. Burada bulunan **Albay Bicherakov** komutasındaki Kozaklar kendilerine verilen para karşılığı olarak İngilizlerle işbirliği yapmayı kabul etmişlerdi. Bu kuvvetleri İngilizler deniz yoluyla Bakü civarına sevk etmişler, İngiliz kuvvetlerinin de arkadan gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Temmuz başında Bakü'nün güneybatısındaki *Alyat* yakınında karaya çıkan **Bicherakov** komutasındaki Kozaklar hemen Türk kuvvetlerine karşı bir cephe oluşturmuşlardı. Silah ve cephane bakımından oldukça sıkıntı içinde bulunan **Nuri Paşa** komutasındaki İslam Ordusu'nun 5 Temmuz günü Gökçay İstasyonu'nda durmasına sebep olan olay işte bu idi. **Nuri Paşa** her şeye rağmen 10 Temmuz günü Bakü'ye karşı taarruza geçerek Bolşevik Rus ve Ermeni kuvvetleriyle **Bicherakov** komutasındaki Kozakları geri çekilmeye mecbur etti. Ancak daha fazla ilerlemeyi tehlikeli bularak beklemeyi tercih etti. Temmuz sonuna kadar her iki tarafta bir hareket görülmedi.

Şaumyan, 10 Temmuz günü **Nuri Paşa**'nın teslim olmak teklifini reddetmişti. Ancak Bolşevik baskısından bıkan Bakülü Ermeniler ve Ruslar, İngilizlerin yardıma çağrılması hususunda Şaumyan'ı sıkıştırmaya başlamışlardı. Nihayet **Şaumyan**, 25 Temmuz günü Bakü Sovyeti'nin genişletilmiş bir toplantısını yapmak zorunda kaldı. Toplantıda Bolşeviklerin 226 oyuna karşılık Menşevik ve diğer sosyalist grupların 259 oyuyla İngilizlerin yardıma çağırılması kabul edildi. **Şaumyan** idareyi Ermeni ve Ruslardan müteşekkül *Tsentro-Kaspi Hükümeti*'ne bırakarak çekilmek zorunda kaldı ve ortaya çıkan durumu bir telgrafla Sovyet Hükümeti'ne bildirdi.

Diğer taraftan Türk kuvvetleri *Balacarı* ve *Eybat* istasyonlarındaki mevzilerini, **Bicherakov** Kozaklarının yaklaşması üzerine terk ederek eski mevzilerine çekilmişlerdi. Ancak **Bicherakov** ani olarak cepheyi bırakarak kuvvetleriyle kuzeye, *Terek* boylarına hareket etti. **Bicherakov**'un sebepsiz çekilişi Bakü'yü müdafaa eden Bolşevik Rus ve Ermeni kuvvetleri üzerinde oldukça olumsuz etkiler yapmıştı. Bu esnada İngiliz öncü birliklerinin gelmeye başlaması şehirdeki havanın yatışmasını sağladı. İngilizler fırsatı kaçırmamışlar ve bu yardım isteğini değerlendirmişlerdi. **Albay Stokes** komutasında modern teçhizatlı bir tugay, Enzeli Limanı'ndan gemilerle Bakü'ye gönderildi. **Stokes** komutasındaki İngiliz tugayı 4 Ağustos'ta Bakü Limanı'na ulaşmış ve karaya çıkmıştı. İktidarı Tsentro-Kaspi Hükümeti'ne kaptıran **Şaumyan**,

Mikoyan ve diğer Bolşevik liderler hapsedilmişler, böylece Bakü'de İngiltere'nin rahatça hareket edebileceği bir ortam kendiliğinden oluşmuştu.

5 Ağustos tarihli genel taarruzda başarılı olamayan Kafkas İslam Ordusu, IX. Ordu'nun yardıma gönderdiği *36. Kafkas Tümeni* ile Romanya'dan Batum'a sevk edilen *15. Kafkas Tümeni*'ni beklemeye başlamıştı. 15. Kafkas Tümeni'nin gecikmesinin sebebi Tiflis-Gence yolundaki Alman-Gürcü muhalefetiydi. Buna rağmen bu tümenin bazı birlikleri 17 Temmuz'da Gence'ye ulaşmıştı. 31 Temmuz 1918 tarihinde Gürcülerle anlaşma sağlanmış, Türk subay vé erlerine birer vagon tahsis edilmek üzere günde iki trenin sefere konulması kararlaştırılmıştı.

Bakü'nün geri alınmasına büyük önem veren **Enver Paşa**, Doğu Cephesi'nde *"Şark Orduları Grubu"* adıyla yeni bir ordu kurdurarak komutanlığına amcası **Halil Paşa**'yı tayin ettirmişti. 28 Ağustos tarihli ordu tebliğinde Bakü'de mevcut düşman kuvvetlerinin 1500 mevcutlu 39. İngiliz Alayı ile 8000 civarında Rus ve Ermeni kuvvetlerinden ibaret toplam 26 tabur olduğu bildirilmekteydi. Ayrıca kuzeydoğudaki 5000 civarında Ermeni, **Antranik** komutasında harekete geçmişlerdi.

Almanya, Gürcülerle yaptığı işbirliğinin dışında savaştığı Rusya ile de Bakü konusunda tamamen hemfikirdi. Berlin'deki Rus elçisi **Joffe**, Alman yetkililere Bakü'nün Türklerin eline geçmesi halinde, İngilizlerin de Bakü istikametine harekatı geliştirebileceklerini ileri sürerek, Rusya ile anlaşması halinde, Rusya'nın Alman petrol ihtiyacını karşılayabileceğini bildirmişti. İki taraf arasındaki görüşmeler 27 Ağustos 1918 tarihinde sonuçlandı. Brest-Litovsk Antlaşması'na ek bir antlaşma yapılarak taraflarca imzalandı (6 Eylül 1918). Bu antlaşmanın 14. Maddesi gereğince Almanya, Kafkasya'da üçüncü bir devletin muayyen bir hattı geçmesine mani olacağını taahhüt etmekteydi. Bu hat Kür Nehri mansabından Pedropavloskoye mıntıkasına, buradan Şamahı kazâsı sınırında Ağrıoba mıntıkasına, oradan doğru bir hat halinde Bakü, Şamahı ve Kuba kazaları hudutlarının birleştiği noktaya ve daha sonra Bakü'nün kuzey sınırında Hazar'a kadar uzanmaktaydı. Bu sınırı geçmesi engellenecek devlet ise Türkiye idi. Buna karşılık Rusya, Bakü petrol üretimini artırmayı, üretilen petrolün dörtte birini Almanya'ya vermeyi ve ilave olarak da her ay önceden tespit edilen belli miktarda petrolü de Almanya'ya teslim etmeyi taahhüt etmekteydi.

Brest-Litovsk Antlaşması'na ek olarak yapılan bu antlaşma Türk ba-

sınında sert eleştirilere sebep olmuş, konuyla ilili *İkdam* Gazetesi'nde çıkan bir yazıda Cihan Savaşı'nın en büyük yükünü Türkiye'nin çektiği hatırlatılıyor ve devamla Türkiye'nin Almanya'dan habersiz olarak Rusya'yla anlaşması halinde daha fazla menfaat temin edebileceği fakat Türkiye'nin dostluğu menfaatten üstün tuttuğu ileri sürülüyordu. Gazete o sırada İstanbul'da bulunan *Şûray-ı Milli Reisi* **Resulzade**'nin bir açıklamasını da sayfalarına almıştı. **Resulzade**, hükümetinden aldığı talimat üzerine 12 Eylül 1918 tarihinde Almanya ile müttefiklerine ve tarafsız devletlere, müstakil Azerbaycan adına bir protesto notası verdi. Bu notada Bakü'süz bir Azerbaycan'ın düşünülemeyeceği açık bir şekilde belirtiliyordu.

Ancak Almanya'nın Türkiye'ye zorluk çıkarmasını Almanya-Rusya arasındaki bu antlaşmaya bağlamak hatalıdır. Çünkü daha antlaşma taraflarca imzalanmadan 25 Ağustos günü **General Kress von Kressenstein** komutasında 3000 civarında Alman kuvveti Poti'ye çıkmış ve Bakü yolunu Türklere kapatmıştı. Bu yüzden 15. Kafkas Piyade Tümeni Gümrü-Kazak üzerinden yoluna devam edebilmişti. Almanya'yı Türkiye aleyhine bir tutuma sevk eden husus hiç şüphesiz Bakü petrolü idi. Daha önceki yıllar petrol nasıl Almanya ile İngiltere'yi Musul'a çekmişse, bu sefer de gene aynı iki devleti Bakü'ye çekmişti.

Türk-Alman anlaşmazlığına bir hal çaresi bulmak üzere Sadrazam **Talat Paşa** 1918 Eylül başlarında Berlin'e gitmek zorunda kaldı. 6 Eylül'de Viyana üzerinden Berlin'e ulaşan **Talat Paşa**, Alman hariciyesinden **von Hinze** ile derhal görüşmelere başladı. Ancak her iki tarafın derhal birbirlerini itham etmeye başlamaları görüşmelerin soğuk bir hava içerisinde başlamasına sebep oldu. Görüşmelerin ağırlık noktasını daha henüz Cihan Savaşı'na girmeden önce Türkiye'nin Bulgaristan'a terk ettiği Gümülcine teşkil etmekteydi. **Talat Paşa**, meseleyi bu konuya kasıtlı olarak kaydırmıştı. Çünkü Bakü meselesinin hâlli, Almanya'nın bütün müdahalelerine rağmen sonuçlanmak üzereydi. Ancak Almanya gizliliğe de riayet etmemiş ve yapılan görüşmelerden günü gününe Rus elçisi Joffe'ye bilgi iletmiştir. 11 Eylül'de Rus elçisinin görüşünü alan Almanlar, **Talat Paşa**'nın 10 Eylül tarihli muhtırasına 12 Eylül'de cevap vermişler ve Gürcistan dışında Ermenistan, Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya Cumhuriyetleri'nin tanınmayacağını bildirmişlerdir. Anlaşıldığına göre Almanya, Kafkasya'da güçlü bir Türk-İslam devletinin kurulmasına Rusya gibi tamamen karşıydı.

Görüşmelerin tam bir çıkmaza girdiği bir sırada Bakü'nün Türkler tarafından (15 Eylül 1918) alındığı haberi Berlin'e ulaşmıştı. Bütün planları bozulan Sovyet Rusya büyük bir tepki göstererek Almanya'ya bir protesto notası verdi, ayrıca Joffe'ye **Talat Paşa** ile görüşmesi için kesin talimat verdi. Ancak Türkiye'deki işleri sebebiyle Berlin'de daha fazla kalamayan **Talat Paşa**, 24 Eylül'de dönmek zorunda kaldı. **Kurat, Talat Paşa**'nın herhangi bir anlaşma yapmadan döndüğünü belirtirken, **G. Jäschke** ve **Ziemke**, 23 Eylül tarihinde **Talat Paşa**'nın Almanya ile yaptığı gizli bir protokolden bahsetmektedirler. Bu protokole göre Almanya ile Türkiye Azerbaycan'ın tam istiklâlini tanıyacaklar, Osmanlı kuvvetlerinin çekilmesi şartıyla Almanya, Azerbaycan istiklâlinin Rusya tarafından tanınmasını temin edecekti.

Diğer taraftan **Enver Paşa**, Bakü meselesinin yalnız başına Türkler tarafından halledilmesinin gerektiği kanaatine vararak **Nuri** ve **Halil** Paşalara gönderdiği bir emirle taarruzunun bizzat bu iki komutan tarafından idare edilmesini emretmişti. 11 Eylül'den itibaren başlayan Türk taarruzları gittikçe şiddetlenmeye başlamıştı. Buna göre Tiflis'teki Alman komutanı **K. Von Kressenstein** bir emrivaki yaparak, Kafkas Orduları Komutanlığı'na bir telgraf çekmiş ve Bakü muhasarasında bir veya birkaç Alman taburunun görevlendirildiğini bildirmişti. Bilahare bunların Bakü'nün alınmasından sonra asayişin temini ile görevlendirilebileceğini de eklemişti. Öyle anlaşılıyordu ki, bütün güçlük çıkarmalarına rağmen, Bakü'nün Türkler tarafından zapt edileceğini sezmiş ve müttefik olarak bu zaferde Almanya'nın pay almasını sağlamak istemişti. Almanların bu manevrasına aynı şekilde cevap veren **Halil Paşa** meseleyi kapatmıştır.

14 Eylül'de başlayan taarruzu takiben Türk ordusu Bakü'ye girmeyi başardı (15 Eylül 1918). Bu sırada **General Dunsterville** komutasındaki İngiliz kuvvetleri şehri süratle boşaltarak *Nargin Adası*'na çekilmişlerdi. Türk ordusu aynı gün Türklerin sevinç gözyaşları arasında şehre girdi ve kısa zamanda emniyeti sağladı.

İngilizlerin Kafkasya politikaları doğrultusunda **General Dunsterville** Bakü'yü Türk ordusuna karşı koruma amacıyla Hazar Denizi üzerinden **"Dunsterforce"** adını taşıyan emrindeki kuvvetlerle Bakü'ye ulaşmıştı. Burada tercümesi sunulan **General Dunsterville**'in 1918 Ocağında başlayan Bakü macerası, Kuzeybatı İran'daki Enzeli, Gilan, Hemedan bölgesinde bir süre inkıtaya uğramış, 1918 Haziran'ında ger-

çekleşmiştir. 15 Eylül 1918 tarihine kadar sürecek olan Bakü macerası yenilgiyle sonuçlanan **Dunsterville** 9-10 aylık bu süreci bir hatırat olarak kaleme almıştır. Bakü'deki Bolşevik yönetimi Hazar Diktatoryası'nın tutumu, Rus ve Ermeni askerlerin cephedeki konumları, bölgedeki İngiliz, Alman, Rus, Ermeni, Gürcü ve Türklerin politik girişimleri ile ilgili ilginç tespitlerin yanında hiciv edebiyatından da güzel örnekler sunan hatırat 1917-1921 Kafkasya tarihi açısından önemli bir kaynak konumundadır.

I. Dünya Savaşı sonrasında Transkafkasya'da gelişen olaylarla ilgili önemli bir kaynak konumunda olan *"Dunsterforce Kuvvetleri'nin Bakü Macerası"*, Türk-Ermeni ilişkileri açısından da bir başvuru kitabıdır. Böyle bir eserin basımına destek olan ***"Tarih ve Kuram Yayınları"***nı kutlarım.

11 Kasım 2013

Prof. Dr. Abdulhalûk Mehmet Çay

Yazarın Önsözü

Bu kitapta askeri operasyonların ayrıntılı olarak anlatılması düşünülmemiştir ve bu yüzden strateji ve taktik öğrencileri için kitabın pek değeri olmayacaktır. Bu kitap, yalnızca genel okuyucunun ilgisini çekecek bir tasarımla yazılmıştır. Bu *"Gizli Ordu"* ile ilgili anlatılan ve uzun süredir mevcudiyetini koruyan hikayelerin gerçekle hiçbir ilgisi olmayıp, belki bu vesile ile gerçek olaylar anlatılabilir. Komutam altındaki kuvvetlerimde görev almış, ancak kişisel olarak meşgul olduğu operasyonlar haricinde bir bütün olarak bu görevin üstlenilmesi ve başarılması hususlarında o kadar da bilgi sahibi olmayan herhangi birisi için bütün hikayeyi doğru olarak anlatmak imkansız olacaktı. Bu nedenle bu vazife bana düşüyor. Bu hikaye, yalnızca, kabataslak olarak kaleme alınan özel bir günlükteki anılardan yazılmıştır. Bu nedenle, sayıları *"yuvarlak"* ve rakamları *"yaklaşık"* olarak bırakarak gerçekleri garanti altına alabilirim.

Bu kuvvetin müfrezeleri tarafından üstlenilen değişik operasyonların detaylı olarak anlatılması ise elinizdeki bu mevcut cildin kapsamının oldukça ötesindedir. Gerçek anlamda değere sahip olan bu hikayeler bu askeri seferlere liderlik etmiş olan şahıslar tarafından yazılmalıdır. Bu nedenle Şahsevenler arasındaki Zincan-Miane macerasını ancak Binbaşı **Wagstaff**, Kürt kabileleri ile Bicar civarında yapmış olduğu anlaşmayı

ancak **Binbaşı Starnes**, İranlılar arasından asker toplanması olayını ancak **Binbaşı Macarthy**, Reşt civarındaki çatışmayı ancak **Albay Matthews**, Bakü savaşını ancak **Albay Keyworth** ve bir ihtilal ordusundaki kurmaylık vazifesini ancak **Albay Stokes** hakkıyla anlatabilir.

Değişik bölümlerin hikaye edilmesinde, belirli bir teşebbüsün veya gerekli herhangi bir planın başarısına bir şekilde katkıda bulunmuş subayların tamamını anmak her zaman mümkün değildir. Bu türden bir tanıtma resmi kayıtlarda bulunabilir ve okuyucu, komutası altındaki bir kuvvetin başarılarının hikayesini yazan bir general için birinci şahısları tamamen elemesinin imkansız olacağını ve *"Ben ve kurmay heyetim"* demesini veya parlak fikirlerle süslü herhangi bir subayın her durumda isminin metne eklenmesini anlayacaktır.

Bana yalnızca kurmay heyetim tarafından iyi bir şekilde hizmet edilmemiş, aynı zamanda kendilerine değişik vazifeler verdiğim bütün subaylarımın da üstün hizmetleri olmuştur ve ben bütün maiyetime karşı en derin minnet hislerimi buraya kaydetmek istiyorum.

Agra
L. C. Dunsterville

Bölüm I
Aralık Kapılar

Bağdat ile Bakü arasında yer alan tüm ülkeleri kapsayan bu maceraların tarihi, tuhaf bir rastlantı ile kaçınılmaz ses yinelemeleri ile dolu bir problemi çözer. B harfi Berlin, Batum, Bakü, Buhara ve Bağdat'ın ilk harfidir ve şayet bu ses yinelemeleri devam ettirilmek istenirse, *İstanbul* yerine *Byzantium* tabirini kullanabiliriz. Bu nedenle bana emredilen görevi yerine getirmek amacıyla, en iyi şekilde alfabedeki **"B"** harfi ile beyan edilebilen düşman planları ile beraber 1917 yılının sonunda Kafkasya'ya gitmem emredildi.

Dünya hakimiyeti için Almanya'nın savaş öncesi gizli ve kapsamlı planlarındaki büyük unsurlardan birisi Küçük Asya'yı yutmak ve Berlin-Bağdat demiryolu vasıtasıyla Asya içlerine girmekti. Mart 1917'de Bağdat İngilizlerin eline düştüğünde ve buranın Türkler tarafından geri alınma ihtimali çok uzak bir olasılık olarak ortaya çıktığında, Asya'ya girme hususundaki Alman planı daha kuzeye doğru yön değiştirmek ve başka bir hattı, Berlin-Bakü-Buhara hattını takip etmek zorunda kaldı.

Bu ikinci planda Güney Kafkasya, Bakü ve Hazar Denizi'nin büyük bir rol oynayacağı aşikardı ve görevim bu bölgeye Alman ve Türk girişini önlemek idi.

Şu kadere bakınız ki, Bağdat'ı ele geçirmekle İngilizlerin güney Alman planını engellemesinden çok az bir süre sonra, Rusya'nın çöküşü

Almanların engellenemez teşebbüsüne kuzey rotasını açtı. 1917'nin yaz mevsimine kadar bölünüp dağılma sürecinin ertelenemez olması apaçık ortada durmasına rağmen, Rus birlikleri sağlam bir şekilde yerlerinde duruyordu. Hatları hattı Güney Rusya'dan başlıyor, Kafkasya'dan Hazar Denizi'nin karşı kıyısına Kuzeybatı İran'a uzanıyor, İran sınırında ve Bağdat'ın doğusunda Mezopotamya'da sol taraf onların kontrolünde, sağ taraf da İngilizlerin kontrolünde kalıyordu. 1917 yılının sonbaharı ile bu hat çözülmeye başladı, askeri birliklerde toplu halde firar hadiseleri ortaya çıktı ve tüm ordu niyetlerinin mücadeleden çekilmek ve eve dönmek olduğunu bildirdi.

Bu nedenle Erzurum yakınlarındaki Türk ordusu, bilinçsizce Alman emellerinin ileri koruyucusu olarak burası ile uzun zamandan beri arzulanan Güney Kafkasya arasında, karşısında düzensiz, başıboş ve aynı oranda da devrimcilik ruhu aşılanmış birkaç Ermeni birliği hariç, hiçbir askeri güç bulamadı. Ancak Türk ilerleme hattı bunların memleketlerinden geçiyordu ve direnmeye mecbur kalacaklardı. Güney Kafkasya'nın başkenti Tiflis'in düşmanın eline ciddi bir direnç göstermeden düşeceği muhtemeldi ve bu şehrin ele geçirilmesi ile Türk-Alman orduları Karadeniz kıyısındaki Batum ile Hazar Denizi kıyısındaki Bakü arasındaki demiryolu hattını, son derece değerli Bakü petrol yataklarını, Kafkas Dağları'nın lüzumlu minerallerini ve Hazar Denizi sahillerinden bol miktarda tedarik edilebilecek buğday ve pamuk kaynaklarını kontrol edecekti.

Mücadele savaşın cereyan ettiği asıl bölge olan Bağdat'tan 800 mil ötedeki çok uzak bir bölge olan Bakü'ye sirayet etti. Bu durumu karşılamak üzere yeterli birlik gönderilmesi oldukça zordu.

İhtimal dahilindeki tek ve en güvenilir plan, Tiflis'e bir İngiliz heyeti göndermekti. Bu heyet gideceği yere vardığında, parçalanmış durumdaki Rus, Gürcü ve Ermeni askeri birliklerini yeniden düzenlemek ve Türk işgaline karşı bir savaş hattı kurmak için çalışmalara başlayacaktı. Bu ihtimaller hatırı sayılır biçimde önemliydi ve başarı, istihdam edilecek kişi sayısı veya harcanacak para ile orantılı değildi. Plan cazip ve pratik idi.

Kumanda onuru benim hisseme düştü ve Ocak 1918'de öncü kafilesi ile Bağdat'tan yola çıktım.

Bu tasarının asıl amacına ulaşmada başarısız olması ve hatta asla Tiflis'e ulaşılamaması hususlarının ana hatlarını anlatmama müsaade edin! Ancak anlatmayı teklif ettiğim hikaye bu mıntıkaya ulaşma gay-

retlerinin, tesadüfen hissesine düşen diğer vazifelerin ve beni kandıran küçük başarıların hikayesi olup, bunun müttefik hedef için büyük bir değeri vardı.

Genel anlatımdan bu başarıların değerini kavramak okuyucuya bırakılacaktır ancak hemen aşağıda bahsedilen Tiflis planından vazgeçilmesi hususu hakkında bir şeye dikkat çekebilirim, yani, bir çeşit ahlaki örtü ile, on iki subay ve kırk bir adamdan oluşan asıl birinci kafile Ruslar tarafından boşaltılan Kuzey İran'daki geri kalan boş yerleri doldurdu ve tarafsız İranlıların düşmanca muameleleri ile engellenmelerine rağmen, bu hat üzerindeki bütün düşman teşebbüslerini tamamen kontrol altına aldı.

Bu görevle ilgili maceraların hikayesine başlamadan önce, çok kısa bir şekilde Tiflis planını incelemek ilginç olabilir.

Düşmanın bakış açısından bakıldığında, şüphesiz ki Türkler, zaferlerin olgun erikler gibi kendi kucaklarına düşeceği yegane savaş tiyatrosunda, değerli toprakları ele geçirmek hususunda kuvvetli bir arzu ile harekete geçtiler. Uzun zamandan beri var olan Ermeni nefretlerini ellerinden geldiği kadar erteleyebilirlerdi ve daha büyük şehirlerden elde edilebilecek zengin ganimet her askeri baştan çıkarmaktaydı. Fakat, diğer taraftan Türk ordusu bir bütün olarak, artık 1916 yılındaki iyi organize edilmiş makine değildi. Birlikler yorulmuştu ve bunların liderleri artık nihai zaferden umutlu değillerdi ve ters bir sonucun ihtimali ile moralleri çökmüş vaziyetteydi. Bunun gibi bir orduya karşı nefret ettikleri istilacıyı yurtlarından uzak tutmak hususundaki azimleri sayesinde savaşçılık ruhları yüz misli daha artacak olan çok sayıdaki Gürcü ve Ermeni birliklerini yeniden örgütlemek kolay olmalıydı.

Bu son önerme oldukça açıktı ve bundan kesin bir netice alınabilirdi. Maalesef olaylar bunun aksini ispat ettiler! Devrim insanların kalplerini ellerinden almıştı. Yuvayı ve evi korumaya şartlanmış bu ilkel ruh, insan ırkını en güçlü yaratıklardan birisi haline getirmiştir. Ancak Güney Kafkasyalıların durumuna bakıldığında onların bu kalpten tamamen yoksun oldukları görüldü.

Bu görevin başarısı için mümkün olan yegane yöntem, bu insanların vatanperverlik ve yurt sevgisi hislerini uyandırmak için çalışmalar yapmaktı. Bu husus imkansız görülebilir ancak şurası kesindi ki bunun gibi bir his mevcut değildi ve planların dayanak noktası bu şekilde çökmüş ve teşebbüsün başarısız olacağı önceden bilinen bir hale gelmişti. Ancak

bundan dolayı bu insanlarda bu tür hislerin olabileceğini varsayan kişilerin suçlu olduğu kesinlikle iddia edilemez.

Tiflis'teki meselenin aslı, savaştan çok önceleri Rusların bir Alman "yönelimi"ne ihtiyaç duymaları idi.

Bu büyük savaş için yapmış oldukları derin hazırlıklarda, Almanlar adeta memleketteki taşları bile kendi hesaplarına uygun hale getirmeden buraları terk etmemişler ve Kafkasya, kuzey ve güney, bu çalışmaların doğal bir sonucu olarak, onlar tarafından tam anlamıyla sömürülmüştür.

Tiflis'in yerlileri kendi "Reuter"lerini okurlar ve bunlarla Alman telsizlerinin muhteşem ifşaatlarını karşılaştırırlar: Açık bir şekilde Almanya savaşı kazanacaktır.

> Bundan dolayı, niçin İngilizlerin burada meseleyi uzatmasına müsaade edelim ki? Türkler ülkeyi ele geçirsinler: muzaffer ve yüce gönüllü Almanya'ya bizi Türklerin aşırılıklarından koruması için başvururuz ve savaş bittiğinde onları geri yollarız. Almanlar daha sonra bizi rahatlatana kadar Türk işgali yalnızca geçici bir sıkıntı olur.

Bunun gibi mülahazalar özellikle Gürcü halk arasında şüphesiz Tiflis düşünce silsilesini meydana getiriyordu. Arka tarafta ise Ermeniler daima olması yakın bir katliam terörünün kaygısını çekmekteydiler.

Milli ruhun yokluğu askeri meseleleri çözmek için çağrılan kişilerin karşı karşıya kalmış oldukları berbat belirsizliğin bir örneğidir. Açık bir şekilde belli olan bu yegane faktör, tam anlamıyla ters bir yönde sonuçlanmıştır. Bakü'nün Türklere karşı müdafaasının anlatıldığı son bölüme gelindiğinde, görülecektir ki, on birinci saatte, çok sevdikleri şehir ile, gizli hazineleri ile, eşleri ve çocukları ile, sürekli olarak düşman eline geçme tehlikesi içinde ve iyice inandıkları genel bir katliamın belirsizliği içinde, hatta bunun gibi bir anda bile, bunları başarılı bir savunma ile koruyacaklarına dair güçlü bir ruh onlarda asla uyanamamıştır. Asla şüphe yoktur ki bu ruh eksikliği devrime bağlanabilir. Bizim "cesur" olarak nitelendirilmemizi sağlayan tüm faktörler devrimle birlikte paramparça olmuş ve bunların yerini durumu en iyi yansıtan şu umutsuz soru ile karşılanabilen körelmiş bir ilgisizlik almıştır: *"Bu şeyin benim için faydası nedir?"*.

Güney Kafkasya'da durum böyle idi. Şimdi İran'a geçelim:

İran tarafsız olduğunu bildirmesine rağmen toprakları hem Ruslar hem de Türkler tarafından savaşın başlangıcından itibaren kullanılmıştır. Bu iki devlet Kazvin'den Kirmanşah'a giden yolun üst ve alt tarafların-

da Bağdat'ı ele geçirmemiz Rusları karşı konulamaz bir varlık halinde bırakana kadar birbirleriyle savaşmışlardır. Bununla beraber, 1917'de, Ruslar İran-Mezopotamya sınırından Hazar Denizi'ne giden kuzeydoğudan geçen yolu tutuyorlardı. Türkler, bu hatta herhangi bir saldırı niyeti göstermemelerine rağmen bu hattı sürekli olarak gözlemleyebilmek için gerekli olan başka bir hatta önemli sayıda askeri birlik tutuyorlardı. Türk hattı Rus hattına paralel ve bu hattın kuzeybatısında idi.

Kasım 1917'de Bolşevikler iktidarı ele geçirdiklerinde, Kuzey İran'daki Rus birlikleri çözülmeye başladılar, bu durum da, İngiliz Mezopotamya ordusunun sağ tarafını açıkta bırakacak şekilde yaklaşık olarak 450 millik bir boşluk meydana getirdi. Buradaki boşluktan istifade ederek Türk ve Alman ajanları ile bunların askeri birlikleri hiçbir karşılık görmeden Orta Asya'ya doğru akabilirlerdi.

Bu boşluğun, İngiliz bayrağı altında kendilerine iyi ücret ödenerek geri çekilen Rus birliklerinden yeniden askere alınacak gönüllülerden oluşacak yeni bir ordu kurarak doldurulması ümit ediliyordu.

Bu yönde yapılan çabalar tamamıyla boşa çıktı.

Bu başarısızlığın nedenleri ana hatlarıyla yukarıda bahsedilen devrimcilerin öldüreceği hisler idi ve bunlar savaşmayacaklardı. Birkaç kişinin yardımını temin etmek ise bu amaç için çok değersizdi ve devrimci komiteler bu hareketi kim desteklerse onların öldürüleceğini ilan ettiler; böylece bu tasarı terk edilmek zorunda kalındı. Doğruyu söylemek gerekirse söz konusu hattın bu bölümünde meydana gelen bu boşluk aslmda ileride hikayesini anlatacağımız koşullar altında bu misyonun subay ve astsubayları tarafından doldurulmuştur.

Şimdi geriye yalnızca bu toprakların coğrafyasının kısa bir anlatımı kalıyor.

Bağdat'tan ayrılarak doğu yönüne doğru neredeyse dağların etekleri ile çakışan İran sınırına kadar kuş uçuşu seksen mil boyunca uzanan Mezopotamya'nın tekdüze şekilli düz topraklarına vardık. Tepelere yaklaşmak zaman alır. Önce gerçek sınıra gelmeden yaklaşık yirmi mil düz arazi seviyesini kırmaya başlayan sıradan **"cebel"**ler yani dağ eteğindeki küçük tepecikler başlar.

Bu mıntıkadan Hazar Denizi'ne dosdoğru bir hat üzerindeki mesafe 80 mil olup bu ülke peş peşe gelen kıraç tepeler ve verimli vadilerden meydana gelmiştir. Yol kuzeydoğuya giderken paralel aralıklı bir hat kuzeybatıdan güneydoğuya gider, bundan dolayı her aralık doğru yönde

alınır. Deniz seviyesinin yaklaşık olarak 5.000 ila 8.000 fit üzerinde darboğazlar geçer ve bu memleketin rakımı yaklaşık olarak 3.000 ila 7.000 fit arasında değişir.

Mezopotamya'dan gelen yolcuların İran yaylasına giriş yaptığı *Tak-ı Girî Geçidi*'nde; tepe kenarlarında bodur kalmış birkaç meşe ağacı bulunur; bunlar etekleri Hazar Denizi'nin güney sahillerine kadar uzanan Elbruz Dağlarına gelene kadar görmüş olduğumuz neredeyse tek yabanî ağaç türüdürler. Mencîl'de bu dağ silsilesinden geçerek, en az 70 mil aşağıdaki denizin manzarası yalnızca Asya'da bulunabilecek hayat dolu zıtlıkların bir örneğini gösterir. Tepelerden 300 milden fazla bir mesafe sonra tıpkı bir gezegenden başka bir gezegene yapılan ani bir geçişin insan üzerinde uyandırdığı tepkiye benzer bir his uyandırarak, aniden Aden kayalıkları kadar kıraç, çok ince bir orman tabakası ile kaplanmış bir memlekete girilir. Bu yolun son 20 mili alçak kum tepeleri arasındaki bir düzlükte uzanan Kazian (veya Enzeli)'deki *"Rus İmtiyaz Limanı"*'na iner ve denizin bu sahili Elbruz silsilesinin zirvesinden inen çamurlar ve kuzey fırtınalarının denizden getirdiği ve tabii ki yüzyıllar boyunca azar azar biriken alüvyon ile şekillenmiştir.

Hazar Denizi havzası çok değişik iklim ve sıcaklık özelliklerini ihtiva eder, sahiller sayısız ırktan insanların yerli ahalisini oluşturdukları değişik ülkelerce paylaşılmış, geçmişte bu sahillerin şimdi su altında kalan kısımlarında da birçok ırk yaşamıştır. İklim özelliklerine bakacak olursak Volga Nehrinin ağzında yer alan bir liman olan Astrahan, en kuzeyde yer alır ve kış mevsiminde tamamen buzla kaplanır. Buna karşın Enzeli'de ise çeltik tarımı yapılmakta olup; bu topraklar muz ve palmiye yetiştiriciliğine açıktır ve kış mevsiminde bilhassa çisenti şeklinde yağan ılık yağmurlar ile karakterize edilir.

Kuzeybatı, kuzey ve doğu sahillerinde topraklar ya üzerinde ot bitebilen bozkır ya da kumluk çöl şeklinde düz bir yapı gösterir. Batı ve güneyde ise Kafkas dağ silsilesi ile Elbruz Dağları'nın muhteşem silsilesinin kısımları yükselir.

Bu sahillerde yaşayan yerli halka gelince, kuzey bölgesinde Ruslar ve Kozaklar, doğuda Türkmenler, batıda da İranlılar ile Gilanîler, Tatarlar, Gürcüler, Ermeniler ve Dağıstanlılar oturur.

İran toprağı olan güney sahilleri hariç tüm bir deniz Rus bölgesi içe-

risine uzanır ve bu güney sahillerinde hakiki *"Naboth Bağları"*[1], büyük bir liman ve bir Rus imtiyaz bölgesinden balıkçılık yapılan bölgeler yer almaktadır. Bu Rus imtiyaz bölgesi çok değerli bir arazi üzerindedir. Bu limandan Tahran ve Hemedan'a giden yol neredeyse bir Rus mülküdür.

Denizdeki trafik çok dikkat çekici olup, Rus balıkçıların havyar ve dondurulmuş balığının, Gilan'ın pirincinin ve Türkistan'ın buğday ve pamuğunun; Bakü'nün petrolü ve pamuk ürünlerinin ve Volga Nehri vasıtasıyla Astrahan'a getirilen diğer Avrupa ticari malları ile takas edildiği bir çeşit değiş-tokuş pazarı şeklinde biçimlenmiştir. Petrolün çok ucuz olduğu bu yerde sık sık şiddetli fırtınalar kopar[2] ve bunun gibi küçük bir alan için buradaki mevcut buharlı gemi filosu oldukça büyüktür. Resmi rakamlara ulaşamamış olmakla birlikte, Hazar Denizi'nde kapasitesi 200 ila 1000 ton arasında değişen, İngiltere'de yapılmış, Hazar Denizi'nde mevcut oldukları yerlere Volga Nehri yoluyla getirilmiş bunun gibi gemilerden meydana gelen ticari bir filoda yaklaşık 250 gemi bulunduğunu hesapladık.

Kars, Ardahan ve *Gök Tepe* adlı üç küçük savaş gemisinden oluşan bir filo, bu iç denizdeki dalgalanmaları bastırır ve burada herhangi bir muhalif hareketin ortaya çıkmamasını sağlama konusunda yeterli kalmaktadır. Çoğunlukla denizcilerin maddi avantajlarına bakıldığında, devrim başladığından beri doğal olarak bu filo, siyasette söz söylemek için birçok şeye sahip olmuştur. Hükümet deniz kıyısına yerleştiğinde ve bu gemilerin toplarının hayati mıntıkalara doğru yönelmesi sağlandığında, devrimci bir hükümetin bu filonun taleplerini ne kadar istekle dinlemiş olması dikkat çekici bir konudur.

Tiflis'e bir heyetin gönderilmesini zorunlu kılan politik hadiseler ve operasyonlar sırasında kat edilen memleket hakkındaki bilgiler yukarıda ana hatlarıyla kabaca özetlenmiş olup, ümit ederim ki hikayenin geçtiği yer hakkında okuyucuya genel bir fikir verecektir.

Diğer bir nokta bu heyetin terkibine değinmeyi gerektiriyor.

Bahis mevzuu bu görevin özel doğası gereği, mevcut askeri birliklere ihtiyaç duyulmamıştır. 200 civarındaki subay ve aynı sayıdaki astsubaylardan seçilen bir çekirdek kadro, birliklerin yeniden organize edilmesinde kumanda ve eğitim vazifelerini deruhte etmişlerdir.

---

1 - Çev. N. İncil'de anlatılan bir hikayede adı geçen bir kişidir. Buna göre İsrailli **Naboth** bağını **Kral Ahab**'a satmayı reddedince öldürülmüştür.

2 - Çev. N. Kargaşa anlamındadır.

Bu subay ve astsubaylar Fransa, Selanik, Mısır ve Mezopotamya gibi değişik savaş tiyatrolarından seçilmişlerdir. Büyük bir çoğunluğu, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika askeri birliklerinden gelmiştir. Bunların tamamı, özel kaabiliyetleri için seçilmiş ve hepsi arazide kendilerini çoktan göstermiş olan adamlardı. Şurası kesindir ki bundan daha iyi bir askeri birlik daha evvel hiçbir zaman bir araya getirilmemişti ve bu birliğe kumanda etmek gurur verici bir hadise idi.

Ancak bu kuvvetin meydana getirilmesi zor bir vazifeydi. Zaman önemli bir faktör olmamış olsaydı, bu birliğin herhangi bir mıntıkada daha evvel kurulması ve sonra değişik bölgelerdeki arayışlarımız üzerine o mıntıkalara sevk edilmesi büyük bir avantaj sağlayabilirdi. Bununla birlikte, bu ihtimalin gerçekleşmesi oldukça imkansız idi. Zaman bu meseledeki en önemli faktördü ve kişisel olarak bir araya getirebildiğim birkaç subaydan oluşan öncü bir kafile ile mümkün olan en kısa zamanda yola koyulmak zorundaydım.

Kuvvetin geri kalan kısmı sonraki iki ay içinde takıma dahil oldular. Bu görevin değişken tabiatı ve üzerinde harekat yapılan arazinin büyüklüğü nedeniyle bu birlik hiçbir zaman bütünüyle bir noktada bir araya getirilememiştir. Bu bizzat kendisi için, büyük bir handikaptı ancak bu durumdan da kaçımlamıyordu.

Bu görev için benim seçilmem, muhtemelen Rus dili üzerindeki bilgim ve Ruslara duymuş olduğum sempati nedeniyledir, ancak genel bir kural olarak, kuvvetime dahil edilen subayların dilbilimci olmaları beklenemezdi ve zaten değillerdi de.

Bununla beraber çıkarken gemide, burada ve orada almış oldukları derslerin sayesinde birkaçı çok az bir derecede de olsa Rusça konuşmayı ve bir veya iki kişi anlaşılabilir derecede Fransızca konuşabilmeyi becerdi. Aslında kurmaylık için seçilen bu subayların, en azından birkaç tanesinin hem Rusça hem de Fransızca'ya vakıf olan kişiler arasından seçilmiş olması elbette arzu edilen bir şey idi.

Dünyanın uzak köşelerinden gelen diğerleri mesele çözmeye alışkındılar ve bu uzak köşelerdeki kabilelerin dillerine aşina idiler, ancak açık bir şekilde bunun gibi diller Asya veya Avrupa'dakilerle çok az akrabalık taşıyorlardı. Bir keresinde, Zulu *"ağız şaklatmalarının"* İranlıları eğitmekte hiçbir yardımı olmayacağını izah etmek zorunda kalmıştım!

Bu İngiliz subaylarına Londra'dan gönderilen harika bir Rus subay takımı katıldı ve daha sonra devrimden kaçan diğer değişik Rus mülte-

ciler de bana iştirak ettiler ve bunların hizmetleri büyük bir değer ifade ediyordu.

Bu genel bir giriş olacaktır. Bu heyetin gönderilmesine sebep olan stratejik ve politik durumu açıklamaya çalıştım. Bu görev için oluşturulan bu heyetin macera aradığı memleketin kabataslak bir tanımını verdim ve bu maceralarda rol oynayacak karakterleri tanıttım.

Bölüm II
Keşif Esnasında "Zevkli Bir Seyahat"

24 Aralık 1917 tarihinde Hindistan'ın kuzeybatı sınırında 1'inci Piyade Tugayı'nın komutanı iken Delhi'deki Ordu Karargahı'nda hazır bulunmam için gizli bir emir aldım. Görünüşe göre özel bir iş için deniz aşırı bir ülkeye gönderilecektim.

Bir önceki yıl bizim için oldukça eğlenceli şeyler yapan bu sınır birliği, çağdaş savaş uçakları ve zırhlı arabaların buradan çekilip alınmasına eşlik eden değişik iğrenç hünerlerle pasifize edilmişti.

Bu şeyler açıkça belirtmek gerekirse aptalcaydı ve bir kere daha özlenen gelgite dalma fırsatını getiren bu hoş emirler geldiğinde durgun suya batmakta olduğumu hissetmeye başlamıştım.

Yola çıkmak için yapılan hazırlıklar mümkün olan en kısa zamanda tamamlandı, konferans ve kurmay heyetinin seçilmesi için Delhi'deki Ordu Karargahı'nda kısa bir süre ikamet ettikten sonra, 6 Ocak 1918'de Karaçi'de gemiye bindim. 12 Ocak'ta Basra'ya, harika gelişmesi ve millerce uzunluktaki iskeleleriyle yeniden inşa edilmiş olan Basra'ya, ulaştım.

18 Ocak sabahında Bağdat'a geldim ve Genel Karargah'a rapor verdim.

Şimdiye kadar birliklerimin tek temsilcisi ben idim ve gecikmeden

dolayı sabırsızlanmama rağmen açık bir şekilde subaylarımın oraya gelmelerini beklemem gerekiyordu. Hatta elde mevcut olsalar bile, bir süre gecikme kaçınılmaz olacaktı. Düşünülmüş planlar vardı, bunlar için uzmanlara danışılacaktı, büro düzenlemeleri mükemmel hale getirilecekti ve bunun gibi durumlarda baş gösteren bin bir türlü şeye dikkat edilecekti.

İlk etapta vaziyeti kavramak ve üstesinden gelinmesi gereken zorlukların neler olduğunu anlamak gerekiyordu. Bu amaç için harita üzerinde çalışma yapmak ve çalışacağımız bölgeden gelen en son istihbarat bilgilerini temin etmek lazımdı. Bu meselede bana büyük ölçüde *Coldstream Muhafızları*[1]'ndan Savunma Sistemleri Subayı **Binbaşı Sir Walter Barttelot** yardımcı olmuştur. Kendisi yakın zaman önce, bölge Rusya'nın elinde iken ve hatları kırılmadan, tüm güzergahı kat etmiş idi. Bu sırada benimle bağlantı kurmak üzere özel bir görevle İngiltere'den **Yüzbaşı G. Goldsmith** geldi ve bu subayların ikisini de kafilem yola çıkmadan birkaç gün önce, güzergah üzerindeki belirli noktalarda petrol tedarik etmeleri için, otomobille ileri doğru göndermeye karar verdim.

On veya on iki subay ile *"Ford"* marka binek arabaları ve kamyonetlerle birkaç gün içerisinde yola çıkmamız gerektiğini hesapladım.

Nihayet öncü kafileyi meydana getiren on iki subay ve iki memurdan meydana gelen bu kafile için dört adet binek otomobili ve otuz altı kamyonete ihtiyaç vardı ki, bu miktar düşünüldüğünde böylesi küçük bir kafile için çok fazla sayıda taşıt olarak görülebilir. Ancak kamyonetler çok küçük ve hafifti ve her birindeki kullanılabilir alandan sürücü için gerekli olan boşluk çıkarıldığında, geri kalan alan beklenen iklim şartlarının tesiriyle ihtiyaç duyulan genel iaşe ve ibade malzemelerini ihtiva ediyordu. Sonra İran gümüşü ve İngiliz altını olmak üzere önemli miktarda para, büro malzemeleri, tıbbi müdahale ilaç ve alet-edevatı, yiyecek stokları ve bu tür bir işe teşebbüs edildiğinde olmazsa olmaz olarak görülen diğer levazım malzemeleri vardı.

Durum değerlendirildiğinde, aşağıdaki arzu edilmeyen faktörler oldukça korkunç bir liste meydana getiriyordu.

a) Yol zorlukları.

---

1 - Çev. N. 1650 yılında **General George Monck** tarafından kurulan ismini İskoçya Coldstream'den alan, hâlâ aktif olarak hizmette bulunan İngiliz Ordusu'nun en eski alayıdır. Kırmızı ceketleri ve ayı kürkünden yapılan büyük şapkaları ile meşhurdurlar.

b) Kış fırtınaları.

c) İranlıların tarafsızlığı meselesi – bu dönemde çok şüpheli bir faktör idi.–

ç) Kürtlerin düşmanlığı.

d) Devrimci Ruslarla, özellikle Bolşeviklerle yaşanması muhtemel olan zorluklar.

e) Güney Hazar sahilindeki Gilan Cengelîleri[2]nin beyan ettikleri düşmanlık.

g) Yiyecek tedariki.

h) Petrol tedariki.

Sırayla bunları ele alalım: Alışılagelmiş sert killi toprak üzerinde 94 mil boyunca uzanan Bağdat'tan Hanikin'e giden yolun kuru havalarda oldukça iyi olduğu rapor edilmişti. Hanikin'den Hemedan'a giden çok şüpheli 240 millik yol Ruslar tarafından iyi havalarda motorlu araçlarla güç de olsa geçilebilmiş ancak kötü havalarda ise geçit vermemişti. Hemedan'dan Enzeli (Kazian)'ye giden 267 millik yol ise Rus Yol Şirketi tarafından yapılan ilk düzenli yol olup maalesef bugün tamirata ihtiyaç duyuyordu.

Yılın bu zamanında sık sık vuku bulan kar fırtınalarının geçitleri kapatma ihtimalinin olduğu rapor edilmişti.

İranlıların düşmanlığına gelince bu noktayı kesin olarak hissedebilmek zordu. Yerli halkın iyi bir şekilde silahlandığı ve bizim ihlalimize çok içerleyeceği bilinen faktörler idi. Aynı zamanda, dünya çapında üne kavuşmuş İranlı karakteri hakkında hazırlanmış bir çalışma olan *"Haji Baba of Ispahan/Isfahanlı Hacı Baba"* adlı kitap bu düşmanlığın tehlikelerini değerlendirmemizde bize kılavuzluk etti.

Yolun kuzeyine yerleşmiş olan Kürtler ise oldukça farklı bir mesele idi. En dağlık bölgelerde yaşayan ve kendilerine büyük saygı duydukları Ruslara rağmen yol kesip soygun yapma hususunda iyi iş çıkaran Kürtlerin adının anılması bile sıradan İranlıları dehşete düşürüyordu, ancak bana göre, bunların gaddarlıkları kesinlikle abartılıyordu. Bu yol-

---

2 - Çev. N. *"Dağlı/Ormanlı"* anlamına gelmekte olup, **Mirza Küçük Han**'ın taraftarlarına verilen bir addır. **Mirza Küçük Han** Reşt'de *"İttihad-ı İslam"* adıyla bir cemiyet kurmuş İran'ın kuzeyindeki Rusya ve İngiltere'nin emperyalist faaliyetlerine karşı Türkiye ile işbirliği halinde Cengelî adıyla anılan taraftarlarıyla 1915 yılında dağa çıkmıştır. Cengelîler bu mücadeleleri sırasında *Cengel* adıyla bir de gazete çıkarmışlardır.

daki Rus imtiyazı sırasında yolda yalnız seyahat eden adamların ortadan kaybolmalarından genellikle bu Kürt çapulcular sorumluydu. Onlar ile Hindistan'ın kuzeybatı sınırındaki Patanlar arasında bir kıyaslama yaparsak bu görevin aslında ne kadar sıkıntılı bir iş olduğunu göstermek açısından doğru bir karşılaştırma yapmış oluruz.

Devrimci Rus Ordusu ile özellikle bunların Bolşevik olanlarıyla karşılaşma Bolşevikler, Britanya Hükümeti'nin kendilerini tanımayı reddetmesinden dolayı gücenmiş olduklarından ve güçlü bir şekilde İngiltere karşıtı bir davranışı benimsemiş bulunduklarından aşılması imkansız zorlukları vaat ediyordu.

Güçlü ve gözü pek devrimci bir lider olan **Küçük Han**[3]'m liderliği altındaki Gilanlı Cengelîler, bu görevin başarısmda en büyük engeli teşkil edebilirlerdi. **Mirza Küçük Han** yolumuzun son 70 millik kısmının içerisinden geçtiği tüm Gilan memleketinin tamamını zor kullanarak idaresi altına almış, bu yoldan geçen tüm beyaz adamları öldürmek ve yok etmek suretiyle şiddetli bir yabancı düşmanı idare düzenini benimsemiş ve şimdi gemiye binmeyi umut ettiğimiz Hazar Denizi'nin bu sahilindeki tek liman olan Enzeli'yi ellerinde tutan Bolşevikler ile temasa geçmiş idi.

Bunun gibi zorluklar onlara karşı göğüs gerildiğinde genellikle eriyip giderler ancak nihayet Bakü Limanı'na ayak bastığımızda ve daha güçlü Bolşevik ve o zamanda Kafkasya'da tüm bölgelerdeki İngiliz karşıtı kişilerle karşılaşıldığında acaba bunların hepsinin üstesinden gelinebilecek miydi?

Daha sonra kışın ortasında kıtlık çeken ve savaş nedeniyle harabeye dönmüş bir memlekette elli beş subay ve adamın yiyeceklerinin tedarik edilmesi meselesi geliyordu ve nihayet petrol tedariki meselesi aşırı derecede zorluk gösteriyordu ve bu mesele doğal olarak her yarım litrelik benzinin Bağdat'tan gelmesi ve bu zorluğun kat edilen her mil yolla birlikte geometrik bir dizi şeklinde artması veçhile tüm durumun anahtarı idi.

Petrol tedarikinin sağlanamaması riski hatırı sayılabilir derecede ihtimal dahilindeydi ancak sonunda bunun gibi bir başarısızlık meydana gelmedi. Bağdat'tan ilk Rus askeri birliği ile karşılaşmış olduğumuz Kirmanşah'a kadar giden yol boyunca en son Bağdat'tan 150 mil uzak-

3 - Çev. N. **Mirza Küçük Han** (1881-1921). İran'ın kuzeyinde Reşt bölgesinde anti-emperyalist faaliyetlerde bulunmuş, Türk liderdir.

laştıktan sonra ikmal etmiş olduğumuz kendi petrolümüzü tüketerek geldik. Kirmanşah'tan ileri doğru ise bize Rus yetkililer yardım ettiler.

Binbaşı Barttelot ve **Yüzbaşı Goldsmith** Hemedan'a kadar ilerlemek petrol tedarik etmek ve kafilemin oraya gelmesini beklemek şeklindeki emirlerimi alarak, **Teğmen Singer** idaresindeki hafif silahlarla donatılmış bir motorlu araçla 24 Ocak'ta yola koyuldular.

Bunun gibi küçük bir kafilenin Kürt topraklarına girmesi hatırı sayılır derecede önemli bir risk olacaktı. Fakat silahlandırılmış arabaların meydana getirdiği moral etkisi çok büyüktü ve kış mevsiminin ilerlemesiyle Kürtlerin büyük bir kısmı Mezopotamya tarafının daha alçak vadilerine göç etmişlerdi.

Ocak ayının 26'sına kadar kafilem on dört kişiye ulaştı ve sonunda yolculuğa başlama zamanı gelmişti. Bu bekleme günleri sırasında Hemedan'a yalnız başına gitmemin ve böylece bölgesel koşullar hakkında daha fazla temasta bulunmamın ve bilgi toplamaya başlamamın iyi olup olmadığını değerlendirmek zorunda kalmıştım. Fakat iki nedenden ötürü bu planı uygulamaya koymamaya karar verdim. İlk olarak, Londra ile irtibat kurmak çok zor olabilirdi ve henüz belirlenmemiş olan birçok önemli ayrıntı vardı, ikincisi Hemedan'da muhtemelen uzun sürecek bir misafirlik dikkatleri bu görev üzerine çekebilirdi ve sayısız miktardaki düşmanlarımıza daha sonraki seyahatlerimizde bizi taciz etmek üzere planlar kurmaları için bol miktarda zaman kazandırabilirdi.

Memlekete, küçük bir subay kafilesi toplanana kadar Bağdat'ta kalmaya ve sonra hızlı bir şekilde durmadan Enzeli'ye, oradan da Bakü'ye gitmek üzere dosdoğru bir gemiye binmeye, her şey iyi giderse ve değişik düşman planları bizi durdurmadan önce yaklaşık yirmi gün kadar sonra Bakü'ye ulaşmaya karar verdiğimi bildiren bir telgraf çektim. Teoride durmadan seyahat etme fikri oldukça hoş bir düşünceydi. Gerçekte ise bu yolculuk seyahat etmekten daha çok duraklama şeklinde cereyan etmiştir.

Askerler ya en kötü düşmanlardır ya da en iyi dostturlar, hava şartları yolculuğun başlangıcında bizden yüz çevirdi ve hızlı bir ilerleyişin doğasında var olan her şey bizi durdurdu.

Sonunda 27 Ocak sabah saat 07:00'de Bağdat surlarının dışında yolculuğa çıkma emrini bekleyen kırk bir adet Ford marka araba sıralandı. Bana refakat etmek üzere şu subayları seçmiştim: Emir Subayı **Yüzbaşı Dunning**, Levazım Subayı **Yarbay Duncan**, Genel Hizmet Subayı

Yüzbaşı Saunders, Kurmay **Yüzbaşı Stork**, piyade, topçu ve süvari sınıflarını temsilen **Yüzbaşı Hooper**, **Yüzbaşı Jackson** ve **Yüzbaşı Annett**, Tabip **Binbaşı Brunskill** ve Tabip **Yüzbaşı John**, levazım ve ulaştırmada **Yüzbaşı Campbell** ve **Yüzbaşı Aldham** ve memur olarak **Çavuş Routledge** ve **Çavuş Watson**.

Çatışma ihtimaline karşı şoförler arasından kırk bir tüfekli er seçebilmiştik ve **Yüzbaşı Hooper**'ın sorumluluğunda bir adet makineli tüfeğimiz vardı.

Tam zamanında yola çıkmamız ve iyi bir hava sayesinde Hanikin'e olan 94 millik mesafe herhangi bir harici gecikme olmaksızın tamamlandı. Fakat bunun gibi arzu edilebilir koşullara rağmen yolculuk on buçuk saat sürmüştü. Bunun nedeni böylesi şartlar altında konvoyun bir arada tutulması zorunluluğu idi. Arkada kalan araba tamir edilip kafileye katılana kadar bütün arabalar durmak zorundaydı ve kafile **"her şey tamam"** komutunu alana kadar bekliyordu. Bundan dolayı gecikme, kırk bir araba ile seyahat edilmesinden dolayı kaba bir hesapla bir arabayla seyahat edildiğindeki gecikmenin yaklaşık kırk bir katı kadar olmuştu. Ortalama ilerleme hızı saatte on mil olduğunda bu iyi bir gün olarak kabul edilebilirdi.

Bağdat'a geldiğim günden beri hava düzenli bir biçimde iyi seyretmişti, ancak mavi renkli göğün devam edebilmesi için çok daha fazla ümit etmek gerektiği görülüyordu. Dağlara yaklaşırken, bulutlar kesinlikle tepe dorukları arasında toplanıyordu ve en kötü hava koşullarının bütün göstergeleri mevcuttu, önümüzdeki birkaç saat içinde bulutlar ortalığı tamamen kaplayacaktı.

Hanikin'de harabe bir Türk binasında çok rahat bir konaklamadan ve oradaki Britanya garnizonu tarafından çok misafirperver bir biçimde ağırlandıktan sonra *Pay-i tak*[4]'a gitmek üzere yola çıktık. 61 mil boyunca sulusepken bir kar yağışının eşlik ettiği şiddetli bir fırtına altında yaklaşık on saatlik bir yolculuktan sonra menzilimize vardık. Böylesi kötü yol, kötü hava ve tamiratlarla geçen kötü şans koşulları altında saatte on millik bir ortalama yaptık. Yağmur biz Hanikin'den ayrıldıktan hemen sonra başlamıştı ve ertesi gün için bol miktarda kötü kehanetlerde bulun-

4 - Çev. N. Zağros dağ silsilesindeki bir geçit ve burada yer alan köyün adıdır. Farsça'da *"tag/tak"* dağ ve kale, *"pay"* ise ayak, güç ve dayanma, mukavemet anlamında olup bu dağ geçidi ve köyün adı bu doğrultuda *"Dağ ayağı/eteği"* anlamında konulmuş bir yer adıdır.

mamıza sebep oldu.

Pay-i tak geceyi geçirmek üzere bize bir sığınak vazifesi gören *Tak-ı Girî Geçidi*'nin eteğinde bir köydür. Geçtiğimiz iki yıl boyunca meydana gelen çatışmalar sırasında bu zavallı köyler zaman zaman ya Ruslar ya da Türkler tarafından yerle bir edilmişlerdi. Geriye kalan zavallı yerli halk harabeler arasında açlıktan bir deri bir kemik halinde gezeliyorlar ve henüz bir işgalciye ev sahipliği yapmışken çok geçmeden başka milletten olan bir başkasına hizmet etmenin arifesinde bulunuyor idiler. Ancak bu defa yeni gelenlerin yıkmak için değil yapmak için geldiklerini hemen öğreneceklerdi.

Seyahatin bir sonraki etabı bizi Pay-i Tak'dan Harunabad'a götürdü, ancak 29 Ocak'ta başlayan ve 2 Şubat'a kadar devam eden bu yolculuk sırasında yalnızca 41 mil yol kat edebilmiştik. Pay-i Tak'tan gelen yolun ilk 3 millik kısmı inanılmaz derecede yükselerek bir kayalıkla yüz yüze geliyordu ve çok kötü havalarda mola vermek üzere yolun altına giriyor, tahminlerimiz pek parlak görünmüyordu. O anda bulduğumuz bir çözüm olan elle arabaları eğimden yukarı doğru itmek egzersiz yapmak için iyi bir yoldu ancak ilerleme nokta-i nazarından yardımcı olamadı.

Kayalığın zirvesinde kayanın kenarına oturmuş olarak gül yüzlü bir Hampshire delikanlısı ile karşılaşmak hoş bir sürpriz oldu. Bu genç yolu bizim için korumakla görevli son ileri karakollardan birisinin nöbetçi neferi idi. Bu savaş birçok fevkalade zıtlıklarla dolu sahne üretmiş bulunuyor ancak bence bu genç askerin resmi bunlar arasındaki en can alıcı olanıydı. İran'dan Babil'e giden, üzerinde Medler ve Perslerin dolaşmış olduğu bu yolda İran dağlarının kayalık kıraç tepeleri üzerinde bu sevimli Hampshireli çocuk oturuyordu.

Yolun bu en dik kısmına başarılı bir şekilde tırmandığımızda su ayırım hattına ulaşmadan önce 3 millik kötü bir yol daha kalıyordu. Geriye yolun bu ikinci kısmının dinmek bilmeyen bir zindelikle devam eden kar fırtmalarında tamamının geçilip geçilemeyeceği hususu kalıyordu. Bu mıntıkada Surkadise köyü yakınlarında 1/4 Hampshire Alayı'nın kampıyla karşılaştık ve petrol depolarımızı doldurmak üzere durduk ve Mezopotamya Ordusu'nun bu son ileri karakolundan ayrılma emrini vermeden önce havanın durulması için bekledik. Nihayet kendi işimize başladık. Bu Özlenen mola öğleden sonra saat 01:30'da verilmişti ve yüksek moralle seyahate yeniden başlandı. Ancak seyahat uzun sürmedi. İlerleyeceğimiz dağ yolunu tamamen gözden kaybeden kar, kör edici bir

anaforla yeniden yağmaya başladığında güneş yalnızca on dakikalığına parlamıştı. Böylece, karı aşmak için yapmış olduğumuz bir veya iki faydasız teşebbüsten sonra Surkadise'ye geri döndük, orada kendimizi harabe bir kervansarayın rahatlığına dar attık. Çatının büyük bir kısmı çökmüştü ancak geri kalan kısım hepimize sığınak olmak için yeterli idi ve ortamda bulunan iki at leşi sığınak bulmaktan dolayı bizde uyanan memnuniyeti önleyemedi.

Musibetler ve nimetler bir kural olarak dengededirler. Bu iğrenç at leşleri bunun delilidir. Yaz mevsiminde olsaydı bunlar tüm havayı dayanılmaz bir hale sokabilirlerdi. Şimdi donmuş olduklarından, yalnızca görsel olarak dikkat çekici idiler. Yine aynı şekilde kış mevsiminden dolayı bu pis saraylardaki bütün böcekler atıl durumda idi ve böylece bizi huzur içerisinde bırakıyorlardı.

Böylece yine Kürtlere geliyoruz. Bizi rahatsız eden aynı kar yağışı onların da tepelerden inmelerine sebep olmuş ve böylece bölgede bizi taciz etmek hususunda oldukça isteksiz çok az Kürt kalmıştı. Normal yaz koşulları altında Kürtler nedeniyle kurşunlanma ve böcekler nedeniyle tifüse yakalanma riski göz önüne alınması gereken hususlardı: *"Autant de gagné sur l'ennemi."*[5].

Surkadise'deki sarayda birkaç gün beklemek kaderimiz imiş. Her gün geçidin üzerinde arabaların geçip geçemeyeceklerine dair keşifler yapıyorduk. Ancak her gün kar yağıyor ve kar birikintisi zirveye yaklaştığı gibi gittikçe derinleşiyordu. Belirsiz bir zamana kadar orada kalmaya mecbur olduğumuz görülüyordu.

Sonunda 2 Şubat'ta, erken bir çıkış yapmaya ve yüzey üzerindeki kar tabakası erimeden önce geçidi aşmayı denemeye karar verdim.

Sabah saat 04:00'te ay ışığı altında yola koyularak geçidin zirvesine saat sabah 07:30'da ulaştık. Zirveye giden karla kaplı bu dar vadinin güzelliğini hiçbir şey geçemez ve gevrek kar üzerinde arabaları yavaşça itmek suretiyle nihayet zararsız bir biçimde göç eden Kürtlerin boz siluetleri ile karşılaştık. Bu ağır bir şekilde silahlanmış figürlerin düşmanlıkları yalnızca ateş açtıkları zaman test edilebilecekti.

70 mil önümüzde bulunan Kirmanşah'taki Britanya Konsolosu Kürtlerin arasından adam toplayarak bir yol güvenlik sistemi teşkil etmişti, bu gelen insanların bizi korumak üzere orada bulunan belirli kişiler mi

5 - Çev. N. *"Bu (yani kar yığını), düşmanlara galebe çaldı."*

olduğu yoksa kendimizi onlardan korumak durumunda olduğumuz Kürtler mi olduklarını tespit etmek güç bir işti. Her halükarda yapacak pek bir şey yoktu. Zorunlu olarak her iki ihtimal de göz önünde tutulmalıydı.

Bununla beraber oradaki tek gerçek olan önümüzdeki yol korumaları, konsoloslar, banka müdürleri ve bizim yanımızdaki telgraf ve telefon kabloları, her ne kadar arazide olsak da medeniyetle olan temasımızın o kadar da kopuk olmadığını bize hissettiriyordu. Gerçek şuydu ki telgraf ve telefon kabloları çelik zincirlere asılıydı ancak geriye kalan direkler ve izolatörler ve hat çok zor olmaksızın yeniden inşa edilebilirdi. Bu konsoloslar ve banka müdürleri hikayeleri nadir olarak anlatılan gerçek kahramanlardır. Savaşın bu yılındaki tüm belalar ve kararsızlıklar boyunca onlar (ve onlarla birlikte olan cesur eşleri) dünyanın bu uzak köşelerinde bayrağı dalgalandırmışlardır. Türkler tarafından rahatsız edilen bölgesel huzursuzluklar tarafından tehdit edilen ve bazen bütün mallarını geride bırakarak mülteci olarak göç etmeye zorlanan bu insanlar, fırtına dindiğinde yeniden ortaya çıkıyorlar ve kendinden memnun bir şekilde içtenlikle imparatorluğa ait vazifelerine devam ediyorlar.

Geçidin zirvesine doğru yapılan yolculuğun ilerleme hızı yalnızca saatte bir mildi ve bu sadece itme, çekme ve arada sırada yapılan kazma faaliyetlerinin kuvvetiyle başarıldı. Bununla beraber saat sabahın 07:00'sinde kendimizi önümüzde aşağı doğru uzanan hoş bir eğimde bulduk ve işçilerimiz için seyahatin en zor bölümü tamamlanmış oldu. Surkadise'de bize hafif silahlandırılmış bir araba katılmıştı ancak bu zor yol koşullarında çok hafif Fordlar haricinde başka bir şeyin alınması oldukça imkansız göründüğünden, bu koruma aracını arkamızda bıraktık.

Bu mıntıkaya kadar kıtlık belirtileri oldukça fazlaydı ve sık sık yol kenarlarında acılarından kurtulmuş bazı zavallı, bitkin ve aç insanların cesetlerinin yanından geçiyorduk. Pay-i Tak'tan 20 mil uzaklıktaki Karind'de, bir Amerikalı misyonerin kılavuzluğunda kıtlık yardımının ulaşabilmesi için olağan bir şekilde yapılan yol iyileştirme faaliyetinde çalışan kadın ve erkek bir köylü grubu ile karşılaştık. Kirmanşah'taki Britanya Konsolosunun başlatmış olduğu kapsamlı yardım sisteminin bir parçası idi.

Karind'den sonraki 20 millik yol bizi hedefimiz olan Harunabad'a getirdi. 41 millik mesafeyi on iki saatte kat etmiş veya başka bir ifadeyle saatte 3 mil ile biraz daha iyi bir ortalama yakalamıştık.

Tipik bir Kürt köyü olan Harunabad'da henüz terk edilmiş bulunan

birkaç evde rahat bir gece geçirdik ve kaldığımız odada uyumak için ısrar eden bir eşeğin haricinde uykumuzu bölen herhangi bir şey olmadı.

3 Şubat saat sabah 06:30'da Kirmanşah'a gitmek üzere yola koyulduk ve 40 millik yolu yedi saatte almayı başardık. Bu dünkünden daha iyi bir zamanlamaydı.

Yol çoğunlukla İran'ın bu bölgesinde yaygın olan düz zeminli vadilerden geçiyordu. Bu vadilerden en önemlisi, günün erken saatlerinde geçme şansına sahip olduğumuz Mah-i Deşt'tir. Bu ova genellikle krema kıvamında bir çamur denizidir ve yağışlı havalarda geçilmez bir engel teşkil eder.

Bu şehrin varoşlarında konaklayacağımız yeri göstermek üzere bekleyen tüylü atları üzerindeki iki Kuban Kozak'ı ile karşılaştık. Bunlar **Albay Bicherakov**'un *"partizan"*larına nispetle yakışıklı adamlardı. Bunların kılavuzluğu ile şehri dolaşarak İngiliz Konsolosluğu, Imperial Bank ve Amerikan Misyonu'nun karşısında yer alan iyi yapılmış bir İran evine geldik. Bu ev bizim konaklamamız için düzenlenmişti ve bizim için çok ihtiyaç duyduğumuz bir banyo hazırlanmıştı.

O ve onun resimsel Kozaklarının ileride anlatılacak hikayelerle çok ilgilerinin olmaları veçhile, şimdi destansı bir figür olan **Albay Bicherakov**'u tanıtmak gerekli olacaktır. **Bicherakov** kırk yaşlarında, dış görünüş itibariyle ince yapılı ve amir tavra sahip bir adamdır. Kuzey Kafkasya'nın tipik yarı vahşi kabilelerinden biri olan, Osetya Kozaklarındandır. Savaş boyunca harika hizmetlerde bulunmuş ve birçok olayda yaralanmıştır. Onun adamları, ona korkusuz bir önder olarak tapıyorlar. Bu arada Bicherakov, kraliyet tacına liyakatle hizmet etmiş bir subay olup, aynı zamanda bir savunma sistemleri subayıdır.

Görüştüğümüz zaman tamamen müsellah bir karma Kozak kuvvetine kumanda ediyordu. Adamları, devrimin disiplini bozan fikirlerinden etkilenmemiş olmalarına rağmen **Bicherakov**'un şahsiyetine ölümüne sadakatle bağlı olmaya azmetmişler, ona olan gözü kara sadakatleri, üstün başarılarını gerçekleştirmekte ona olanak sağlamıştır. Rusların bu kuvvet için neden *"partizan"* ismini seçmiş olduklarını bilmiyorum[6]. Bu

6 - Editörün Notu: *"Partizan"* kelimesi, aynı söyleniş biçimiyle Bulgarlar tarafından Balkanlar'da yaşayan tipik vahşi hayvan popülasyonunu ifade etmek için kullanılan bir kelime olup, çeteci anlamında Türkler tarafından *"Komitacı"*, Yunanlılar tarafından *"Andartis"* şeklinde kullanılmakta olup, biz yani İngilizler bu kelimeyi *"irregular"* (düzensiz) kelimesiyle ifade ederiz.

müfreze ile irtibat subayı olarak aslen bir Rus dili ve kültürü üzerinde bir bilim adamı olan Hindistan Ordusu'ndan **Yarbay Clutterbuck** görev yapıyor ve bu Kozaklara karşı büyük bir sempati besliyordu. Bu süvari birliklerine ilave olarak Kirmanşah, Yeni Zelanda birliğinden adamlar tarafından işletilen bir Rus telsiz donanımına sahip idi.

Avrupalı cemaat tarafından çok sıcak karşılandık ve bir gece önceki dost canlısı eşeği ve pis odaları düşündüğümüzde, konsolosluktaki beyaz örtü ile örtülmüş İngiliz yemek masası ve bardakların zıtlığı gülümsememize yol açmıştı. İyi bir seyyah ve "şikârî"[7] olarak bilinen **Albay Kennion** burada Britanya Majesteleri'nin Hükümeti'ni temsil ediyordu. Onun tehlike ve risklerini kendisiyle paylaşan Bayan **Kennion** ise daha önce bahsetmiş olduğum cesur İngiliz kadınlarından biri olup İmparatorluk'un ihtiyaçları için mütevazı bir yolda çok fazla şey yapmıştı.

Kirmanşah çok keyifli bir yerdi ancak arabalar için bir günlük bir dinlenmenin iyi olmasına rağmen, bir an bile beklemeye tahammülümüz yoktu, böylece Şubat'ın 4'ünde sabah saat 05:30'da, iki günlük kolay bir yolculuk ümit ederek (103 mil mesafe), Hemedan'a doğru yola koyulduk. Yola başlama anından itibaren işler bizim için iyi gitmemeye başladı. Çeyrek mil içinde araçlarımızdan biri aks kesti, bu da kafilenin bir buçuk saat gecikmesine sebep oldu. 20. milde I. Darius'un antik kaya kitabesinin bulunduğu Bisitun'dan geçtik, oranın ilerisinde bulunan tekli kemerli bir köprüyü Türkler havaya uçurmuşlardı ancak geri kalan kemer kalıntıları arabaların tekerlekleri için yeterli genişlikte idi. Buradaki toprak karla kaplı değildi gök mavi ve yol o kadar iyi idi ki, bir kurmay subay *"Evet, şimdi bütün sıkıntılarımızdan kurtulduk; ne kadar hoş bir seyahat."* demek suretiyle, hayati bir şom ağızlılık etti. Yaklaşık olarak yolun kırkmcı milinde bu ifadeyi söylemişti ve kırk birinci milde kısa ancak aşırı derecede dik olan Sahne Geçidi'ne ulaştık. Burada her bir arabayı iterek zirveye ulaştırmak zorunda kaldık. Topu topu bu bir millik mesafeyi ancak üç saatte geçebildik. Kırk altıncı milde arabalar iyi bir şekilde gidiyorlardı ve klasik Yunan çağından kalma bir tapmak harabesinin yakınlarında bulunan Kangavar'a ulaştık. Buradaki küçük bir Rus birliği bizi subaylar ve adamlar için sıcak bir yemek ve Rus misafirperverliğinin bunaltıcı tarzı ile karşıladı. Geç olmuş, saat akşam 04:00'e

7 - Çev. No. Avcı. Yazar İngilizce *"hunter"* kelimesi yerine Farsça *"şikârî"* tabirini tercih etmiş.

gelmişti ve hâlâ kat etmemiz gereken 22 mil mesafe vardı. Bu durumda karanlığa kalacağımız ve gece karanlığında artan zorluk ve tehlikelere maruz kalacağımız aşikardı. Fakat diğer taraftan gideceğimiz menzile de asla varamayabilirdik ve bu nedenle en azından aç şoförlere tam bir yemek vermek fırsatı kaybolmaktan çok daha iyi idi. Ayrıca şimdi bir kılavuzumuz da vardı. Rus ordusundan **Teğmen Georgiev** bize rehberlik edecekti. Bize Hemedan'a kadar refakat etmesi hakkındaki detaylı emir **Albay Bicherakov** tarafından verilmişti. Çok faydalı bir subaydı, onun yardımı olmadan muhtemelen bütün gece Esedabad'a ulaşamayabilirdik.

Böylece bu meydan okumanın verimlerini almış olarak saat akşam 05:00'te yeniden ayrıldık. Karanlık hemen çöktü ve yol genellikle etrafı saran ovadan ayırt edilir biçimde farklılık arz eden sıradan bir arazi patikasıydı. Şoförlerin hemen hemen hepsi yola devam edemeyecek kadar çok uykuluydu ve saat akşam 08:00 olmuştu. Açık bir ovada mola verme konusunda kendimi zor tutuyordum. Gece istisnai olarak iyi idi ve hiçbir şey havadaki bir değişiklikten daha az ihtimal dahilinde görünmüyordu. Bununla beraber olayların ispatlamış olduğu gibi iyi bir talihle, yola devam etmeye karar verdim ve nihayet Esedabad'a vardık ve arabaları ve kendimizi temiz bir kervansaraya atıp hoş bir beklenti olarak ertesi sabah erkenden yola çıkmayı ümit ederek uykuya daldık. Geriye 7600 fit yüksekliğindeki bir geçide çetin bir tırmanış ve yalnızca 25 mil ilerdeki Hemedan'a kolay bir giriş kalmıştı. Bugün şoförler on sekiz saat boyunca iş başında kalmışlardı ve bizden iki kat daha fazla, uygun bir konaklama yerinin müstakbel rahatlığının ve bir veya iki günlük bir molanın hasretini çekiyorlardı. Bu 4 Şubat gecesinde idi. Arabalar 11 Şubat'a kadar Hemedan'a varamadılar!

Saat sabah 04:00'te uyandım ve yola başlamak için yapılan hazırlıkları görmek üzere küçük uyku odamdan dışarı çıktım. Yerin bir ayak yüksekliğinde kar ile kaplı olduğunu ve göğün hızlı düşen kar tanecikleri ile dolu olduğunu gördüğümde yaşamış olduğum korku ve şaşkınlık tahmin edilebilir. Bu durum karşısındaki ilk hislerim açık havada geceyi geçirmek üzere kamp kurmamış olduğum için şükretmek oldu. Eğer öyle yapmış olsaydık bu zorluk içerisinden nasıl kendimizi kurtarabileceğimizi kestirmek oldukça zordu. Daha sonraki hissim ise, doğal olarak zaman bizim için çok daha değerli bir hâle gelirken, böylesi bir gecikme nedeniyle öfke duymak oldu. Ne *"zevkli bir seyahat!"* Böyle bir durum-

da kendimi kurmaylarımın görüşlerinden ayırmama müsaade edin.

Bütün gün geçidi temizlemek için çaba sarf etmekle geçti ancak kar bizim kar yığınını küreme hızımıza eşit bir şekilde yağıyor ve işimizi aksatıyordu. Üçüncü gün 6 Şubat'ta, köylülerden büyük bir ekip bu işte çalışmak üzere istihdam edildi ancak onlar da başarısız oldular ve kar yağmaya devam ediyordu.

7 Şubat'ta bir kurmay subay ile geçidi aşmaya karar verdim. İki iyi huylu midilli ile yerli bir rehberi tedarik ettikten sonra **Albay Duncan**[8] ve ben sabahın erken saatlerinde yola koyulduk, öğle saatleri civarında geçidin uzak tarafında yer alan Zageh'e vardık oradan da Hemedan'a gitmek üzere bizi karşılamak için Hemedan'dan gönderilmiş olan **Teğmen Zypalov** ile bir Rus otomobiline bindik.

Kafileden önce Hemedan'a gitmekteki amacım, bu taraftan arabalarımızın geçidi aşmasını sağlayacak yardımı tedarik etmek (nihayet bunlar geçidi çekme halatları ile aşmışlardır) ve ayrıca orada beni beklemekte olan birçok önemli insanla tanışmak idi. Orada ilk olarak, Güney Kafkasya ile ilgili en son bilgileri bana gönderen ve henüz Tiflis'ten dönmüş bulunan **General Offley-Shore** vardı. Yerel bilgileri toplamış ve petrol tedarikini düzenlemiş bulunan **Binbaşı Sir W. Barttelot** ve **Yüzbaşı Goldsmith** de buradaydı. Bunlara ilave olarak Konsolos Bay **McDowell** ve banka müdürü Bay **McMurray**'in elde etmiş oldukları değerli bilgiler de oradaydı. Ve burada, geçenlerde bu yol üzerindeki Türklerle savaşan muzaffer Rus ordusuna komuta eden **General Baratov** ile tanışacaktım. Şu anda hiçbir emre itaat etmeyen devrimci birliklerin komutanı olarak kalmaktan oldukça rahatsızdı.

Bu düzensiz birliklerin tahliye edilmesi meselesi en zor olanıydı. Normal şartlar altında bile bir tahliye yeterince zor bir iştir ancak tüm emirlere karşı gelen birliklerle bu işin hemen hemen imkansız bir vazife olduğu aşikar idi. Önemli nokta şuydu ki askerler birer birer ele alındığında memlekete gitmek için oldukça istekliydiler, bu nedenle bu yöne doğru ister emirle isterse emir olmaksızın gidecekleri kesindi. **General Baratov** ile Binbaşı **Rowlandson** irtibat subayı olarak temastaydı.

Hemedan'a geldiğimizde banka binasında en rahat makamları bulduk. Aynı çatıyı **Binbaşı Barttelot, Yüzbaşı Goldsmith, General Shore** ve diğerleri paylaşıyor ve büyüleyici, yorulmak bilmez ev sahibesi

8 - Çev. N. Daha önce **Yarbay Duncan** olarak zikredilmişti.

sayısı belirsiz daha çok misafiri karşılamak üzere hazırlık yapma durumunda görünüyordu.

Kuzey İran'daki bu gücün tüm değişen talihi boyunca Hemedan'daki banka binası yorgun insanlar için bitmez tükenmez bir sığınak, güler yüzlü misafirperverliğin merkezi ve tüm yerel politik haberlerin odağı olarak bir sınır taşı gibi göze çarpıyordu.

Şimdi yapılacak ilk şey **Yüzbaşı Goldsmith**'i Enzeli'ye giden yolda keşif yapmak ve petrolümüzü aramak üzere göndermek idi. Buna istinaden ertesi gün yola çıktı ve kadere bakınız ki, onunla bir daha karşılaşamayacaktık. Geri çekilen Rus birlikleri ile dolu bir yolda tek başına seyahat ettiğinden, hiçbir dikkati üzerine çekmedi ve zor yerlerden yolunu bulmada usta birisi olarak, Enzeli'ye vardı ve oradan da yerel şüpheleri uyandırmadan bizden önce Bakü'ye vasıl oldu. Kafilem yedi ay sonrasına kadar Bakü'ye erişememiş olduğundan buluşma ihtimalimiz çok küçüktü ve o sırada Kuzey Kafkaslar'daki **Albay Pike**'ın birliğine katılmış idi.

11 Şubat'ta nihayet arabalarımız geçidi aştılar. Hemedan'a gelişlerinde tüm subay ve asker kafilemizin tamamı, kendi insanlarına daha fazlasını gösteremeyecekleri biçimde Amerikalı misyonerler tarafından en misafirperver şekilde ağırlandılar. Yağan kar önümüzde uzanan Sultan Bulak Geçidi'ni kapayarak bu geçidin açılmasını 15 Şubat'a kadar imkansız hale getirdiği için bekleme süresi sırasında adamların hepsi için rahat kamp yerleri bulundu, arabalara bakım yapıldı ve hepsi yola çıkmaya hazır hale getirildi. 14 Şubat'ta sabah saat 06:30'da ileriye doğru hareket ettik ve şimdi iyi bir şekilde yapılmış bir Rus yolu üzerinde idik, iyi bir ilerleme kaydetmeyi ümit ediyorduk. Umudumuz bu idi, bu defa hayal kırıklığına uğramadık. Kar bize yine engel teşkil etti ancak tahliye halindeki Ruslar evlerine ulaşamama endişesiyle, daha önce hiç olmadığı kadar sıkı çalışarak kar yığınlarını hemen kürediler. Büyük bir zorlukla karşılaşmadan iyi bir havada geçidi aştık ve öğleden sonra saat 02:00'de Aveh'e (75 mil) ulaştık. Bu defa ortalama ilerleme hızımız saatte 10 mil idi. Ertesi gün 15 Şubat'ta Kazvin'e vardık. Orada da Bay **Goodwin** tarafından temsil edilen İran'daki Imperial Bank'ın misafirperverliğinden hoşnut kaldık. Kazvin nüfusu 50.000 olan bir şehirdir ve İran'ın önceki başkentlerinden birisidir. Gelmiş olduğumuz yol olan Enzeli-Tahran yolunun bağlantı noktasında yer alır. Burada bizden önce Hazar Denizi'ne doğru hareket etmiş ve muhtemelen hemen arkamızdan

İran'ı terk edecek olan Tahran'daki Britanya Büyükelçisi **Sir Charles Marling**'le görüşmek faydalı oldu. Daha sonra Kafkasya'da faaliyete geçmek için İran'ın mevcut durumu hakkındaki tüm bilgiyi öğrenmek lazım olacaktı ve büyükelçinin daha önceki tecrübelerine dayanan fikirlerini öğrenmek büyük bir avantaj teşkil ediyordu.

Kazvin, bizi pek o kadar da hoş karşılamış görünmüyordu. Hemedan'da kalabalıklar arasında birkaç gülümseyen sima olmuştu ancak bu şehre girdiğimizden beri yalnızca sert sert bakan insanlarla karşılaşıyorduk; bununla beraber halk, şiddet göstermek yerine camilerde İngiliz karşıtı toplantılar tertip etmek suretiyle tartışıyor ve kızgın infiallere geçiyorlardı. On iki subay, iki memur ve kırk bir arabadan oluşan kafilemiz kesinlikle güçlü değildi. Fakat kırk bir araba oldukça yanlış bir mukavemet etkisi uyandırıyordu ve ayrıca şimdi koruma aracı olarak Hemedan'da önümüze geçen **Teğmen Singer** komutası altındaki silahlandırılmış bir arabamız da vardı. Bu köklü bir kuralın ihlal edilmesini icap ettirecek olsa da bu silahlandırılmış araba olmasaydı infialin bir harekete dönüşebilmesi muhtemel idi.

Kazvin'de daha ileri gitmemizin imkansız olduğunu öğrendik. Gireceğimiz mıntıka civarındaki Gilanîler'in lideri **Mirza Küçük Han** İngilizlerin geçmesine izin vermemeye ahdetmişti ve Enzeli'de aynı şekilde geçişimize izin vermemeye karar vermiş bulunan Bolşevik Komitesi ile temas halinde bulunan bir komitesi çalışıyordu. Yine de şimdiye kadar olan bu granit zorlukların çok büyük bir kısmı kağıt mendile dönmüştü ki bu *"imkansız"*ın hâlledilip hâlledilemeyeceğine bakmak açık bir şekilde gerekli idi. Ertesi sabah yola erken çıkmak için gerekli olan hazırlıklar yapıldı.

Şimdi *"Cengelî"* veya *"Gilan"*ın kısa bir tarifini yapmak gerekli olmuştur.

Tahran yakınındaki Demavend adlı en yüksek tepesi deniz seviyesinden 18.000 fit yüksekliğe ulaşan Elbruz Dağları İran Yaylası'nı Hazar Denizi'nden ayıran bir duvar biçimindedir. Nehir havzaları arası set sahilden yaklaşık 50 mil mesafeye uzanıp oraya doğru yükseltiler kalın ve güzel bir ormandan azar azar yükselir. Bu bölgeyi kapsayan memleket iki eyalete ayrılmıştır, doğu tarafını teşkil eden Mazanderan ve batı tarafını oluşturan Gilan. Bahsedilen ikinci memleketten geçen yol Hazar Denizi yoluyla Avrupa ile İran'ı birbirine bağlar. Gilan'ın başkenti Reşt, tarif etmek için iki isim icap ettiren Enzeli-Kazian limanından yaklaşık

olarak 20 mil uzaklıktaki bu yol üzerinde yer alıyor. Bu liman büyük sığ bir gölü kapsayan dev bir kıskaç çiftinin çeneleri gibi doğudan batıya doğru giden iki uzun kum tepesi silsilesi ile şekillenmiştir. Batıdaki kum tepeleri eski bir İran şehri olan Enzeli'ye uzanır, doğudaki kum tepeleri ise kendi değerli ticari imtiyazları ile bağlantılı olarak Rus Yol Şirketi tarafından inşa edilen Kazian adlı yeni Rus şehrine uzanır. Bu iki şehri yalnızca birkaç yüz yardalık bir su tabakası ayırmakta ve hemen hemen Kazian'ın tamamında rıhtımlar uzanmakta, tüccar binaları, bankalar ve oteller bütün işlerin yürütüldüğü Enzeli tarafında yer almaktadır.

Gilan'ın yerlilerinden bir orman memleketi veya cengelde yaşamış olduklarından bu isimle adlandırılmalarına başka bir sebep olmayan *"Cengelî"*ler olarak bahsedilir. Bu, yanıltıcı bir terim olup ilk etapta vahşi, korkunç ve medeni olmayan bir şey fikrini uyandırmaktadır. Ancak Gilanîler bu tür şeylerle alakası olmayan insanlardır.

"Cengelî" olarak adlandırılan hareket dürüst ve iyi niyetli bir idealist olan **Mirza Küçük Han** adında meşhur bir devrimci tarafından başlatılmıştır. Programı, bağımsızlık, eşitlik ve kardeşlik fikirleri etrafında dönüp duran tüm bıktırıcı basmakalıp sözleri ihtiva ediyor. *"İran İranlılarındır"* ve *"Yabancılar dışarı"* diğer kesin ifadeler olup, hepsi belli, tamamı safsata olan bu fikirlerin daha fazla bir dökümünü yapmaya gerek yoktur ve dünya çoktan beridir bunlardan bıkmış usanmıştır.

Oyundaki bir sonraki sahne de bunun gibi dramalarda değişmeyen bir şeydir. **Küçük Han** işleri kontrol etmekte yardımcı olmak üzere bir komiteyi tayin eder ve o tarihten itibaren bu komite sadece baskı yapılırken hâlâ liderlik ettiğini düşünen **Küçük Han**'ı çalıştırır. Ve gerçekten bu komite mi işleri idare ediyor veya onlara ayrıca küçük bir baskı da mı yapılıyor? Bu sorunun cevabı bulunduğunda bunun gibi meselelerin (Alman ve Türk ajanları ve propaganda) çözülmesini sağlar. **Küçük Han**'ın birlikleri bir Alman subayı olan **von Passchen** tarafından yönetiliyor ve bunlar Avusturyalı eğiticiler tarafından talim ettirilmektedir. Türk makineli tüfekleri ve cephaneleri Ordusunun malzemesinin büyük bir bölümünü teşkil ediyor. Öyleyse, ilk olarak, çok zeki olmayan, ancak asil ruhlu coşkulu bir lider olan **Küçük Han**'ımız var. Bu lidere baskı yaparak her bir üyesi gizli amaçlar peşinde koşan bir komitemiz var. Bu komiteye baskı yaparak bir tarafta parasal kazanç vaatleri ile Almanya'mız ve diğer tarafta dinî fanatizmi tahrik eden manevi cazibesi ve bir veya iki adet makineli tüfeği ile Türkiye'miz var. Amma ne lider

ha! Şimdi Gilanîler'in Ruslara karşı olan tutum ve davranışlarını tarif edebiliriz. Kuzey İranlıların Ruslara karşı olan genel hisleri aşırı derecede hoşlanmama sebebiyle nazik bir tutum olarak tanımlanabilir. Ancak, devrimin gelip çatmasıyla, kardeşlik faaliyeti iddiası ve birliklerin geri çekilmeleri, bu antipatiyi geçici olarak bir tarafa itmiştir. **Küçük Han** yalnızca Gilan'dan geçen yolu kullanarak Rusların İran'ı terk etmelerinden hoşnutmuş gibi görünüyor (Rusların çekileceğine dair bugüne kadar hiçbir umut taşımamışken). Bu ona bol miktarda tüfek ve cephaneyi çok ucuz fiyatlara satın alma imkanı veriyor. Böylece onların geçişleri tüm imkanları kullanılmak suretiyle kolaylaştırılıyor ve İngilizlere engel olmak hususunda hemfikir olan Bolşevik ve Cengelîlerin karma bir komitesi Enzeli limanında çalışıyor. Bolşevikler Büyük oranda İngilizleri engellemek istemektedirler. Çünkü bunların düşüncelerine göre İngilizler savaşı uzatmaktan alıkonulmalıydılar. Cengelîler ise sonunda Rus yükünü üzerlerinden atmışlarken onların yerini İngilizlerin almasından ve *"İran İranlılarındır"* kavramının gerçekleşmemesinden endişe ettiklerinden İngilizlerin engellenmesini istiyorlardı. Hem Bolşevikler hem de Cengelîler (çoğunlukla bilmeden) ustalıkla hazırlanmış bir propagandanın kurbanıdırlar.

Mirza Küçük Han 5.000 kişiden oluşan bir kuvvete sahip olduğunu iddia ediyor ve muhtemelen bu rakam sahip olduğu silahlı adamların sayısıdır. Bu araziyi ne kadar adamla alabileceği ve bunların savaşma değerinin ne olacağı hususları daha sonraki olayların cevaplandıracağı sorulardır.

Albay Duncan ve ben sabah erken saatte yola koyuluyoruz – 7 Şubat 1918

Bölüm III
Deniz! Deniz!

Konvoyumuz 16 Şubat'ta şafak vakti Kazvin'in Reşt kapısından geçerken, bütün kalpler yarın gece son engellerin de aşılmış olacağı ve kafilenin Bakü'ye gitmek üzere Hazar Denizi'nde gemiye bindirileceği ümidi ile neşe doluydu. Gerçekten bu meseleyi sonuçlandırmamız hususunda herhangi bir ciddi dayanağımız yoktu. Aksine engeller daha önce hiç olmadığı kadar belirginleşiyordu. Ancak kafilemizde kötümser hiç kimse yoktu ve karşımıza ne tür bir zorluk çıkarsa çıksın onun üstesinden geleceğimiz hususunda kendimize güveniyorduk.

Hemedan'ı terk ettiğimizden beri bütün yol düzensiz bir şekilde çekilen Rus birlikleri ile tıka basa dolmuştu. Kazvin onlarla doluydu ve genel olarak bunlar oldukça dost canlısı insanlar olmalarına rağmen yol üzerinde birer baş belası oldukları ise aşikardı.

Ne olursa olsun hava bizim lehimizeydi, hiç kar yağmıyordu ve Kazvin'den 30 mil uzaktaki Buynak yakınlarında yer alan son yüksek geçidi herhangi bir zorluk yaşamadan geçtik. Burada, Sultan Bulak Geçidi'nde geri çekilen Ruslar rüzgarla oluşan kar birikintileri yüzünden birinci sınıf bir yolu kesmişlerdi.

Buynak'tan Mencîl'e, 40 mil, yol oldukça ıssız bir vadiye iniyor nispeten iyi inşa edilmiş köprüler ile akarsu geçilerek ve sonunda üzerinde

manzaranın monotonluğunu değiştirmeye yardımcı olan çok yaşlı zeytin ağaçlarının bazı zarif kümeleri yer alan Mencîl'in küçük açık ovası ortaya çıkıyor. Geceyi geçirmek üzere Rus Yol Şirketi'ne ait küçük bir posta binasını düzenledik. Burada mevcut bulunan *"Cuisine Française"* lı Tahran'daki *"Grand Hotel"* in büyük bir reklam panosu *"harika güvecimiz"* in lezzetini kaçırmıştı.

Yoldaki tek engelimiz taşıma araçları büyük oranda dar bir dağ yolundan geçmek için uygun bir vasıta olmayan yan yana koşulmuş dört atın çektiği İran tipi at arabalarının meydana getirdiği Rus birlikleri olmuştu. Bu birlikler neşe içerisindeydiler ve bizden rahatsız olduklarına dair hiçbir emare göstermiyorlardı. Şimdilik hayat onlar için çok hoştu ve bütün insanlar kardeş olduklarından bunun kendileri gibi diğer insanlar için de hoş olmasını diliyorlardı. Bağımsızlık ve kardeşliğin ilkeleri büyük bir hevesle, yol kenarından uzakta bulunmayan kümes hayvanlarına ve diğer önemsiz şeylere uygulanıyordu ve bu yürüyüşün can sıkıntısından telgraf direklerinin izolatörlerine ateş ederek veya küçük bir bahis için dikkatsiz kargalar üzerinde nişancılık tecrübe ederek kurtulmaya çalışıyorlardı. Atlı birlikler arasında nadir olsa da bir düzen görülmesine rağmen bu birliklerin büyük bir kısmında hiçbir düzen ve intizam belirtisi yoktu. İkili, üçlü ya da daha büyük topluluklar halindeki kafileler oyalanmak için ufak tefek işlerle meşgul oluyorlar ve ara sıra yorgun bir asker arabaya alınması için yalvarıyor ya da yalvarmadan gücünün ötesinde atletik bir başarı göstererek kamyonetlerden birisinin arkasına sıçramak suretiyle kendini oraya atıyordu.

Özel bir izinle yarınki seyahat için petrol ikmali yapmak üzere gitmiş olduğumuz kervansarayda, etrafımızı bir asker kalabalığı çevirdi ve oldukça neşeli ve eğitici bir sohbet yapma imkanını bulduk. Askerler nereye gittiğimizi öğrenmek istediler. *"Enzeli'ye"* diyerek cevap verdim. *"Ve sonra?"* diye sordular. Onlara *"Duruma bağlı, biz siz müttefiklerimize yardım etmek istiyoruz."* dedim. Bunun üzerine değişmeyen sürekli tekrar edilen şu cevabı aldım: *"Biz sizin müttefikiniz değiliz; Almanya'yla barış yaptık ve siz sadece savaşı devam ettirmek istiyorsunuz."* Bu, asla değişmeyen ve ateşli propagandacılar tarafından bu adamların beyinlerine işlenmiş olduğu aşikar olan papağanca bir nakarattı.

Onlara politik fikirlerinin ne olduğuna dair sorular sorulduğunda verilen genel cevaplar şu şekilde genelleştirilebilir:

Bir devrim yapmış bulunuyoruz çünkü kötü muameleye maruz ka-

lıyorduk ve bizler mazlumduk. Şimdi özgürüz, ancak cahil ve eğitimsiziz. Kendi kendimizi nasıl yöneteceğimizi bilmiyoruz. Her şey kargaşa içerisinde. Ben bir Bolşevik'im, lakin okuryazar olmadığımdan dolayı Bolşevizmin ne anlama geldiğini bilmiyorum; sadece son hatip ne söylemişse onu kabul ediyorum. Yalnız bırakılmak ve evime yardım edilmesini istiyorum ve Kazian'daki komite Bolşevik olduğu için ben de öyleyim. Başka bir şey olsaydı ben de ondan olacaktım.

Aralarında bulunmuş olmamızın neden olduğu büyük bir merak uyanmıştı ve bizim o kadar da iyi olmadığımız hususunda genel bir fikir birliği oluşmuştu. Köylü zihni doğal olarak şüpheyle doludur, özellikle bu Rus köylüsü ise bu durum daha da fazla ortaya çıkar ve dürüst İngiliz'in Rusya'da oldukça şeytani bir tip olarak algılanmak gibi talihsiz bir şöhreti vardır; bundan dolayı kafilemiz iyi huylu bir hoşgörü ile kıvamına getirilmiş şüphe ve hoşlanmamazlığın karışımı hislerle dikkatle izleniyordu.

Mencîl, Reşt'ten ve tepeler içindeki dar boşluktan geçen ortasından denize doğru genellikle kırmızı akmasına rağmen Sefid Rud veya Beyaz Nehir olarak adlandırılan bir akarsu akan, yaz mevsimi boyunca daimî bir kasırga şeklinde esen kuzey rüzgarları için bir huni vazifesi gören ve Mencîl'i yerleşmek için tahammül edilmez bir yer olarak kötü bir şöhrete ulaştıran, aşağıya Hazar Denizi'ne giden elli millik vadinin baş tarafında yerleşiktir. Neyse ki bu rüzgar kış ayları boyunca esmiyordu aksi halde sefil bir duruma düşebilirdik. Çevreyi keşfetmek için kısıtlı zamanımız vardı: Hemen karanlık çökmüştü, erkenden dönmek ve yarınki maceraya atılmadan önce iyi bir gece dinlenmesi yapmak için bir bahane ortaya çıktığından dolayı memnun olduk.

Ertesi gün 17 Şubat pazar günü, eğer talihimiz iyi olursa, bir sonraki sabah Hazar Denizi'nde olma ümidi ile yolculuğumuzun son ve en kritik bölümü için iyi bir havada aşağıya doğru yola koyulduk. Ancak, bu işi başarmak için talihin olağanüstü bir biçimde iyi olması gerektiğini fark etmeye başladık.

Mencîl'den denize giden 70 millik güzel yol bütün seyyahlar tarafından tarif edilmiş olup ben mütevazı katkılarımı bu bilgilere eklemek zorundayım. Posta binasını terk ederek, yaklaşık 1,5 millik hafif bir meyille Sefid Rud'u geçen ve denize doğru son inişin başladığı Mencîl Köprüsü'ne doğru gider. Köprü taş ve demirden iyi bir şekilde inşa edilmiş ve tepelerde

"V" şeklindeki keskin bir boşluk içerisinde uzanmakta olup, burada yol kuzey istikametine döner. Nehri geçtikten sonra yol bir sonraki 40 mil boyunca sol sahilden devam ederek düz bir memlekete ulaşır. Buradan hafifçe sola kıvrılarak, elli ikinci milde Reşt'e ve yetmişinci milde Enzeli'ye vasıl olur.

Mencîl köprüsünün hemen az ötesindeki boğaza girdiğimizde askerlerin düşünceleri belirli bir düşmana karşı bu dar boğazı zorlamaya teşebbüs eden herhangi bir ordunun karşı karşıya kalabileceği berbat doğal zorlukların sıkıntılarını kaçınılmaz olarak çekecekleri yönündeydi. Birçok yerde kayalar yolu kesmişti; sağ tarafta yılın tüm aylarında geçilemez olan Sefid Rud'un gürleyen seline doğru dik bir uçurum bulunuyorken sol tarafta ise yüksek sarp kaya kuleleri yükseliyordu. Nehrin sağ tarafında bulunan kayalık çıkıntıları ve keskin dağ geçitleri, yoldan geçen birliklere pusu kurmak isteyen düşmanlara mükemmel bir gizlenme yeri imkanı veriyordu ve buradan ilerleme teşebbüsünün nehrin her iki tarafında paralel bir yürüyüşü gerektireceği aşikardı.

Yolun geri kalan kısmında en açık bir biçimde İran'ı geride bıraktığımız ve tam anlamıyla yeni bir ülkeye girdiğimize dair bir duyguya kapılmış olmamıza rağmen, gerçek orman henüz başlamamıştı. Alçak tepeler hâlâ kıraç ancak tamamen de ağaçtan yoksun değil; yukarı çıkıldıkça daha yüksek çam ve meşe ormanlarının emareleri görülürken, büyük zeytin koruları yolu kaplıyor ve dağ tarafındaki bütün oyukları dolduruyor.

Gerçek ormana Mencîl'den yirmi mil mesafeye kadar girilmez, bu mıntıkada Ruslara ait paralı geçiş yeri Nagober geçilir ve yol diplerinde yoğun bir çalılık tabakası bulunan sık ağaçlıklı bir ormana dalar. Burada çuha çiçekleri ile siklamenlerin henüz ortaya çıktığı yosunlu bir akarsu kıyısının ötesinde tamirat için durduğumuzda ve yolun daha aşağısına doğru menekşe ve kardelen kümelerine rastladığımızda yalnızca İran'ı değil aynı zamanda Asya'yı da terk ettiğimiz hissine kapılıyoruz. Yaprak dökmeyen ağaçlar hariç diğerlerinde yaprak yok ve bir motorlu arabadan hızlı bir bakışla onları tanımak zor ancak çalılar esas görüntüyü oluştururken, kestane ve kayına benzeyen bir ağaç en dikkat çekici olanları.

Mencîl'den yaklaşık olarak 40 mil uzaklıkta bulunan İmamzade Haşim'de tepeler aniden ortadan kaybolur ve buradan Enzeli'ye giden yol düz olup başlarda yol birbirini takip eden ormanlar ve çeltik tarlalarından ve sonra Enzeli'ye yaklaşırken, çayırlar ve kum tepeciklerinden geçiyor.

Mencîl'den geçişte rakipsizliğini kötüye kullanarak yapmış olduğu

muamelelerden sonra, öfkeli **Küçük Han**'ın bize izin verebileceğini ummak zor idi ve konvoyu karşı koymanın ilk işaretinde düşmanın açacağı yaylım ateşine karşı hazırlamak gerekliydi. Tek şansımız, kararlı ve hızlı bir biçimde hareket ederek yere yatıp hedef küçültmek olacaktı. Fakat aynı zamanda, ateş açılması sırasında bizim tarafımızdan blöf yapmak imkan dahilinde olduğundan, Cengelîlere ilk açılan ateşi bırakmak zorunda olmamız gibi bir handikabımız vardı ve blöf yapmak onlarla savaşmak için çok az adamınız olduğu düşünülürse savaşmaktan çok daha iyiydi.

Teğmen Singer'in komutası altındaki silahlı araba konvoya öncülük etti, **Yüzbaşı Hooper** ile ağır makineli tüfeği ön tarafta mevzilendi ve tüm şoförlerin ellerinde bir tüfek ile hazır yüz fişek vardı. Sık sık yapılan duruşlar ile arabaların bir arada tutulması sağlandı.

Orman kemerinden geçerken o kadar da düşmanlık belirtisiyle karşılaşmadık ancak Reşt'e yaklaşırken etrafta öfkeli görünen ağır bir şekilde silahlanmış savaşçılar vardı. Çok gösterişli bir yelek gibi vücutları etrafına doladıkları şarjör takılı fişeklikleri, kemerlerinde *"Mauser"* tabancaları ve ellerindeki tüfekler ile bu askerler gerçekten sanki bizim işimiz bu, der gibi görünüyorlardı. Fakat İran birçok şey için *"gibi görünüyor"* tabiri yapılan ve bu yöntem başarısız olana kadar diğer vasıtaların denenmesine gerek duyulmaması yüzünden askeri başarıyı sağlamak için hiçbir teşebbüs yapılmayan bir ülke idi.

Reşt'te, yol kenarında Britanya Konsolosu Bay **Maclaren** ve O'nun Rus meslektaşı **Grigorievitch** ile buluşmak için bir buçuk saatliğine durduk. Konsolos en aleyhteki durumlar altında bile Britanya bayrağını cesurca dalgalandıran İran Imperial Bank'ın yetkilisi Bay **Oakshot** ile beraberdi. **Küçük Han**'ın son zamanlarda Britanyalılara karşı duyduğu hisleri belirtmesinden sonra, Cengelî başkentinde ikamet etmek için sağlam bir sinir gerekiyordu. Zaten her ikisi de bundan kısa bir süre sonra tutsak alındılar ve Gilanîler'in elinden çok fazla acı çektiler daha sonra da bu bölgeden kaçtılar.

Onlarla yapılan kısa ve faydalı bir sohbetten sonra arabalar yeniden hareket etti, gözü kara bir teşebbüse girmekten çok çatık kaşlarla bakma cesaretine sahip Reşt'ten geçerek ve iyi bir zamanda ve herhangi bir olay olmadan Enzeli'ye kalan yirmi millik mesafeyi de kat ettik. Bu arada bunun gibi öfkeli tehditlerden sonra bu işi sağ salim atlatmamıza niçin izin verildiğini anlamaya kafa patlatıyorduk.

Gün batımından yaklaşık bir saat önce kum tepecikleri denize yaklaş-

mış olduğumuzu bize bildirdi, kısa bir süre sonra – Θάλασσα! Θάλασσα![1] – uzakta Hazar Denizi'nin mavi sulan görülür hâle geldi ve az sonra Kazian yerleşim yerinin eteklerinde idik.

Şimdi Bolşevikler ve diğer devrimci markaların bizi kabul edebileceklerinin yolunu bulmak zorundaydık. Merak düşmanlıktan çok daha belirgin idi, aslında Bolşevik subayları (yeterli sayıda) ve İngiliz karşıtı kışkırtıcıların gerçekten küçük bir bölümü haricinde hiçbir düşmanlık olmadı. Subaylar tarafından bize dikte edildiği gibi bu tutum bu İngiliz karşıtı propagandadan dolayıydı ve geriye tutumlarının ne olacağına bakmak kalıyordu. Şehirde terhis edilmiş vaziyette yaklaşık olarak 2000 Rus askeri vardı ve İran Gümrük Dairesi'nin önüne geldiğimizde 2000'i birden büyük bir merak ve hiçbir düşmanlık emaresi göstermeksizin etrafımıza üşüştüler.

İran'da gümrükler tamamen Belçikalı memurlar tarafından işletilir Gümrük Müdürü için hazırlanmış bulunan bu geniş binada karısı ve çocukları ile birlikte yaşayan Mösyö **Hunin** tarafından sıcak bir şekilde karşılandık.

Karşılanmamız için yapılan düzenlemeler şu şekilde idi: **Huninler** ile birlikte kalma onuruna eriştim, arabalar gümrük binasının bahçesine park edildi ve şoförler gümrük binasına ait bir barakaya ve subaylar yaklaşık bir mil uzakta bulunan Balıkçı Deposu'nda çok konforlu bir binaya yerleştirildi.

Daha uygunsuz bir düzenleme hayal edilemezdi. Şimdiye kadar tüm konaklamalarda hepimiz ortamızda arabalarımızla, subaylar ve diğer adamlar aynı köşeyi ve yorulmak bilmeyen ve neşeli aşçımız Ordu Servis Birlikleri'nden er **Pike** tarafından hazırlanan aynı sığır eti güvecini paylaşarak bir arada bulunmuştuk. Bunun gibi şartlar altında her ne olmuşsa, kendimizin iyi bir hesabını verebiliyorduk ancak şimdi olduğu gibi Kazian'ın her tarafına dağılmış olmamızdan dolayı, bir kargaşa halinde elimizden gelenin en iyisini çok zor bir biçimde yapabilecektik.

Fakat bu geç saatte yola çıkmak ağzı açık bir yığın Bolşevik tarafından izlenerek diğer düzenlemeleri yapmak düşünülemezdi ve meseleleri onların yaptığı gibi kabul etmek ve bir kriz anının beraberinde getireceği şeylerin kesin hesaplarını yapmak zorundaydım. Mutlak surette kabul edemeyeceğim tek şey şahsım için yapılan bu aşırı derecede nazik daveti

1 *Thalassa! Thalassa! / Deniz! Deniz!* (Yunanca.)

kabul etmek ve emrim altındaki diğer subayları Balıkçı Deposu'na atmak idi. Herhangi bir zihniyetin yalnızca rahatlığı temel alarak bazı düzenlemeler yapmasını düşünerek kederlenmek bizim arzu ettiğimiz son şeydi. Hepimizin istediği şey emniyet ve dayanıklılık idi.

Bununla birlikte şahsım ve bir kurmay subayın adına yapılmış olan sıcak akşam yemeği davetini reddetmem, çok kaba bir davranış olabilirdi. Bundan dolayı bu davet gereken şekilde kabul edildi.

Arabalar hemen bahçenin içerisine yerleştirildi ancak birçok kalabalık ortamda olduğu gibi içeride de sıkışıklık meydana gelebilirdi.

Arabaları tekrar nasıl dışarı çıkarırız?

Konuşma yöntemi en kolay olanı olarak görüldü böylece **Yüzbaşı Saunders** ve bizzat ben, açıklamalarımızla derin bir şekilde ilgilenen ve bunları dinlemek üzere toplanmış olan adamlara nutuk çekmeye başladık. Konular basitti. En son savaş haberlerinden bahsettik, bağımsızlığın iyi bir şey olduğu hususunda hemfikir olduğumuzu ve bütün insanların yoldaş olduğunu kabul ettiğimizi, Britanya ordusunda her hal ve şartta, subayların ve diğer adamların her zaman birbirlerini yoldaş olarak kabul ettiklerini anlattık.

Onlar tarafından yöneltilen sorular basmakalıp idi: **Yüzbaşı Saunders**'ın giymiş olduğu şapka üzerinde yer alan kurmay subay işareti (taç giymiş bir arslan) İran arslanı mıdır? Savaşa gelince, Rusya için çoktan biten savaş ne zaman bitecek? Böylece hoş bir şekilde sohbet ederek yavaş yavaş kapıya doğru yaklaştık, kemerden ve açık alandan geçerek, ben tıpkı fareli köyün kavalcısı imişim gibi bizi takip ederek dışarı çıktılar. Sonra tartışma devam ederken kapılar yavaşça kapatıldı ve oraya bir nöbetçi dikildi.

Şimdi rıhtımlara doğru hareket etmek ve hangi gemilerin bize uygun olduğuna bakmak mümkündü ancak her adımımızda konuştuğumuz her kelimeyi dinleyen ve hareketlerimize oldukça engel olan devasa bir kalabalık tarafından takip edildiğimizden, bunların isimlerini ve tahmini olarak kabaca kapasitelerini not etmekten daha fazlasını yapamadık. Bundan dolayı yapılan tek şey kalabalıktan kurtulmak olmuş, bunu da adamlarımızı barakalarına göndererek ve kendimizi balıkçı binasına atarak nihayet başarmıştık. Burada, dışarıdaki kalabalık binanın önünde pencere açıklıklarında toplandığı ve oldukça çirkin bir şekilde bakmaya başladıkları, yani bu defa da düşmanlık yapmaya başladıkları sırada üstümüze başımıza çeki düzen vermekle meşgul olduk. Bununla beraber, bu insanlarla anlaşmak

üzere teşebbüste bulunmadan önce sonunda yetkili birisi *"Henüz değil"* kelimelerini söyledi ve kalabalık yavaş yavaş dağıldı.

Gizlice gemiye binme olanaklarını araştırmak ve yerel durum hakkında hızlı bir soruşturma yapmak üzerine yöntemler icat ettikten sonra, en vakitsiz akşam yemeğimiz için hazırlıklara koyulduk. Bu sırada *"Devrimci Mıntıka Sovyeti Kafkasya Cephesi Doğu İran Çevresi Askeri Devrim Komitesi"* tarafından gönderilmiş önemli görünen bir notla pejmürde bir adam göründü. Yukarıdaki bu uzun başlığı ihtiva eden bu notta sertçe şu kelimeler yazılmıştı: *"Komite, motorlu arabaların ve kafilenin ne maksatla buraya gelmiş olduğunu açıklamak üzere Komite'nin olağanüstü bir toplantısına katılmanızı arzu etmektedir."* Toplantının ne zaman olacağına dair bir bilgiden bahsedilmemişti ve şurası aşikar idi ki akşam yemeğini hemen yersek düşünmeye zamanımız kalabilirdi. Böylece hemen akşam yemeğini halletmeye karar verdik ve ne olacağını beklemeye başladık.

Akşam yemeği kesinlikle mükemmeldi ve salonda ağır gemilerin sesi işitilirken ve Devrim Komitesi'nin binaya gelmiş olduğunun bildirilmesi tahriki ile İngiliz generalini görmek isteyen İranlı hizmetkarların dışarıda çıkardıkları gürültü ve patırtılar arasında biz bu yemek yeme işini hakkını vererek yapıyorduk. Bu istiladan paniğe kapılmış olan ev sahibeme güven telkin ettim ve en azından yarım düzine kadar olduklarını tahmin ettiğim ziyaretçileri karşılamak üzere odadan ayrıldım. Oturma odasına girdiğimde yalnızca iki temsilci ile karşılaşmam nedeniyle oldukça şaşırdım. Bunlar eskiden denizcilik bürosunda bir memur iken şu anda *Enzeli Bolşevik Komitesi*'nin başkanı bulunan Yoldaş **Cheliapin** ve üniformalı esmer bir denizci idi.

Derhal sıcak bir biçimde ellerini sıktım ve onlara oturacak yer gösterdim. Aramızda şu konuşmalar geçti:

"Sizin için ne yapabilirim?"

"Size bir not gönderdik ve bu notta buraya geliş nedeninizi izah etmeniz ve diğer sorulara cevap vermek üzere bir komite toplantısına katılmanız yazılı idi. Bu notu almadınız mı?"

"Notu aldım ancak toplantının ne zaman olacağına dair herhangi bir bilgi verilmediğinden, daha açık bir daveti bekliyordum."

"Bizimle gelmenizi ve sizi beklemekte olan komiteye gerekli açıklamaları yapmanızı arzu ediyoruz."

"Komite benim gibi günlük çalışmalarından sonra çok yorulmuş olmalı ve yarın sabah saat 11:00'de toplanabilirseniz memnuniyetle

ve uzun bir süre bütün meseleleri tartışabiliriz. Bu arada size kısaca yalnızca Rusya için dostluk hisleri ile hareket ettiğimizi ve hiçbir şekilde karşı devrim gerçekleştirme gibi bir fikrimizin olmadığını söyleyebilirim."

Bundan sonra şaşkınlığımı ve onların genel davranışlarından duyduğum sıkıntıyı ifade ettim. Onlardan sıcak bir karşılama beklemiştim ve yarın en azından bütün meselelerle ilgili olarak onların tam bir yardımını bekleyebileceğimi kesin bir şekilde hissediyordum. Yalnızca onların fikirleri ile benimkilerin bütün noktalarda çakıştığını bildiğimden dolayı açıklama yapmaya çok hevesli idim. Buraya gelmek zahmetine katlandıkları ve beni gördükleri için onlara teşekkür ettim ve birer sigara içtikten ve karşılıklı olarak iltifatlar edildikten (pek de karşılıklı olduğu söylenemez zira iltifatlar daha çok benim tarafımdan yapılıyordu) sonra Rusların ne derece kibarlıktan nasip aldıklarının genel bir göstergesi olacak biçimde hemen apar topar tokalaştık ve ayrıldık.

Yerel vaziyet hakkında bazı şeyleri öğrenene ve şu anda yürütülmekte olan gemi bulma araştırmalarının neticelerini alana kadar tüm toplantıları ertelemek isteğinde idim. Benim için herhangi bir tartışmaya girmeden önce durum hakkında bilgi sahibi olmak çok gerekliydi. Onların bölge durumu hakkında her şeyi bilmeleri ve benim konu hakkındaki tam anlamıyla cehaletim, büyük bir ihtimalle herhangi bir anlaşmazlığı tek taraflı bir mesele haline getirebilirdi.

Şimdi yemek odasına dönebilir ve her an apar topar görülerek infaz edileceğimizi bekleyen **Bayan Hunin**'in kaygılarını giderebilirdim. Yemek nihayet bitti ve mükemmel bir purodan sonra meydana gelen durumdan ötürü özürlerimi beyan ettim ve odama çekildim. Gecenin henüz erken saatlerinde idik ve yatmadan önce bir şeyler düşünmek iyi bir meşgale olacaktı.

Bunların ilki gelen gemi raporları idi. İki gemi elde hazır ve gönüllü idi ancak hiçbir gemi özel mülkiyete tabi olmayıp, hepsi *"millileştirilmiş"* ve tam anlamıyla Bolşevik Hükümeti'nin kontrolü altındaydılar. Bu nedenle geceleyin karanlıkta herhangi bir gemiye binerek kaçmak fikri söz konusu değildi. Daha sonraki bir ihtimal gemide konaklamak idi. Sıradan bir vapur 100 ilâ 500 kişi arasında bir kapasiteye sahip olabilir ancak ondan fazla arabayı alamazdı. Bundan dolayı bir vapurla kaçmaya teşebbüs etmiş olsaydık geride otuz bir araba bırakmak zorunda idik, bu da bunun gibi gizli bir seyahat planının olumsuz olması için yeterli bir gerçek idi.

Diğer istihbari bilgiler de çok cesaret verici değildi ve muhtemelen ileriye doğru gidememe gibi aynı şekilde geriye dönememe problemi ile yüz yüze kalmış idik.

İçerisinde bulunduğumuz bina bizim tarafımızdan gelebilecek tüm şüpheli hareketleri durdurmak veya ikaz yapmak üzere gizlenmiş durumdaki nöbetçiler tarafından her köşeden izleniyordu. Bu nöbetçiler Enzeli'de kaldığımız süre zarfında her gece dikildi.

Yarın günün ne getireceğini görecektik ve komitenin fikirlerimizle mutabık kalacaklarına dair mantıklı ümitlerimiz vardı. Hâlâ eğer kendi hallerine bırakılırlarsa bu şekilde davranacaklarını kesin olarak hissediyorum ancak dirsekleri dibindeki **Küçük Han**'ın temsilcisi ve aralarındaki Alman ajanlarının onları düşmanca bir tutuma sevk etme ihtimali sürpriz değil.

Dün gece yağmur başlamıştı ve 18 Şubat sabahında tamamen sisle kaplanmış bir manzara ile puslu ve yağmur çiseleyen bir güne uyandık. Hemen kalktık ve değişik vazifelerimizle ilgilendik. Şehirdeki hareketlerimiz hâlâ birtakım dikkatleri üzerine çekiyordu ve meraklı kalabalıktan ayrı olarak bir de sürekli olarak adımlarımızı takip eden komite tarafından görevlendirilmiş bir muhbir vardı. Bu nedenle doğrudan doğruya bir soruşturma yapmak zor idi ve büyük oranda samimiyetle bizim tarafımızda faaliyet gösteren bir veya iki gizli ajana itimat etmek zorunda idik. Ancak bunların getirmiş olduğu bilgiler genellikle yanlış veya abartılı idi.

Saat sabah 11'de yani tam zamanında **Yüzbaşı Saunders** ve ben komitenin toplanmış olduğu küçük binada kendimizi gösterdik. Özgürlüğün getirmiş olduğu memnuniyetle tamamen neşe içindeki mutlu askerler girişe yığılmıştı. Özgürlüğün getirmiş olduğu memnuniyet büyük oranda selam vermek yerine aptalca sırıtışlar, yıkanma ve temizlenmenin ihmâl edilmesi, düğmesiz üniformalar ve kirli kemer ve tüfekler ile kendisini gösteriyordu. Ahşap merdivenlerden yukarı çıkarak kalabalık bir bekleme salonuna girdik. Burada çok daha fazla asker ve denizci sigara içiyor ve konuşuyor ve tembel tembel yeni gelenlere bakıyorlardı. Kısa bir süre sonra iç odanın kapısı açıldı ve Yoldaş **Cheliapin** uzatılmış bir el ve durumun ciddiyetini göstermek için çatık kaşlı resmi bir sima ile ilerledi. Aynı sahtelikle eller ciddi bir şekilde tokalaştı ve liderimiz heybetli komitenin hazır bulunduğu bitişik odaya bizi götürdü.

On iki kişiden oluşan komite odayı hemen hemen kaplamış durumdaki uzun bir masada oturuyordu ve öyle yapmayı isterlerse yazı yazabildikle-

rini göstermek için her birinin önünde daha çok müsvedde amacıyla kullanılan kağıtlar, dolma kalemler ve mürekkep vardı. Odaya girdiğimizde kimse ayağa kalkmadı ancak alışılmış biçimde tokalaşmaya başladığımızda her biri tam veya yarım bir biçimde ayağa kalktı ve oldukça resmi kalırlarken nazik görünmek için gösterilen genel bir arzu olarak tarafımıza hoş geldiniz dediler. Üyelerin hepsi genç adamlar olup, bunların büyük bir çoğunluğu üniformalı asker ve denizcilerdi ve boğaza kadar düğmeli sol yakası açılmış bir asker ceketi giyenler özgürlüğü kazanmış olmanın daha fazla nişanesini taşıyorlardı. Devrimcilerle geçirdiğim tüm zaman boyunca bu iliklenmemiş yakaların ayırt edici işaretine dikkat ettim: Bir devrimcinin gözüyle saçlarınızı uzatmanız, onları taramaktan kaçınmanız ve yakanızı iliklememeniz veya sivil elbiseler içindeyseniz hanımefendilerin yakası açık gece elbiseleri gibi kesilmiş açık bir kıvrık yaka dış görünüşünüzü tamamlar.

Ayrıca ihtiyar adamın küçümsenmesi de bir devrimci işaretidir. Devrimciler arasında tecrübeli adamların yokluğu onları bilge bir kafanın izin vermeyeceği birçok hatalı harekete sevk ediyor. Gençler bunun denemesini yapacaklardır ve her şeyi bildiğini düşünen genç adamlara göre, çağdışı ve gençliğin parlak reform planlarını anlamaya muktedir olmayan daha yaşlı adamlara karşı devrimin kalıcı ve gizli bir husumeti vardır. Fakat genç olmak iyidir ancak genel yaşam düzeninde gençliğin coşkusunun değeri ise azdır.

Böyle yapmaktan hoşlanmama rağmen Enzeli Komitesi'ne bütün bu yukarıda bahsetmiş olduğum hususları söyleyemedim. Zaman daralıyordu ve bu işi atlatmak hususunda endişeliydim.

Şehirde, Bolşevikler sorumluluğu İranlılara atmaya hevesli iken, **Küçük Han**'ın İran Komitesi'nin bizim tutuklanmamız hususunda Rus Komitesi'ne baskı yapacağı biliniyordu. İki tarafın da tereddüt etmesi için ortada bir neden yoktu ancak Britanya bayrağının iyi bir prestiji vardı ve hiçbir parti mukavemetimizi test etmekle ilgilenmiyordu. Bir de şayet onu ele geçirmek için bir teşebbüs yapılırsa saldırganların hatırı sayılır bir kısmı için göz önüne alınması gereken silahlı araba vardı. **Yüzbaşı Saunders** ve bizzat ben tamamen ellerinde olmamızdan dolayı hâlâ tutuklanma ihtimalimiz vardı ve sandalyelerimizin etrafını kuşatan silahlı muhafızlar kötü vaziyetimizin ciddiyetini bize hatırlatıyordu. Bu muhafızlar kısa sürede sıkıldılar ve mevcudiyetlerinin bizim üzerimizde hiçbir büyük etki oluşturmadığına kani olduklarında odanın etrafındaki sıralara oturdular ve

aylak aylak tembellik ettiler.

Masadaki sandalyelerimize yerleştik ve tartışma **Cheliapin** tarafından yapılan kısa bir konuşma ile açıldı. Konuşmasında **Cheliapin**, İngiliz generalinin birdenbire aralarında peyda olmasının nedenlerini izah etmek ve kafilesinin gelecekteki planları hakkındaki sorulara cevap vermek üzere bu toplantıya davet edildiği hususunda komiteyi bilgilendirdi.

Cevap olarak ben kısaca bize karşı olan tutumlarından şaşırmış olduğumu ifade ettim. Halbuki biz yalnızca onlara yardım etmek için gelmiştik ve çok kötü bir şekilde karşılanmamızdan ötürü büyük bir üzüntü duyduğumuzu söyledim.

Çapraz sorguda rol almak suretiyle kendisini göstermeyi kafasına koymuş olan bütün üyelerin şu anda gönderecekleri soru yağmuruna vereceğim cevaplarda çok dikkatli olmak hususunda yukarıda vermiş olduğum izahat benim için yeterliydi. Doğal olarak devlet sırlarının muhafaza edilmesi durumu hariç sıkı bir biçimde gerçeğe bağlı kalmayı arzu ediyordum ve bu, vazifenin bütün amaçlarının çok sıkı bir biçimde gizli tutulduğu ve bizi bunun gibi bir çapraz sorgulamaya tâbi tutan düşman bir topluluk önünde planlarımızın tüm detaylarını açıklamanın aptallık olacağı bir vaziyette çok zordu.

Bu zorluk nazik başkan tarafından derhal ortadan kaldırıldı. Başkan bana Tiflis'e giderek Gürcü ve Ermenilerin savaşa devam etmelerine yardım edeceğimiz hususundaki tüm planlarımızı bildiğini söyledi. Bu kadar çok şey bildiğinden dolayı durumumuzun ne kadar ümitsiz olduğunu bana göstermeye can atıyordu ancak çok daha iyi bir silah olarak benden yanlış cevaplar almayı bekleyebilir, herhangi bir yanlış cevabım durumunda sahip olduğu bilgiyi kullanabilir ve daha sonra toplantıda elindeki bilgilerle büyük bir bomba etkisi yaratabilirdi.

Görünüşe göre Bolşevikler görevin Tiflis cihetinden tam olarak bilgi sahibiydiler ve bizim Enzeli'ye muhtemel olarak varış tarihimizden itibaren (Alman kışkırtması ile) bütün sahil boyunca bizi durdurmak üzere kesin emirler almışlardı.

Toplantının sonucu aşağıdaki gibi özetlenebilir: Komite Rusya'nın artık daha fazla bizim müttefikimiz olamayacağını, Rusya'nın Almanlar, Türkler ve Avusturyalılarla barış yapmış olup bütün milletler arasında emperyalizmin bir sembolü olarak yalnızca Büyük Britanya'ya güvenmediğini ve bize yardım teklif eden Tiflis halkının da anti Bolşevik olduğunu ifade etti.

Enzeli'deki telgraf ve telefon hatlarına, telsiz cihazları ve petrol kaynaklarına onlar sahiptiler. Bütün gemiler onların elindeydi ve bir savaş gemisi onların izni olmadan limandan ayrılmaya teşebbüs edecek olan herhangi bir gemiye ateş açmaya hazır bekliyordu. Bakü'ye gitmek için bizim tarafımızdan yapılacak olan tüm teşebbüsleri yasakladılar. Bakü Bolşevik Hükümeti'nin kontrolü altındaydı ve çoktan buraya gelmiş olduğumuz telsizle onlara bildirilmişti ve cevap olarak da tüm sahil boyunca kafilemizin durdurulması istenmişti. Rusya için savaş bitmişti ve savaşı sürdürme niyetinde olduğunu ifşa eden bir kafileye itiraz ediyorlardı.

Ben de tek amacımızın politik partileri dikkate almaksızın Rusya'ya yardım etmek olduğu, bu muamelelerine rağmen Bakü'ye gitmek için gerekli düzenlemeleri yapmak durumunda olduğumu, herhangi bir direnişin üstesinden gelmeye yeterli sayıda makineli tüfeğe sahip olduğumuzu ve Bolşevik Hükümeti'nin hareketlerimizi engellemeye hakkı olduğunu kabul etmediğimizi söyleyerek itiraz ettim.

Bu kararlılığın ifşa edilmesinden dolayı tutuklanacağımızı bekliyordum ancak bazı üyeler şüphesiz ki bunu arzu ederlerken, bu hususta bir fikir birliği yoktu. Bunu bir avantaj olarak kullandım ve insanların bir yerden ayrılırken yaptıkları şekilde ayağa kalkarak **Yüzbaşı Saunders** ve ben herhangi bir müdahaleye uğramadan odadan çıktık.

Günün geri kalan bölümü gemi bulma imkanlarını değerlendirmekle ve bunun olma ihtimalini hesaplamakla geçti. İskeleye yapmış olduğumuz ziyaret bizi oldukça ümitsiz bir duruma soktu. Bütün vapurlar kuvvetli bir şekilde korunuyordu ve vapur dumanlarının ötesinde berbat görünümlü silahlı bir savaş gemisi harekata hazırlanıyordu.

Etrafımızdaki Bolşevik ve Cengelîlerle, önümüzdeki Bolşevik ve arkamızda yolda bizi bekleyen **Küçük Han** ile ne tarafa gitmemiz gerektiğini kestirmek kolay değildi, ileriye doğru mu, yoksa geriye doğru mu? Kesin olan tek bir şey vardı, o da daha fazla geciktiğimiz takdirde, kaçma şansımızın azalacağı idi. Ancak, bir şeylerin en azından kırk sekiz saat içinde değişebileceğine dair ümitler ile beklemenin gerekli olduğunu hissettim. Aradığım şey karşı sahildeki dostlarımızdan bazı yardım işaretleri almak idi, bazı emareler eğer Bakü'ye mümkün olduğunca çok yaklaşabilirsek en azından birkaç yardımcı unsuru hesaba katabileceğimizi gösteriyordu. Karşıda şüphesiz ki bizim gelmemizi dört gözle bekleyen insanlar – özellikle Ermeniler – vardı ve kesinlikle bunlar bize bazı planlar önermek ve yardım etmek üzere temsilciler göndereceklerdi.

Fakat saatler geçti ve bunun gibi yardımcı unsurlara dair işaretler yoktu ve bu kaynaktan herhangi bir yardım ümit etmenin faydasız olduğu aşikardı. Daha sonraki deneyimlerim bana bu insanların yardım istemekten yeterince mutlu olduklarını ancak böyle bir talepte bulunarak elleri ve kolları bağlı olarak oturduklarını ve yardım geldiğinde sizi sıcak bir biçimde karşılayarak size *"Şimdi size boş bir el veriyoruz, yalnızca onu alın, biz oturacağız ve bu işi ne kadar iyi yaptığınızı seyredeceğiz"* dediklerini öğretti. Yaklaşık altı ay sonra Bakü'ye vardığımızda gerçekten olan şey de budur.

Gecenin büyük bir bölümünde oturup gün boyunca toplanan istihbarî bilgileri ölçüp tartarak ve tüm muhtemel çözümlerin avantaj ve dezavantajlı yönlerini değerlendirerek geçirdim.

Durumla yüzleşebilirdim, bir vapur ele geçirmek ve savaş gemisinin doğuracağı risk. Bunlardan ikinci olarak bahsetmiş olduğum savaş gemisinin ateş açmasım durdurmada nadiren başarısız olmuş bir yöntem biliyordum. Bu planda mevcut olan bu teşebbüsü haklı çıkarmaya yetecek, hemen hemen yeterli bir ihtimali göz önüne aldım, ancak planın olumsuz yanı bir vapurun en fazla on araba alması, geriye kalan otuz bir arabanın da Bolşeviklere terk edilmesi idi ve böylece kafilem telsizle gelmek üzere olduğumuzu haber alan Bakü'nün Bolşevikleri tarafından sıcak bir şekilde karşılanacaktı. Nihayet, en iyi ihtimalle kafilenin geri kalanının, bizimkinden başka hiçbir topluluğun geçmeyeceği yol üzerinde bekleyen çok rahatsız edici bir düşmanın eline geçmemesi için yolu terk ederek Kafkasya'ya ayak basacaktık. Bu şartlar altında Bakü veya Tiflis'teki durumumuz rezalet olacaktı.

Albay Pike askeri bir ajan olarak Tiflis'te idi ve endişeli bir biçimde gelmemizi bekliyordu, ancak herhangi bir şekilde bize yardım edebileceğini beklemek imkansızdı, biz vazifeyi onun üzerinden alana kadar durumu oldukça ümitsiz idi. **Yüzbaşı Goldsmith** de şu anda onunla beraber olmalıydı ancak iletişimin imkansızlığı yüzünden bizimle temas halinde değildi.

Diğer plan, yerel hükümet ile dostça ilişkiler kurmak ve onları daha iyi bir tutumla ikna etmek suretiyle Enzeli'de kalma imkanlarını araştırmak idi. Bu planın riski çok büyüktü. İranlılar ve Bolşeviklerin birleşmiş durumdaki düşmanlıkları kesinlikle bir yerden patlak verebilir ve bunlardan biri sonunda cesaretini toplayarak mukavemetimizi test edebilirdi ve bu mukavemetin tahmin edildiğinden daha zayıf olduğunu keşfedebilirdi. Dahası yanımızda çok sayıda altın muhafaza ettiğimize dair dedikodular

da bunun gibi bir teşebbüsü uygulamaya koymaya zemin hazırlayabilirdi.

Bizzat Yoldaş **Cheliapin** başka bir plan önerdi. Buna göre resmi olarak yazdı bir şekilde Bolşevik Hükümeti'ni tanımalıydık (bizim tanımamamıza büyük oranda onların düşmanlığı neden olmuştur) ve Bolşevikler tarafından yönlendirilerek daha sonra yapacağımız tüm faaliyetleri terk etmek suretiyle onların himayesi altında Bakü'ye gidecektik. Aslında bunun anlamı, Bolşevik olmaktı. Bu koşullar altında Bakü'ye telgraf çekmeyi önerdi ancak önceden anlaşma yapmadı.

Bir Bolşevik olmaya itirazım yoktu, ancak bu istilacılara hiçbir direnç göstermeden Bolşevik programını benimsemek âlmış olduğum emirlerden oldukça uzaklaşmak olacaktı. **Cheliapin** Tiflis işinin de oyunun dışında olmasını ve eğer hissemize Bolşevikleri de dahil edersek, Moskova yönünde çok daha faydalı olacağımızı tavsiye etti. Ve bütün bunları tebessüm etmeden söyledi!

Gece yarısı bu iş üzerinde kafa patlattıktan sonra netice olarak henüz zaman varken, Reşt yolundaki **Küçük Han**'ın demir eldivenine doğru atılmak ve İran'a geri dönmek suretiyle Enzeli'den çıkmaya, İran'da kafilemin ikinci kısmını çağırmaya ve yeni bir teşebbüse geçmek üzere uygun bir fırsatı kollamaya karar verdim.

İranlı operatörlerin kontrolünde Enzeli'den bütün yol boyunca uzanan bir telefon hattı vardı ve hareketim haber verilmeksizin Mencîl'den geçmemiz ihtimâlinin çok az olduğunu görebiliyordum ancak şansımızı denemeliydik.

Randevu saatinde **Yüzbaşı Saunders** ile komite odasına geldim ve daha öncekiyle aynı seremoni ile karşılandık. Bu durumdaki tek fark tebessümlerin şimdi çatık kaşlı simalar haline gelmesi ve göz korkutma amaçlı muhafızların sayısının büyük oranda arttırılması ve bunların daha etkileyici görünmesi idi.

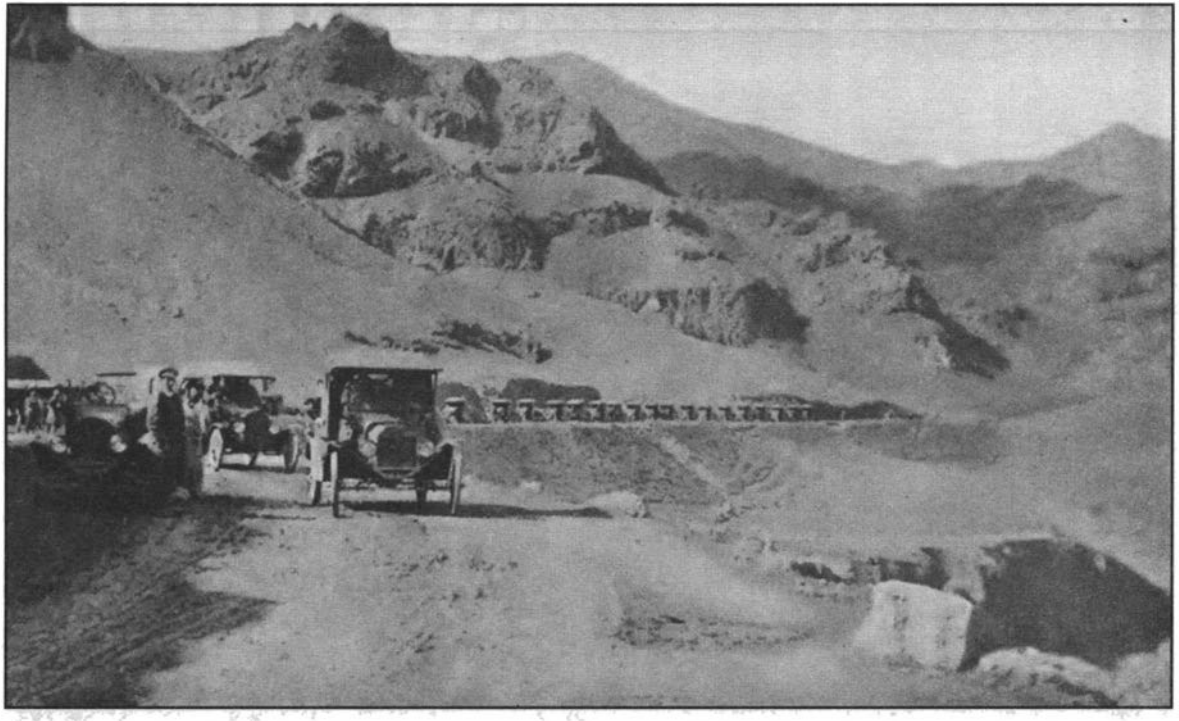
Nihai olarak komitenin fikrini değiştirip değiştirmediği ve bize istekli olarak gücü nispetinde bir yardım elini uzatıp uzatmayacağını ya da bize engel olmak hususundaki eski akılsız kararına bağlı kalıp kalmayacağını bilmek istediğimizi söyleyerek tartışmayı başlattım. Buna verilen cevap onların hemen hemen oybirliği ile ikinci olarak bahsetmiş olduğum bize mani olmak isteğinin belirtilmesiydi.

Bundan sonra, **Cheliapin**'e devrimcilerin mümkün olduğu kadar yalnız kalmamıza izin vereceği bir yerde baş başa görüşmeyi teklif ettim. Bunun üzerine tüm devrimcilerden *"kimseye güvenme"* sloganları yükseldi.

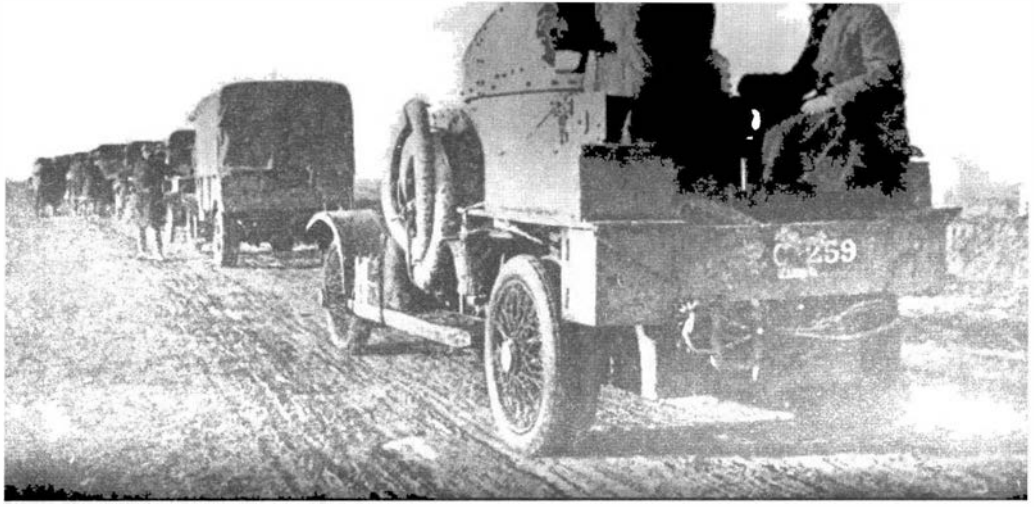
Bolşevik teklifini kabul edemeyeceğimden üzgün olduğumu kendileri tarafından hareketimizi engellemeye yönelik herhangi bir çabanın doğal bir sonucu olarak kan dökmek istemediğimi, konuşmasından hiç ikna olmadığımı ve netice olarak kafilemi geri çekmeye karar verdiğimi söyledim. Sıcak bir şekilde şehirdeki kendi hükümetini takdire şayan yönetim tarzından ötürü tebrik ettim ve buradaki adamlar arasında onu dengim olarak kabul ettiğime emin olmasını istedim. Sonra ihtiyacımız olan petrolün tarafımıza verilmesi hususunda bir emir yazarak, imza etmesini rica ettim ve oradan ayrılma hususundaki niyetimin komite tarafından gizli tutulmasını rica ederek toplantıdan çekildim.

Yoldaş **Cheliapin**'e yapmış olduğum bu iltifatlarda tamamen palavra atmıyordum. Konumunun zorluğuna hiçbir deneyimi olmamasına ve çok az bir eğitim görmüş olmasına rağmen hükümet işlerini üstlenme teşebbüsüne sempati duyabilirdim ve bir devrimin kaosu ortasında hukuk ve düzeni çok iyi bir şekilde muhafaza ettiğini kabul ettiğimi burada belirtmek istiyorum. Her halükarda bize sağladığı petrol için daima ona minnettar kalacağım.

Gizlilik hususunda yapmış olduğum ricaya rağmen tasarlamış olduğum ayrılma fikri hakkındaki haberler sızmaya başlamıştı, tabii ki bunun böyle olacağını biliyordum ve muhtemelen şu anda almış olduğu telefon çağrısının ne anlama geldiğini hazmetmeden ve harekete geçmeden önce **Küçük Han**'dan evvel Reşt'ten geçmemiz çok iyi bir şey olacaktı. Bu düşünceyle sabah çok erken bir saatte yola çıkma emrini verdim ve sığır eti konservesini gölgede bırakan taze balık ve havyardan oluşan mükemmel bir yemekten sonra gece vakti geri geldiğimiz yöne doğru tekrar yola koyulduk

Kazvin-Reşt yolu, 16 Şubat 1918

Silahlandırılmış arabada Teğmen Singer

Bölüm IV
Hemedan'a Geri Dönüyoruz

Bütün insanlar özellikle devrimciler düşüncelerini değiştirme eğilimindedirler. Bundan dolayı,19 Şubat gecesi oldukça huzursuz geçmişti. **Cheliapin** ayrılmamız ve petrol sağlama hususlarında bizimle aynı fikirde olmasına rağmen sandıklar dolusu altınlarıyla bu İngilizlerin sıvışıp gitmelerine izin vermenin, yazık olacağını düşünen birçok insan vardı ve altınların miktarı hakkında da şüphesiz ki büyük bir mübalağa yapılmıştı. Böylece çok erken bir vakitte yola çıkmaya karar verdim.

20 Şubat'ta şafak vaktinden çok önce arabalar sessizce dışarı çıkarıldı ve yüklendi ve hemen harekete geçtik; gün ışığı ortalığı kapladığında biz çoktan Mencîl yolu üzerinde birkaç mil yol almıştık ve Cengelî ülkesinden, ikinci defa demir eldivenden geçmeye hazırdık. Kasvetli ve yağmurlu bir gündü ve kasvetli hava bizim ruh hâlimize tekabül ediyordu zira tamamen umutsuz olmamakla birlikte, kesinlikle en az hava kadar keyfimiz yoktu. Yeni bir fırsatın karşımıza çıkacağını ve daha sonraki başarı ihtimallerimizi ümit etmek iyi oluyordu ancak amacımızı yürütmede tamamen başarısız olduğumuz bu başarısızlık yüzünden yola çıkmış bulunduğumuz ve izlerimizi takip etmek suretiyle yüz geri dönmüş

olduğumuz gerçeğini hiçbir şey telafi edemezdi.

Bugün Cengelîlerle bir çatışma çıkması kesindi; altın ve gümüşten oluşan değerli bir yükü taşıyarak ülkelerinden geri dönmemize izin verebileceklerini düşünmek akıl almaz bir düşünce olurdu ve Reşt'ten geçerken karşılaşacağımız muhalefete hazırlandık. Fakat yine asık suratlar ve çatık kaşlar ve manidar bir biçimde Mauser tüfeğinin dipçiğine dokunmuş olarak bize bakan birkaç savaşçı haricinde bir tepkiyle karşılaşmadık ve bize ateş açılmadı.

Gösteriş meraklısı Rusların yol boyunca uzanan her şeye ateş açma alışkanlıklarına ve gecenin büyük bir kısmında bu yaylım ateşini sürdürmelerine alışmıştık. Bu Hemedan'a varıncaya kadar karşılaşacağımız genel bir durum idi; ancak açılan bu ateşlerin önümüzde bulunan izolatör ve karga nişancıları tarafından mı açıldığını yoksa bizi bekleyen bir tehlikenin mi olduğunu tahmin etmek güç idi.

Şu anda Bağdat'tan bu tarafa kötü yollarda ve hiçbir bakım görmeksizin 700 mil civarında yol kat etmiş olan arabalara bağlı olan bir hayli sorun vardı; bununla beraber yine de harika bir biçimde çalışmışlar ve ciddi bir arıza ile karşılaşmamışlardı. Daha sonra sık sık yapmak zorunda kalacağımız tamirat için verilen üç saatlik bir mola, bu orman memleketinde bizim için en rahatsız durumu meydana getiriyordu.

Mencîl'e akşam saat 05:30'da varıldı ve yine baştan çıkarıcı reklamlarla beraber posta binasında dinlendik.

21 Şubat saat sabah 06:00'da Kazvin'e gitmek üzere yola koyulduk ancak bugün bizim için şanssız bir gün olacaktı ve bu şehre ancak ertesi gün vardık. Arabalar çok yorulmuştu ve sık sık arıza yapıyorlardı. Köy gözden kaybolmadan iki saatlik bir duraklama gerekli olmuştu. Bu önemli ölçüde vaktimizi almıştı ancak şansımızın zamanla düzeleceğine ve gün ortasına doğru çok iyi olacağına güveniyorduk, üç buçuk saatlik bir duraklamadan sonra ise günün sonuna doğru Kazvin'e ulaşma umutlarımız kırıldı.

Hava iyi idi ve geçidi bugün geçmemiz gerektiğine dair herhangi bir durum görülmüyordu. Sürücüler yorulmuşlardı ve bu taraftaki Bikandi köyünde geceyi iyi bir şekilde geçirebilir ve yarın kısa bir hareketten sonra Kazvin'e vasıl olabilirdik. Bu şekilde hareket etme düşüncesi beni son derece cezbetmişti ancak neyse ki bunun tersini yapmaya karar verdim. Yola çıktık ve geçidi günbatımında geçtik ve iki mil ileride mükem-

mel bir saray[1] bularak geceyi orada geçirdik.

Gece vakti havada Esedabad'da şahit olduğumuz aynı ürkütücü değişiklik baş gösterdi. Uyandığımızda bütün bir memleketin karlara gömülmüş olduğunu gördük ve birinci sınıf bir tipi tüm şiddetiyle devam ediyordu. Şayet ertesi gece geçidin diğer tarafında konaklamış olsaydık en az bir hafta orada beklemek zorunda kalabilirdik. Hal böyle iken Kazvin'e yalnızca 20 millik bir yolumuz kalmıştı ve karlarla kaplanmış olarak bulduğumuz yol o kadar da kötü durumda değildi. Donmuş eller ve ön camları kapayan yapışkan kar taneleri yüzünden araba kullanmak zor idi ancak macerasız bir yolculuktan sonra öğleye doğru Kazvin'e vardık ve kendimizi sıcak bir konaklama yerine attığımız için memnunduk.

Kazvin halkı daha önce bu yoldan geçerken bizden hoşlanmış gibi görünmemişlerdi; bu nedenle şimdi de bize daha fazla candan davranmaları ihtimal dahilinde değildi. Şurası kesindi ki bu şehirde çok hoş olmayan bir zaman geçirdik ve burası konaklamak için pek de uygun değildi. Bu nedenle Hemedan'ı seçtim. Orada şehrin dışında ve yüksek arazide iyi bir savunma pozisyonu alabilirdik ve oradan Rus telsiz istasyonu marifetiyle Bağdat'la iletişim imkanımız olabilirdi.

Şehrin dar ve çamurlu yollarından kıvrıla kıvrıla gitmek üzere yola koyulmadan önce birbirlerine yaklaşmalarını sağlamak ve temkinli bir giriş yaptırmak üzere konvoyu şehrin asıl giriş kapısının yakınlarında bulunan bir üzüm bağının arkasında durdurdum. Bu sırada ani bir yaylım ateşi patlamasıyla selamlandık ve tüfek sesleri adeta hedefe doğrultulmuş bir İran tüfeğininki kadar yakından geliyordu. Bununla beraber, bu atışların düşman tüfeklerinden değil, dost tüfeklerden atıldığı ortaya çıktı. Rus askerleriyle dolu büyük bir vagon karlar arasından yavaşça köşede belirdi ve vagonda bulunanlar zaman geçirmek için keyfi olarak etrafa ateş açma alışkanlıklarından daha fazla şımarmışlardı.

Şehre girdik, Britanya Konsolosluğu'na doğru ilerledik. Burada Bay **Goodwin** yine subaylar ve adamlarımızı rahat ettirmek için bütün düzenlemeleri yaptı.

Buraya gelişimiz şehirde oldukça büyük bir heyecan uyandırmıştı. Buraya gelen raporlar, **Küçük Han**'ın bizi Reşt'te durdurduğu ve bir merhamet göstergesi olarak elimizde bulunan nakit para ve değerli eş-

1 - Çev. N. *"Saray"* kelimesiyle *"kervansaray"* kastedilmektedir.

yaları güvenceye alarak geri dönmemize izin verdiği şeklinde idi. Bu nedenle doğal olarak mağlup olmuş bir kafile olarak kabul ediliyorduk ve şimdiye kadar hiç olmadığı kadar bizimle çok daha fazla kuvvetli bir şekilde alay ediliyordu.

Hatırlanmalıdır ki bu sırada bütün Kuzey İran silah ve cephane ile doluydu ve herhangi bir ayaktakımı grubunun Rus, Türk ve İngiliz tüfekleri ile donatılmış bir çete olma ihtimali oldukça fazlaydı; hal böyle olunca konuşmak yerine harekete geçmek hususunda yeterli cesareti toplayabilirlerse oldukça sıcak geçecek bir zamanı önceden tahmin edebiliyorduk. Camilerde toplantılar yapılıyor ve evlerin duvarlarına tahrik edici afişler asılıyordu.

Ertesi gün 23 Şubat'ta, Kazvin'de bütün zamanı arabaların tamiratıyla geçirdik. En arzu edilen şey arabalara bir an evvel binmekti ancak arabalar o kadar arzulu değillerdi. Bu, gün boyunca yarının ilerlemeleri daha fazla işaretlenmiş bir yolda tekrar edildi ve bütün çetelerin ihtiyacı bir liderdi, neyse ki bol miktarda çene çalan adam olmasına rağmen ortalıkta bir lider kıtlığı bulunuyordu ve bu arayışlarında başarısız oldular.

Şimdi Kazvin'den geçen Hint-Avrupa telgraf hattı vasıtasıyla memlekete gün boyunca ne olup bittiğini anlatan bir rapor gönderebilirdim. Bu Enzeli'de mümkün değildi çünkü orada yalnızca bir Rus telsiz istasyonu bulunuyordu, doğal olarak bu istasyonu kendi kullanımımıza alamazdık.

Heyetin Enzeli'den öteye geçme hususunda başarısız olduğu ve sadece katışıksız iyi bir talih yardımıyla, kafilemizi geri çekebilmiş olduğumuz bilgisini telledim. Enzeli'ye ulaşmak için daha sonra yapılacak olan herhangi bir teşebbüsün **Küçük Han**'la çatışmaksızın ya da bir anlaşma yapılmaksızın faydasız netice vereceğini bildirdim.

Kazvin'de bu liderden, birliklerine ülkesinden geçmeye teşebbüs edecek olan herhangi bir askeri birliğe saldırma emrini verdiğini ifade eden resmi bir muhtıra aldım. Biz de bu fesadın farkında idik, önceki seyahatimizde herhangi bir tacize uğramamış olduğumuz göz önüne alınırsa bunun başarısız olduğu anlaşılıyor. Görünüşe göre Cengelîler yolda konvoyu pusuya düşürmeyi kararlaştırmışlar, ancak yol boyunca sonu gelmeyen kafileler halinde ilerleyen Rus birliklerinin bizim tarafımıza geçmelerinden ve bizi takviye etmelerinden çekinmişlerdi. Bundan dolayı bu noktada Rus liderlere yönelmişler ve onlardan herhangi bir çatışmaya müdahil olmamalarına dair söz vermelerini rica etmişlerdi. Ortada Rus cevabının oldukça geciktiğine, sonunda da gerekli garanti-

nin verilmesi hususunda ret cevabının verildiğini inanmayı sağlayacak bir netice var. Kendi nokta-i nazarları bizimle artık çok fazla müttefik kalamayacakları yönünde olmasına rağmen Ruslar bu hususta başka bir karara varmayı utanç verici bir ayıp olarak nitelendirmişler ve bu meselede devrimci askerlerin bile kendilerinin **"Beyaz Adamlar"** olduklarını ispat etmeleri ve kafilemize ihanet etmeyi reddetmelerinden ötürü onlara minnettar olmalıyız. Enzeli Komitesi Cengelîlerin kendi yollarında gitmelerine taraftardı ancak yoldaki birlikler ise buna karşı idiler.

Ayrılışımızdan bir süre sonra Bakü'den Enzeli'ye güçlü bir *"Kızıl Muhafız"* birliğinin gelmiş olduğuna dair ilginç bir haber de almıştım. Bu muhtemelen **Cheliapin**'in, misafirleri olarak bir gün daha orada kalmamız hususunda yapmış olduğu ısrarlı ricalarını açıklıyordu zira yola devam etmemiz konusunda bize izin verilip verilmeyeceğini öğrenmek üzere Bakü'ye bir mesaj göndermiş kesin bir cevap alana kadar zaman kazanmak istemişti.

Kızıl Muhafızlar, Enzeli Komitesi'nin yapmaktan çekindiği işi yani Britanya heyetinin tutuklanması işini yapmak üzere oradaydılar.

23 Şubat boyunca herhangi bir isyan meydana gelmedi. Gece aralıksız devam eden tüfek ve tabanca atışları ile hareketli geçti ancak bunlar her ne kadar kızgın bir savaş devam ediyormuş gibi gelse de Rusların alışıldık eğlence anlayışlarının ifadeleri idiler.

Ayın 24'ü saat sabah 08:00'de arkamızı korumakla görevli silahlandırılmış heybetli araba ile bir kez daha kafilemiz Kazvin caddelerinden geçti ve gerçekten iyi durumdaki bir yol boyunca ve iyi havanın büyüsüyle neşelenerek hemen yürüyüşe geçtik. Akşam saat 04:00'te Aveh'e ulaştık ve birkaç Kozak'la küçük ve pis bir posta binasını paylaştık. Ertesi gün derin bir kar tabakasıyla örtülü durumdaki Sultan Bulak Geçidi'nden geçtik ancak daha önceki gibi bu seyahat zor şartlar altında geçmedi, zira kar yığınları arasından geçen açık durumda iyi bir yol vardı ve akşam vakti Hemedan'a ulaştık.

Burada, subaylar için iyi durumdaki iki adet tek katlı ahşap eve el konularak adamlarımız Amerikalı misyoner heyetinin mülkiyetindeki arazide yer alan iyi durumdaki sığınaklara yerleştiler. **Albay Duncan**, **Yüzbaşı Dunning** ve ben, misyonerliğin duvarlarla çevrili binaları boyunca uzanan banka binasında kaldık. Böylece arabalara, adamlara ve subaylara yakın olma ve onları anlık bir ikazla teyakkuz haline getirme bakımlarından dikkate alındığında savunma açısından uygun bir durum-

da idik.

Antik Hemedan ya da diğer adıyla Ecbatana kenti Akhamenid kralların hazine şehri olup en yüksek tepesi 11.900 fit yüksekliğinde olan Elvend dağ silsilesinin kuzey yamaçlarında yer alır. Şehrin en alçak bölgesi denizden 6.500 fit yükseklik ve konumumuz için seçmiş bulunduğum civardaki yerleşim yerleri de 7.000 fitlik bir rakıma sahip olup bu da kış mevsiminde bir çeşit kutupsal iklim anlamına gelmektedir. Daha iyi bir konum hayal edilemezdi; bu taraf sağlıklı ve şehre tepeden hâkim idi ve dağ tarafından akan ve bu nedenle kirlilik korkusu olmaksızın kullanılabilecek derelerden dolayı bol miktarda su da vardı.

Şehrin kendisi pek o kadar da ilgi çekici bir yer değildir, evler İran ve Kuzey Hindistan'daki alışılmış tipte bir karakter gösteriyor, bunlardan iyi bir şekilde yapılmış olan tuğladan yığma binaların etrafı güneşte kurutulmuş zayıf kerpiç duvarlarla çevrili. Birkaç antik kubbe üzerinde kalan renkli çiniler şehrin genel kasvetini az da olsa renklendiriyor. Bunlar aralarında *Ester*[2] ve *Mordekay*[3]'ın mezarlarının da bulunduğu türbe ya da cami gibi kubbeli yapılardır. Doğu yakasında antik saray olduğu tahmin edilen büyük bir tümsek yer almakta olup bugün bu saraydan iz kalmamıştır. Aslında Hemedan'ın sahip olduğu geçmiş zaferlerin ateşli hatıralarına sahip herhangi bir şehir bulmak zordur. Bu şehir, Büyük İskender tarafından alınmış ve yağmalanmış ve en vahşi *Baküs* âlemlerine[4] tanıklık etmiştir. Onun arkasından gelen fatihlerin antik çağ kayıtlarında yer alan ve muhtemelen abartılı olarak tarif edilen harika binalara ait bütün izleri en etkili bir biçimde ortadan kaldırdıkları görülüyor. Geçmiş zaferlerin tek kalıntısı şehrin kuzey doğu ucundan geçen birkaç yüz yardalık bir arazide yer alan muhtemelen eski çağlardaki bir giriş kapısının üzerine dikilmiş bir heykelin parçası olan taştan yapılmış bir arslandır. Şimdi bu arslanın bir çeşit sihirli etkiye sahip olduğu düşünülüyor ve erkek çocuğu olmasını isteyenler ile tedavi edilemez bazı hastalıklardan muzdarip olanlar tarafından ziyaret ediliyor.

Amerikalı misyonerlerine ait İran'da yapılan bir seyahat hakkındaki bir kitaptan kopyalamış olduğum **Clinton Scollard**'ın Hemedan hakkın-

---

2 - Çev. N. İncil'e göre İran Kralı **Ahasuerus**'un Yahudi asıllı kraliçesi.

3 - Çev. N. Eski Ahit'te yer alan Ester'in Kitabı'ndaki ana karakterlerden birisidir. **Bünyamin**'in kabilesinden **Jair** adlı birisinin oğluydu.

4 - Çev. N. Eski Roma-Yunan üzüm hasadı ya da şarap ilahı Baküs adına yapılan içki ve şehvet ayinleri kast ediliyor.

da yazmış olduğu bir şiirden aldığım bir kıtayı burada vermek istiyorum:

Ne bütün bu parlak geçmişten,
Ne de hazineleri ve sancılarıyla
Heyecan verici ve çarpıcı
Değişik ve uçsuz bucaksız bütün bu yaşamdan geriye bir şey kalmamış
Uzanmış bir arslan korunmuş, yalnız
Taştaki sessiz bir hatırası
Yıkılan üç imparatorluğun
Medler, Persler, Partlar,
Hemedan'ın duvarları etrafında

Şehir merkezinden dağdan gelen bir çay akar ve etrafı kaplayan kasvetin aydınlanmasına, aynı zamanda su sağlamaya ve yerli halk için bir drenaj kanalına yardımcı olur.

Hemedan dikkate değer bir ticari öneme sahip bir yerdir, diğer şeylerin arasında deri imalatı ve halı dokumacılığı göze çarpıyor. Nüfus yaklaşık 50.000 olup Yahudi ve Ermenilerin sayısı azımsanmayacak kadardır. Bu mıntıkanın halkı kısmen Türk kökenli olup en azından yarısı *Türk Karagözlü* kabilesine mensuptur ve köylerde Farsçadan ziyade Türkçe konuşulur.

Şehir tarım arazileri ile çevrilidir, genç buğdaylar yetiştiğinde ve meyve ağaçları çiçek verdiğinde ilkbahar mevsimi çok güzeldir. Karargahımızdan Sultan Bulak Geçidi'ne aynı mesafede yani 50 mil boyunca kuzeye doğru uzanan ovanın tamamını görüyorduk.

Seçmiş olduğumuz bölge askeri nokta-i nazardan ideal bir yerdi. Buradayken Türkler de aynı şeyi yapmışlar ve şu anda benim karargahım olan binayı bir yıl önce aynı amaçla kullanmışlardı. Bu nedenle banka binasına verdikleri hasar çok azdı.

Benimsenen orijinal plan zaman içinde oldukça bozulmuş, dikkatlerimizi toplamaya ve bu bölgedeki Türklere engel olmak için neler yapabileceğimizin çaresine bakmak zorunda kalmıştık.

İlk belirgin şey geri kalan hususlar yanında nerede olduğumuz idi, vaziyetin bize Kafkasya'ya gitme imkanı sağlayabilecek şekilde değişmesini beklerken eğer direnebilirsek İran'ın bu bölgesinde faaliyet göstermekte olan sayısız Türk ve Alman ajanına engel olabilirdik. Bu arada İran'ın dahili durumu çok karmaşıktı ve izlenmesi gerekiyordu.

Her halükarda, hemen hemen her gün kar yağmaya devam ediyor, bütün geçitler tamamen kapanıyor ve herhangi bir seyahate kalkışmaya engel oluyordu; Bağdat'la olan irtibatımızı iyice kesmiş idik ve bize ulaşabilmeleri mümkün değildi. Mühimmat yüklü hayvanları ile yolculuk eden bir Rus kafilesi, bizim iki hafta önce geçmiş olduğumuz Esedabad Geçidi'nde soğuktan donmak suretiyle altı adam ve otuz hayvan kaybetmiş ve bu durum havanın ne kadar kötü olduğu hakkında bize daha fazla bir şey söylettirmeyecek kadar açık bir hususta.

Rus telsizi marifetiyle Bağdat ve oradan da Londra ile iletişim kurabiliyor ve nerede kalacağım, İran ahvalini izlemem ve herhangi bir şans çıkarsa ileriye doğru hareket etmem hususlarında talimatlar alabiliyordum.

Yapılacak olan bir sonraki şey Kafkasya'ya girebilmek için herhangi bir yol bulup bulamayacağımız hususları ile ilgilenmek idi. Mümkün olan tek rota Kazvin'den geçerek Tebriz ve Culfa'ya gidiyordu, orada Tiflis'e giden demiryolunu kullanabilirdik. Kazvin ile Tebriz arasındaki mesafe 300 milden fazladır, yol kış mevsimlerinde motorlu araçlara geçit vermez ve sağ tarafımızdaki Cengelîler ile Şahseven kabilesinin bulunduğu bölgeden geçer. Avantaj ve dezavantajları değerlendirerek, herhangi bir başarı ihtimali ile bu yolda herhangi bir yolculuk yapmaya kalkışmanın mümkün olmadığı görünüyordu.

İran çok ciddi dahili meselelerin eşiğinde iken şu anda acilen askeri birliklere ihtiyacı vardı ancak bu kutup kışı sürdüğü müddetçe bu birliklerin uygun bir şekilde donatılması ve gelmiş olduğumuz yol istikametine sevk edilmeleri mümkün değildi. Hal böyle olunca sadece bulunduğumuz yerden ayrılmamak ve blöf yapmak zorunda kaldık.

İranlıların gözünde daima olduğumuzdan daha güçlü idik. Yalnızca silahlandırılmış arabamızın görünüşü bile dehşet uyandırıyordu ve muhtemelen kırk bir arabada korkunç silahlar taşıdığımızı zannediyorlardı. Kırk bir araba, aynı zamanda çok zorlayıcı görünüyordu, İranlılar, askeri eğitimlerinin motorlu taşıtlar üzerindeki teknik bilgilerinden çok daha üstün olduğu gerçeğinin farkında değillerdi. Ancak şoförlerimiz onlara verebileceğim tüm övgüyü hak ediyorlar. **Harris** ve **Watson** adlı iki çavuşları ile harikalar yarattılar ve en yorucu koşullar altında bile asla şikayet etmediler.

Vaziyet ve aldığımız önlemler şu şekilde idi:

İran Hükümeti çok tabii olarak diken üzerinde oturuyor ve Tahran

halkını efsunlayan Alman propagandası ve pespembe savaş haberleri ile Almanya tarafına doğru eğilim gösteriyordu. Tahran hem teorik olarak hem de pratikte hâlâ tarafsızdı. Türkler ve Ruslar bir savaş alanı olarak serbestçe Kazvin-Kirmanşah yolunu kullanırlarken, Tahran'ın sığınakları rahatsız edilmeden kaldılar. Britanya Elçiliği'nin yanı sıra Türk ve Alman Elçiliklerinin bayrakları rüzgarda gururla dalgalandı ve Türkler propaganda ve entrika yapmak için rahat bir ortama sahip oldular. Bununla birlikte Almanlar tarafsızlık kurallarına rağmen İran başkentini konaklamak için sağlıklı bir yer olarak kabul eder görünmüyorlardı ve elçilik binasında bayrak dalgalandırmalarına rağmen aslında bu bina kapatılmıştı.

Ayrıca **Küçük Han** hareketi de yükselmekte idi. Bizim geri çekilmemiz şüphesiz ki bu harekete olumlu yönde katkıda bulunmuş ve **Küçük Han**'ın prestijini beklendiği şekilde arttırmış idi. Değişim isteyen alışılmış çalkantılı elemanlar ile beraber, bütün ciddi demokratlara kendisini tavsiye eden ona ait reform programı ortama kargaşalık ve yağma umutları getirmişti. Kabinenin kendisinde bile sempatizanları vardı. Hemedan ve diğer büyük şehirlerle birlikte Kazvin ajanları ile doluydu. Kendisinin yabancıları memleketten def edecek ve altın çağı geri getirecek olan İran'ın kurtarıcısı olduğunu iddia ediyordu. Bütün bunlara ilave olarak aslında havada Bolşevizm ruhu vardı ve devrim mikrobu dünyanın bütün milletlerine sirayet etmişti. Doğal olarak İran da bundan kaçamazdı. Bunun Rus birlikleri tarafından sağlanan bir amaç öğretisi olduğu düşünülebilir, ancak görünüşe göre bunlar zıt bir etki meydana getirmişlerdi.

Bu nedenle **Küçük Han**'ın yalnızca bayrak göstermekle kalmayacağı Kazvin üzerine, oradan da Tahran'a yürüyeceği ve İran'da devrimci bir hükümet kuracağı açıktı. Onun tarafını tutan böylesi büyük bir halk kitlesine ilave olarak emrindeki bütün bu elit subaylarla birlikte, eğer darbeyi şu anda vurabilirse, başarılı olacağı kesindi. Zaman bu tür bir hareket için müsaitti ancak hava durumu kötü idi ve nihayet harekete geçmeye karar verene kadar onu mat edebilirdik. **Küçük Han**'ın arkasında Alman ve Türk ajanları ile İttihat ve Terakki'nin *"Muhammedî Komitesi"*'nin çok kuvvetli sevk edici gücü vardı ve karşısında hiçbir şey yoktu ancak fırsatı kaçırdı ve İran kurtuldu. Bu hareketin ilginç detayları daha sonraki bölümlerde anlatılacaktır.

Benim durumum bu hareketin kapsamından etkileniyordu. Şöyle ki

eğer hareket başarılı olursa def edilmesi gereken iğrenç yabancıların arasında olacağımız ve Hemedan şehrinde yaşayan büyük sayıdaki sempatizanın taraftarlıklarını göstermek amacıyla kendilerini bu mıntıkadan bizi def etmek mecburiyetinde hissedecekleri aşikar idi. Ancak, bizim doğrudan doğruya kovulmamız hususunda daha etkili olabilecek tüm planlar her zaman olduğu gibi, rafa kaldırıldı buna karşın, daha az etkili olan komplo ve entrika yöntemleri yürütüldü. Bunlara silahlara karşı olduğumuzdan daha dayanıklı idik.

Güvenliğimizi sağlamak ve müttefiklerimiz için çok değerli olabilecek hizmetleri yapar hale gelmek için atılacak olan ilk adım iyi bir istihbarat sistemini harekete geçirmek idi. Bu işe derhal **Yüzbaşı Saunders**'ın sorumluluğu altında başlanıldı ve çok değerli neticeler elde edildi. Gerçekten istihbarat biriminde çalışan subaylar tarafından bile bundan daha iyisi yapılamazdı ve hiçbir şey bu faaliyeti övme hususunda ele geçirmiş olduğumuz komploculara ait bir mektupta yazan şu ifadeler kadar etkili olamazdı: *"İngilizler fısıltılarımızı bile işitiyorlar."*. Ajanlarımız sayesinde İran'ın genel durumu, Hemedan'ın bölgesel durumu ve en yakındaki Türk birliklerinin vaziyetleri hakkında, daima tam bilgi sahibi oluyorduk. Ayrıca, netice itibariyle Kazvin ve Kirmanşah arasındaki geniş bölgedeki casusların tüm hareketlerini kontrol edebildik ve onlar için atmış olduğumuz ağa birkaç iri balık takıldı! Yerel istihbarat birimlerine dair civarda düşman ajanlarına yardakçılık eden herkesin, düşmanla yapmış olduğu işbirliğinin kesin derecesini bilebiliyorduk ve bu tür bilgiler kelimenin tam anlamıyla çok önemlidir.

Ayrıca Tiflis'teki **Albay Pike** ve **Yüzbaşı Goldsmith** ile irtibata geçmek için de girişimlerde bulunulmuştu ve bu amaçla oraya özel ulaklar gönderildi ancak Tiflis'le irtibat kurmak için yapmış olduğumuz tüm çabalarımız başarısız oldu.

Bizzat İranlıların arasından çok az ancak çok iyi ajanları istihdam ettik. Bu adamlar para için çalışıyorlardı, ancak yalnızca para ile netice alınamazdı; bunlar hesaplarını bir kenara bırakarak bizimle kalpten işbirliği içerisine girdiler ve en azından bunların biri benim hayatımda tanımış olduğum en cesur insandı. Bu adam sırf hoşlandığı için kendi hayatını riske atıyordu ve hiçbir tehlike ya da tehdit bulmuş olduğu bir ipucunu takip etmekten onu asla alıkoyamazdı. Ruslar hâlâ Hemedan'ı ellerinde tutuyorlardı; bütün şehir onlarla doluydu ve gece vakti sağa sola ateş açma şeklinde ortaya çıkan sınırsız şımarıklıkları insanı uy-

kusunda rahatsız ediyordu. Karargahları yaklaşık 3 mil uzaktaki yazlık sayfiye yeri Şeverin'de idi ve bunların bölgeden çıkma ihtimali komşular tarafından çok uzak bir olasılık olarak görülüyordu.

Komutanları **General Baratov**, Kurmay Başkanı ise **General Lastochkin** idi ve disiplini tam anlamıyla kırmış olan birlikleri kontrol etme hususunda göstermiş oldukları çabaları nedeniyle bu subaylara karşı derin bir sempati duyuyorduk ve yeniden birliklere intizam verilebilme ihtimali gittikçe gözden kayboluyordu çünkü subayların rütbe gösteren işaretler takmaları yasaklanmıştı. **Bicherakov** hâlâ Kirmanşah'ta idi ve kurallara ve emirlere itaat edilen tek birimi temsil ediyordu.

Önlem alınması gereken diğer meseleler arasında lojistik ve levazım meselesi geliyordu. İhtiyaçlarımız önemli idi ve ayrıca bu bölümlere daha sonra gönderilebilecek birliklerin asker sayısı kadar hazırlık yapmamız lazımdı. Şu anda en şiddetli zamanında bulunan berbat bir kıtlığın ortasında açlıktan kıvranan insanların ellerinde bulunan yiyecek stokunun azaltılması anlamına gelebilecek olan bir teşebbüsle ihtiyaçlarımızı ülkeden tedarik etmeyi istemiyordum. Ancak hemen sonra yiyecek tedariki meselesi ile ilgili olarak ve bol olmamasına rağmen yeterli hububat ve hayvan yeminin bulunduğuna dair doğru istihbaratlar aldık ve yapılacak olan tek şey yüksek fiyatlarına rağmen bunların elde tutulması idi. Maalesef bununla birlikte az miktarda yapmış olduğumuz satın alma işlemi bunların fiyatlarını daha da yükseltti ve fiyatlardaki en ufak artış birçok insanın ölmesi anlamına geliyordu. Yalnızca uygun bir şekilde düzenlenen bir hububat kontrol sistemi bu durumu karşılayabilirdi ve şu anda bu mesele hakkındaki görüşlerimizi dikte ettirmek için yeterli güce sahip değildik ancak komutan yardımcım olarak **Tuğgeneral Byron** Hemedan'a geldiğinde daha sonra gerekli önlemleri alabildik. **General Byron** uzun süre Hemedan'da kaldı ve sistemli bir biçimde kıtlık ve hububat kontrolü meselelerinin üstesinden geldi. Bu faaliyetler bizim popülerliğimizi çok daha arttırdı.

Hemedan veya genel olarak Kuzey İran'da ne kadar süre kalacağımızı tahmin etmek imkansız olduğundan daha fazla beklemeden lisan üzerindeki bilgilerimizi artırmak ve resmi memurlar ile halkı tanımak gerekliydi. Aramızda az buçuk Farsça bilenler derhal telaffuzlarını geliştirmenin yollarını öğrendiler ve bilmeyenler de ders almaya başladılar.

Değişik resmi memurlar ile arazi sahiplerine yapmış olduğumuz ziyaretler ilginç ve eğitici oldu. Bir İran şehrinde en yüksek makamda

bulunan resmi memurlar vali, vali yardımcısı, dış meselelerle ilgilenen kâr-güzâr ve polis müdürüdür. Hemedan'da ayrıca Rus borçlarının tasfiyesi ile bağlantılı olarak tayin edilmiş resmi bir memurumuz da vardı. Hemedan'da kaldığımız sırada bize randevu veren bu memur **Hacı Sâdi's-Sultanî** idi. Kendisi çok seyahat etmiş olan kültürlü bir İranlı idi ve bu yüzden geçirmiş olduğumuz hoş ve eğitici saatlerden ötürü ona minnettarım.

İran'da herhangi bir önemi olan tüm insanlar unvanlarıyla bilinirler ve bunların adları şayet bu kişileri yakından tanımıyorsanız asla bilinemez. Bu da unvanlar sık sık değiştiği ve verilen unvan kişinin yapmış olduğu işin doğasını göstermediği için insanların izini takip etmeyi zorlaştırır. Bu nedenle **"Ordu Önderi"** unvanını taşıyan asil bir beyefendi herhangi askeri bir meslekle bağlantı sahibi değildir. **"Krallığın Valisi"** unvanlı bir kişi bariz bir demokrat, **"Herkesin Başbuğu"** unvanlı bir kişi de hiçbir öneme sahip olmayan mütevazı bir kişidir ve tanımış olduğum en odun kafalı cahil insanlardan birisi **"Bilgi Okyanusu"** unvanını taşıyordu.

Hemedan'a varışımızın üzerinden birkaç gün geçtikten sonra halk arasında bilgi toplamaya başlamıştık. Malum futbol maçları tertip edildi ve adamlar az da olsa rahatlayabildiler, egzersiz yapabildiler. İranlılar, buradaki Amerikalı misyonerlerinin sayesinde kendilerine tamamen yabancı gelmeyen bu oyuna futbol sahasında alışılmamış bir kılıkta uzun kuyruklu zarif frak ceketleriyle serbestçe iştirak ediyorlardı. Kesinlikle bu kılık futbolcu kazağından daha çekici idi ve bir İran frak ceketinin kuyruklarının rüzgarda dalgalanmasını gören biri bu elbise içerisindeki kişinin sahada adeta uçarcasına süzülmesi ile iki kıyafet arasında herhangi bir kıyaslama yapılamayacağını fark edecektir. Misyoner okulunun etkisi altında kalmış olan oğlanlar genellikle daha düzgün ancak daha az ilgi çekici bir biçimde giyiniyorlardı.

Arabalar az da olsa çalıştırılma şansı bulamazlar iken şoförler bütün zamanlarını futbolla geçiriyormuş gibi görünüyordu. Sadece geçitler tamamen kapalı olmayıp ayrıca petrol meselesi de had safhaya ulaşmıştı. Artık, ihtiyacımız olan petrol için tamamen Ruslara bel bağlamıştık. **General Baratov** yardım etmek ve kafi derecede petrolü bize sağlamak hususlarında çok istekli idi ancak kapalı yollar ve disiplin altında tutulamayan astlar yüzünden petrol nadiren elimize ulaşıyordu. Belirli bir miktar yakıt her zaman şehirden satın alınıyordu ve en fahiş fiyatlarla

temin ettiğimiz bu petrolü stokluyorduk. Bu petrol bu yolda sevkiyat yapmaları vasıtasıyla ufak gelirleri için bir miktar kazanç elde etmeyi isteyen Rus şoförleri tarafından pazara sürülmüştü.

Halkla dostane ilişkiler kurmak hususundaki ilk teşebbüslerimiz tam olarak başarılı olamadı. Bu yöndeki başarı ihtimalimiz doğal olarak yerel resmi memurlar tarafında İngiliz karşıtı faaliyetleri daha da arttırıyordu. Her renkten politikacı, aşırı demokratlar, ılımlı demokratlar ve sosyal demokratlar olağan şekilde bizi kınayan mitingler tertip ederlerken ve derhal yok edilmemiz yönünde kararlar alırlarken, vali ve şehrin diğer ekabir insanlarının hepsi hiçbir şekilde halkı bize karşı kışkırtmaktan kaçınmadılar.

Hemedan'da yalnızca birkaç gündür bulunuyor olmamıza rağmen, halka ekmek fiyatlarındaki artışın bizim buğday satın almamızın (ki henüz hiç buğday satın almamıştık) bir neticesi olduğu, bölgeyi işgal edecek olan bir ordunun öncüleri bulunduğumuz ve şayet yaşamamıza izin verilirse bu ordunun bölgeye geleceği ve bütün ülkeyi yiyip bitireceği ve her çeşit insanlık dışı vahşi suçu işleyeceğine dair haberler verildi. Diğer taraftan eğer katledilirsek ordunun buraya asla gelmeye cesaret edemeyeceği söylendi. Onlara kendi kitaplarının dışında bir yaprak vermeye ve basılmış bir bildirinin etkisini denemeye değer diye düşündüm. Bu nedenle mealen şu anlama gelen duyuruları şehre göndermiştim:

> İngilizler kısa bir süre için burada kalacaklardır ve İran'ın bu bölümünün geri kalan kısımları ile ilgili olarak herhangi bir niyetleri yoktur. Buradaki varlıkları yalnızca Türklerin yapmış olduğu faaliyetlere karşı koymak için gerekli olmuştur. Bütün ülkelerde bizim ilk ilgilendiğimiz husus orada yaşayan halktır ve şu husus iyi bilinmelidir ki Britanya bayrağı nerede dalgalanıyorsa orada özgürlük, bağımsızlık ve refah vardır. Şu ana kadar hiç buğday satın almadık ve kıtlık etkilerinin azaltılması hususunda yardım etmeye istekliyiz. Mevcut yüksek fiyatlar bizim satın almalarımız nedeniyle olmamıştır zira şu ana kadar hiçbir mal satın alımı yapmadık ancak bu durum buğday tüccarları ve fırıncılarla işbirliği halindeki demokratların kasıtlı komploları nedeniyle olmuştur ve insanları kışkırtmak için fiyatlar suni olarak zorlanmaktadır.

Bu beyanname şehirde önemli bir etki meydana getirdi ve kışkırtıcıların gözden düşmesine yardımcı oldu. Hem de büyük oranda küfür içeren cümlelerle dolu karşı beyannameleri bile oluşan bu iyi etkiyi azal-

tamadı. Bu bildiride aşağıda vereceğim şu gülünç cümle yer alıyordu:

> İngiliz General barış ve refah getirmek için geldiğini söylüyor. Biz ondan bunu istedik mi? Biz talep edene kadar barışı ve huzuru onun olsun. İran, İngilizlerin adının duyulmadığı dönemlere kadar inen eski bir geçmişe sahip bir medeniyeti temsil ediyor ve netice olarak onlardan çok şey öğrenecek olmamız ihtimal dışı görünüyor.

Onların antik medeniyetleri hakkındaki vatansever gururu ifade eden bu duygusal yaklaşımlarının politikamızın kıtlık şartlarını hafifletmeye yardımcı olmak şeklindeki ifademin halk üzerinde yapmış olduğu etkinin yarısı kadar bile insanların ilgisini çektiğini düşünmüyorum. Gerçek şudur ki aralarındaki haysiyetli olduklarına ve satın aldığı şeyler için iyi fiyatlarda ödeme yapacaklarına inandıkları yeni bir asker tipinin varlığı halkın fikrini bizim lehimize çevirmeye başlamıştı ve dahası halktaki bu hisler bariz bir şekilde ortaya konuluyordu, bütün bunlar demokratların bize karşı olan entrika ve planlarının kuvvetli bir şekilde geri tepmesine sebep oldu.

Birkaç gün içerisinde hisler oldukça dikkat çekici bir biçimde lehimize değişmişti ve istihbarat teşkilâtı diğer faydalı yollarla varlığımızı iyice hissettirmeye başladı. Ajanlardan ve muhbirlerden oluşan tam bir istihbarat örgütü Hemedan'dan Kafkasya'ya kadar uzanan tüm araziyi kapsayacak biçimde örgütlendi ve hemen piyasayı ucuzlatabildik ve daha sonra en sert düşmanlarımızla bile etkin bir şekilde baş edebildik.

Bu arada Bağdat'ta kafilemize katılmak üzere hazırlık yapan başka bir grupla ilgili olarak bir mesele çıkmıştı. Bu grup resmi olarak *"Dunsterforce"* olarak adlandırılmıştı ve bir Dunsterforce ordugâhı Bağdat'ta kurulmuş, daha sonra emirleri altına girecek olan grupları karşılamak üzere ikinci bir emir verilene kadar Ruz'a nakledilmişti. Bu birliğin gayrı resmi adı *"Gizli Ordu"* idi.

Başka bir subay grubu ile çalışmaya hevesliydim ancak henüz konumumuzdan emin değildik ve o zamanlarda onları taşımak için motorlu araçlar Bağdat'tan ayrılamazlardı. Savaşın aktif sahnesinden çekilerek alman büyük başarılar elde etme ümitleri ile dolu olan Mezopotamya'daki karargahlarında kendi topuklarını tekmelemek zorunda bırakılan bu subaylar ile askerlerin içerisinde bulundukları talihsiz vaziyeti tam anlamıyla kavradım fakat bu sırada bazı şeyler oldukları yerde kalmalıydılar ve onlar için yapılacak olan tek şey savaşmak isteyen ve bir dilbilimci olarak niteliklerini artırmayı hiç düşünmeyen kişiler için yeterince sıkıcı

olan bir iş yapmaktı, bu iş de Farsça ve Rusça dersleri almaktı.

Aşağıdaki metin o zaman göndermiş olduğum durumun değerlendirmesini yapan bir rapordan alınmıştır:

> Karşımızdaki gerçek güç Bolşevikler olmayıp arkasında Alman parası ile Alman subaylarının yer aldığı çok güçlü bir İngiliz karşıtı birlik durumundaki Pan-İslamcı bir örgütlenme vardır ki, bu Bakü'nün Tatarları ile Enzeli'nin Cengelîlerini birleştiriyor... Tiflis'le ilgili olarak kendi aralarında fikir birliği bulunmayan ve bir İngiliz müdahalesini istemeyip yalnızca İngiliz parasıyla ilgilenir görünen halka yardım etmekten uzağız. 1917 yılının sonbaharında Tiflis'te bulunmuş olan heyetim için mümkün olsaydı, Muhammedi Tatarları onlarla aynı hizaya getirmeye çabalarken, iki Hıristiyan halkı, Gürcü ve Ermenileri tarafımıza çekmek için bütün enerjimi harcayabilirdim. Yalnızca bu temel üzerinde tam bir başarı elde edilebilirdi.
>
> Lakin bu altı ay boyunca ne oldu? Şimdiye kadar onların dinî farklılıklarına gömülerek her iki taraf da bunları vurgulamıştır, Hıristiyan toplulukların tutumu Tatarlar'ı Türklerin tarafına sürmüştür. Yakın gelecek dikkate alındığında ilk olarak İran ve Cengelîlerin durulmasını bekleyelim ve bundan sonra yol en azından Güney Hazar'a kadar açılır...

Cengelî birlikleri ile başa çıkmak gerekecekti. Bu topraklarda hiçbir birliğe sahip olmadıkça **Küçük Han** herhangi bir müzakerenin başlamasını reddedecekti. Birlikler görünür görünmez ya bizimle savaşacaktı ya da daha muhtemel karşılıklı bir antlaşma yapmayı kabul edecekti.

*Dağdan gelen bir dere su **sağlar** ve drenaj için bir **kanal** vazifesi görür*

Bölüm V
Hayaletlerin İttifakı

Mart'ın ortasına doğru Hemedan'da kesin olarak sağlam bir kuruluş meydana getirdik. Konumumuzun mukavemeti arzumuz doğrultusunda gelişen İranlı yerlilerin abartıları sayesinde oldukça artmıştı. Değişik subaylar arasında gelip giden ve genel olarak aşağıda belirttiğim hatlar üzerinde işleyen birçok telgrafı görebilme şansına sahiptik:

X'ten Z'ye.

Niçin etrafınızdaki İngiliz askerlerinin sayısını rapor etmediniz? İşinizi düzgün yapmıyorsunuz ve görevden alınacaksınız.

Z'den X'e.

Bilgi almak için elimden gelenin en iyisini yapıyorum ancak orada bulunan askerlerin sayısını ortaya çıkarmak zor. Kaldıkları yerin yakınına gelmemize izin vermiyorlar.

X'den Z'ye.

Bizzat işin aslını öğrenmeli ve bana doğru bilgi vermelisiniz. Onların sayısını bilmek zorundayım. Emirlere itaat etmelisiniz.

Bu kesin mesaj Z'yi endişelendirir ve kızdırır. Bunun üzerine çileden

çıkarak aşağıdaki mesajı gönderir:

> Emirlerinize uygun olarak güvenilir rakamları gönderiyorum. Yaklaşık olarak 500 kişiler ve on iki silahlandırılmış arabaları var. Bunların her birinde dört tane büyük makineli tüfek yer alıyor. Bütün bunları kendi gözlerimle gördüm. Ayrıca 150 tane de otomobilleri mevcut.

Sonra Z, muhtemelen güvenilir bilgileri aldığını sanmakta olan X'i memnun ettiğini düşünerek gülümsemiştir.

Artık ülke hakkında daha iyi bilgiler almaya başlıyorduk ve üç veya dört Ford kamyonetten oluşan küçük kafileler değişik şehirleri görebiliyor, her kafile yukarıda verilen telgraflara benzer mesajlarla neticeleniyordu. X, değişik bilgi kaynaklarından elde ettiği sayıları yüzünden aslında on iki subay, iki memur, kırk bir şoför ve bir silahlı arabadan ibaret olan sayımızı bir kolordu boyutlarında olarak kabul etmiş olmalıydı. Bazı nedenlerden ötürü bu telgraflarda geçen kişilerin isimleri ile askeri rütbelerini kasıtlı olarak yazmadım.

Türkler kesinlikle daha iyi bilgilere sahiptiler ancak muhtemelen bu bilgilerin abartılı olduğunu düşünüyorlar ve Kirmanşah'tan Kazvin'e giden 240 millik yolun on iki subay ve iki memura ilaveten bir silahlı araba ile kat edilmiş olduğunu asla hayal bile edemiyorlardı. Çok yakın bir yerde Hemedan'dan yalnızca 100 mil uzakta bulunan Şinne'de konuşlanmışlardı ki, bir baskınla kolay bir şekilde kafilemizi saf dışı bırakarak başarılı olmaları işten bile değildi. Ayrıca etrafımız Türklerle sarılı idi; aslında bunların sayısı ihtiyat kuvvetlerimizin ve yeterli tayınımızın olmaması veçhile onları tutuklamaya teşebbüs edemeyeceğimiz kadar fazlaydı. Bunlar arasında en faal olanlarından bir veya ikisinin tutuklanması gerekti, ancak geri kalanları huzur içerisinde bırakıldı. Bunlar, özellikle Türk birliklerinden kuzeybatıya kaçan veya 1916-1917'de bu yol üzerinde Ruslarla savaşan ordudan firar eden adamlar, çoğu durumda bizim samimi sempatizanlarımız idiler. İkinci olarak bahsetmiş olduklarımızdan bazıları köylere yerleşmişler, evlenerek aileler kurarak huzurlu yerliler haline gelmişlerdi.

Rusların tahliyesi bir parça daha hızlanmış idi ve böyle giderse elimizde **Bicherakov** Birliği'nden geri kalanlar hariç hiçbir yardımcı kuvvet kalmayacaktı. Bu da bizi daha arzu edilebilir bir vaziyetten uzaklaştıracaktı. O zamanlarda **General Baratov** ve kurmayları ile iyi bir anlaşma yapmıştım ve bu tahliye ile ilgili birçok şey üzerinde tartışmak

gerekli olmuştu.

Tartışılacak iki nokta vardı, bunlardan birincisi finansal mesele, diğeri ise malzemelerin devredilmesi sorunu idi.

General Baratov'dan, savaşın ilk bölümlerinde Kuzeybatı İran'ı Türk-İran sınırının sağ yakasına bağlayan yol üzerinde Türklere karşı yapmış oldukları savaştan ötürü müttefiklere çok büyük yardımlarda bulunmuş olan Rus Ordusu'ndaki orijinal bir komutan olarak bahsetmiş bulunuyorum.

General Baratov bir Kafkasyalı olup memleketi Tiflis'tir ve doğal olarak bu bölgedeki kanun ve emirlerin yeniden yapılanmasına hizmet edecek tüm planlara kalpten katılmaktadır. Ancak bir devrim sırasında, önceleri büyük öneme sahip olan kişiler ayaklanan halka karşı olan üst sınıfı temsil ettiklerinden, en etkisiz şahıslar haline dönüşmüşlerdir. Bu nedenle, Rusya'ya ve onun müttefiklerine yapmış olduğu ve yapabileceği değerli hizmetlere karşın, Bolşevikler onun kanını talep etti ve Enzeli Komitesi benden ona nazik bir mesajı iletmemi istedi. Buna göre şayet Enzeli'ye gelmezse, onu Divan-ı Harp'e sevk etmek zorunda kalacaklardı (yargı ve hüküm kaçınılmaz bir sonuç). Bu şartlar altında ondan tavsiye haricinde herhangi bir yardım göremezdim.

Kafkasya'da onun hizmetlerinden faydalanmak mümkün olabilseydi şüphesiz ki, varlığı çok değerli olacaktı. Alışılmışın dışında yetenekli bir hatip ve her zaman fazlasıyla sevilen bir şahıstır. Kuzey İran'da Ruslar kendilerini halka sevdirmek için çok az şey yapmışlardı, ancak dostluk ve şefkât hislerine sahip olan **General Baratov**'un, en azından ondan hoşlanan halk tarafından saygı görmesi sahip olduğu iyi karakterin delilleridir. Devrimcilerin karşı devrim hareketi olarak nitelendirdikleri Rus-İngiliz gönüllü birliklerinin başlıca destekçilerinden birisi olması nedeniyle devrimcilere göre **General Baratov** iğrenç bir adamdı. Bu birliklerin tarihçesi kısaca şu şekildedir:

Rus birliklerinin Mezopotamya Ordusu'nun sağ cenahında 400 millik bir boşluk bırakarak, Kuzey İran'daki mevzilerini 1917 yılının sonbaharında tahliye edecekleri belli olunca geri çekilen birliklerin içinden toplanan gönüllülerden meydana gelecek, İngiliz kontrolü ve Britanya hesabına hizmet etmeye devam edecek bir gönüllü kuvvetinin kurulması ve bu sayede Bağdat'tan yedek kuvvetler ayırarak bunları bölgeye sevk etmek mecburiyetinin önüne geçilmesi düşünüldü. Bu gönüllüler doğrudan doğruya seçkin bir Rus subayı olan **Albay Baron Medem**'in ku-

mandası altında olacaklardı ancak teşebbüsün başlangıcında başarısızlığa uğradılar. Şubat ayında bu birlikleri gördüğümde, kullanılamayacak durumda oldukları açıktı.

Rusya'nın anarşi içerisinde olması nedeniyle çok sayıdaki askerin, şartların vatanlarındaki mevcut durumu daha arzu edilebilir bir vaziyete getirecek şekilde değişmesine kadar bol kazançlı bir vazifede kalmaktan memnun olacakları düşünülmüştü. Şüphesiz ki bu plan çok çekici idi ve oldukça büyük bir kuvvet İngiliz subaylarının nezaretinde toplanabilirdi. Ancak, askerlerin onaylamayacakları Rus subayların bu birliğe dahil olmaları kabul edildi. Bolşeviklerin bu hareketi karşıdevrim hareketi ilan etmeleri ve bunu destekleyen herkesin idam edileceğini bildirmeleri üzerine sonuç olarak teşebbüs başarısız oldu ve bu da bizim için gerçek bir kayıp idi.

Görmüş olduğum birkaç örnekten çıkardığım hükme göre en iyi ifade ile bu kuvvetin oldukça değersiz olduğuna ikna oldum. Hatta İngiliz subayların komutası altında bile düzgün bir askeri disiplin sağlanamamış ve kuvveti meydana getiren askerler sadece İran'daki *"hinoğluhin"* İngiliz için hayatlarını tehlikeye atmaktan ve çetin vazifelere atılmaktan kaçınmak isteyen iyi para kazanıp erzak toplama arzusunda olan ve memleketlerindeki kargaşalıktan kaçan, ayak takımına mensup ruhsuz insanlardı. Bu nedenle bu teşebbüsü henüz filiz halindeyken budayarak planın her halükarda tam bir başarısızlıkla neticelenmesini engelledikleri için Bolşeviklere minnettarım.

Benim zamanımdaki yapılan iyi bir anlaşma da **General Baratov**'la Rus tahliyesinin maliyeti meselesinde İngiliz yardımı ihtimalini tartışmak hususunda yapıldı. Şurası açıktı ki, hepimizin ilgilendiği konu Rus birliklerinin gecikme olmaksızın İran'dan dışarı çıkması gerektiği ve Rusların ellerinde para olmaması veçhile bu iş için gerekli olabilecek parasal destek neyse bunun karşılanması akla uygun olacaktı. Bu konu üzerinde anlaşıldı ve ödemeler yerel bir kurum olan başkanlığını Bay **McMurray**'in yapmış olduğu Imperial Bank tarafından dikkatli bir şekilde kontrol edildi.

Ancak geriye Rus borçları meselesi kalmıştı ve bu meselede İngiliz Hükümeti oldukça katı idi.

Kişisel olarak bu durum **General Baratov** için kesinlikle arzu edilmeyen bir durumdu ancak herhangi bir kuvvete sahip olmak için duygusal bir tartışmaya izin verebileceğimizi ummak oldukça zor idi.

İngiliz Hükümeti kesin garantiler altında belirli periyotlar halinde Tiflis Hükümeti'nden aralıklarla **General Baratov** tarafından alınan toplam ile tahliyenin gerçek maliyeti arasındaki farktan hesaplanan ödenebilir sabit bir meblağı önermişti. Tiflis Hükümeti kendi hissesini ödemede başarısız oldu ve Rus komutan ödemenin nakit yerine başka bir yolla yapılmasını talep etmek suretiyle hesaptaki açığı kapatmak zorunda kaldı. Bu kağıt yükümlülükler şimdi bayağı bir meblağ tutmuş ve **General Baratov** öylesine borçlanmıştı ki İngiliz Hükümeti yalnızca onun kişisel onurunu temizlemek için değil İngiliz kredisinden Ruslar kadar çok etkilenmeye devam eden Asya'da Avrupa'nın prestijini yükseltmek için de borçlarını silme sözünü verebilirdi.

Yürek parçalayıcı ricaları sürekli ve koşulsuz olarak reddedilmek suretiyle karşılandı ve her defasında bu yinelenen taleplerinin reddedilmesi hususundaki haberleri iletmek benim için elem verici bir vazifeydi.

Cesur general tarafından ileri sürülen görüşler taştan bir kâlbi bile eritebilirdi ancak bunlar memlekete telgrafla gönderilemediği için Britanya Hükümeti'nin tüm kalbinde erimeden kaldılar.

İlginç bir kinaye ile bana şunları söyleyebilirdi:

> Bakınız Lev Lvovitch[1], önünüzdeki zemin üzerinde ölmüş bir vücut var. Bu ceset kimin cesedidir? Bu, Rusya'nın cenazesidir. Onun için dökecek gözyaşınız yok mu? Önünüzde şimdi korkunç bir şekilde hareketsizce yatıp duran bu dostun savaşın ilk yılında sizi ve bütün müttefikleri koruduğunu unutabilir misiniz? Saygınlıktan düştüğümüz için önceki kahramanlıklarımızı hesaba katmayacak mısınız? Önümde dikiliyorsunuz Rusya'nın dostu. Önünüzde bakımsız ve defnedilmemiş bir şekilde dostunuzun ölü vücudu yatıyor. Bana cenaze masraflarım bile karşılamayacağınızı mı söylemek istiyorsunuz? Hükümetinizden istemiş olduğumuz taleplerimizin miktarı yalnızca ölmüş dostunuzun cenazesini kimsesizler mezarlığından kurtarmaya yeter!

Bununla birlikte karşılıklı çekişme sıkı bir şekilde devam etti ve nihayet borçlar başka şekillerde parça parça da olsa ödendi.

Çok zaman alan bir diğer mesele de Ruslardan devralınacak malzeme için onlara yapılacak ödemeler idi. Tüm malzemeye tereddütsüz sahip olduğumuz ve bunları devraldığımız için memnunduk. Tekerlekli taşıtlar, telgraf donanımı ve belli başlı askeri levazım büyük bir değeri

1 - Çev. N. **General Baratov**'un **General Dunsterville**'e hitap şeklidir.

haiz olacaktı. Ancak bizi ciddi şekilde oyalayabilecek belirli bazı kalemler vardı. Ödemesi yapılmayarak reddedilen bunun gibi kalemler arasından aşağıya bazı örnekleri veriyorum.

1. Hemedan'dan Enzeli'ye uzanan askeri telgraf hattı için ödeme. **Cevap**: Tamamen yıkılmış ve hiçbir değeri yok.

2. Rus ordusu tarafından inşa edilen askeri yolların satın alınması. **Cevap**: İran'da inşa edilen yollar meselesinde İran Hükümeti'ne başvurulmalıdır. Bu yollar için her ne kadar para ödemiş olursam olayım bu durum beni bunların sahibi yapmaz.

3. Köprü yapımında kullanılan malzemenin satın alınması. **Cevap**: Kalıcı köprüler zaten inşa edilmiş durumda buna gerek yok.

4. Ruslar Esedabad yolunu onarmaya teşebbüs etmişler ve yol kenarına çok sayıda metal malzeme toplamışlar; İngilizler bunu satın alacaklar mı? **Cevap**: Hayır.

Sonra belirli bazı şeylerin satın alınmasına karar verildiğinde şu mesele ortaya çıktı: **"Bunların sahibi kim?"**. **General Baratov** Tiflis Hükümeti'ni temsilen orada bulunuyordu, ancak **General Baratov**'un yanı sıra hayırsever bir *Kızıl Haç* kuruluşu olan *Zemski Soyuz* gibi diğer değişik kurumlar da mevcut idi ve bu kuruluşlar haklarını **Baratov**'a devretmemişlerdi. Bu nedenle genellikle satın aldığımız şeylerin bir adamın mülkiyetinden bir başkasına geçmiş olduklarını tespit ettik ve mülkiyeti devralan ikinci adam şikayetlere başladığında bu durum genellikle karma-karışık bir vaziyet meydana getiriyordu.

Satın almayı düşündüğüm bazı telgraf malzemesine gelince, bunların çoktan daha önceki kullanıcıları tarafından İran Telgrafları'na devredildiğini tespit ettim ve bizimle İran Telgrafları meselesini düşünürken, malzemeler oldukça şüpheli bir iddiayla, işi bir oldu-bittiye getirmek suretiyle malzemeye el koyan ve bununla kaçan üçüncü bir parti tarafından götürüldü. Daha sonra bu adamlar bana iddialarının temeli olan belgeyi gösterdiler ve bu belge bir Rus teğmeni tarafından imzalanmış basit bir pusula idi. Pusulanın üzerinde *"Eğer isterse tel götürenindir"* yazılıydı.

Ruslarla yapılan bu müzakereler ile İran toplumu ile mantıklı ilişkiler kurmak için yapılan uğraşlar arasında tüm zamanımızın meşgul olduğu anlaşılabilir. Şüphesiz ki gerçek niyetlere dayanan kafileye saldırı şeklindeki söylentiler görünümünde savunma önlemleri de gerekliydi. Bazen bizzat kasaba halkı siyasi kışkırtıcılar tarafından teşvik ediliyor, diğer zamanlarda ise haydut çeteleri, akıncı kabileler ve yol kesip soy-

gun yapmayı meslek edinmiş eşkıyalar ortalıkta dolaşıyorlardı. Hem gece hem de gündüz bunun gibi kana susamış planların gerçekleşmesine engel olmak için daima hazırlık yaptığımız hususu tek gerçek şey olabilirdi. Rusların yakınımızda bulunması şartıyla, zorda kalmamız halinde onların bize yardımcı olabilecekleri ihtimal dahilindeydi ancak devrimci askerlerin bunları aralarında banka yağmalamanın da bulunduğu birçok faaliyetlere katılmaya ikna etmeleri de eşit derecedeki bir diğer ihtimaldi.

Havalar çok kötü gitmeye devam etti ve bu faktör bizim için dezavantaj olmaktan ziyade bir avantaj teşkil etti zira saldırganların cihetinden bakıldığında sık sık yağan ve yaya hareketi zor hale getiren ve tekerlekli arabalarla olan hareketi ise imkansız kılan karda harekete geçmek isteksizlik meydana getiriyordu.

16 Mart'taki ağır bir tipiden sonra bir kriz için, şehrin 3 mil dışında Şeverin'deki **Bicherakov**'un kıtasını yalnız başına terk ederek son Rus birliklerinin de taşınmalarına imkan sağlamak istercesine hava açtı.

Düşüncelerim hâlâ Kafkasya'ya sabitlenerek ilgilenilmek üzere önüme birçok plan sunulmuştu ancak bunların hiçbirisi mantıklı bir başarı şansı göstermiyordu. Umutsuz vaziyetteki ülkeleri için bir şeyler yapma ilhamıyla dolu Rus subayları ile ayrı ayrı mülakatlar yaptım, ancak bunların ortaya koydukları planlar uygulama imkanı olmayan sanki gerçek dünyadan ziyade periler diyarına ait olan şeylerdi.

Bu planlardan birisi Britanya Hükümeti tarafından şişkin bir meblağda on dört milyon pound tutarında bir ödeme yapılması önerisiyle başlıyor ve Kafkasya'daki düzenin iyileştirilmesi ve Moskova'ya muzaffer bir şekilde giriş temennisi ile bitiyordu. Diğer küçük zihinler, uçak, savaş gemisini ele geçirdiğinde savaş gemisinin hiçbir limana giremeyeceğini ve yakıtı tükenene kadar başıboş bir şekilde Hazar Denizi'nde dolanıp duracağını unutarak uçakla Hazar Denizi'nde bir savaş gemisinin ele geçirilmesini teklif ediyorlardı.

Levazım meselemiz de biraz zor bir sorundu. Yalnızca kendi ihtiyacımızı istemiyor ayrıca eninde sonunda yola koyulacak birlikler için de stok yapmaya başlamayı arzu ediyordum. Ancak kıtlık şartları yerel memurların direnci ve İngilizlerin herhangi bir surette levazım tedarik etmesinin engellenmesi hususunda Tahran'daki Hükümet tarafından yayınlanan bir emirle engellendik. Elimizdeki yiyecek yeterince iyi idi ancak bir İngiliz askerinin sıhhatini koruyacak istihkak nevinden şey-

ler değillerdi. Etin elde edilmesi zor değildi, Farsça'da *"Sangak"* olarak adlandırılan ve Hindistan'daki *"Çupatti"* ye benzeyen ekmek yüksek fiyatlarla temin edilebiliyordu, elimizde taze sebzeler mevcut değildi ve bunların yerini kuru incir ve kayısı almıştı. İngiliz askerleri yemek meselesinde oldukça muhafazakâr olmalarına rağmen, adamlar kendi tayınlarım çok fazla önemsemeden yeterince neşeli bir şekilde yediler. Fakat İran ekmeğinin onlar için sindirimi çok zordu ve mide problemlerinden muzdarip olmaya başladılar. Sonunda bu durum bizi küçük bir fırın kurmaya ve adam gibi ekmek üretmeye sevk edecek kadar ciddi olmaya başlayacaktı. Bazı kullanışlı teçhizat hariç inşa etmemize izin verilen bu fırını Ruslardan devralmış idik.

Şimdi Bakü'deki Bolşeviklerin pençesinden kaçan, dürüstlüğü garanti edilmiş ve kabiliyetini ispatlamış birkaç Rus subayını hizmetimize almak suretiyle mukavemetimizi arttırmaya başladık. Bunlar Bakü ahvalinden haberdar olmamızda bize büyük oranda yardımcı oldular ve aralarından iki kişi derhal gizli bir vazife ile gönderildi. Bu sırada hizmetimize giren bu adamların hepsi savaşta çoktan sivrilmiş ve değerlerini ispatlamak için hiçbir şeye saplanıp kalmayan adamlar idiler; şöhretlerini asilce muhafaza ettiler.

Son düzenli Rus ordusu da çekilirken **Bicherakov**'un adamları artık huzursuzlanmaya başlamışlardı ve **Bicherakov**, vasıtalarını düzenler düzenlemez ordunun geri kalanını takip etme ve İran'ı terk etme niyetinde olduğunu bana bildirdi. Eğer bu hareketi yürütebilseydi, Kuzey İran'daki elimizdeki bütün istinatgâhlarımız gidecekti. Hemedan'da direnmeye devam edebilirdik ancak daha kuzeye doğru etkimizi genişletemeyecek ve Kazvin'in şimdi havanın iyileşme alametleri göstermesi ile kesinlikle harekete geçecek olan Cengelîlerin eline geçmesini engelleyecek hiçbir şey olmayacaktı.

Bu nedenle **Bicherakov**'u tamamen bizim tarafımıza çekmek ve her ikimizin yararına olacak bir anlaşmayı düzenlemek gerekliydi. Değişik noktalar üzerindeki birçok tartışmadan sonra nihayet aşağıdaki maddeler üzerinde uzlaştık:

1. Kendi birliklerimizle onların yerini alıncaya kadar birliklerini İran'dan geri çekmeyecekti.

2. Adamlarına ödeme yapmak hususunda büyük zorluklar içinde olması veçhile parasal olarak yardımcı olacaktım ancak o paralı bir asker olmadığından yerine getirdiği herhangi bir hizmet karşılığında hiçbir pa-

rayı kabul etmeyecek fakat yalnızca askeri operasyonlar için tahakkuk eden harcamalar için bu parayı kullanacaktı.

3. Taraflardan birisi diğerine danışmadan operasyonlara teşebbüs etmeyecek ve eğer Müttefikler'in genel planına uygun olmayan operasyonlara kalkışırsa Britanya Hükümeti'nden hiçbir surette parasal yardım alamayacaktı.

4. Teşebbüs edilecek ilk operasyon **Küçük Han**'ın ordusuna yapılacak olan bir saldırı olacak ve Kazvin'den Hazar Denizi'ne kadar olan yol temizlenecekti.

5. Eğer İran'daki planlarımı kabul ederse, biz de Kafkasya'da daha sonra yapılacak olan operasyonlar için müşterek bir plan geliştirmeye çabalayacaktık. Kafkasya'da benim ona yapacağım yardımlar onun burada bana yapmış olduğu yardımlar kadar değerli olacaktı.

Bu mükemmel anlaşma değerini test etme fırsatı meydana gelmesinden daha erken imzalanmamıştı. 23 Mart'ta Cengelîlerin Kazvin'e doğru ilerlemek için hazırlık yaptıklarını ve Kazvin'in de onları karşılamaya hazır olduğuna dair güvenilir bir bilgi aldık. Şimdi Reşt yolundaki güçlü noktaların tamamını ellerinde tutuyorlardı ve Mencîl köprüsünü de kapsayan bir konumda kendilerini sağlama almışlar ve yolu tüm trafiğe kapatmışlardı.

24 Mart'ta küçük bir Kozak birliğini Kazvin'e gönderdik ve geri kalanlar yoldan hareket ederek kısa zamanda bu şehre ulaştılar. **Küçük Han**'ın o an için planı onları önlemek ve Kazvin'i kurtarmaktı. Oradaki vaziyet öyle kritik hale gelmişti ki bankanın kapatılması emredildi ve tüm memurlar geri çekildi. Reşt'teki banka yağmalanmıştı; banka müdürü Bay **Oakshot** ve Britanya Konsolosu Bay **Maclaren**, her ikisi de tutuklanmışlar ve şu anda Cengelîlerin ellerinde mahkûmdular. Tiflis'ten gönderilen harekat raporlarıyla bana ulaşmaya çalışan **Yüzbaşı Noel** de onların eline düşmüştü. **Oakshot** ve **Maclaren** birkaç aylık mahkumiyetten sonra serbest bırakıldılar ve bunların Enzeli'den kaçmalarına izin verildi; bununla birlikte **Yüzbaşı Noel**'in mahkumiyeti Cengelîlerin mağlup edilmesinden sonra yapılan barış şartlarına göre serbest bırakılana kadar beş ay sürdü. **Noel**, kaçmak için birkaç teşebbüste bulunduysa da her defasında sırf kötü şansından dolayı planları bozuldu ve her bir başarısız teşebbüs, burada ayrıntılarına girmeyeceğimiz ancak **Küçük Han**'ın her zaman bunun gibi meselelerde Avrupa milletlerine müsaviliğini muhafaza etmesine rağmen, uygar savaş durumu kurallarına uygun

olmaktan çok uzak muameleler ile sonuçlandı.

Bicherakov için şimdi Mencîl yolunda ilerlemek mümkün olacaktı ve böyle yapmak için hevesli idi. Onun boşluğunu dolduracak hiçbir birliğim olmadığından, eğer yalnızca önümüzdeki haftaya kadar beklerse harekatını desteklemek üzere uçak ve silahlandırılmış araba vaatleri ile yola çıkmasını erteleyebildim. Bu yolla on hafta boyunca ihtiyaç duyulan birlikler gelene kadar onu tutmaya muvaffak olabildim ve bu plan başarılı bir netice verdi. Bu on haftalık süre her ikimiz için de çok mutlu bir zaman olmadı ve tehlikeli bir şekilde kibarca *"karşılıklı suçlama"* olarak adlandırabileceğimiz bir vaziyete geldik.

İranlılar arasından toplanan askerlerin ve teşkil edilen düzensiz birliklerin sayılarının artırılması gerektiği hususundaki teklif üzerinde bir an evvel çalışmaya başladık ne var ki bu eldeki az sayıdaki subayla yapılamayacak kadar ağır bir vazifeydi. Bu nedenle subay ve astsubaylardan oluşan ikinci bir kafilenin hazırlanmasına karar verildi.

Mevcut görevlerim artık Kuzeybatı İran yoluyla düşmanın giriş yapmasına engel olmak için enerjik ve ani önlemler almak olarak tarif ediliyordu. Çoktan bu hatlarda önemli başarılar kazanmıştık ve 21 Mart'ta oldukça değerli bir Avusturyalı subayı ele geçirmiş idik. Bu subay Kozak ajanlar sayesinde ona kılavuzluk ve tercümanlık yapan bir Türk çavuşu ile birlikte yakalandı. Avusturyalı subay İranlı bir hanımefendi kılığına girmiş idi ancak boyu ve yürüyüş şekli şüpheleri uyandırdı. Buna karşın Türk çavuş İranlı bir köylü kılığındaydı ve şayet yalnız başına olsaydı, büyük ihtimalle geçebilecekti. Avusturyalı subayın yapmış olduğu tek özel rica kendisine yemek için biraz Avrupa ekmeği verilmesi oldu. Bizim de iki ay boyunca *"Sangak"* yediğimizi ve ona verebilecek başka bir şeyimizin olmadığını duyunca afalladı ve iğrendi. Bir hafta sonra ünlü fırınımız faaliyete geçtiğinde istediği şeyi ona verebildik.

O zamanlar etraftaki köylerde Türk eğitmenlerin nezareti altında bazı talimler yapılıyordu. Bu kafilemizi yok etmek için yapılan planın bir parçası idi ve bu geçit törenlerine müdahale etmek üzere adım attık, en azından belirli bir süre için bunlar herhangi bir ciddi tehlike ile neticelenebilecekmiş gibi görünmemesine rağmen entrikacıların bu zamana kadar kendilerini yapmaktan alıkoydukları faaliyetlere geçmeleri ihtimalinden gerçek talimler yapan iyi silahlandırılmış adamların saldırıya geçme ihtimali daha fazla idi.

Kıtlığı hafifletme çalışmalarına çoktan başlanmış ve bir sonraki bö-

lümde ayrıntıları verilecek olan çalışmalar iyi işlemeye başlamıştı. Kıtlığın izleri korkunçtu ve şehirde yürüyüş yapan birisi en berbat manzaralara şahit oluyordu. Eğer kendisine *"Tanrı'nın arzusu böyleymiş"* şeklinde tecelli eden Doğuluların harika vurdumduymazlığı bahşedilmemişse hiç kimse bu manzaralara tahammül edemezdi. Bu şekilde insanlar öldüler ve hiç kimse onlara yardım etmek için herhangi bir çaba sarf etmedi ve öyle ki yolda uzanmış yatan bir ceset dikkat çekmiyor, zorunlu olana kadar bunun gömülmesi için hiçbir çaba gösterilmiyordu. Geçtiğim bir ana cadde üzerinde gün içerisinde öldüğü anlaşılan dokuz yaş civarındaki bir oğlan çocuğu yüzü çamura gömülmüş bir vaziyette yatıyordu ve yolun her iki tarafından gelip geçen insanlar bu ceset yalnızca yol üzerinde duran sıradan bir engelmiş gibi onun üzerinden atlayarak gidiyorlardı.

İlkbaharın belirtileri kendisini göstermeye başlamıştı, ancak 1 Nisan'da kar geri geldi ve kış bir süre daha üstünlüğünü yeniden kazandı. Mayıs ayına kadar ateş yakmaktan vazgeçmek mümkün olmadı.

O gün beklenen dönüm noktasının gerçekten gelmiş olduğunu düşündük. Nefes nefese şehirden gelen mesajlar halkın silahlandığı ve bizzat Vali'nin İngilizleri yok etmek üzere ayak takımına tüfek ve cephane dağıttığı haberlerini getirdi. Bu büyük ihtimalle gerçekten olmuş bir şey idi ve imha edilebilme ihtimalimiz için hazırlandık. Ancak yapılan inceleme verilen alarmın hatalı olduğunu ve olayın oldukça farklı bir şekilde cereyan ettiğini ispatladı. Bu zamana kadar Vali'nin sıkı bir dostu olmam veçhile onun böylesine hainçe bir davranış içerisinde olabileceğine inanamamıştım. Savaşta kimseye güvenilmeyeceğini söyleyen özdeyiş iyi bir vecizedir ve bütün tedbirleri savsaklama derecesine gelecek şekilde İranlı arkadaşlarıma asla güvenmedim. Ancak her zaman akıllıca düşünmüş olduğum güven ölçütüne de asla ihanet edilmediğini tespit ettim.

Aslında olan bütün bu şeyler İranlı bir Kozak'ın tutuklanmış olması ve Vali tarafından hapse atılmasından kaynaklanmıştı. **Bicherakov**'un Kozakları hapse atılan kişinin kendi yoldaşlarından birisi olduğunu zannetmişler dörtnala şehre dalarak hapishanede bir fırtına estirmişlerdi. Bu uysal yaradılışlı vali için bile fazlaydı. Haklı olarak vaziyete hâkim olmak için adamlarını silahlandırmış ve Kozaklara karşı gelmek üzere harekete geçmişti. Çatışma **General Baratov**'un gelişi ile önlenmiş, Baratov ateşkes isteyerek vaziyet hakkındaki gerçekleri izah etmiş ve Kozaklar karargahlarına geri dönmeye ikna edilmişlerdi.

3 Nisan'da küçük kuvvetimize yirmi subay ve birçok astsubayla çok güzel bir takviye yaparak, **General Byron** ikinci parti ile geldi. Bu parti iyi bir şekilde seçilmişti ve aralarında Rusça hakkındaki bilgisi hesaba katıldığında gelişi iki misli değer kazanan meşhur savaş muhabiri **Yüzbaşı Donohoe** ve küçük birliğimizde şimdiye kadar yapılmamış bir hizmeti ifa edecek olan eşdeğer bir biçimde Rusça eğitimi almış Kraliyet Mühendisleri'nden **Yüzbaşı Eve** de vardı. Diğer bir faydalı katkı da İngiltere'de iş bağlantıları bulunan hizmetlerinin büyük değere sahip olduğu ispat edilmiş İranlı bir beyefendi **Teğmen Ekber** tarafından yapıldı.

Bu dar dağ geçitlerinden ilk geçişimize bakarak Bağdat'tan Enzeli'ye doğru giden yolda seyahat ederken ve Enzeli'den Hemedan'a kafilemize yalnızca bir kere ateş edilmesine rağmen yine de önemli bir olay olmadan geri dönmek gerçekten her zaman hayret ettiğim bir durumdur. Ruslar böylesine rahat bir şekilde gidemediler, her zaman başları derde girdi. Mart'ın sonunda altı Rus'u taşıyan motorlu bir kamyon Hemedan yakınlarında pusuya düşürüldü ve bunların tamamı öldürüldü. Bir başka araba Sultan Bulak Geçidi'nin ötesinde saldırıya uğradı ve üçüncü bir saldırı motorlu bir kamyona bu geçidin eteklerinde yapıldı ancak başarılı bir şekilde püskürtüldü.

Kendimizle kıyasladığımızda bunun zorunlu olarak Ruslara gösterilen aşırı bir düşmanlık olduğunu zannetmiyorum. Ancak daha büyük bir ihtimalle bunun sebebi Rusların gamsız yöntemlerinden kaynaklanan, yeterli önlem alma hususunda gösterilen ihmaldir. Aynı trajedi son Ruslar da gidene kadar Enzeli yolunda sahnelenmeye devam etti. Sürekli olarak kamyonlar ele geçirilerek yakılıyor ve içindekiler öldürülüyorlardı, oysa gerçek savaşın icap ettirdiği ölümler haricinde bölgeyi işgal ettiğimiz süreçte ne bir araba ne de bir adam kaybettik.

Mart'ın sonunda 1/4 Hant Kara Piyade Birliği'nden otuz tüfekten oluşan küçük bir kıta Hemedan'da kuvvetimize katıldı ve aynı gün Bağdat'tan bir uçak geldi. Bu küçük birlik, oldukça heybetli bir askeri kıta olmamasına rağmen İran'da yapılan diğer şeyler gibi, Tahran'a sanki bütün bir tabur gelmiş gibi bildirildi. Gelen uçak ise birçok askeri birlikten daha büyük bir moral etkisi meydana getirdi. Bu, Bağdat Ordusu'nun gücünün ve bölgeye olan yakınlığının açık bir işareti idi. Ne Ruslar ne de Türkler bu bölgelerde uçak kullanamamışlardı ve uçağımızın meydana getirdiği tesir bunun yeniliği nedeniyle daha da arttı.

Sayısız uçağın ve bir piyade taburunun geldiği haberi son zamanlarda düşman propagandasının büyük bir enerji ile işlediği uzak başkentte iyi bir

etki meydana getirdi ve değişik rahatsızlıklar meydana gelerek alışılmış Britanya karşıtı nümayişler yapıldı. Britanya Büyükelçiliği'nin konumu çok riskli idi.

Ardından İran Hükümeti oldukça akıllı bir hareket yaptı. **Bicherakov**'la yapmış olduğumuz anlaşma ile Kazvin'i korumuş olmamıza ve **Küçük Han** hareketini engellememize ve böyle bir anlaşmanın muhtemelen davamız için en faydalı şey olduğuna bakarak, bizi Ruslardan ayırma teşebbüsüne geçti. **Bicherakov**'a birliklerini derhal İran'dan geri çekmesini emreden kati bir mesaj gönderildi, Rus ve İranlı yetkililer arasında yapılan daha önceki anlaşmaya göre Ruslar uzak geçmişteki bir tarihte çoktan İran'ı tahliye edeceklerine dair söz vermişlerdi. Şayet bu emre uymak hususu ileri bir tarihe ertelenirse olacaklar hususunda korkunç tehditler yapıldı. Fakat bu mesaj geri çekilme işleminde herhangi bir hızlanma meydana getiremedi, **Bicherakov** yapabildiği kadar çabuk bir şekilde bu işlemi gerçekleştirdiğini ve gecikmenin yalnızca yol üzerinde bulunan **Küçük Han**'ın birlikleri nedeniyle olduğunu ifade etti.

Birliğimize üç Fransız subayın katılışı ile vazife şimdi oldukça uluslararası bir karakter almaya başlamıştı. Bu subaylar, Albay **Chardigny**'nin komutası altındaki Kafkasya'daki Fransız birliğine katılmak üzere yolda idiler, ancak hedeflerine varmak hususunda bir şans elde edene kadar bana katıldılar. Bunlardan ikisi **Teğmen Poidebard**'ı bizimle bırakarak daha sonra Fransa'ya döndüler. **Teğmen Poidebard**, bu zamandan Bakü düşene kadar geçen süre içerisinde bizimle olan birlikteliğine devam etmiş olan iyi bir adamdı.

Birçok kereler subaylarımıza ateş açıldı, ancak herhangi bir kayıp verilmedi, nişancılar uzakta iyi bir mesafeyi korumayı tercih ediyorlardı ve bunlar uzun menzilli atışlarda o kadar da iyi değildiler. Yalnızca bir defa bir İranlı çok yakın bir mesafeden bir subayımıza revolverini çekti ancak bu subay silahını oldukça iyi kullanan bir kişi idi ve ilk atışında hasmını öldürdü. Bu birkaç olay haricinde bize karşı düşmanca bir teşebbüs olmadı ve şehir bizi istenmeyen sakinlerden ziyade burada kalıcıymışız gibi görmeye başladı.

General Baratov

Bölüm VI
Ev Sahiplerimizi Tanıyoruz

Rus birlikleri geri çekilmelerini tamamladıklarında, Mart ayının sonundan itibaren her şey çok sade oldu ve **Bicherakov** ile biz, üzerinde çalışmak için açık bir alan bulmuştuk.

İçeriğinde mutabakat sağlamış olduğumuz anlaşma, devam ettiği sürece çok sağlam idi ancak Kozakların Kuzey Kafkasya'daki memleketlerine geri dönme hususundaki sabırsızlıkları bir risk teşkil ediyordu, bu risk de bizden ayrılmalarına sebep olabilirdi. Gecikme onları çoktan rahatsız etmişti ve ben Hazar Denizi'ne doğru daha sonra yapacağımız ilerleme planlarımızın hayata geçirilmesinden evvel, takviye almamızın birçok haftalar alacağını biliyordum. Birliklerimiz gelene kadar Kozakları tutup tutamayacağımız oldukça şüpheli görünüyordu.

Herhangi bir durumda, birliklerimizin yokluğu halinde, her ne kadar İranlılar on iki subay, iki memur, kırk bir şoför ile silahlandırılmış bir araba ve otuz askerden meydana gelen müfrezemi birkaç bin kişilik bir birliğin temsilcisi olarak görse de bu hayalet ordu ile operasyonların yürütülemeyeceği aşikar idi ve gerçek anlamda hareketli operasyonların çok kısa bir süre sonra yapılması gerekebilirdi. Açık bir şekilde Kozaklar ister olsunlar, ister olmasınlar.

Bu zamanda birliğimizin faaliyetlerinin geçirmiş olduğu değişik evreleri tanımlarsak belirli bir sıraya bağlı kalmak zor olur. Anlık olarak birbirine oldukça paralel görevlerle öylesine meşgul oluyorduk ki yalnızca her bir evreye ayrılmış ayrı bölümler halinde vaziyeti tarif etmek mümkündür. Bundan dolayı bu bölümler birbirini takip eden olayları tarif etmeyip aslında aynı zaman dilimlerinde yer alan hadiseleri tanımlamaktadırlar.

Bu nedenle son bölümde Ruslar ve bizim aramızda olan durumu açıklamaya çalıştım. Bu bölümde İranlılarla olan ilişkilerimizi izah etmek için Hemedan'a ilk geldiğimiz zamana geri dönmeliyiz.

Hemedan'da kalış süremizin uzayabileceği hususu belli olur olmaz, bütün resmi memurlarla, arazi sahipleriyle, politikacılarla ve tüccarlarla tanışmaya başladım. Sayısız ziyaretler yapmak ve bunlara mukabil yapılan ziyaretleri kabul etmek çetin bir vazife idi, ancak bu tecrübeyi yaşamak oldukça hoş oluyordu. İranlılar ne kesinlikle fazilet timsali insanlar ne de zaafları içerisine batmış kişilerdir. Bu yozlaşmış günlerde oldukça zavallı askerler yetiştiriyorlar ancak en hırçın insanların en sevimli olmaları gerekmiyor ve tarihi bir hata olarak savaşmak yerine felsefe yolunu benimsemeleri ve dili, yani konuşmayı, kılıca tercih etmeleri hususunda İranlıları küçümsemek için herhangi bir neden görmüyorum. Çinliler milletlerini cesur olanlar ve cesur olmayanlar diye iki sınıfa ayırırlar ve İranlılar da buna oldukça benzer bir yolu takip ediyorlar. Belirli sınıflar, mesela yol kesen soyguncular gibi cesur olmayı bir meslek haline getirmişlerdir ve cesaretle yaşamak zorundadırlar (öyle olmamalarına rağmen!); açık bir şekilde diğerlerinin cesur oldukları iddia edilemez ve bunun neticesi olarak onlardan, tehlikeden kaçma durumu haricinde, herhangi bir şeye teşebbüs etmeleri beklenemez. *"Ayaklarımı kanaat eteğinin altına çekerim"*, bu hissiyatı oldukça temiz bir şekilde ifade eden bir İran deyimidir.

İlk davetlerimde bana Britanya Konsolosu Bay **McDowell** da nazik bir biçimde eşlik ederek benim için tercümanlık yaptı ve görgü kuralları hususunda bana önerilerde bulundu. İlk ziyaretimizi tabii ki politik terminolojiye girmekten uzak çok aşırı demokrat fakat diğer taraftan fikirleri ve eğilimleri açısından aristokrat bir şahsiyet olan Vali **Nizamü's-Sultan**'a yaptık. Bu şekilde *"çok aşırı"* olmakla şöhret kazanan Vali'nin görüşleri pratik olarak anarşik idi ve kendisi ile uğraşmak için çok zor bir zat olduğunu vaat ediyordu. Ziyaret günü Mart'ın 3'ü olarak belir-

lenmişti ve o gün akşam saat 04:30'da Vali'nin ikametgâhına geldik. Burada polis korumaların genel selamlama merasimi ile karşılandık ve üniformalı bir hizmetkar toplantı odasına kadar bize refakat etti.

Yüzbaşı Saunders ve **Yüzbaşı Dunning** bana refakat ettiler. **Yüzbaşı Saunders**, daha önce Sîstan'da çalışmıştı ve biraz Farsça biliyordu, bu da bu türden ziyaretlerde önemli bir unsur idi.

Vali, kibâr ve soğuk bir şekilde elimizi sıktı ve sonra Rus meseleleri için özel bir temsilci olan arkadaşı **Sadi's-Sultanî**'yi bizimle tanıştırdı, oturmamızı rica ederek çay servisi için emir verdi.

Nizamü's-Sultan otuz beş yaş civarında, Tahran sosyetesinin parlak tavırlarına sahip hoş görünümlü bir İran beyefendisi idi. Kendisine refakat eden zat, ondan yaklaşık on yaş daha büyük görünen, Avrupa'da çokça seyahat etmiş, akıcı bir şekilde Fransızca konuşan ve Avrupalı tavırları benimsemiş, şapkası haricinde Avrupa kostümleri içerisindeki bir kişi idi.

Kibar insanların alışılmış anlamsız açıklamaları ile biraz zaman geçti. Vali, çok kar yağmış olduğundan bahsetti ve muhtemelen daha fazlasının yağabileceğini söyledi. Bu ihtimale aynı şekilde ben de katıldım.

Ben ise kıtlık nedeniyle meydana gelen ölümler ve hayatın belirsizliğinden duyduğum üzüntü hakkında konuştum. Ayrıca burası ile Esedabad arasındaki yolun berbat durumu hakkında yorum yaptım. Bu derhal bizi anlamsız sözlerden gerçeğe getirdi. Vali derhal canlandı ve beni sorularla adeta yaylım ateşine tuttu.

Yol gerçekten kötü müydü?

Nereden gelmiştik?

Neden gelmiştik?

Kafilede kaç adam vardı?

Bunlardan sonuncusu hariç diğer sorulara cevap vermek kolaydı, ancak bu bilgi talebi iyi bir standart yalanla savuşturulmuş olmasına rağmen oldukça sinir bozucuydu, ancak bu arada ben bu soruyu *"oldukça fazla ve daha fazlası da gelecek ve hatta daha sonra çok çok daha fazlası da gelecek"* şeklinde cevaplandırabildim.

Bu can sıkıcı mevzunun sürmesini engellemek için ve *"çok"* kelimesinin anlamının tam bir tarifinin sorulmasından korkarak sohbeti, sayımız hakkındaki sorgulamayı hemen öteleyen bir mevzuya, **Küçük Han** meselesine getirdim. *"Mükemmel bir adam şu **Mirza Küçük Han**,"* de-

dim. *"Bugüne kadar o ve ben meseleler üzerinde başka şekillerde düşünmemize rağmen ondan oldukça hoşlanıyorum; ancak henüz tanışıp kendisiyle konuşamadık. Eğer tanışmış olsaydık eminim ki aslında anlaşamadığımız hiçbir hususun olmadığını görebilirdik. Sanırım siz ekselansları da ona sempati duyuyorsunuz?"*.

Bu sözler beklediğim gibi, ortaya sıkıntılı ve öfkeli bir inkâr getirdi, ancak beni ikna etmeyen bir inkardı bu. Kasıtlı olarak aniden konuya girilmesi onu savunmaya geçirmişti ve tam anlamıyla masum olmadığını gösteren bir biçimde tavırlarında bir tereddüt vardı. Meselenin esası, Vali'nin gerçekten kendi hesaplarına Cengelî hareketine atılmış kişilerin mi yoksa rüzgarın estiği yöne bakarak bekleyen bilge kişiler arasında olup olmadığıydı.

Sohbete diğer bir resmi memur da katılmıştı ve ağzımdan lâf almaya çalışıyordu ancak onun boşa kürek çektiğine inanıyordum ve bu resmi bir çağrı olduğundan müsaade isteyip erkenden kalktım, bu da bir sonraki çapraz sorgunun nihayetlenmesine neden oldu.

Hemedan'daki İngiliz sakinlerinin **Nizamü's-Sultan**'dan büyük bir zevk aldığımı söylediğimde gülümseyeceklerinden eminim, onların nokta-i nazarları ile benimkisi muhtemelen aynı değildir. Ona olan ilk itirazları bir Vali olmasına rağmen, kontrolleri elinde bulundurmaması idi. Ancak burada şu soru ortaya çıkıyor, İranlı valilerin yönetmekten kastettikleri şey bu mudur? Her halükarda, tanımış olduğum birçok vali arasında benim anladığım şekilde *"yönetmek"* kelimesinin anlamına uygun ciddi bir çabanın göstergesi var mıydı? Bunlar hükümeti temsil ederler ve bunların gerçek işlevleri bununla başlar ve biter. Gerçek örnekler alırsak şimdiki gibi bir zamanda kıtlığın hafifletilmesi meselesi bir valinin üzerine eğilmek üzere atacağı ilk adım olmalıydı. İran'da bu meseleyle bizzat hafifçe de olsa ilgilenecek birisi var mıydı? Her zaman sağlık ve temizlik ile ilgili olarak alınacak önlemler meselesi hayatî bir mesele olmuştur. Bütün krallıkta bu mesele ile az da olsa ilgilenen bir vali var mıdır? Hayır! Arkadaşım İranlı gözüyle bakıldığında her şeye sahipti, hoş bir beyefendi ve Tahran'ın sevimli bir temsilcisi gibi sıfatların hepsine sahipti ancak yöneticilik vasfı yoktu!

Vali'ye yapmış olduğumuz bu ziyaretin ardından, *kâr-güzâr*[1] ile arazi sahiplerinin en önemlisi **Emîr Efgam**'a yaptığımız ziyaretler geldi. Kâr-

1 - Çev. N. Farsça'da alışverişe aracılık eden yani komisyoncu anlamındadır.

güzar, sevimli, sıkıcı bir taşra kentinde oturmak zorunda bırakılmaktan nefret eden ve iyi bir poker oyunu oynayamamaktan dolayı sürekli üzüntü duyan bir adamdı. Bu üzüntüyü Vali de paylaşıyordu ve her ikisi de neşeli başkentte sosyetenin zevklerini yeniden tadabilecekleri ve çok arzu ettikleri pokeri yeniden oynayabilecekleri Tahran'a tayin edilmeleri için tutkuyla yalvarıp duruyorlardı.

Ancak diğeri yani **Emîr Efgam**, İran taşra beyefendilerinin çok iyi bir tipi olup yaklaşık altmış yaşlarında ufak tefek ancak zinde ve sağlam, yarım mil uzaktan bile duyulabilecek şekilde sert kahkahalar atan bir adamdı. Çok zengindi ve zengin insanlarda alışılmış olduğu üzere her zaman elinin dar olduğundan yakınıp dururdu. Oldukça doğal bir biçimde demokratlardan, genel olarak politikacılardan ve özellikle Vali'den çok nefret ediyordu. Ziyaretim sırasında yanında Vali Yardımcısı misafirdi ve biz sohbet ederken orada bulundu. Bu yaşlı adam en keskin kelimelerle Vali'ye sövüp sayarken, Vali'nin sağ kolunun orada oturması ve söylenenleri alkışlamasını görmek ve duymak İran meselelerini anlama hususunda bir başka tecrübe oldu.

Emîr'in kızgınlığının gerçek sebebi Vali'nin, vazifesinin gerektirdiği rutin performans ile, ondan çok önemli bir meblağ tutan vergi borçlarının ödenmesini talep etmesi idi. Bu vergiler şüphesiz ki yasal idi ve vergi borçları da oldukça fazlaydı ancak bu talep onlara çok nezaketsiz görünüyordu! Geçmişte bunun gibi *"affedilebilir (!)"* hatalar dikkate bile alınmazdı ve yaşlı beyefendi vergi toplayıcılarına silah zoruyla direnmişti, neyse ki İran'da görülen bunun gibi olaylarda olduğu gibi, kan dökülmeden hadise kapanmıştı. Netice olarak vergiler ödenmeden kaldı.

Vali Yardımcısı'nın resmi otoriteyi aşağılarken şu ahlaksız yaşlı adama içten bir sempati duyduğunu görünce, İran valilerinin gerçek anlamda memleketi idare etmekte karşılaştıkları zorluğun farkına varabildim. Belki de hepsinden sonra, her şeyi kendi akışına bırakan İran sistemi, en az herhangi bir başka idare tarzı kadar iyidir.

İranlıların nokta-i nazarı basılı olarak yayınladığım beyannâmeme verdikleri cevapla ortaya konulmuştu. Bu cevapta bana daha önceden şunlar söylenmiş idi: *"Yöntemlerimiz içler acısı olabilir ancak onlar bize aittir; bize uygundur ve bize uymayan sizin yöntemlerinizi istemiyoruz."*.

Emîr Efgam'a yapmış olduğum ziyaretim, kesinlikle bir valinin konumu meselesi hakkında yeni bir ışık aksettirdi. Memleketini idare ede-

mediğinden dolayı ona küfredebilirsiniz ancak etrafınızdaki en büyük adam otoritenize karşı geldiği ve silahlı kuvvet ile yaptırmak istediğiniz teşebbüslerinize direndiğinde, bu arada yardımcınız bütün bu belaların sebebi olan kişinin yanında güçlü bir şekilde dururken, öyle ki sizinle olan bütün bağlarını koparıp düşmanınızın yanında yaşamaya giderken, halkın meseleleriyle uğraşmak zor bir vazife olmalıydı.

Tesadüfen Hemedan'daki zayıf durumumuzu başka türlü kuvvetlendiren bu çok gülünç vaziyetleri fark etmek memnuniyet verici oldu.

Yaşlı **Emîr Efgam** beni bir başka şiddetli soru yağmuruna tutmadı. İran'ın bu bölgesine gelen İngiliz birliklerinin beklentilerinin dışında oldukça memnun olmuş görünüyordu. Herhangi bir idarenin, konumuna saygı göstermeyen ve küstahça vergi borçlarını ödemesini isteyen demokratların idaresine tercih edilebileceğini hissediyordu.

Bu ziyaretten birkaç güç sonra iade ziyaretleri başladı. Vali, kâr-güzâr ve **Hacı Sâdi's-Sultanî** durumları nedeniyle resmi korumalarıyla geldiler ve bu seferki sohbet o kadar da mesafeli ve soğuk bir resmi sohbet değildi; buzlar erimeye başlıyordu. **Emîr Efgam** beraberinde oldukça gösterişli bir kafileyle ziyaretini gerçekleştirdi. Bu kafilede bir hizmetkârın çektiği yakışıklı bir midilli dikkati çekiyordu, çünkü bu hayvan sadece Emîr'in piposu[2] ile tütününü ve içerisinde kömür yanan bir mangalı taşıyordu. İçerisinde ateş yanan mangal huysuz bir midilli için oldukça rahatsız edici bir yük gibi görünüyordu ancak belki de üzüntü verici bir deneyim tütün taşıyan midillinin huysuzlanmasını engelliyordu. Bu zamana kadar diğer subaylar şehirdeki küçük memurlarla temasa geçmişler ve kıtlığı hafifletme çalışmaları bizi çoktan bütün sınıflara mensup insanlarla temas haline sokmuştu öyle ki ayın sonuna doğru yerli halkın tamamlayıcı ve olmazsa olmaz bir parçası haline gelmiştik.

Fakat bizzat benim ve kurmaylarımın çapraz sorgulamaları hızını kaybetmeden devam ediyor ve çekilmez olmaya başlıyordu. Vali ve diğerlerinin onlara her ne pahasına olursa olsun İngiliz birliğinin kesin mukavemetini öğrenmelerini emreden İçişleri Bakanlığı'ndan ne tür telgraflar aldıklarını biliyordum öyleyse kendilerine verilen emirleri yerine getirmek için yapmış oldukları bu gösteriden dolayı onları suçlamak oldukça zor olacaktı. İran'daki çalışmalarım mükemmel bir biçimde ilerliyor ve daha evvel haberdar olduğum **Sâdi**'nin *"Gülistan"*ına

2 - Çev. N.: Pipo ve mangaldan kastedilen nargile olmalıdır.

yeniden bir göz atma daha sonra karşılaşacağım rakiplerimden korunma hususunda bana büyük fayda sağlıyordu.

Bu mükemmel bir şeydi ki bütün İranlılar **Sâdi**'nin ve diğer derin ve ilgi çekici düşünürlerin (ve bu şairlerin yazılarında hayatta çözümü olmayan bir mesele yoktu) bilgeliği üzerine yetiştirilmişlerken, bu eserleri okurlar ve bunlardan alıntılar yaparlar ve asla bu eserlerdeki fikirleri kendilerine rehber edinmezler. Güçsüz bir şekilde Batı'da aydınlanmayı aramaktalar. Halbuki modern bilim hariç, bizim sahip olduğumuz tüm bilgi hazinesi Doğu'dan gelmedir.

*"Gülistan"*ın sekizinci bölümünde aradığım şeyi buldum, bu kalpten öğrenebildiğim bir alıntı idi ve her görüşmemizde Vali'nin bana yöneltmiş olduğu can sıkıcı soru yağmuruna karşı bana sığınak vazifesi görebilirdi.

Sonunda bu satırlarda durumu protesto ettim:

Size yapmış olduğum ziyaretim ve sizin bana yapmış olduğunuz ziyaret benim için ayrı bir memnuniyetin kaynağıdır. Ancak sohbetlerimizi doğru ve makul çizgiler üzerinde yürüttüğümüzü zannetmiyorum. Ben size havadan, mahsullerin durumundan, yaşamın zevklerinden, var oluşun belirsizliklerinden ve insanlığın nihaî kaderinden bahsediyorum. Diğer taraftan sizin sohbetiniz ise sık sık tekrarlanan bir dizi meydana getiriyor ve *'Kaç askeriniz var? Bunların kaç tane tüfeği var? Bu tüfekler için ne kadar cephane var? Daha sonra kaç kişi daha gelecek? Buraya ne zaman varacaklar? Şu anda neredeler?'* gibi hiç de ilgi çekici olmayan soruları içeriyor. Bunun gibi mevzular üzerinde yapılan sohbet beni aşırı derecede usandırdı ve aynı şekilde sizi de usandırmış olmalı. Bütün sorularınıza yalan söyleyerek kolayca basit cevaplar verebilirdim, çünkü takdir edersiniz ki Hükümetim resmi sırların korunması hususunda benden yalan söylememi beklemektedir ancak ben yalan söylemeye oldukça karşı bir kişiyim ve bu açıdan sizin için yeni bir tipi temsil edebilirim. Fakat yine de tekrar ediyorum yalancılık bana en iğrenç şeymiş gibi geliyor. İyi bilinen bir İran atasözüne göre ben ilkelerimi unutma bezi içerisine sarabilirim ancak bunu yapmayı tercih etmiyorum. Bugüne kadar bana sormuş olduğunuz ve bundan sonra da bana sormayı düşündüğünüz sorularınıza Sâdi'den almış olduğum aşağıdaki alıntı ile cevaplandırıyorum:

Bir kişinin kalbindeki hiçbir sır

En iyi dostlara bile ifşa edilmemeli

Tanrı bilir, belki de yarın bir düşman olabilir!

Ve hiçbir zarar

Bir düşmana verilmemeli

Tanrı bilir, belki de yarın bir dost olabilir!

Bu sonunda rahatsız edici çapraz sorguları bastırdı ve bir daha asla canımı sıkmadılar. Şimdi ve daha sonra Tahran'dan gelen mutlak emirlere tepki olarak, eski süreci yeniden canlandırmak için düzensiz bir çaba sarf ediliyor ancak bu bile bunun gibi bir alıntı yapmamı gerekli kılmıyor, *"Sekizinci Bölüm"* demem yeterli oluyor ve bir gülümseme ile muhataplarım daha parlak mevzulara dönüyorlardı.

Yardımcısız olarak benim Farsçamın bu belagat uçuşlarına koşabileceğim hayal edilemez. Sohbetler kısmen **Yüzbaşı Saunders** ve benim Farsça konuşma gayretlerimiz, kısmen tercümanlık görevini üzerine alan Konsolos veya Bay **McMurray** vasıtasıyla ve kısmen de **Hacı Sâdi's-Sultanî**'nin Fransızca konuşması ile sürüyordu.

Yerli güzideler ile olan dostluğumuz şimdi sıkıca kurulmuş ve her iki taraf için de olgun ve tatlı meyvelerini vermişti. Birisinin kafasını çelmenin sıradan, kullanışlı ancak sefil bir yöntemi olan parasal temeller ilişkimizden tamamen uzaktı ve yine herhangi bir nezaketle hareket bittiğinde diğer politikacılar her zaman rüşvetin kokusunu aldılar, dürüst bir şekilde şunu söyleyebilirim ki bu zamanda bize yardımcı olacak her ne varsa para harcamak için herhangi bir yardım kaynağı olmadan yapılmıştır.

Bununla birlikte, isim anmadan bir subayla başka bir şehirde ve başka bir zamanda yapmış olduğumuz anlaşmamızdan bir örnek verebilirim.

Bu subay benim çok samimi şahsi bir dostum idi ve oldukça belirgin bir biçimde hislerinin gerçekliğini gösteriyordu. Onunla konuştuğum sırada mevcut olan levazım tedariki meselesi gün geçtikçe belirginleşen zorluklardan bir tanesi haline gelmişti.

Bir sabah yüksek mevkideki bir kişiden söz konusu bu subaya şifreli bir telgrafın gönderilmiş olduğunu fark ettim. Ayrıca bu telgrafın içeriğinin aşağıdaki gibi olduğu bana bildirildi: *"İngilizlerin daha fazla levazım ve buna benzer şeyler almamasına bakın. Onlarla iş yapan bütün müteahhitleri derhal hapse atın."* Bu ifade levazım tedarik etme meselesinde çok daha fazla aktif bir muhalefetle karşılaşabileceğimizi gösteriyordu ancak *"bekle ve gör"* den başka bir şey yapamazdık. Bu emrin sonuçlarını görmemiz için uzun süre beklemek zorunda kalmadık.

Aldığım ilk rapor levazım subayından idi. Bana geleceği söz verilen malzemelerin bu sabah gelmediğini bildiriyordu. Bundan hemen sonra bize müteahhitlik yapan kişilerin zindana atılmaları ile bu kişilerin reisliklerini yaptıkları aileler ekmek paralarım kaybettiklerinden ötürü feryada başladı.

Bu subaya bir açıklama isteyen ve bu adamların serbest bırakılmasını rica eden acil bir mesaj gönderdim. Söz konusu adamların belirli suçlardan ötürü tutuklanmış oldukları ve serbest bırakılamayacaklarını ifade eden nazik ama sert bir cevapla yanıtlandı.

Şimdi birbirine zıt iki faaliyet arasında seçim yapma zamanı idi. On iki subay, iki memur ve kırk bir şoför ile yürüyüşe geçip, süngü zoruyla müteahhitlerimizi kurtarmaya mı teşebbüs etmeliydik yoksa, kurmuş olduğumuz dostlukları öne sürerek dostlarımızın kendi işlerini yapıp yapmayacaklarını mı beklemeliydik? İkinci ihtimal bana daha mülayim göründü ve bir kurmay subayla bu zorluk çıkaran subayla görüşmeye gittim. Mesele patlamak üzere olduğunda alışılmış İran yöntemini kullanarak hasta olduğunu ve beni göremeyeceğini söyleyeceğinden korkuyordum; bu nedenle hiçbir tereddüt gösterilmeksizin ikametgâhına kabul edildiğimizde ve en ciddi resmi tavırlarını takınarak bizi nazik bir şekilde kabul ettiğinde bunu iyi bir işaret olarak aldım. Karşılıklı iltifat teatisinden sonra müteahhitlerime yapılan bu tiranlara özgü muamelenin açıklanmasını istemek suretiyle işimize koyulduk. Cevap olarak aşağıdaki açıklamayı aldım:

> Sizin işaret etmiş olduğunuz bu adamların hapse atılması ile ilgili olarak şunu ifade etmekten pişmanlık duymaktayım ki benim resmi kapasitemde itaat etmek zorunda olduğum emirleri uyguluyorum. Buna inanmayabilirsiniz ancak size güvenle söyleyeceğim ki, levazım toplamaktan sizi men etmek üzere her türlü önlemi almak hususunda kesin emirler almış bulunuyorum ve bu emrin etkisini gösteren ilk adım olarak derhal size malzeme tedarik eden müteahhitlerinizi hapse attırdım. Varlığınız İran'da arzu edilmiyor ve burada konuşlanmanızı imkansız hale getirmek düşünülüyor. Askeri birlikleri buraya getirmek suretiyle İran gibi tarafsız bir ülkenin huzurunu neden kaçırıyorsunuz?

Buna cevap olarak, *"Müteahhitlerin hapse atılması konusunda, eminim ki ülkenizde bu adamların hapse atılmasını gerektirecek onlara karşı yasal bir suçlama getirmek mümkün değildir ve yine eminim ki*

bu ülkede bir şeyleri satın almak isteyecek müşterilere satış yapmanın yasaklanması hususunda hiçbir kanun yoktur!" dedim.

Subay buna da cevabı yapıştırdı:

Kanunlarımızı bilmiyorsunuz ve bundan dolayı kavramları karıştırıyorsunuz; bizimkiler sizinkilere benzemezler. Bana bu adamları tutuklamam emredildi ve ben de bunu yaptım.

Sonra daha önce birçok kereler yapmış olduğum açıklamayı yaparak burada yani tarafsız bir ülkedeki varlığımızın, bu konuma isteksizce zorlanmamızın neticesi olduğunu ifade ettim. Eğer İran tarafsızlığını muhafaza edebilmiş olsaydı, yalnızca bu tarafsız ülkede Almanların ve Türklerin yapmış oldukları faaliyetlerin gerekli kıldığı, buradaki mevcudiyetimize de gerek kalmazdı. İran Hükümeti Türk işgaline ve Alman entrikalarına razı olmuş ve savaşan taraflardan yalnızca birisi hakkında tarafsızlık kurallarım talep eder görünüyordu. Bu zamanda bunun gibi bir tartışmaya girmenin gereği yoktu ancak Doğulular aceleci olmaktan hoşlanmazlar ve asıl meseleye gelmeden önce meramınız etrafında birazcık dolanarak konuşmak kibarlık olarak algılanır. Genel meseleler hakkında biraz daha karşılıklı fikir teatisinden sonra şu kelimeleri kullanarak asıl mesele üzerinde yeniden çalışma zamanının geldiğine karar verdim:

Mevcut meselenin meydana gelmesine neden olan vaziyet hakkında yapmış olduğunuz ayrıntılı açıklamalardan dolayı size minnettarım ve bir asker olarak emirlere itaat etmemeyi tavsiye eden en son kişi ben olurdum. Görüyorum ki benimsemiş olduğunuz yol yalnızca size açık olan bir yoldur ve emirlere itaat etmekte göstermiş olduğunuz çabukluğunuzu takdir ediyorum. Şimdi vazifenizi yerine getirmiş bulunuyorsunuz ve açık bir vicdanla amirlerinize verilen emri yerine getirdiğinizi rapor edebilirsiniz. Biraz geç de olsa yapılan bu görüşmenin resmi tarafının kapanmış olduğu kabul edilebilir.

Şimdi size bir dost olarak hitap edebilir miyim? Bu sıfatla benim için kişisel olarak elinizden gelen her şeyi yapabileceğinize inanabileceğimi hissediyorum. Şimdiye kadar dostluğumuz işten ziyade sözler üzerine kurulmuş bulunuyor. Bu kelimeler samimi miydi? Eğer öyleyse bunları fiiliyata geçirin. Bir arkadaş olarak bu nedenle müteahhitlerin hepsinin derhal serbest bırakılmalarını rica ediyorum ve bir arkadaş olarak aynı şekilde malzeme tedariki meselesinin daha da zorlaşmayacağına inanıyorum.

Bu sinir bozucu bölümün mutlu sonu soruna neden olan müteahhitlerin serbest bırakılması ve levazım tedarikindeki bütün engellerin kaldırılması oldu. Daha sonraki bir buluşmamızda bu meseleye getirmiş olduğu hızlı çözümden dolayı arkadaşımı tebrik ettim ve buna karşılık olarak Şu anda savaş halinde olan büyük milletler o ve benim sahip olduğumuz duyarlılığın yarısına sahip olmuş olsalardı hiçbir surette bir savaşın çıkmayacağını ifade etti. Gerçek de budur.

Katılabildiğim hoş toplantılar hakkında genel bir fikir vermiş oldum. Fakat diğer kategoriye girenler yani hoş olmayan toplantıların hepsi tüccarlar ve politikacılarla yapılmış idi.

Tüccarlar neşeli ve coşkun kimselerdi, ancak bunların hiçbirisi kibar bir İran beyefendisinin büyüsüne sahip değildi ve küçük işlerinin dışındaki herhangi bir mesele hakkında fikirleri yoktu. İçgüdüleriyle ve hisleriyle hareket eden bu işadamı karakteri henüz gelişmemiş, dahası acınacak bir tiptir. Genellikle kıtlık korkularının baş göstermesi ve kıtlığı hafifletme amacı için onlardan cömert bir katkı sağlamalarını teklif etmek suretiyle bunların üst tabakaya mensup olanlarını ilginç olmayan bir toplantıda bir araya getirebildim.

Politikacılar genellikle, bazıları gerçek idealistler, bazıları yalnızca *"fayda sağlayabilecekleri her şey için politikanın içinde"* olan kimselerden meydana gelen mütevazı kökenli insanlar idiler. Uzun bir süre çay partilerime gelmeye direndiler ancak sonunda kendisi uzlaşmaz bir lider olan **Feridü'd-Devle** toplantıda yer almaya ikna olana kadar iki veya üç davetten sonra nihayet onları getirebildik ve birlikte çok neşeli bir öğleden sonra geçirdik. Bariz düşmanları ile herhangi türden bir ilişki içerisine hatta yalnızca sosyal bir ilişki içerisine girmek hususunda bu insanları harekete geçirebilmek, bana siyasi danışmanlık yapan ve Farsça üzerindeki hâkimiyeti ve İran âdetleri hakkındaki bilgisi sayesinde mükemmel bir iş çıkaran Bay **Moir**'in büyük oranda üstesinden geldiği birtakım aşırı zorlukları icap ettirmiştir. Bay **Moir** büyük bir firmanın temsilcisi olarak ve ayrıca Konsolos Yardımcısı sıfatıyla yıllardır İran'da çalışıyordu ve şimdi kader onu bizim misyonumuza dahil etmişti. Operasyonlar sırasında burada yapmış olduğu hizmetler büyük bir değere sahiptir. Ayrıca bana İranlı dostlarımdan birisi tarafından da çok büyük yardımda bulunulmuştur.

Bu toplantılar yalnızca bir karakter tahminine yardımcı olması açısından değil aynı zamanda fesatçıların saçmış oldukları öldürücü zehir-

lerin de çok az da olsa azaltılması hususunda faydalı olmuştur. Komploculari kendi tarafımıza çekme konusunda bir ümidim veya bu yönde bir arzum yoktu, ancak komplolarını yürütmek hususunda daha az hevesli hâle getirecek bir akıl çerçevesi içerisine getirdim.

Yüzbaşı Saunders'ın komutası altındaki istihbarat bürosu şu anda, ihtiyacım olan ancak alamadığım hiçbir bilginin kalmaması gibi bir başarıyı elde ediyordu. Bunun gibi bütün işlerde para büyük bir rol oynar ancak para yalnız başına en iyi sonuçları almaya yetmeyecektir. Aynı zamanda hem bu işte çalışan kadrolu personel, hem de bu iş için istihdam edilmiş olan sıradan insanların hepsinin hislerinin kuvvetli olma ve hatalı ya da yanıltıcı bilgilerin kabul edilmesini önleyecek tam bir karşı kontrol sistemi geliştirmek zorunluluğu vardır.

Bütün bu zaman sırasında yalnızca yüz mil ötede kafilemi haritadan silmeye yetecek kadar güçlü bir askeri korumaya sahip bir Türk Konsolosluğu vardı. Ancak Bağdat'ın düşmesinden bu tarafa savaşçı ruh Türkleri terk etmişti ve kuvvetim hakkında verilen abartılı bilgiler benim onlardan korktuğumdan daha fazla onları bizden korkutuyordu.

Burada konsolosluk yapmakta olan subay doğal olarak Tahran'daki Türk Büyükelçiliği ile irtibat halindeydi ve onlara telgraf çekmek için büyük bir zaman ve para harcıyordu. Bu telgraflar Hemedan'dan ve herhangi bir ihanet yapmamaları için güvence altına aldığımız telgraf memurlarından birisinin elinden geçmek zorunda idiler. Bu telgrafların bazıları yalın bir dille yazılmış ve bize faydalı idi diğerleri ise anahtarına sahip olmadığımız bir şifre ile yazılmışlardı. Bu telgrafların tarafımızdan tahrif edilmesinin sonucu Hemedan'daki telgraf bürosunun müdürüne Türk Konsolosu tarafından özel gizli haberci ile ağlamaklı bir itiraz gönderildi. Şöyle diyordu:

> Senin büronda neler oluyor? Düzgün bir şekilde çalışmadığı görülüyor. Ajanlarımdan birisinden haberci ile almış olduğum bilgi yakın zamanda Tahran'a göndermiş olduğum dokuz telgraftan ikisinin tamamen ulaşamadığı ve geri kalan yedisinin de tamamen deşifre edilemez halde ulaştığı yönünde. Kaybolmuş olan bu iki telgrafımız vermiş olduğumuz numaralardan izlenebilir. Gelecekte sizden daha dikkatli olmanızı rica ediyorum.

Herhangi birisi Konsolos'un bu çok basit sırrın cevabını tahmin etmiş olduğunu zannedebilir: Daha sonra bu problemi muhtemelen çözmüştür.

Bunun gibi tam ve güvenilir bir sistemle, **Feridü'd-Devle**'nin başkan-

lığını yaptığı yerel Demokratik Komite'nin düşünce yapısı ve amaçları hakkında belgesel delilleri elde etmek kolay idi. Bunların kendi aralarında yapmış olduğu yazışmalar çok aydınlatıcı idi ve doğru bir şekilde yerel siyasi durumu değerlendirebilmeme imkan veriyordu. Hemen hemen her gün bir taraftan bu liderler ile **Küçük Han** ve diğer taraftan onlar ile Türk Büyükelçiliği arasında mektuplar gönderiliyor ve bu mektupların büyük bir çoğunluğu benim elimden geçiyordu.

Bu gerginlik içinde **Küçük Han**'a şöyle bir mektup gönderdiler:

Burada İngilizler var, ancak bunların sayısı çok az. Sizden gelen bir işaret ile onlara hücum edebilir ve hepsini yok edebiliriz ancak yardım etmek üzere askerlerinizden bazılarını bize göndermelisiniz; burada çok sayıda savaşçıya sahip değiliz ve İngilizler iyi bir şekilde silâhlanmış durumdalar. Şehirdeki bütün halk ve liderlerin çoğu kalben sizin lehinizedir ve yalnızca işaretinizi bekliyoruz. Parasal açıdan yetersiziz.

Türk Büyükelçiliği'ne de şöyle bir mektup yazdılar:

Buradaki İngiliz kuvveti küçük bir birliktir. Alman Birlikleri'nin Ruslar vasıtasıyla Bakü'den geçmiş olduklarını işittik. Geldiklerinde şayet buraya biraz asker gönderirseniz bu küçük İngiliz Garnizonu'nu ve diğer tüm İngilizleri kolayca yok edebiliriz. Ya da biraz Türk askeri gönderin. Hepimiz Almanların ve sizin amaçlarınıza yardım edebiliriz ve bu amaç için hayatlarımızı bir an tereddüt etmeden feda etmeye hazırız. Şayet daha fazla paramız olsaydı bu işi kendimiz başarabilirdik.

Bu mektuplar bizim zayıflığımız hakkında politikacıların resmi memurlardan daha fazla bilgiye sahip olduğunu gösteriyor. Bunların son notu İran siyaseti hakkında bir projektördür.

Elimin altındaki bu tür bilgilerin verdiği avantaj ile öğleden sonra verdiğim çay partilerinde misafirlerim için iyice hazırlandım. Bir grup, yukarıdaki gibi iki mektubun yazılıp gönderilmesinden birkaç saat sonra toplantıya iştirak etti ve misafirlerim gelmeden önce bu mektupları okumaya imkan buldum. Hava ve kıtlık gibi bazı konular üzerinde önemli bir tartışmadan sonra konuyu **Küçük Han** ve Türklere ilişkin doğrudan bir sorgulamaya çevirdim. Gerçek şuydu ki misafirlerimin bana söylediği yalanlar tabii ki olağanüstü şeyler değildi; dünyadaki en dürüst insanlar olsalardı kendilerinden sorularıma doğru cevaplar vermeleri beklenebilirdi ve eğer öyle olsaydı kendi davalarına ihanet etmiş olacaklardı.

Ancak sahip oldukları fikirlerin en son ifadelerini ihtiva eden elimdeki mektuplarla, söylemiş oldukları yalanlar oldukça eğlendirici idi. Altlarında imzaları bulunan mektupları ile karşılarına geçseydim bu çok daha komik olurdu. Bunu yapmaya daha günler vardı; şu anda öyle yapmak mektuplarının elimize geçtiğini ifşa etmek olurdu ki bu da bu bilgi kaynağının derhal kuruması anlamına gelirdi.

Konuşmama şu sözlerle devam ettim:

Burada bulunan misyonuma karşı düşmanlık gösterdiğinize dair şehirde bir hayli söylenti işitiyorum. Bu türden söylentilere dikkat etmiyorum, ancak tabii ki gerçeklerle yüz yüzeyiz. Doğal olarak buradaki varlığımıza içerliyorsunuz; bunun kaçınılmaz olmasından pişmanız. Küçük Han'a sempati beslediğiniz aşikar, hem neden öyle olmasın ki? Siz demokratsınız ve onun da demokratların başkanı olduğu söyleniyor. Fakat şunu da unutmayınız ki, dünyadaki tek gerçek anlamda demokratik ülkeyi temsil etmek hasebiyle ben de bir demokratım ve bir şekilde Küçük Han'a ben de sempati duymaktayım. Yapmış olduğu tek hata beni bir düşman olarak kabul etmesi ve Hazar Denizi'ne giden yolu kapamasıdır: Öyle ki, bu da sonunda başını belaya sokacak.

Bu konuşma yüksek sesli karşı çıkma mırıltılarıyla karşılandı. 'Ne kadar temelsiz söylentiler! Ne kadar hayali fikirler! Bizler kanun ve düzenin temsilcileri iken sonradan görme bir adam olan ve bir devrime liderlik etmeye teşebbüs eden Küçük Han'a nasıl olur da sempati duyabiliriz?'

Fakat bunun için çok haklı nedenlerimiz olmasına rağmen buraya zorla girmemize çok gücenmiş olmalısınız ve niyetinizin hepimizi yataklarımızda öldürmek olduğunu yayınlamış olduğunuz afiş ve beyannamelerden anlıyorum. Cengelîler bunu yapmak hususunda size yardımcı olabilirler.

Daha şiddetli itiraz protestoları yükseldi ve konuyu onların en haklı ve mazur görülebilir meselesi olan Alman ve Türklere besledikleri sevgi meselesine getirdim.

'Alman veya Türklerin ya da her ikisinin dostluğuna sahip olmanın büyük avantajı, burada bizim fikrimize göre şudur ki bununla hükümetin dengesini sağlarsınız. Bizim burada kalmak gibi bir niyetimiz yok ve savaşı kazandıktan sonra nihai olarak çekildiğimizde tekrar İran'ın normal durumu olan kaos içerisine düşeceksiniz. Bu Alman ve Türk taraftarlığı hususunda ise herhangi bir risk olmayacaktır.

Bir kere onlar kıyamet gününe kadar buradalar ve böylece hükümetin dengeli durumu daima güvence altına alınmıştır. Alman yönetimi, İranlılar için sizin kendinizin de şikayetçi olduğunuz uyuşuk idare tarzı için iyi bir canlandırıcı tonik olacaktır. Bir Kultur (Almanca kültür demektir) dozuyla geriye kalan hiçbir uyuşukluk izi kalmayacaktır. Ve şimdi Türklere gelelim, evet! Onlar ve hükümet yöntemleri hakkında benim söyleyebileceğimden çok daha fazla şey biliyorsunuz. Eğer Almanlar savaşı kazanırlarsa hâlâ bütün bu avantajlar yalnızca kazanılmış olur, ancak Almanlar savaşı kaybedecekler. Bu nedenle onlara dayanmak ve bize karşı düşmanlık göstermek sizi hiç de iyi bir duruma getirmeyecektir.' Bu sözler yaylım ateşi gibi itiraz salvolarıyla karşılandı. 'Bizden nefret eden şu iğrenç Almanlar'a ve bizi hakir gören Türklere sırtımızı dayadığımız iddiası ne işitilmemiş bir düşüncedir. İngilizlere çok hayranlık duyuyoruz, ancak tarafsız bir ülkeyiz ve İran'ı bir an evvel terk etmelisiniz. Size karşı açık bir düşmanlık beslemiyoruz ve hatta başımızın belaya girmesi halinde sizin korumanızı talep edeceğiz ancak şehrin halkı öfkeli ve kontrolümüz altına girmeyeceklerdir.'

Bu, bize hoş saatler geçirten bu eğlenceli sohbetler hakkında bir fikir vermeye yeterli olacaktır. Bu sohbetler hem komik hem de benim için faydalı olmuşlardır. Demokratlar için ise faydalı olup olmadıkları konusunda şüpheliyim ancak onlar da aşırı derecede eğlenmiş olmalılar:

Küçük Han'dan nefret ettiğimiz Alman ve Türklerden iğrendiğimiz şeklindeki yalanları İngiliz generaline nasıl da yutturduk! Ha! Ha!

Memlekete dönmek üzere olan Kozaklar

Bölüm VII
Kıtlık

Hayatında hiçbir vakit kıtlık yaşamamış birisine yiyecek kaynaklarının tükenme korkusunu en sönük bir fikirle dahi ifade etmek zordur. Varlığı için çabalamada doğanın insani yüzü ortadan kaybolur ve geriye av arayan kurt gibi, bir hayvan kalır.

Hükümet'in tüm sorumluluğu üstlendiği ve yoksul insanların çekmiş oldukları acıları hafifletmek için yapılan çabalara, düzgün bir şekilde organize olmuş özel hayır kurumlarının yardımcı olduğu Hindistan gibi bir ülkede insanların kıtlık koşullarına maruz kalmaları durumunda bile, bütün bu sorumluluğa ve yardım kuruluşlarına rağmen çekilen acılar büyük olmuştur. Hatta yaşanan sefalet çok korkunçtu. Bir de devletin hiçbir çaba sarf etmediği ve özel hayır kuruluşlarının delilik olarak algılandığı İran gibi bir ülkede bu şartların nasıl olabileceğini düşünün.

Kıtlığın işaretleri yol üzerinde ölü ve ölmekte olan insanlarla karşılaştığımız ve ahalisi açlıktan kıvranan yarı harabe bir köyden geçtiğimiz zaman, yani seyahatimizin çok başlarında Ocak ayında bizlere ayan olmuştu. Fakat zaman geçtikçe şartlar daha da kötüye gitti ve bir sonraki hasat yaklaşık olarak altı ay kadar sonra biçileceğinden sıkıntının hasat mevsimine kadar katlanarak artacağı aşikardı.

Kıtlığın birçok nedeni vardı. Birinci sebep savaş koşulları ve 1917 hasat mevsiminin kötü bir hasat dönemi olmasına sebep olan berbat hava şartlarıydı. İkinci sebep Türk ve Rus birliklerinin talepleriydi ki bu talepler oldukça önemli miktarlara erişmiş ve pazardaki hububatın miktarını çok azaltmıştır. Üçüncü neden, fiyatları yüksek tutmak isteyen ve hâlâ daha da artırmaya çabalayan bir çete oluşturmuş olan toprak sahipleri ve tahıl tüccarlarına zenginlik ufuklarını açan fiyatlardaki aşırı artış olup her zaman insanların yiyeceği yeterli miktarda hububat bulunmasına rağmen buğdayı elinde bulunduranlar stoklarını pazara sürmemişler daha iyi fiyatları beklemişler, fiyatlardaki her bir kademe artışın, çok fakir insanlar arasındaki ölüm oranını büyük bir şekilde arttıracağı anlamına geldiğini umursamamışlardır. Buğday oradaydı ancak onu satın almak için halkta para yoktu.

Hemedan şehir halkının ilgisizliği ise sıra dışıydı. 50.000 kişilik nüfusun yüzde 30'undan fazlası açlıktan ölme eşiğinde idi ve bunun çok büyük bir yüzdesi için ölüm kaçınılmazdı. Fakat Hemedan, çok büyük sayıda zengin insanları barındırıyordu ve bunlar buğday işinden yapmış oldukları aşırı kârın çok küçük bir yüzdesini gözden çıkarmış olsalardı hali vakti yerinde bu cemaat kendi kardeşleri arasındaki daha yoksul olan kimseleri açlıktan ölmekten kurtarabilirdi. Lakin kendileri hiçbir adım atmamakla kalmayıp onlar için bir şeyler yapmak üzere adım attığımda, grup organizasyonlarında yardımcı olmak, makbuz dağıtma vb. gibi işlerde bile önemli insanları yanıma çekmekte en büyük zorlukları yaşadım.

Hemedan'a geldiğimizde iki kıtlık yardım merkezi çoktan çalışmaya başlamıştı, bunlardan birincisi *Imperial Bank of Persia*, diğeri ise *Amerikan Misyonu* idi ancak bunların ilgilenebildikleri kişilerin sayısı, gerçekten tehlike altında bulunan 15.000 insanın çok çok uzağında idi. Bu yardım merkezleri tamamen hayırsever çizgiler üzerinde işliyor, insanları zorla çalıştırmıyor ve onlardan para talep etmiyorlardı ancak iyi gıda makbuzlarla dağıtılıyordu.

Üstlenmeyi teklif ettiğim yardım herhangi bir özel iş standardı talep edilmeksizin gündelik bir işçi için yapılan peşin ödeme düzeyinde olacaktı.

Kıtlık hafifletme işinin en uygun biçimi yeni yollar inşa etmek ve daha önce çevrede yapılmış olan mevcut yolları geliştirmek olarak görünüyordu. Bu nedenle bu amaç için bir miktar paranın ayrılmasını rica

ettim ve ricam gecikme olmadan onaylandı.

Gerekli harcamayı yapmak için izin aldıktan sonra geriye çalıştırmak için işe adam almak kalmıştı. Hiçbirimiz daha önce kıtlık hafifletme işinde bulunmamış idik ve önümüzdeki meşele oldukça basitmiş gibi duruyordu oysa öyle değildi. Mesele şu idi:

> Bu şehirde açlıktan ölme eşiğinde olan 10.000 adam ve oğlan çocuğunun olduğu söyleniyor. Bunun biz 5.000'ini istihdam edebiliriz ancak bu 5.000 kişi çok yoksul kişiler arasından seçilmeli. En yoksul kişileri kesin bir şekilde nasıl belirleyebiliriz? İş, zaman, yer vb. olarak şartları en iyi şekilde nasıl bildirebiliriz? Bulmak istediğimiz adamları nasıl sağlayabilir ve bunun dışında kalanları nasıl eleyebiliriz? Kontrolü sağlamak için bu kadar az subayla ve çalışan bu kadar kalabalık bir toplulukla nasıl ödeme zamanında ödeme yapılacak, bir kişinin gerçekten burada çalışan bir kişi olup olmadığını nasıl belirleyebiliriz?

Kendi kendimize sorduğumuz meseleler yalnızca bunlar değildi; çok sayıda sorun vardı ancak bunlar belki de işi çözmeye başlamak için elzem olan ana problemlerdi.

Kağıt üzerinde bunu tartışarak önümüzde bulunan bütün bu problemleri dikkatlice göz önüne almış olduğumuza dair hatalı bir fikir vermiş olabilirim. Bu türden bir şey yapmadık ve yalnızca gün geçtikçe vahim deneyimlerin bize öğretmiş olması dolayısıyla değişik faaliyet doğrultularına ihtiyaç olduğunu fark ettik.

Yapmaya teşebbüs ettiğimiz diğer pek çok şey vardı ve herhangi birinin kıtlığı hafifletme meselelerine tam olarak kendisini vermesi imkansız idi. Hatta ilgilenilecek insanların sayısı hakkında bile bilgi sahibi değildik bu yüzden güvenilir herhangi bir tahminde bulunmak mümkün değildi; yalnızca deneme yoluyla sayıları bulup çıkarabiliyorduk.

İlk günlerdeki çabalarımız büyük başarısızlıklar olarak görülüyordu ancak hemen her şeyi bir düzene soktuk ve nihayet dikkate değer bir başarı elde ettik.

İlk günlerde yapmış olduğumuz çalışmalar için hiç kimse insanların tamamının sıraya dizileceğinden emin değildi ve ilgilenmek zorunda olduğumuz başvuran insanların meydana getirdiği büyük kalabalık için oldukça hazırlıksız olduğumuzdan da emindik. Önceki akşam İngilizlerin yol yapmak üzere bazı çalışmalar yapmayı arzuladıkları ve bunun için bu işte çalışacak olan işçilere günlük üç kran ödeneceği, bu işin aç-

lıktan ölen insanlara yardım etmek amacıyla düşünüldüğü ve sabah saat 08:00'de şehrin doğu çıkışına yakın bir noktada işçilerin toplanmasının planlandığı duyuruldu.

Ertesi gün randevu saatinde günlük çalışmalara başlamak üzere kendisine yardımcı olan diğer iki subay ile birlikte **Yüzbaşı John**'u gönderdim. Ona vermiş olduğum talimatlar şunlar idi:

> Derhal adamları sıralar halinde oturtarak bir araya topla. Bunlar arasından güçlü kuvvetli olanlarını ayır ve bizim ücretlerini ödemeye gücümüz yeten bir seviyeye düşene kadar sayı azalana dek seçmiş olduğun bu adamları şehre geri gönder. Geriye kalan grubu ellişer kişiden oluşan gruplara böl, her bir grubun başına gruba başkanlık yapmak üzere bu iş için en uygun kişiyi seç ve işe koyul.

O an için iş başvurusu yapan kişilerin sayısı ile ilgili olarak herhangi bir tereddüt yoktu. Tüm şehir tek bir kişi gibi ayaklandı ve buluşma yerine doğru birbirleri ile yarış edercesine aktı, şanssız subaylar bunalmış idiler ve hayal kırıklığına uğramış kalabalık hiçbir kötü niyet göstermemesine rağmen bu hengameden canlı olarak çıktılar. O gün için hiçbir şey olmadı ancak daha fazla çalışma yapılmadı ve bu arada bazı şeyler biraz daha düşünülmüş ve şehirde çok daha açıklayıcı ilanlar yayınlanmış olarak ertesi gün bu faaliyet tekrar tecrübe edildi.

İşe başlamadan evvel iş ile ilgili duyurular bu memlekette yaşayan herkese bildirilmiş ve onlara günün sonunda yapılacak olan ödeme için bir kupon şeklinde verilecek olan makbuzlar da basılmış idi.

Ertesi gün şoförlerden meydana gelen güçlü bir koruma ekibi ile birlikte **Yüzbaşı John** yeniden vazifesine başladı ancak yine geri dönerek başarısız olduğunu bildirdi.

Yinelenen bu başarısızlıktan hiç hoşlanmadım ve bu işten sorumlu olan subaya bunun basit bir şekilde kendisinin sıradan bir istihbarat eksikliği nedeniyle olduğunu ifade ettim. **Albay Duncan** da benim yaklaşımımla büyük ölçüde hemfikir idi ve şunu ilave etti. *"Yapmış olduğunuz hata onları oturtmamış olmanızdır. Onların oturmalarını bir kere sağladığınız zaman düzeni sağlamak da o derece kolaylaşır."*.

Ertesi gün yine **Yüzbaşı John**'dan izdihama engel olmaya gücünün yetmediğini söyleyen ümit kırıcı bir mesaj aldım. Bunun nasıl yapılacağını göstermek üzere oraya **Albay Duncan**'ı yollayacağımı söyleyerek bu mesaja cevap verdim.

Böylece **Albay Duncan** derhal oraya gitti ve sonra oradaki İranlı

kalabalığa yönelerek şu şekilde seslendi: *"Şimdi bana bakın, oturun, oturun, oturun! Siz oturana kadar hiçbir şey yapılmayacak. Oturun!"* Bunun üzerine birkaç bin kişiden oluşan kalabalık yere oturdu. Sonra tercüman şunları bildirdi: *"Bu beyefendi şimdi çalışmak üzere işe alınan kişiler için hazırlanmış olan makbuzları verecek. Hiç kimse hareket etmesin, herkes yerinde otursun."*.

Bu etkili emir etrafa hâkim oldu ve kurmay subayın yüzünde bir zafer gülümsemesi peyda oldu. *"Şimdi hepinizin yapması gereken şey bu makbuz destelerini elden ele aktarmak ve en aç görünen kişilere bunları dağıtmaktır"* bu açıklama ile elinde bir makbuz ile sürecin nasıl işleyeceğini göstermek üzere öne doğru yürüdü. Bir dakika içinde altı bin kişinin tamamı onun başına üşüştü ve **Albay Duncan** izdiham nedeniyle şiddetli bir şekilde ezilip hırpalandıktan sonra üzgün ancak yeni bir başarısızlığı itiraf edecek kadar da bilge bir vaziyetteydi.

Biletlerin dağıtılması için bir diğer planımız akşamdan önce Konsolos ve şehrin önde gelen vatandaşlarının tümünün ikamet etmekte oldukları mahallelerde sorumluluğu üstlenmek suretiyle bu işi yapmaları idi. İşte o andan itibaren işler az ya da çok yeterli bir biçimde yürümeye başladı. Fakat bütün hayır işlerine dönük teşebbüslerde sanki bütün dünya size karşıymış gibi görünür; hakiki yardımseverler ortada yoktu ve kendilerine hayır yapılanlar da en az bu sahtekarlıkları yapanlar kadar kötüydüler. Yalnızca en yoksul kişilerin makbuz almasını sağlamak hususunda büyük bir zorluk yaşanıyordu ancak en yoksullar en zayıflardır ve en zayıflar da kenara itilirler ve makbuz için mücadelede gerçekten açlıktan kıvrananlar dışarı itilirlerken oldukça güçlü adamların işi kapmalarını önlemek zor bir olay idi.

O sıralarda makbuzlar konusunda bizim durdurmakta aciz kaldığımız bir trafik vardı. Makbuzları dağıtmakla görevlendirilen adamlardan birisinin makbuz dağıtım işinde bilinçli olarak faaliyet gösterdiğini varsaysak bile bu dağıtım görevlisi ne kadar düzgün çalışırsa çalışsın yine de bir adamın üç defa başvurup başvurmadığından ve üç tane makbuz alıp almadığından bile emin olamıyordu. Ya da bu dağıtım görevlisi bilinçsiz bir şekilde çalışıyorsa bu görevlinin arzu etmiş olduğu herhangi birisine beş makbuz birden vermesini engelleyecek hiçbir şey yoktu.

Bu makbuzlar sahiplerine günde üç kranlık bir ödeme karşılığında çalışma hakkı veriyordu; bir kranın normal değeri beş peniden biraz daha azdır. Beş makbuzu elde eden şanslı kişi şehirde dolanarak bu beş

makbuzun her birini birer krandan satmak suretiyle hem bunları satın alanların yollarda bir günlük iş yapmak ile iki kran kazanmasına sebep olabilir ve hiçbir iş yapmadan bu beş kranın tamamını cebine indirebilirdi. Bu türden bir dolandırıcılığın durdurulması hali vakti yerinde İranlıların işbirliği ile mümkün olabilirdi ancak o güne kadar bize yardımcı olmak hususunda bunlar hiçbir işaret göstermediler. Vali'den, diğer memurlardan ve şehrin büyük adamlarından bu plana birazcık da olsa ilgi göstermelerini rica etmiştim, ancak bu konuya ilgisiz kaldılar. Dikkate değer tek ilgilenme işareti politikacılardan geldi ve en faal muhalefet biçiminde kendisini gösterdi. Bunlar, içerisinde İngilizlerin insanların refahı hususunda, her zaman kendileriyle ilgileneceğini ifade ettiğim beyannamemdeki vaatleri yerine getirmeye başladığımı fark etmişlerdi. Bu politikacılar halk arasında popülerlik kazandığımızı gördüler ve arzu edilmeyen böyle bir ihtimalin gerçekleşmesindense, komşularının ölmelerini tercih ediyorlardı. Bu bütün devrimcilerin dile getiremedikleri düşünceleri idi: *"Bu güzel davada hayat kurban edilmelidir; bu yüzden benimkisi hariç herhangi bir yaşamın serbestçe feda edilmesine izin ver."*.

Aleyhtarlarımızın bir sonraki adımı ekmek almaları için açlıktan mahvolan insanlara para sağladığım zaman gözdağı vererek fırınları kapattırmaları ve *"iyi bir dava uğruna"* insanların ölmesi hususunda ısrar etmeleri oldu. Bu zorluğun da üstesinden geldik.

O günlerde bu topraklarda halledilmesi gereken epey mesele vardı. İşleri yürütmek için elde bulunan bu kadar az subayla nasıl makbuz sahiplerinin herhangi bir işi yapıp yapmadıklarından emin olabilirdik? Bir adamın makbuzunu aldıktan sonra gizlice şehre giderek ya makbuzunu satmasını ya da ödeme zamanında tekrar iş yerine gelerek sanki çalışmış gibi ücret almasını engellemek çok zordu ve iş güce orantılı olarak isteniyordu. Bazıları biz denetleme yapmaya geldiğimizde küçük bir aletle zayıf bir biçimde güya toprakla uğraşıyormuş gibi, çalışır gibi görünüyorlar ve biz oradan gider gitmez bu faaliyeti derhal kesiyorlardı. Bunların bir kısmı günlük ödemenin dağıtılacağı zamana kadar yere ölü gibi yığılıyordu. Bunun gibi koşullar altında bu adamları çalıştırmak zorunda olmamız korkunç görünüyor ancak Hükümet ödenekleri bizim vicdanlı bir şekilde mümkün olduğu kadar bu konuda çalışma yapmamıza rağmen basit yardımlar biçiminde dağıtılmaya elverişli değildir.

Zaman geçtikçe ölümler tamamen kesildi ve yalnızca birkaç güç içerisinde tüm adamlar kendilerini aşırı derecede zorlamaksızın bazı fark

edilebilir işler yapabilmeye muvaffak oldular ve hiçbir İranlı zaten aşırı gayret göstermeye de yatkın değildir.

Her elli kişiye bir posta başı düşecek şekilde kurmuş olduğumuz sistem işleyebilecek olan tek sistem idi. Ancak posta başılar güvenilmez kimselerdi ve muhtemelen bunlar çalışma ekibinde yer alan insanları tıpkı uyuz böcekleri gibi sömüreceklerdi. Bunu önleyebilmek için çoğunlukla ödemeleri işçilere doğrudan doğruya yaptık, bu yönteme göre bir İngiliz subayı teker teker her bir adamın parasını onun eline veriyordu. Ancak bu yöntem de posta başıların daha sonra Çinlilerin bu konuda kullanmış oldukları uygun bir ifade ile insanlardan *"para sızdırmasını"* önleyemeyecekti. Bir subay tarafından doğrudan ödeme yapılması yöntemi çok zahmetli bir iş idi ancak hiçbir zaman bu yöntemden vazgeçmedik.

Kadın eleman istihdam etmiyorduk ve şimdi her bir adama yalnızca kendi hayatını idame ettirecek kadar bir miktar öderken daha önce olduğu gibi hâlâ açlıktan kıvranan ailesine hiçbir şey vermediğimiz telkin ediliyordu. Bu zorluğun da basit bir yolla, işçiye kendisi ile beraber karısı ve çocukları için de ekmek almasına imkan verecek kadar aldığı makbuz sayısını artırmak suretiyle üstesinden gelindi.

Bütün benzer basit çözümler gibi, bunun da akıbeti hemen başarısızlık oldu ve derhal geri çekilmek zorunda kalındı. Bizim düşündüğümüz şey olmadı ve bunun yerine teşebbüs tamamen başarısızlıkla neticelendi. Çevre köylerde tarlalarda çalışarak geçinen tarım işçileri, iyi maaş verdiğimi işiterek şehre aktılar, açlıktan kıvranan şehir halkını dirsekleyerek saf dışı bırakmak suretiyle makbuzların büyük bir kısmını ele geçirdiler. Yoksullar için amaçlamış olduğum bu nimet oldukça aykırı bir sonuç verdi ve bundan vaz geçilmek zorunda kalındı. Bu konuda tecrübesi olan herhangi biri bunun böyle olacağını önceden görebilirdi ancak bizim bu hususta hiçbir tecrübemiz yoktu ve yaşamış olduğumuz olaylarla bunu da öğrenmek zorunda kaldık.

Bu arada ikinci kafile – kuvvetime ilk takviye – geldi, bizim için işler oldukça iyi gitmeye başladı ancak hâlâ işleri idare etmek için subay sayısının yetersiz olması bizi engelliyordu. Bu planın gelecek günlerdeki çalışmalarında tamamen **General Byron**'ı görevlendirdim. O da kısa sürede en fazla ihtiyaç duyulan birçok ilerleme ile kendisini göstermeye muktedir oldu. Maaşların bir kısmının nakit olarak ödenmesi ve geri kalan miktarın şehirde kurulan aş evlerinden dağıtılacak yiyecek biçi-

minde verilmesi hususunda düzenlemeler yapıldı. İşçilere aynı olarak verilen yiyecekler nedeniyle peşin ödenen para miktarındaki azalma şu ana kadar bize büyük zorluk çıkaran güçlü kişilerin elemine edilmesi hususuna çok yardımcı oldu. Bunlar yalnızca peşin para istiyorlardı ve ödemenin bir kısmının aş evlerinde dağıtılan yiyecek biçiminde kısılması zarureti bunları başarılı bir şekilde durdurdu.

Subay ve astsubayların meşgul oldukları bu iş şüphesiz ki asil bir uğraş idi ancak savaşan insanlardan beklenen bütün vazifelerden kesin bir geri dönüş anlamı taşıyordu. Özellikle taşımış oldukları savaş özellikleri için seçilmek ve *"topun ağzındaki bir balon şöhreti"* kazanmak için nefes nefese çaba sarf etmek, zafer yolunda kendilerini bir İran köyüne yığılmış olarak yoksullara çorba dağıtır biçimde bulmak aslında moral bozucu bir şey idi. Yapabildiğimin hepsi önlerine daha sonra daha canlı olayların ümidini koymak suretiyle onları teşvik etmek idi.

Yamyamlık olayları yaygın değildi ve bu suçu işlediği belirlenen suçluların cezalandırılması suçun kendisinden daha kötü idi. Dolu mideli bir molla için açlığın acısından deliren zavallı insanları ölüme mahkum etmek kolaydı. Ailelerinin bir ferdini (altı yaşındaki bir oğlan çocuğunu) pişiren ve yiyen iki suçlu, bir anne ve kızı, dini otoritelerin emriyle telgraf bürosunun önünde taşlanarak öldürüldü. Bu durumda, suçlular küçük bir önem taşıyan ve erkek bir çocuğu yemiş olan kadınlardı. Aynı şekilde fecaat içeren suçluların erkek olduğu ve kurbanların kadın olduğu benzer hadiseler de vardı ancak bunların hiçbirisinin gün ışığına çıkarılmadığım biliyorum. Her zaman kadınlar gündeme getiriliyordu.

Sadece düzgün bir şekilde organize edilmiş hayır işlerinin boşuna olmadığını ve çok az hayır faaliyetinin yararından çok zararının olduğunu küçük yaşlardan itibaren öğreniyoruz. Bu ilkelere her zaman ulaşmak mümkün değildir ve bazı acınası insanların derhal acılarını dindirebilen kişilerin memnuniyeti hayal kırıklığı ile neticelenmeye eğimlidir. Böyle bir durum benim başıma da geldi ve bana hayatımın geri kalanı boyunca hatırlayacağım bir ders verdi.

Dostum **Hacı Sâdi's-Sultanî** ile çarşıdan geçerken, uzun bir çubuk üzerinde yer alan çivilere ekmekten ziyade kirli bir kumaş gibi görünen *"Sangak"* ya da İran *çupattisi* asılı bir ekmek fırınının karşısına geldim. Dükkânın önünde dokuz yaş civarında bir deri bir kemik kalmış bir çocuk başının yarısını kaplayan iri gözleriyle özlemle ekmeklere bakarak duruyordu. Caddede başka dilencilerin olmasından korkarak etrafa bak-

tım ve herhangi bir dilenci işareti görmedim, eğer olsaydı bu çocuğa vereceğim herhangi bir hediye bir kargaşaya sebep olabilirdi. Bu dürtüye direnmek çok güçtü ve ben aceleyle büyük bir çupatti için ödeme yaptım (bunlar, Hindistan'daki en büyük örneklerinden yaklaşık beş kat daha büyüktür) ve sefalet içerisindeki çocuğa bunu verdim. Bir anda bütün çarşı şimdiye kadar ortalıkta görünmeyen adeta gökten yağan açlıktan kavrulan insanların ev sahipliği yaptığı bir mahşer yerine döndü ve ben ne olup bittiğini fark edemeden ödülün talihsiz sahibi zavallı çocuk, her biri bir lokma yiyeceğe sahip olmak için kalplerinde cinayet arzusu taşıyan, savaşan ve çığlık atan bir insan kütlesinin altında kaldı. Bunun için *"hayvanca!"* tabirini kullanabilirsiniz. Fakat hayvanlara neden iftira atıyorsunuz?

Düzenin sağlanması zor bir işti. Ekmek parça parça olurken yoldaki çamurlara saçılırken ve ekmek parçaları dövüşen, tırmalayan, ısıran ve birbirinin boğazını sıkan kişiler arasında şanslı olanlar tarafından yutulurken şüphesiz yardım olmadan ekmeğin ilk sahibi çocuk öldürülebilirdi. Üstü başı kana bulanmamış kimse kalmadı.

Bu iş hasada kadar devam etti. Hasat zamanında benim ülkede piyasadan çekebileceğim kadar buğday bolluğu olduğuna dair daha önceki görüşlerimi doğrularcasına hububat stoklarını ellerinde bulunduranlar mallarım serbest bıraktılar. Şayet askeri kuvvet uygulayabilmiş olsaydım bunu çarşıya sürebilirdim.

Kıtlıkla mücadele çalışmalarının ilk günlerinde işçilerin yapılan harcamaya göre daha fazla getiri sağlamaları beklenemezdi. Aslında, bir ay boyunca onları hayatta tutmaktan başka pek bir şey yapmadık. Daha sonra hızlı bir ilerleme kaydedildi ve çok faydalı yol çalışması faaliyetine girişildi. Birinci vazife dağınık olarak yerleşen bu devasa şehrin tamamını çevreleyen bir yolun inşası idi. Böyle bir yolun hem taktik nokta-i nazarından hem de beklenen askeri birlikler sevkiyata başlayınca yoldan geçecek olan konvoylar için kolaylık sağlaması açısından avantajları çok fazlaydı. Bunun gibi bir yol olmadan bir taraftaki herhangi bir İran şehrinden diğer taraftakine seyreden bir sürücü için çok büyük engeller vardır. Sözgelişi lisan bilmeden Hemedan'ın dolambaçlı sokaklarından geçerek yol bulmak hemen hemen imkansız olacaktır. Buna ilave olarak birçok caddeden sadece en küçük arabaların geçeceği ve büyük kamyonların yolda sıkışıp kalacakları hususu da inkar edilemez bir gerçektir. Bu çevreyolu vasıtasıyla herhangi bir noktadan diğer bir

mıntıkaya giderken kamyonlar önlerinde hiçbir engel olmadan hızlı bir şekilde geçebilecekler ve şehirde sorun çıkması halinde silâhlandırılmış arabalar dar caddelerden geçerken yollarına çıkabilecek risk ve zorluklardan kaçınarak çok kısa bir sürede herhangi bir noktaya ulaşabileceklerdi. İnşasına girişilen bir sonraki yol şehrin doğusundaki alçak düzlük üzerinde uçakları konduracağımız daha yüksekte yer alan bir alana gidiyordu. İşin geri kalanını ise mevcut yollar üzerinde genel bir iyileştirme yapmak teşkil ediyordu.

28 Mart'a kadar yukarıda tanımlanan bütün bu değişik görevler, küçük bir çekirdek kafile tarafından üstlenildi ve günlerimiz meşgul kelimesinin ifade ettiği anlamdan bile daha yoğundu. Ayın 28 ve 29'unda Hant birliğinden otuz tüfekli asker ile bir uçak geldi ve o günden sonra konumumuz güvenli sayılabilirdi. Düşman demokratların bazı başarı umutları ile bize saldırmayı ümit edebildikleri zamanlar sona ermiş ve yalnızca şehir halkının değil aynı zamanda etraftaki mıntıkalarda yaşayanların bu yeni gelenlere karşı şüpheci tutum ve düşmanlıkları yerini sahte olmayan bir sevgiye bırakmıştı. Kürdistan'daki ve başka yerlerdeki uzak köylerden dönen ajanlarımız çevredeki yerleşim birimlerindeki çarşılarda Hemedan'daki kıtlıkla ilgili olarak harika şeyler yapmış olduğumuz ve yardımseverliğimizi bütün eyalete genişleteceğimiz, -ki bu ümit bizim için gerçekleştirilmesi imkansız bir düşünce idi- hususlarında konuşulduğunu bildirerek zaferimizi gösteren müjdeler getirdiler. Kendimizi elimizden her ne geliyorsa onu yapabilmek hususunda görevliymişiz gibi hissettiğimiz Hemedan için çok şey yapabilmiştik, ancak bütün Kuzey İran kıtlıktan kırılıyordu ve diğer şehir ve köyler Hemedan'daki ile eşit ölçüde veya bundan daha fazla kıtlık korkusu yaşıyordu. Kıtlıkla mücadele çalışmalarımızın şöhreti Gilan'a kadar yayılmış idi ve **Küçük Han**, aydın bir yönetici tavrında, benzer şekilde, fakat daha küçük ölçekli bir kıtlıkla mücadele çalışmasına girişmek istemişti.

Nisan ayının başında şimdi ne benim ne de benim ikinci komutanımın uzun bir süre Hemedan'da kalacağımız kesin olmadığından, **McMurray**'lerin misafirperver ikametgahından karargahımı taşıdım ve bankanın yanında bana ödünç verilen küçük bir evde kurdum.

Hemen hemen bu dönemde bizi korkutmak amacıyla gece vakitlerinde sürekli olarak yapılan silah atışları neredeyse tamamen kesildi. Bunlar hiçbir zaman çok tehlikeli olmamışlardı, atışlar ahşap kulübeme isabet eden bir veya iki kurşun hariç daima rastgele yapılmış hatta pen-

cere camlarına bile isabet etmemişlerdi.

24 Nisan'da 14 ncü Hussar Birliği'nden **Yüzbaşı Pope** komutası altında bir süvari bölüğü geldi.

Şu anda levazım daha kolay bir şekilde tedarik ediliyordu ve Levazım Subayı **Yüzbaşı Campbell** stoklarımızın ileride herhangi bir kriz ihtimalinin uzak bir olasılık olduğunu gösteren bir rakama ulaştığını bildirebiliyordu. Levazım her zaman kolay bir şekilde elde edilemezse bile buğday stoklarının nerede olduğunu biliyorduk ve yapılması gereken tek şey bunun adil bir fiyatla askeri birliklere teslim edilmesinde ısrar etmek idi. Böylece domuz pastırması ve reçel hariç, hiçbir zorlukla karşılaşmadan çok sayıda askeri beslemeyi garanti altına alabilmiştik.

Alçak tepelerdeki karlar erimeye başlar başlamaz Esedabad Geçidi üzerindeki yolu incelemesi ve bu konuda rapor hazırlaması için **Yüzbaşı Hooper**'ın komutası altında küçük bir birliği gönderdim. Bu kafile üç subay ve üç şoförden meydana geliyordu ve keşif vazifelerini yürütürlerken çok küçük bir askeri operasyonla meşgul oldular. Geçidin ortasında yolun arabaların daha fazla ileriye gitmesine imkan vermediğini gördüler ve kafilenin yolun geri kalan kısmını yürüyerek incelemesine imkan vermek için durulması emredildi. Bu noktada, yük eşeklerinden meydana gelen aşağıya doğru inen bir kervanla karşılaşıldı ve kervan sahipleri yakındaki bir köye sığınmış bulunan hırsızlar tarafından mallarının yağmalandığına dair şikayette bulundular. Yolun yakınındaki bu köylerden yol iyileştirme çalışmaları için işçi tedarik etmek gerekli olabileceği veçhile **Yüzbaşı Hooper** burada hamal bulup bulamayacaklarına dair bunları sorgulamaya karar verdi ve bu görüş, bir adamı arabalardan sorumlu olmak üzere bırakarak küçük kafilesini, soyguncu çetesinin aynı anda oraya geleceği beklenen köye götürdü.

Şayet soyguncular, sessizliklerini muhafaza edebilmiş olsalardı, hiçbir şey olmayacaktı, ancak çok küçük bir askeri birliğin yaklaşmakta olduğunu gördüklerinde suçluluk psikolojisi bunları savaşmaya karar vermeye götürdü. Köyün dışında yer alan bir evden dışarı çıktılar ve tepelere doğru kaçtılar. Bunun üzerine bütün köylüler ve malları talan edilen tüccarlar bunları takibe koyuldu. Netice olarak soyguncular yakalandı bir güzel dövüldükten sonra çalman mallar kurtarıldı.

Bütün bu olanlarla ilgili olarak şaşırtıcı olan şey, liderlik eksikliğinin etkisinin bir başka örneği olarak böyle bir destek olmadan da bu tür bir işi başarabilecekken, köylülerin ve tüccarların kendilerine eşlik eden

bir veya iki tüfekli adamın sağladığı moral ile mallarını kurtarabilmiş olmalarıdır.

Bu tür bir olaya müdahale etmek **Yüzbaşı Hooper**'ın görevi değildi, İran'da polislik yapmak sorumluluklarımızın hiçbir bölümünde yer almıyordu ancak soyguncu çetesinin bu yönde ilerlemesi diğer amaçlar için bu köye doğru yapılan yasal bir yürüyüş ile çakışmıştı. Haydutların suçluluk psikolojileri meselenin geri kalan kısmını tamamlamıştı.

21 Nisan'da meyve ağaçlarında ilk çiçeklerin görülmesiyle baharın gerçek anlamda geldiği müjdelenmişti ve biz karla vedalaştığımız için memnunduk. İki gün sonra dünyanın bu bölgesinde bazı şeyler ortaya koymak için bizim yardım etme olanaklarımız açısından, *Ermeni Milli Konseyi*'nden öneriler getiren Bakü'den Ermeni bir doktor geldi.

Shaumian adlı bir Ermeni'nin liderliği altındaki Bolşevik Hükümet hâlâ iktidarda idi ancak halk tarafında onlara karşı gelişen bir muhalefet hissi vardı ve etkileri açıkça azalmıştı. Mart ayında İran'dan Bakü'ye gelen askerlerin silahsızlandırılmasıyla ilgili olarak çok ciddi rahatsızlıklar patlak vermişti, netice olarak sokak savaşları meydana geldi ve Ermeni birlikleri tarafından Tatar mahallesindeki çok değerli birçok bina yerle bir edildi. Bunun doğal neticesi olarak Tatarlar ile Ermeniler arasında mevcut olan düşmanlık daha da arttı ve eninde sonunda Bakü'nün Türklerin eline geçmesi durumunda Ermenileri kimsenin arzu etmeyeceği kötü bir duruma soktu. Britanya Konsolosu Bay **MacDonnell** hâlâ şehirde idi ve durumla ilgili olarak faydalı açıklamalar yapabiliyordu.

Ermeni doktor tarafından teklif edilen planların tamamı gerçek askeri birlikler biçiminde Britanya'nın sağlayacağı askeri desteğe dayanıyordu ve bu adam sadece oraya göndereceğimiz liderler ve organizatörler şeklindeki yardımımızı kabul etmeye yetkili olmadığını belirtti. Ona çok açık bir şekilde elimde hiçbir birliğin olmadığını ve Bağdat'tan askeri birlikler gönderilinceye kadar herhangi bir söz veremeyeceğimi söyledim. Böylece her iki taraf için de uygun hiçbir plan üzerinde mutabakata varılamadı ve sohbetimizden ortaya hiçbir şey çıkmadı.

O gün bir Türk deniz subayı bize teslim oldu. İran dolaylarında dolaşmaktan yorulmuştu ve iyi bir yemek ile dinlenmek istiyordu. Dünyanın bu bölgesindeki düşman planlarının herhangi birinde faal olarak meşgul olma gibi bir düşüncesi yoktu ancak bu davranış yani bize teslim olmak ona tek çıkış yolu gibi görünmüştü.

1 Mayıs'ta Türklerin Tebriz'e girdiği haberini aldık bu hareketi uzun

zamandan beri bekliyorduk ve şayet Miane-Zincan yolundan aşağıya şehre doğru ilerlemek için enerjiye sahip olsalardı Kazvin'deki vaziyetimizi tehdit edebilirlerdi ve onları bunu yapmaktan alıkoyacak hiçbir şey de yoktu. Bu hareket aşikardı fakat Türk komutanın kararsızlığı neyse ki harekatı Eylül ayına erteledi.

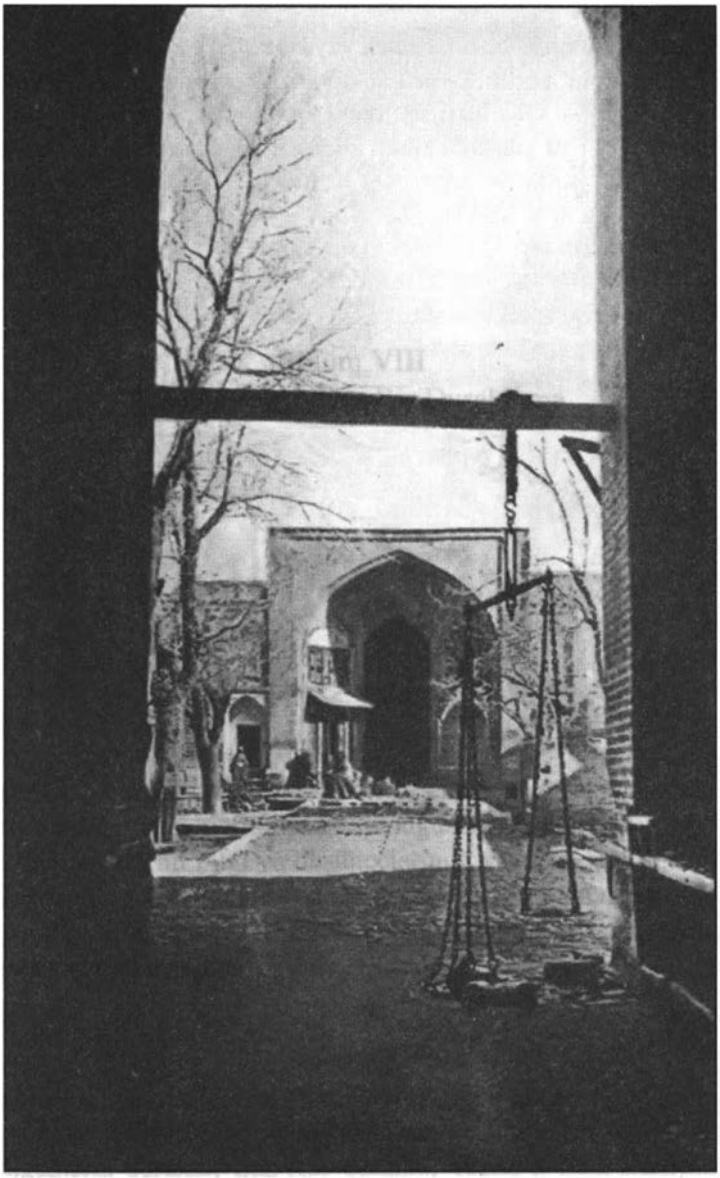
Hemedan'da kendimizi iyice güvenceye alarak şimdi Kazvin'de de benzer bir pozisyonu sağlamayı ümit edebilirdik ve buna istinaden, **Binbaşı Hay** komutası altında küçük bir subay ve astsubay grubunu orada bir tutunma noktası teşkil etmek bölgeyi kolaçan etmek, kıtlık rahatlatma çalışması başlatmak ve odunluk kütük ve levazım imkanlarını araştırmak üzere gönderdim. Bilerek kamanın ince ucunu mümkün olduğu kadar ince yaptım, ancak bu yöndeki kuvveti küçük de olsa teşhir etmek için 14'üncü Hussar Birliğinden gelen süvari bölüğünü de gönderdim, bunlar bizim tarafımızda Kazvin'den yaklaşık 5 mil ötede yer alan Sultanabad'da kamp kurmaya gittiler.

Şimdi üçüncü parti geldi ve daha sonraki teşebbüsleri üstlenmek için bize yeterli personeli tedarik etti. Türkleri önlemek düşüncesi ile Kürtleri ve onlar ile bizim aramızda yer alan diğer kabileleri tarafımıza çekmek için ve kendi amaçlarımız için bu kabilelerin içinden düzenli ve düzensiz askeri birlikler toplamak üzere Hemedan'ın 100 mil kuzeybatısında yer alan Bicar'a küçük bir kafile ile **Binbaşı Starnes**'ı, Tebriz yolu üzerinde Kazvin'e 100 milden biraz fazla mesafede Kazvin'in batısında yer alan Zincan'a benzer bir kafile ve silahlandırılmış bir araba ile Binbaşı **Wagstaff**'ı gönderdim. Refakatlerine verilmiş askeri birlikler olmadan yalnızca subay ve astsubaylardan oluşan bu iki kafile tehlikeli bir biçimde zayıftı ve Türklerin çoktan Tebriz'e girmeleri ve ayrıca Urmiye Gölü'nün güneyindeki Soğuk-Bulak yönünden Hemedan'a doğru bir tehdit oluşturmaları ile bu çok zayıf görüntünün en azından bir süreliğine bize doğru girişecekleri bazı teşebbüslerin yönünü saptırmayı, bu arada Zincan'a sahip olmak ile **Küçük Han**'la iletişim halinde olan ve ona silah ve mühimmat tedarik eden Türk ajanları tarafından kullanılan ana yolu kesmeyi ümit ediyordum.

Yerel halktan toplanan askerler için ihtiyaç artacağından yiyecek düzenleme işlerine başlayarak küçük kafilemizin oraya nasıl gittiğini ve çevredeki yerleşim birimlerinde asker toplamak hususunda umut olup olmadığını görmek için Kazvin'e gitmeye karar verdim. Ayrıca dahili durumlar hakkında bilgi sahibi olmaya çalışmak vaziyeti anlamak ve as-

ker toplama ile buna benzer meseleler üzerinde Büyükelçi'den tavsiye almak için Tahran'a gitmeye de can atıyordum.

Buna istinaden Mayıs'ın 12'sinde yanımda **Yüzbaşı Saunders** ve emir subayı görevlerini devralan **Yüzbaşı Topham**'ın refakatiyle Hemedan'dan ayrıldım.

Hemedan pazarında bir avlu

Bölüm VIII
Hemedan'da Kısa Bir Duraklama

Kazvin'e gitmek üzere Hemedan'ı terk etmeden önceki dönemle ilgili kaleme aldığım tespitlerimin nasıl olduğunu mümkün olduğunca açık bir şekilde anlattığım bilgi ve düşüncelerimin yazılı olduğu bir mektubu kaleme aldım. Söz konusu bu mektuptan aşağıya aktarmış olduğum alıntı muhtemelen ilgi çekecektir ve genel görünümün nasıl olduğunu anlamaları için okuyucuya yardımcı olacaktır.

Hemedan

5 Mayıs 1918

... Burada her birine zaman ayırarak teker teker ilgilenmenin zor olduğu birçok durum var. Yerel durum, tüm İran'ın durumu, Cengelîlerin durumu, İran-Rus durumu, Tebriz'e Türk ilerlemesi durumu, tasfiye edilen Rus borçları meselesi, Bakü'nün durumu, Güney Kafkasya'nın durumu, Kuzey Kafkasya'nın durumu, Bolşeviklerin durumu ve bir bütün olarak Rusya'nın durumu söz konusu. Ve bu bölüntülerin her biri de daha küçük ve daha ciddi vaziyetlere bölünüyor – gerçek Kafkasya ve hatta Kuzey ve Güney Kafkasya

nokta-i nazarından bile, düşünce veya hareket bütünlüğü yok hiçbir şey belli değil ancak karşılıklı kıskançlık ve itimatsızlık. Bundan dolayı Tiflis'in Gürcüleri meseleyi Gürcü nokta-i nazarından dikkate alıyorlar ve yalnızca kendi hesaplarına oynuyorlar; güneydeki Ermeni ve Tatarlar ve kuzeydeki Kuban ve Terek Kozakları ile Dağıstanlılar da aynı şeyi yapıyorlar. Ve hatta bu küçük ırkların kendi aralarında herhangi bir politik çizgi olarak fikir birliğine vardıkları düşünceleri bile yok zira iki farklı düşünce çizgisine sahipler. Atalarından gelen geleneklere sarılan aksakallar ve 'yeni' etiketi taşımayan bir şeyin aşağılık olduğunu düşünen delikanlılar. Bu özellikle şimdiye kadar bir yaşlılar konseyi tarafından idare edilen Kozakları zorluyor.

Bolşevizm Kafkasya'da sıkı bir şekilde kök salmaktan uzaktır ancak kötü niyetli eğilimleri dünyanın bu bölgesinde yaşayan bütün ırkların kanma nüfuz etmiş durumda. İran'daki mevcut aşırı demokrat hareket Bolşevizmle aynı ruha sahip. İsim yeni fakat ruh eski devrim ruhu, insanları deliye döndüren ruhtur. *'Sana ait olan şey benim, bana ait olan şey ise benim kendimindir; bütün insanlar eşittir ve kardeştir; disiplin ve kontrol özgürlük ruhuna terstir ve bütün insanlar özgürdür.'* Ve bunun dışında her zaman ortaya çıkan çılgın doktrin: *'Daha özgür olmak için daha fazla kan dökebiliriz ve bizimkisi olmadığı sürece kimin kanının dökületeği mesele değil.'* Topluca saldıran kalabalıklar kana susamış ve korkakça davranıyor ve neyse ki disiplinli herhangi bir kuvvetin lehine küçük gruplar halinde hareket ediyorlar.

Burada başlangıçtaki vaziyete göre durum çok düzelmiştir. Askeri birlikler göz önüne alındığında şu anda Kazvin'de bir süvari bölüğü ve iki silahlandırılmış arabaya ve burada iki adet hafif silahlandırılmış motorlu arabaya sahibim. 1/4 Hant Alayı'dan ayrılan 50 tüfekten meydana gelmiş askeri bir kıta tamamı olağan nöbet vazifelerini yapmak ve yakalamış olduğum sayısız esiri korumak amacıyla kullanılmak suretiyle, gecelerini yatakta geçiremiyorlar. Halihazırda şüpheli bir Rus subay, bir Alman sivil casus, bir Türk deniz subayı, iki Türk askeri ve dört Hintli kaçak elimde tutuklu bulunuyorlar. Astsubayları er gibi, subayları da astsubay gibi kullanmak zorundayım.

Asker olmadan pratik olarak benim silahlarım kişisel yöntemler ile buradaki liderleri kendi tarafıma çekmek suretiyle propaganda yap-

mak ve ayrıca kıtlıkla mücadele çalışmasıdır. Bunların hepsi başarılı olmuştur ve bu mıntıkada yaşayan yerli ahalinin düşmanca tutumlarının dostluk şekline dönmesi ile sonuçlanmıştır. Maalesef iyilerin kuvveti her zaman kötülerin kuvveti karşısında az veya çok pasif kalıyor, bu nedenle 50.000 yerli halkın yaşadığı bu şehirde 49.950 kişi iyi niyetlere sahip iken büyük meseleler çıkaran bir güce sahip olan 50 kişilik bizden nefret eden bir çekirdek grup var. **Saunders** tarafından kurulan mükemmel bir istihbarat sisteminin çalışması ile bunların bizim hakkımızdaki planlarının ayrıntılarını biliyorum ve şimdiye kadar bunlara karşı koyabildik.

Nadiren subaylara ateş açılıyor ve bazen beni korkutmak amacıyla gece vakti evim hedef alınarak ateş ediliyor. Koruma hizmeti için ayırabileceğim askerim yok. Bazı günlerde şehirde bana ateş açılacağı şeklinde bilgiler alıyorum ancak bu tehdidi infaz şeklinde gerçekleştirecek bir teşebbüs olmadı. Önde gelen demokratlarla arkadaşlıklar kurdum fakat bundan çok az bir netice aldım, şimdiye kadar onlarla kurmuş olduğum arkadaşlıklar beni genel anlamda tüm demokratlar ile samimi ilişkiler kurmaya götürmemiş yalnızca diğer demokratların benimle ilişki kuranlara karşı iyi hisler beslememesi şeklinde bir etki doğurmuştur.

Yüksek bir hükümet memuru ve adı bende saklı olan dostlarımdan biri geçen gün beni çağırdı ve bana kendisine gönderilmiş olan kan rengini hatırlatan kırmızı bir mürekkeple yazılmış ve üst kısmına bir Mauser tabancanın resmi çizilmiş bir tehdit mektubunu gösterdi. Bu mektupta kendisini para için İngilizlere sattığını ve şayet beni ziyaret etmeye devam ederse vurulacağı söyleniyordu.

Diğer taraftan kıtlıkla mücadele çalışmasının şöhreti bu mıntıkanın sınırlarının dışına taşmıştı ve Sinne ile Bicar çarşılarında çok konuşulan bir mevzuuyu teşkil ediyor, bütün bunlar nihai amaca ulaşmada ve mevcut yolları geliştirebilmede ve 9-10 mil uzanan bir iletişim hattı kurmak hususunda bana yardım ediyordu. Böylece vaziyet, bu şartlar altında olabildiği kadar iyiye gitmiştir.

İran'ın vaziyeti fırtınalı olup hiçbir zaman bizim istediğimiz gibi olmadı. Halk ilgi çekici, iyi, fakat tembel işçiler ve yalnızca bir gerçek politik fikre sahipler; çiftçiler için adil koşullar ve sipariş garantisi. Bundan başka herhangi bir politik fikirleri yok ancak mevcut toprak ağalığı sisteminin tiran düzenine karşı duymuş oldukları nefret onları bilinçsizce demokrasi kelimesinin anlamını bilmeyen siyasi

demokratların karşısında yer alan gerçek demokratlar olmaya itiyor. Politik olarak 'Demokrasi' kelimesi dalgalanan tek bayrak ve demokratik olduktan bugüne değin yürütülen program yalnızca zengin adamın hazinesini ele geçirmeyi ümit eden tüm yoksul insanların rahatsızlığından kaynaklanan bir teşebbüs ile ortaya çıkan Avrupa karşıtı bir hareketin aptalca bir karışımıdır.

Cengelî durumu durgundur ve muhtemelen Kazvin ve Mencîl'deki **Bicherakov** partizanlarının hayırlı bir şekilde araya girmesi sayesinde bir hareketsizlik noktasına erişmiş bulunuyor. Birliklerinin tahliyesinin gecikmesi olağanüstü bir şans oldu ve tam zamanında Cengelî meselesini halletmek için nndan faydalanabildim. **Bicherakov**, yaklaşık olarak **Küçük Han**'ın rakipsiz olarak şehirde idareyi ele geçirdiği günlere tekabül eden 28 Mart'ta Kazvin'e geldi. **Küçük Han** bunu başarsaydı, ertesi gün Tahran'a Cengelî bayrağı asılacak ve Kuzey İran elden gidecekti. Doğuda küçük bir başarı alev gibi yayıldı ve Tahran'daki Cengelî sempatizanları kabinenin bir kısmını ele geçirdiler. Bu başarı bütün kararsızları da harekete geçirecek ve İran'da başka bir devrim başlayacaktı. Şurası hatırlanmalıdır ki şimdiye kadar gerçek hiçbir çatışmayı kazanmış olmamasına rağmen **Bicherakov** yalnız başına bu çok istikrarsız vaziyeti çözdü.

Kişisel olarak **Küçük Han**'la tanışmayı ve meseleler hakkında konuşmayı istiyorum, ancak Alman danışmanları buna engel olmak için her zaman faaliyet halindeydiler. Bu arada **Yarbay Stokes** ile **Küçük Han**'ın bir temsilcisi arasında bir toplantı tertip etmeyi ümit ediyorum ve belki de bir uzlaşmaya varabiliriz. Birisinin ordusu yoksa onun kullanacağı dili vardır. **Küçük Han**'ın kendisi mütevazı bir kökene sahip olan dini açıdan coşkun bir kimse tavrı takman ve çok da zeki olmayan bir adamdır. Kanaatimce bu topraklarda nadir olarak bulunan, gerçek bir vatanseverdir. Ancak birçok gerçek vatanseverin yaptığı gibi hedeflerini gerçekleştirmek hususunda yanlış bir yola sapmış ve başkalarının emellerine alet olmaktadır. Kendisine hizmet ettiklerini zannettiği ama gerçekte **Küçük Han** hareketinin başlıca etkenleri olan ve kendi nihaî hedeflerine ulaşmak için onu uçuruma itmeye çalışan Alman, Türk ve Rus subaylardan meydana gelmiş yaklaşık yirmi kişiden oluşan bir yabancı danışman çekirdeği tarafından kendisine akıl verilmekte. Bütün bunlara rağmen en azından eşikten dönmeyi akıl edecek kadar akıllı olduğunu düşünüyorum ve şayet kulağına yalnızca bir kelime fısıldayabilirsem, onu bu ölümcül teşebbüsten kurtarabileceğimi zannediyorum.

Bicherakov oldukça büyük finansal taleplerde bulunuyor ve Savunma Bakanlığı buna değer olup olmadığını soruyor. Kesinlikle buna değer. Başarmış olduğu işi ve bunu yalnız başına yapabildiğini göz önüne aldığınızda taleplerinin fahiş olduğunu kabul etmiyorum. Başka alternatifimiz yok.

Mevcut kurlara göre bir atı beslemek günlük olarak bir pounddan biraz az bir meblağa denk geliyor. Ekmek ve etin maliyeti bir şilin ve on pens, bir libre şeker üç şilin ve altı pens ve bir libre çay dört şilin ve altı pens, yani bir milyon krana mal olup büyük bir rakam gibi görünüyor, çok uzağa gitmeye gerek yok. Onun hesaplama sistemi ile ast rütbeler arasında bir sızıntı olma ihtimaline rağmen ödenecek meblâğ ne olursa olsun, bu parayı dürüstçe askeri amaçlar için harcayacağından, bu para onun cebine girmeyecektir.

Onun durumunu karıştıran, Rus borçlarının tasfiyesi meselesidir. Bugüne kadar Hükümetimiz bunu amirane bir şekilde reddetti, ancak ben bunu savundum ve hâlâ da öyle yapmaktayım.

Bakü vaziyeti belirsizdir. Genel olarak Kafkasya meselesinden ayrıdır. Şu anda oradaki Ermeni kolonisi ve Bolşevikler Kafkas İslam Ordusu'na karşı direniyorlar (Ermenilerden kalpten nefret eden Tiflisli Gürcüler hiçbir yardım teklif etmedi). Başarı şansını vaat edecek bir yolla onlara nasıl yardım edebiliriz? Bu bana oldukça imkansız görünüyor. Yalnız askeri birlikler düzeni sağlayabilirdi (ve benim elimde herhangi bir askeri birlik yok). Birkaç subay, birkaç silâhlandırılmış araba ve liberal finans düzeni geri getirmeyecekti; aslında bunun gibi çabalar muhtemelen ateşe benzin dökebilirdi.

Güney Kafkasya vaziyeti ümitsiz görünmeye devam ediyor. Muhtemelen yorulana kadar birbirlerini öldürmeye devam edecekler. O zaman bazı şeyleri bir araya toplama şansımız olabilir. Ancak bir süre daha ırki ve dinsel düşmanlıklar şiddetli, Bolşevizm ruhu coşkulu ve güya çıkarcı İngiliz'e karşı duyulan geleneksel itimatsızlık güçlü olmaya devam edecektir ki bir fırsat yakalamamız çok uzak bir ihtimal olarak görünüyor. Yardım için bize başvurduklarında kastettikleri bir şey var: Para, para, para. Onlara göre biz altın yumurtlayan bir kazız. Yumurtayı güvenceye almak isteyenler arasında geçici bir süreliğine popülerlik kazanmış olabiliriz ancak muhtemelen onlardan bile gerçek anlamda bir minnettarlık görmedik ve diğerlerinin nefretini daha da yoğun bir şekilde kazanmış olmalıyız. Kuzey Kafkasya da aynıdır ancak olayın ciddiyet derecesi

bu kadar değildir. Burada daha az ırki ve dinsel düşmanlık var, lakin ayrıca Güney Kafkasya'nın içten antipatisi burada da mevcut ve Bolşevizm'in zehri kanlarına karışmış durumda. Bolşevikler bizzat hesabını veremezler ama şurası da unutulmamalıdır ki Bolşeviklere karşı savaşanlar şüphesiz ki, Bolşevizmin bu aşağılık ruhu ile gebe bırakılmış olanların ta kendileridir (bu zehir Alman propagandacıları tarafından bunların damarlarına enjekte edildi). Tiflis Hükümeti Anti-Bolşeviktir fakat üyelerinin, bizzat Bolşevikler kadar, Bolşevik ideallerinden ilham almış olmaları ihtimal dahilindedir.

Buradaki kıtlık çok kötüydü. Bir harvar=800 libre buğday, normalde 12 toman yani 70 şilin iken fiyatının en yüksek seviyesinin 230 tomana yani 70 sterline yükseldiğini biliyorum. Mahsulü 40 tomana almaya devam ediyoruz ve daha da aşağı bir fiyata alma yönünde umutluyuz. Şehirde yamyamlık hadiseleri meydana geldi. Her gün birçok kişi ölüyor ve aslmda yardım çalışmaları sırasında bazen adamlar da öldüler. Şimdi karlar eridi, insanlar dışarı çıktı ve arazilerdeki sığırlar gibi otlanmaya başladılar.

Bu arada buğday ve arpa kısa olmasına rağmen işte varlar. Kuvvetle askerleri beslemeye yeterli olan miktarı toplayabilir ve kıtlığı durdurabilirdim fakat bu işe verecek hiçbir kuvvetim yok. Buğdayın nerede olduğunu biliyorum fakat onu ele geçirmenin zorluğu var. İlk olarak bunu elinde tutan mal sahibi daha yüksek fiyatın ümidi içerisindedir; ikinci olarak açlıktan ölürlerken bir köyden bunun alınmasına köylüler içerler; üçüncü olarak yolda hububat konvoyuna eşkıyalar saldırır; dördüncü olarak aşırı demokratlar İngilizlere levazım sağlayan kişileri ölümle tehdit eder ve beşinci olarak Vali hiçbir levazım almamamı sağlaması için Tahran Hükümeti'nden almış olduğu bir emri bana gösterir. Buna rağmen, levazım çok iyi bir şekilde geliyor ve burası ile Mencîl arasında fiilî olarak bir tugaya ekmek ve et tedarik edebilirdim. Reşt'te de kıtlık var, ancak burada pirinç elde edilebilir vaziyette ve buğdaydan daha ucuz. Bu memleket doğal olarak hububat, meyve ve koyun bakımından zengin bir yerdir ve yeni mahsul kaldırılır kaldırılmaz levazım sağlama zorluğu ortadan kalkacaktır. Bu yükseklikte (6.500 ila 7.000 feet) mahsul gecikir ancak daha aşağı yerlerdeki mahsul biçilir biçilmez buradaki fiyatlar düşecek ve şu anda istif edilen hububat serbest bırakılacaktır.

Son olarak askere aldığımız insanlar meselesi var. **Albay Kennion** (politik olarak) Kasr-ı Şirin'den Esedabad'a giden yolu güvence

altına alıyor böylece bu bölümdeki yerli Kürtlerden asker toplama fikrini terk ettim. Hemedan'da bir grup topluyorum ve daha sonra Kazvin'de toplama niyetindeyim, her bir grup bir süvari bölüğü ve iki piyade bölüğünden meydana geliyor. Toplam mukavemeti 600 kişi olup her bir gruba 6 İngiliz subay komutanlık ediyor. Askere alman bu kişiler ne düzenli birliklerin yerini alacak ne de yol koruması olarak kullanılacaklar. Bunlardan soyguncu çetelerinin üstesinden gelinmesinde çoğu aktif olarak propaganda ile meşgul olan Alman ve Türk casuslarının ele geçirilmesinde ve yollar üzerindeki tehlikeli yerlerde garnizon postaları olarak istifade edilecek.

Bir savaşçı olarak İranlılar tehlikeli değildir, ancak bu devrimde öncekinden daha da tehlikeli olacaklar çünkü ülke Rus askerlerinin bıraktığı veya onlardan alınan ve ayrıca Alman ajanlarının tedarik ettiği silah ve mühimmatla dolu.

Tebriz üzerine Türk ilerlemesi o kadar da kuvvetli bir baskı meydana getirmiyor ve Urmiye Gölü'nün güneyindeki Cilu ve diğer kabilelere, onları tamamen bozguna uğratmaları amacıyla yardım edebiliriz. Bir ya da iki gün içerisinde bu direnişi organize etmek üzere Tebriz'e on iki subay ve sekiz astsubaydan oluşan bir kafileyi gönderiyorum. Sincabîlere karşı Mezopotamya'dan yapılan son başarılı operasyonlar ve Kifri'de Türklerin mağlubiyeti Kerkük'e çekilmeleri Kürdistan'daki ve genel olarak İran'daki vaziyeti büyük ölçüde düzeltmişti, muhtemelen Urmiye Gölü'nün güneyine yapılan Türk ilerlemesini de etkileyecektir.

İran içerisine giren birliklerimizin tamamına yapılan tek muhalefet siyasi dirençtir. Halk adalet ve düzen getiren yeni tip askerleri görmekten memnun. Fakat politik zorluğun bile, sonunda üstesinden gelinebilir. Hükümetimizin İran'daki demokratik harekete karşı davranışından haberdar değilim, ancak zannediyorum ki İranlıları, bizim bizzat demokratik bir ülke olduğumuz, bir başka ülkedeki demokratik bir harekete karşı çıkamayacağımız ve onlara karşı büyük toprak sahiplerinin diğer partisini desteklemeyeceğimiz hususlarında ikna ederiz. Demokratların asla yapamayacakları şekilde topraklarında yaşayan kalabalık insan kitlesini doğrudan daha güçlü bir şekilde etkileme potansiyeline sahip toprak sahiplerinin düşmanlığını da arzu etmeyiz. Toprak sahiplerini gücendirmeden ya da yine de çok düşmanca bir tutuma sevk etmeksizin ılımlı demokratları desteklemenin zorluğu ortadadır. Bu tavşan ve tazılarla koşmaya ça-

lışmak kadar tehlikeli bir teşebbüstür.

Kafkasya'ya müdahale edebilme fırsatını kaçırmamak düşüncesi ile çoğunluğu Bakü'deki okuldan mezun olmuş havacılardan oluşan çok özel bir şekilde seçilmiş ve hepsi de kapasiteli adamlar olan yaklaşık yirmi Rus subayı topladım. Bu arada bunlar değişik işlerde faydalı adamlardır ve Bakü ile haberleşmemize ve güvenilir bilgi almamıza imkan veriyorlar.

Tiflis'teki **Pike**'a ulaşmak için birkaç defa uğraştım ancak uzun bir süredir ondan doğrudan haber almayı başaramadım. O ve **Albay Chardigny** komutası altındaki Fransız kafilesi ile beraber **Goldsmith**'in dahil olduğu geri kalanlarımız muhtemelen ya mülteci ya da esir oldular.

Kış uzun sürdü ve soğuk çok şiddetliydi fakat şimdi tepeler hariç kar eridi ve ilkbahar mevsimi başladı. Subaylar ve erler iyi durumda tutulmuştur ve çok çetin bir döneme rağmen ilk kafile arasında yalnızca birkaç tane önemsiz hastalık vakası meydana geldi...

Bu mektubun geri kalanı zaten anlatılmış olan olayların tekrardan bir özetidir fakat bu tarihi olaylardan kıssadan hisse çıkarmak için faydalı olacaktır.

Personelim birinci derece, istihbarat vazifeleri için Genelkurmay subayı olarak katılan **Yarbay Stokes**'un eklenmesiyle şimdi güçlenmişti. Tahran cenahı hakkında bilgilendirilmemizin önemli olduğunu düşündüm ve bu amaçla, onu başkente gönderdim, orada kuvvetim ile diplomatik temsilcilik arasında bir bağlantı sağlayarak Büyükelçilik'in Askeri Ataşesi ile çalışabilirdi.

İranlı askerler ve başıbozukların toplanması ve eğitilmesi ile bağlantılı iş Nisan ayının sonunda başlamıştı ve mümkün olduğu kadar az kelime ile niçin bunların toplanmasının uygun olduğunun düşünüldüğünü ve bunların nasıl toplandıklarını izah edeceğim.

Toplanan askerler ile başıbozuklar arasındaki fark aşağıdaki şekilde kısaca ifade edilebilir: Toplama askerler etraftaki mıntıkalardan, düzenli olarak kurulmuş birimlerdi ve bunlar İngiliz subaylarının komutası altında tehlikeli mıntıkaları ve yol üstündeki dar geçitleri korumak, düşmanın casus ve ajanları için ülkede keşif vazifesi yapmak, Karargah'tan çok uzak mıntıkalara giden kafilelerim için eskort hizmeti yapmak üzere sabit bir maaşla istihdam edildiler. Türklere karşı bunları istihdam etmenin faydasız olacağını biliyordum ve başlangıçtan itibaren cesaretlerini bu

teste tabi tutmaya niyetim yoktu. Soyguncu çeteleri ile çarpışmak için oldukça yeterli olacaklardı ancak muhtemelen herhangi bir düzenli ordunun ateşine karşı duramazlardı.

Diğer taraftan başıbozuklar, savaşan güç anlamındaydı. Bunlar Türk ilerlemesinin muhtemel istikametindeki yol boyunca uzanan Kürt ve diğer kabileler arasından toplandılar. Ne düzenli bir grup olarak biçimlendirildiler ne de toplama askerler gibi düzenli bir askeri eğitime tabi tutuldular.

Toplama askerler düzenli bir biçimde kurulacak ve eğitilecekti, her yerde hizmet etmekle yükümlü olacaklardı ancak Türklere karşı savaşmak hususunda bunlara güvenilemezdi. Başıbozuklar yalnızca İngiliz liderliği altındaki çeteler ve kabile mensupları idiler, bunlar her yerde hizmet etmekle yükümlü olmayıp kendi arazilerinde ve yalnızca Türklerle savaşmak ve onların iletişimlerini taciz etmek beklentisi ile organize edildiler.

"Başıbozuklar"ın hattında herhangi bir şey yapabilmemizden önce bu kabilelerle doğrudan iletişime geçilmesi gerekli olacaktı ve Bicar'a gönderilen **Binbaşı Starnes** ile Zincan'a gönderilen **Binbaşı Wagstaff**'m kafileleri bu işin üstesinden geldiler. Ancak toplama askerler ile hızlı bir başlangıç yapabilirdik ve yaptık.

Her iki durumda da bu kuvvetleri silahlandırma hususunda kafa patlatmadık. Hemen hemen herkesin iyi bir tüfeğe ve bol miktarda mühimmata sahip olduğu bir ülkede silah dağıtmak mecburiyet değildi.

Bunların silahlandırılmamasının dezavantajları ilk olarak hizmete alman silahların heterojen doğası; ikinci olarak bir çatışma sırasında mühimmat tedariğinin zorlukları ve üçüncü olarak, tüfek ve mühimmat sahibi olan birisinin ilkini kaybetme ve ikincisini tüketme hususundaki gönülsüzlüğü idi. Fakat bütün bu düşüncelere ağır basan büyük avantaj silah tedarik etme belasından ve zorluğundan kurtulmamız ve firar hadisesinin başlıca teşvik edici unsurunu ortadan kaldırmamız oldu. Kabileler üzerinde hiçbir sivil kontrol türü olmadan adamlara tüfek dağıtmak firara pirim vermek olacaktı ve eve gitmek üzere birliğini terk eden adamlar bizden aldıkları silahları ile tamamen gözden kaybolacaklardı.

Yukarıda bahsedilen diğer dezavantajlarla ilgili olarak bir ödül ve tazminat sistemi ile silah kaybetmek veya mühimmat tüketmek hususundaki gönülsüzlüğü ortadan kaldırarak büyük zorluk olmadan kurallar düzenlendi. Üniformalar uyduruldu, mıntıkada dağıtıldı ve birkaç gün

içerisinde birinci Hemedan grubundan sorumlu **Binbaşı Engledue** ve **Yüzbaşı Henderson** bazılarını oldukça sağlam görünen askerler halinde getirebildi ki bu husus bu hadisenin *"dış görünüşe"* bu denli önem verilen bu ülkede ne kadar faydalı olduğunu kanıtlamıştır.

Yol boyunca yer alan tehlike noktalarında konuşlandırılan etraftan izole haldeki ileri karakollarla ilgili olarak bunlar muhtemelen iyi silâhlanmış soyguncu çeteleri tarafından yapılan herhangi bir taarruza direnebilmek hususunda çok zayıflardı ancak burada yine *"görünüş"*e güvendik ve bunlar günü kurtardı. Niyetli çapulcular belirli noktalardaki bu üniformalı müfrezelerden haberdar oldular. Bu çapulcular bunların silâhlarının veya İngiliz komutanlarının *"görünüşünden"* hoşlanmadı, böylece en az direnç yolunu benimsediler yani yolu terk ettiler.

Toplama askerler ikisi Hemedan'da ve biri Kazvin'de olmak üzere, üç grup halinde devşirildi. Her bir grup, iki adet iki yüzer kişilik piyade bölüğü ve yine aynı sayıdaki bir tane süvari bölüğünden oluşmakta idi ki bu da toplam olarak 600 kişi yapar. Bölükler İranlı subaylar tarafından komuta edildi. İngiliz personel yalnızca karargahta eğitmen ve arazide komutan olarak rol oynadı. Hemedan'daki ilk grup, herhangi belirli bir kabilesel bağlantıya bakılmadan, yerli halk arasından **Binbaşı Engledue** tarafından toplandı. İkinci grup ise **Binbaşı Macarthy** tarafından devşirildi ve bu grup tamamen büyük bir toprak sahibinin kiracılarından alınmış güvenilir bir insan topluluğu idi ve arazi sahibinin adamları olduklarından, bunların bakım masrafları ve nafakaları için, toprak ağası, imza atmaya gönüllü oldu. Bu iki grup, acil amaçlarımız için bize yeterli sayıda insan gücünü hemen sağladı ve çok faydalı oldular. Doğal olarak Kazvin grubunun başlaması ülkenin bu bölümü ile ilgili olarak düzgün bilgi sahibi olmamamızdan ötürü, daha zor oldu ve insanlar yabancı güçlerin emri altında askere alınmak hususunda tamamen çekingen davrandılar. Ancak ikişer, üçer kişilik gruplar halinde geldiler ve hemen önemsiz polis vazifelerini yürütmek üzere bize yardımcı olacak yeterli sayıda adamımız oldu.

Savaşma gücümüze çok fazla katkıda bulunmamakla beraber, bu toplama askerler çok faydalı oldu ve dahası varlıklarım haklı çıkardılar. Diğer avantajlar arasında bu büyük insan sirkülasyonu ile iletişim halinde olmanın bize onlarla daha samimi ilişkiler kurmamızı sağladığı gerçeği yer almaktadır ve bu husus çok değerli bir politik kazanç idi.

Bu çabamızın başlangıcında yapılan hatalar olayın inkişaf etmesini

sınırlamıştı ve bunlar arasında kazaen bir soyguncu çetesinin tamamını askere almış olduğumuz gerçeği de vardır. Bu çete faydalanmamız için ya da kendi yurttaşlarının çıkarı için gelmemişti ve kendi çıkarlarını düşünüyordu. Bunların düşüncesi bizden para, üniforma ve yetki elde etmek ve daha sonra bu yetkiyi İranlılardan para sızdırmakta kullanmak olup aslında bunların kariyerinde düşünülen tek değişiklik bunların kayda geçirilmemiş soyguncular olmaktan şimdi kayıtlı hale geçirilmiş olduklarıydı. Bunların iş yöntemi yalnızca emirlerin yeniden yorumlanması olacaktı. Size verilen emirler *"yoldaki bütün insanları durdur"* ise bunlar bunu şu şekilde yorumlayacaklardır: *"İnsanlar bu yoldan yalnızca ayrıcalık için ödeme yaptıklarında geçebilirler."*; emriniz; *"Bütün silahlı adamlara silahlarını bıraktır"* ise bunların geliştirdikleri versiyon; *"Bize yakışıklı bir ödeme yapmadıkları müddetçe hiç kimsenin silah taşımasına izin verilmez"*. Buna ilave olarak, sevdikleri başka bir yöntem bazı hali-vakti yerinde kimselere eskortluk etme görevini üstlenmekti. İşte o zaman rollerini koruma görevlisinden, eşkıyaya çevirmek hususunda bir fırsat elde edecekler ve onu bu gereksiz zenginlik yükünden kurtaracaklardı.

Adamlarımızın bunun gibi şeylerden suçlu olduklarını söylemiyorum; İranlılar onlara karşı bunun gibi ithamlarda bulundular ancak bu işleri yapmış veya yapmamış olsunlar, iddiacılar onları böylece şiddetli bir şekilde zaten itham edeceklerdi. Her halükarda şayet bunun gibi niyetleri olmuş olsaydı kariyerleri çok kısa zamanda kesildi, eğilimlerinin keşfedilmesi üzerine arzu edilmeyen unsurlar olarak bunlar derhal ayıklandılar.

Bütün teşebbüslerimize alışılmış muhalefet yerli Demokratik Komite tarafından yönetildi. Şehir basılmış manifestolarla İngilizlere yardım edenlerin ebedi olarak yüzkarası olarak kalacakları ve intikam bıçağının bunun gibi günaha girenleri cezalandıracağı hususlarında bilgilendirildi. Fakat bütün bunlara rağmen askere alma işlemleri oldukça iyi bir şekilde yürüdü ve ölüm tehditleri hiçbir zaman infazla neticelenmedi.

Başıbozuklar daha sonraki bir zamana kadar inkişaf etmediler fakat burada kısaca bunlardan bahsedebilirim. Türklerin Urmiye Gölü'nün etrafında iki tümeni vardı ve istikametimizde 100 mil ötede bulunan Sakız'a kadar gölün güneyindeki toprakları ellerinde tutuyorlardı. **Binbaşı Starnes** Hemedan'ın 100 mil kuzeybatısında yer alan Bicar'a, Sakız'dan Türklerin herhangi bir ani hareketine karşı yan cephemizi ko-

rumak üzere küçük bir müfrezeyi gönderdi. Bicar ile Sakız arasındaki 150 millik arazinin halkını cesaret ve savaşçılık içgüdüleri ile hakiki bir şöhrete sahip kabileler teşkil ediyordu. Bu kabileler hem Türkler hem de tarafımızdan toplama asker veya başıbozuk olarak hizmete alınmak için ödül teklif etmek suretiyle birbirimize karşı kullanılmaya çalışılıyordu. Başa baş yapılan çabalar az veya çok çıkmazla neticelenmiş olup, bu bizim nokta-i nazarımızdan tamamen yetersiz bir durum değildi. Bu istikamette hiçbir çaba sarf etmemiş olsaydık Türkler derhal Bicar (bu yerin zaten 100 mil güneybatısını ele geçirmişlerdi)'a girecekler ve Hemedan yolundaki durumumuz çok ciddi bir şekilde tehdit altında olacaktı. Bicar halkı arasında **Binbaşı Starnes**'ın kafilesi tarafından gerçekleştirilen iyi çalışma sayesinde, burada hiçbir zaman herhangi bir endişemiz olmadı.

Tamı tamına benzer bir iş Kazvin-Tebriz yolu üzerinde, Şahsevenler arasında **Binbaşı Wagstaff**'m müfrezesi tarafından yapıldı. O'nun müfrezesi aynı yolla Türklere karşı sevk edildi ve en azından Eylül'deki güçlü Türk taarruzuna ve Zincan'a bizi sürmelerine kadar HemedanKazvin yolu üzerindeki harekatımız için çok etkili bir kalkan vazifesi gördü.

Etrafımızdaki en etkili adamlar arasında, çok dikkat çekici yaşlı bir beyefendi olan **Emîr Afşar** da vardı. Onunla Hemedan'da **Emîr Efgam**'ın misafiri olarak bulunduğu sırada bir buluşma vesilesiyle tanıştım. Seksen yaşının üstünde ve müzmin bir uyuşturucu bağımlısı. Ancak sabahleyin birkaç saatliğine zihni kristal kadar berrak olur; bundan dolayı sabah saat 05:30 gibi uygunsuz bir saatte onu ziyaret ettim. Arazisi Zincan dolaylarındadır ve kiracıları arasından kolaylıkla 1000'in üzerinde adam yığabilirdi; ancak hizmeti için oldukça büyük bir meblağ istedi. İlk olarak Rusların, Türk yanlısı eğilime sahip olduklarına ilişkin asılsız ithamları yüzünden kendilerinden bin tüfek almak suretiyle cezalandırılmış olduklarından şikayet etti. Bunları **General Baratov**'dan geri almalıydım. İkinci olarak onun için bu tüfekleri geri alayım ya da almayayım, benimsemesini dilediğim ciddi programı üstlenebilmesi için benden bin tüfek daha istedi. Üçüncüsü (ve çok akıllıca olan talep) tarafımızdan desteklenmeme ve Türklere mağlup olma durumuna bağlı olarak, onu Türk intikamından kurtarmak için eldeki birliklerimizi görmeden, bu askeri birliklere karşı hiçbir şey yapmayacaktı. Bu, benim için garanti vermenin zor olduğu bir destek biçimi idi.

Sonunda, üçüncü maddesini kabul etmek hususundaki başarısızlığım ondan çok küçük faal bir destek beklememe neden oldu. Zihnin

sağ çerçevesinin uyarılıp uyarılmayacağım görmek için **Emîr Afşar**'a 250 tüfek (bu amaç için Bağdat'tan bana gönderilen ele geçirilmiş Türk tüfekleri) gönderdim. Buna cevap olarak hesabı dengeler dengelemez bir bu kadar daha tüfek alabilirse aktif operasyonlara katılmak üzere kabilesinden 250 silahlı adamın kullanılması hususunda bize izin vereceğini bildirdi. Bunun üzerine benden 500 tüfek almış olduğu zaman arazide 500 adamını görmeyi beklediğimi ifade ettim. Ancak 250 tüfek amaçlamış olduğum neticeyi getirmede başarısız oldu ve **Emîr Afşar** bizden daha fazlasını almadı. Meselenin aslı bu kabileler kazanan atı yedeklemek için yeterince istekliydi ancak muhtemel kazanan olacakları hususunda ikna edilemediler.

Bu zamanda Fransa'dan gelen haberler bizim nokta-i nazarımızdan çok kötü neticeler verdi; Mart ayında başlayan Amiens'e doğru yapılan muzaffer Alman taaruzu, Alman telsizleri tarafından Hemedan'a kadar iyi bir şekilde propaganda edildi. Bu haberler Hemedan'daki Rus telsizleri tarafından algılanmış ve halk arasına yayılmıştı. Gerçek, Alman ilerlemesinin şimdi kontrol altına alınmış olduğu ve doğal olarak Alman kaynaklarından gelen bültenlerde yok sayılan bir husus olarak bu gelgitin bir geri dönüş eğilimi içerisine girdiğine dair emarelerin bulunduğu ve bizim kaynaklardan gelen haberlere göre bu haberlerin önemli ölçüde şüpheli olarak dikkate alınması hususu idi. Bütün bunlar İranlılara güya Almanya'nın savaşı kazanmakta olduğu şeklinde göründü ve bundan muzaffer bir Türkiye'nin kötü günlerinde kendisine karşı olan kabileleri acımasızca yok edeceği anlaşıldı. Ayrıca eğer biz kazanır ve Türkler kaybederse, eninde sonunda gidecektik ve Türkler hemen yanı başlarında kalacaklardı, bundan dolayı bu durumda bile onlara düşmanlık gösterenlere karşı oldukça rahatsızlık çıkarabilirlerdi.

İran'daki genel politikamızla birlikte bu kabilelere karşı olan tutumumuz konusuyla bağlantılı olarak Majesteleri Britanya Kralı'nın Tahran'daki Büyükelçisi'ni ziyaret etmeye karar verdim.

12 Mayıs'ta Hemedan'dan ayrıldık, ertesi gün Kazvin'e geldik ve geceyi orada geçirdik. Kazvin'de **Binbaşı Hay**'in kafilesi için İran aristokrasisinin en iyi bilenen temsilcilerinden birisi olan *Sipah-Salar*'a ait büyük bir evde mükemmel bir karargah alabilmiş olduğunu görmekten memnun olduk. Bu ev kendisine ait geniş arazi içerisinde şehrin batı varoşlarında yer alıyordu ve öyle inşa edilmişti ki evde yaşayanlar bir adımda şehre bu taraftan giren su kaynağına ulaşabilirdi. Bu bina, Rus-

lar tarafından kullanıldığı zaman bir hastaneye çevrilmişti ve hayranlık uyandıracak bir şekilde amaçlarımıza uygundu.

Küçük boyutlu bir kıtlıkla mücadele çalışması bu şehirde başlatılmıştı ve insanlar İngiliz simalarının ve İngiliz üniformalarının görünüşüne alışmaya başlıyor, daha önce bizi karşılayan asık suratlar yerini gülümsemeye veya lakayt bir görünüme bırakıyordu.

14 Mayıs'ta Kazvin'den uzaklığı yaklaşık 90 mil olan Tahran'a gitmek üzere buradan ayrıldık ve öğleden sonra Britanya Büyükelçiliği'ne geldik. Kazvin'den Tahran'a giden yol Elbruz Dağları'nın güney yamaçlarının etekleri boyunca doğuya doğru gider. Yolun yüzeyi iyidir, ancak Rus yol şirketi, yukarı ve aşağı yöndeki her bir yükselti ile arazinin doğal eğimi arasını düz bir çizgi seçerek ve kesme veya toprak setler yapmak suretiyle herhangi bir harcama yapmaktan kaçınarak mühendislik usulüne uygun çok az bir teşebbüste bulunmuştu.

Bu memleket ağaçsızdır ve sol taraftaki yolun kenarında kalan Elbruz Dağları'nın güney yamaçları İran'daki birçok tepe gibi kıraç iken ve bu dağ silsilesinin kuzey yamaçları boyunca uzanan harika orman arazisine benzer hiçbir emare vermezken toprakların büyük bir kısmı işlenmemiştir.

Tahran'a girişimizde İran jandarmasının bir muhafızı tarafından bize meydan okundu, durdurulduk ve yalnızca ciddiyetle adlarımızı, babalarımızın adını bir deftere kaydederek ve şehre silah sokmayacağımıza dair bir güvence alınarak yola devam etmemize izin verildi.

Tahran oldukça Avrupai bir görünüme sahiptir ve şimdiye kadar görmüş olduğumuz diğer şehirlerden oldukça farklıdır. Fransızca ve Rusça yazılmış şık tabelalar sayısız otelin ve her çeşitten ticaret merkezinin varlığını tebliğ ederken yollar geniş ve birçok yerde hoş ağaçlardan düz çizgiler oluşturulmuştu. Fakat şehrin genel görünüşü o kadar da iyi değildir ve şehrin güzellik eksikliğinin aksine Büyükelçilik arazileri ise oldukça büyüleyici bir görünüme sahipti.

Bu harika vahanın güzelliğini tarif etmek zordur. Keşmir'i ziyaret edenlere göre Dal Gölü'ndeki eski Moğul[1] bahçelerinin hatırasını anımsatır ve bu bahçelerin gençlik günlerinde ne şekilde göründükleri hakkında bir fikir verir. Doksan millik ağaçsız bir yoldan sonra tozlu bir caddeden saparak peri gibi büyümüş muhteşem çınar ağaçlarının içine

1 - Çev. No. **Bâbür Şah**'ın Hindistan'da kurmuş olduğu Türk devleti kastediliyor. Batılılar bu devlet için hatalı bir biçimde Mugal ya da Moğul tabirlerini kullanmaktadırlar.

giren yolcularda, bu bahçenin güzelliği çirkinlikten aniden muhteşemliğe geçiş izlenimi uyandırır. Gece çöker ve bülbüller şakımaya başlar, gerçekten bu korkunç savaş ve katliam günlerinde yaşayan birisi için harikulade bir şeydir.

Caddelerde Avusturyalı ve Alman esirlerin serbestçe dolaşması ve kendi temsilci büyükelçiliklerinin üstünde dalgalanan Alman ve Türk bayraklarının görüntüsü bu gerçek dışılık havasına katkıda bulunuyordu.

Tahran'da kaldığımız üç gün boyunca Amerika, Fransa ve Rusya Büyükelçileri ile aralarında *Sipah-Salar*[2] ve geleceğin İran'ında önemli bir rol oynamaları muhtemel olan *Firman-Firma*'nın iki oğlu gibi önemli İranlıların birçoğu ile tanışma onuruna eriştim.

Sabahın erken saatlerini **Binbaşı Barttelot** ile at gezintisi yaparak geçirdim; sabahın ilerleyen saatleri ve bütün öğleden sonra, benim için oldukça değerli olan mülakatlara ayrıldı.

17 Mayıs'ta Tahran'dan ayrıldık geceyi Kazvin'de geçirdik ve kış mevsiminden oldukça farklı bir yolculuk yaparak 18'i akşamında Hemedan'a ulaştık.

Memleket ağaçsız ve sulanmayan yollar çok çorak görünmesine rağmen bütün arazi bu bir ayda, çok güzel çiçeklerle halı gibi donatılmıştı. Daha yüksek geçitlerde daha aşağıdaki tepe yamaçları birçok rengarenk bilinmeyen çiçekle parlar iken, büyük kırmızı lalelerin ve gökkuşağının birkaç çeşidinin görüntüsünden zevk alıyorduk. Bu çiçekler, eriyen karın sağlamış olduğu suyun sayesinde çok kısa bir süre için serpilip gelişirler ve yaz mevsiminde yağmur yağmaması veçhile hemen kavrulurlar ve manzara yeniden kasvetli monoton görüntüsüne döner.

En güzel çiçekler Sultan-Bulak Geçidi'nin zirvesinde özellikle kıtlığın yedi talihsiz kurbanının cesedini bulduğumuz mıntıkadaki çiçekler idi. Bunlar gibi cesetler, tüm yol boyunca aralıklarla, Kazvin ve Hemedan arasında uzanan karayolunun etrafına dağılmış olarak bulunuyordu.

Oldukça engebeli yollar üzerinde hareket eden küçük arabaların içerisinde uzun süre araba kullanmanın vermiş olduğu genel rahatsızlık yakınlarda ajanlarımız ve **Bicherakov**'un Kozakları tarafından yakalanmış olan birkaç esir ile ilgili haberlerin bizi acilen Kazvin'e dönme mecburiyetinde bırakması ile daha da arttı. Onlar için her tarafta yayılan şebekelerden kurtulmaları düşman ajanları için oldukça zor oluyordu. Küçük

2 - Çev. N. Farsça'da *"sipah"* asker, *"salar"* başbuğ, komutan, ulu kişi anlamında olup bu terim Tahran'da *"Başkomutan"* rütbesindeki bir şahsı ifade etmektedir.

kuvvetimizle bütün ülkede koşuşturamazdık ve yolları kapama hareketlerine bağlı olarak yalnızca bizim ajanlarımızdan gelen haberlere güvenebiliyorduk ancak ana yolları dolaşıma açabilmemiz mümkün değildi. Yol şirketi yol boyunca yaklaşık otuz milde bir ücretli geçiş kapıları kurmuştu ve bunları küçük subay kafileleri ve toplama askerlerle tuttuk ve böylece bütün trafiği bir dakika içinde kontrol altına alabiliyorduk.

Mevcut esir grubunu bir Alman sivil ve karısı ve çocuğu ile birlikte bir Macar subayı teşkil ediyordu. Bu subay savaşın başlangıcında Ruslara esir düşmüş, devrim patlak verdiğinde Türkistan'da serbest bırakılmış ve memleketi Macaristan'a dönmek için bir çıkış yolu ararken Kafkasyalı bir hanımefendi ile evlenmiş ve şimdi gelecek vaat eden bir bebeğin babası idi. **Küçük Han**'ın hizmeti altındakilere iyi bir ücret ödediğini duyarak yakalandığında, bir ümitle bu öndere katılmak için ailesi ile beraber yolda idi. Bu hanımefendi ve çocuk öyle zorluklar çıkarmıştı ki neredeyse bu adamın parmaklarımızın arasından kayıp gitmiş olmasını dilerdiniz. Bitmek tükenmek bilmeyen bu gün boyunca, arkadaşlar için onlara bakmaya mahkum edildim zira bir binek otomobiline sahip olan tek kişi bendim ve esir dahi olsa bir hanımefendiye rahatsız bir Ford kamyonete tıkılmayı önermek hiç de adil değildi.

Maalesef Rusça konuştuğum gerçeğini ele verdim ve bütün hayatım boyunca hiçbir şeyden bu kadar pişman olmayacağım. Günün erken saatlerinde hepimiz canlı ve neşeli idik hanım daha önce motorlu bir arabaya binmediğini ve bu seyahatten çok hoşlandığını ifade etti. Fakat birkaç saat sonra yeniliğin cazibesi yavaş yavaş azaldı ve bunun yerini oldukça değişik başka bir duygu aldı. Hanımefendi alışık olmadığı bu hareketin kendisini bulandırdığını ifade etti ve ondan sonra bu çıkmaz ile başa çıkabilmesini sağlamak için sık sık durakladık. Harekete alışmak için içten bir mücadele verdiğini beyan eden her bir duraklamadan sonra bu konuyla ilgili olarak çok cesur olan ancak cesareti bu doğrultuda herhangi bir hareketle ödüllendirilmeyen ve *"neşe ve canlılığı"* çok kısa süren bu zavallı kadın için çok üzüldüm. Nihayet Hemedan'a vardığımızda en az onun kadar sevindim ve onu Amerikan misyonundan bir hanımefendi olan Bayan **Funk**'ın nazik ellerine teslim edebildim.

Tahran'a yapmış olduğum kısa ziyaret ve Kazvin'de **Bicherakov**'la yapmış olduğum faydalı bir görüşme karargahı Hemedan'dan tamamen Kazvin'e taşımaya karar vermeme sebep olmuştu. Akla birçok plan geliyordu. Cengelîlerle ilgili olan konular öyle ya da böyle derhal çözüm-

lenmeliydi ve Hemedan'dan haberci ve telgraf ile bu işi yapmak yerine Kazvin'deki bir mıntıkada bulunarak, bu işin üstesinden daha kolay bir şekilde gelinebilecekti. Ayrıca Kazvin'den geçen yolumun üzerinde, Bakü istikametinde yapılacak herhangi bir teşebbüsle bağlı olarak hizmet etmeye gönüllü bazı Rus ajanlarıyla da iletişime geçmiştim. Bunlar *Sosyal-Devrimci Parti*'ye mensuptular ve onların etkisiyle Bakü'deki Bolşevik güç nihayet devrilmişti.

Ayrıca Cengelîlerin elinde esir olan **Yüzbaşı Noel**, Bay **Oakshot** (bankacı) ve Bay **Maclaren** (Konsolos)'i de düşünüyorduk ve bunları kurtarmak veya serbest bırakılmalarını sağlamak için herhangi bir plan arıyorduk. Şimdiye kadar onlar için hiçbir şey yapamamıştık ve **Küçük Han** dışında bunları nasıl serbest bıraktırabileceğimizi bilen yoktu.

Bu nedenle Karargah'ı Kazvin'e taşımaya karar vererek, Hemedan'da komutayı devralmadan önce **General Byron** ile üç kurmay subayı bölgeyi tanımaları için Kazvin'e gönderdim ve ben ayrılırken iletişim hatlarını ona devredecektim. **General Byron**, ayrıca levazım meselesi, konaklama yeri vb. gibi sorunları da inceledi ve Karargah için uygun bir bina seçti.

25 Mayıs'ta **Albay Keyworth**'un 50 subay ve 150 astsubaydan oluşan bir kafileyle gelmesi, sayımıza görkemli bir katkı olmuştu. Böylece adam yokluğundan çürümeye terk ettiğimiz birçok plan üzerine tam kapasiteyle eğilebildik. Bu kafile bir önceki kafile gibi bütün yolu yürümüş ve yapmış oldukları bu uzun yürüyüşten sonra oldukça sağlıklı görünüyordu. Bunlar kendileri ile birlikte memleketten gönderilmiş özel olarak seçilen Rus subaylar da getirdiler. Bu subaylar çoğunlukla Rus Muhafız Alayı'ndan seçilmiş ve bunların çoğu da muhafız süvari sınıfından idi. İran içinden bu süvarileri yürütme deneyimi bunların asla keyif almak için yapmayacakları bir şeydi ancak buna rağmen bunlar neşeli bir topluluktu ve homurdanma eğilimi göstermediler.

Bölüm IX
İleriye Atılan Adım

Bağdat'tan ayrılışımızdan aşağı yukarı dört ay sonra, 1 Haziran 1918'de Kazvin'e gitmek için Hemedan'dan ayrıldık.

Bu dört ay boyunca büyük iş başarmıştık ve İran'da memnuniyet uyandıran başarılarımızdan dolayı onurlandırılıyorduk. Fakat bu başarı hissi hiçbir şekilde ilk başarısızlığımızın acısını ortadan kaldıramamıştı ve Kazvin'e gitmek için karargahtan ayrılarak yola çıkışımız Kafkasya'ya giriş için bir başlangıç olduğundan kuşkusuz seviniyorduk. Bu girişin ne zaman olacağını hiç kimse söyleyemezdi. Eğer birlikler şu an mevcut olsaydı giriş hemen bugün olacaktı ancak birliklerin yokluğunda Bakü'de güveni sağlamayı geciktirmeye katlanmak ve entrikalar yoluyla bu durumun tesirini ortadan kaldırmaya çalışmak zorunluydu. Hareketimizde geciken her gün Türkleri, bu petrol şehrine daha da yaklaştırdı ve ikinci başarısızlığımızın teşebbüsümüzü daha ileriye götüremeden şehrin onlar tarafından zapt edilmesine neden olacağı muhtemeldi.

Bununla beraber kolayca anlaşılabileceği gibi tam bir baskı altında İran tehlikesinden kaçmak ve aynı zamanda Hazar Denizi'ne ulaşmak için haber geldiğinde gereken seçkin subay ve astsubayların hepsini yanımıza almayı başaracak şekilde olayları idare etmek çok güçtü. Sonunda imkansızlığı ortaya çıktı. Bu şekilde çalışmış olmak Kafkasya'daki başarılarımıza çok büyük ölçüde fayda sağlamış olacaktı. Ancak İran'daki çoğu

planımızın başarısını tehlikeye sokmuş olacaktı. Bu planların başarıyla icrası en büyük çabayı harcamamızı gerektiriyordu ve bunu başarmak zorundaydık. Bu yüzden nihayet Bakü tehlikesine atılmak zamanı geldiğinde hepsini yerinden çıkarma riskine atılmadan olamayacağından evvelce İran'daki görevlerde kullanılandan daha fazla sayıda subay ve insan kullanıldı. İran şehirlerinin idaresi için vasıflı bir kadroya ihtiyaç vardı. Çok sayıda subay halkın arasında devşirilen askerler ve başıbozuk askerler için gerekliydi. İstihbarat ve stoklanmış çok sayıda teçhizat Bakü'deki görev için toplanmış ve dağıtılmıştı. Fakat yeterli değildi.

Aslında Tiflis'i alma ve yerel grupları Türklere karşı yeniden düzenleme fikrine dayanan bu girişimin şimdi Bakü macerasının bir başka yönüne nasıl saptığını açıklamak gereklidir.

Tiflis planının bizim erişimimizin oldukça dışında olduğu ispatlandığında ve düşmanın çok geçmeden Güney Kafkasya'da mevzileneceği kesinleştiğinde düşmana zafer zevkini tattırmamak için şimdi ne yapılması gerektiği sorusu ortaya çıktı. Hiçbir şey yapmadan ona izin vermenin imkansızlığı aşikardı.

Bakü'nün düşman tarafından zaptı Kafkasya demiryollarını işletmek için ve Karadeniz deniz nakliyatı için geniş petrol stokları sağlayacaktı (Petrol, Bakü'den Batum'a borular aracılığıyla pompalanır) ve bu, kıyılarındaki muhtelif limanlardan elde edilebilecek tüm kıymetli kaynakları, Asya ve Afganistan'a açılan kapısıyla Hazar Denizi'nin düşman tarafından kontrol edileceği anlamına geliyordu. Herhangi bir düşmanın Türkistan üzerinden Asya'ya nüfuz etme planı daha önce ihtilalciler tarafından serbest bırakılarak bu ülkede özgür bulunan ve şimdi ise boğaz tokluğuna her işi yapmaya hazır olan Avusturyalı esirler yardımıyla büyük oranda kolaylaştırılmış olacaktı. Bu serbest bırakılan esirlerin otuz binden fazla olduğu muhtemeldi ve bunlar en çok Bolşevik ordusunun son zamanlarda Merv ve Aşkabad yöresindeki operasyonundan ikmal edilmiş birçok neferden meydana gelmişti.

Diğer yandan Bakü'nün bizim tarafımızdan denetim altına alınması bu durumların tersi anlamına gelecekti. Düşmana petrol stoklarını bırakmamak ve Orta Asya'ya giden yolu kapama gibi. Petrolün bizim denetimimizde bulunması doğal olarak en sonunda yakıt olarak bu kaynağa ihtiyacı olan Güney Kafkasya demiryollarının çalışmasını tümden durduracaktı.

Özetlersek bizim yeni planımız Hazar Denizi'ni denetim altına almak içindi ve bu bölgeyi düşman kuşatmalarından korumak ancak emniyeti

sağlanmış Bakü yoluyla başarılabilinirdi. Bunların önemi çok büyüktü ve her zorluk onu emniyete almak için sarf ettiğimiz çabalarımızı haklı çıkarmaktaydı.

İran'daki görevimizi tehlikeye sokmadan Bakü sorunu üzerine eğilmenin ne kadar güç olduğu kolayca anlaşılabilinir. Biz büyük zorluklarla Kuzey İran'da oldukça sağlam bir yer elde etmiştik ve bu durum her biri ayrı bir görev için seçilmiş çeşitli subayların kaabiliyetleri ile elde edilmişti. Bir an için bile onları İran'a ait görevlerinden uzaklaştırmak ve Bakü projesinin dışında bırakmak bu yapının temel taşlarını çekip çıkarmak olacaktı.

Kazvin'deki karargah sayesinde her şeyden önce bu güç sorunu en iyi şekilde çözümlemek ve Hazar Denizi'ne gitmek üzere ele geçecek ilk fırsatı yakalamak için uygun bir durumda olacaktık. Haziran'ın ilk gününde oraya vardık ve Sipah-Salar'ın evinin yakınında Amerikalı misyonerlere ait konforlu bir eve yerleştik ve **General Byron** orayı kumandası altına almak için Hemedan'a geri dönerken biz vakit kaybetmeden Hemedan'da yaptığımız gibi yörenin ileri gelenlerinden malumat almak için işe giriştik. Bu güce tahsis edilmiş dört uçak için bir havaalanı inşa etmek zorunluydu ve havaalanı iniş sahaları Zincan'da ve Miane'de yapıldı. Hemedan'daki bir ay önce inşa edilmişti.

Biz Kazvin'i Hemedan'dan çok farklı bulduk. Tahminen elli bin ikamet edeniyle nüfus bakımından hemen hemen aynıdır. Hemedan'dakiler dostça davranırken Kazvinliler bize nefret besliyorlardı.

Şehir deniz seviyesinden dört bin fit yükseklikte Elbruz Dağları'nın güney yamaçlarından yaklaşık on mil boyunca uzanır. Doğa güzelliği veya ilginç mimari bakımından hiçbir şekilde dikkate değer değildir. Fakat genelde evler Hemedan'dakinden çok daha gösterişlidir. Aslında bu iki kasaba arasında göze çarpan fark şudur ki Kazvin büyük bir şehir olmaya gayret sarf ederken Hemedan şüphesiz bir taşra kasabasıdır. Kazvin bu sonuca Avrupa'nın en iyi büyük otellerinin adlarını taşıyan çok sayıda otelleri ve gerçek dökme cam pencereli, çok dehşetli görünen doğudaki kasabalardakiyle ilgisi olmayan Avrupa tipi dükkânları aracılığıyla ulaşmak gayretindedir. Bu dükkanlar bizim ülkemizde en azından çekici sayılabilecek ölçüde olan satış fiyatlarında kadınlar için beyaz saten, yüksek topuklu ayakkabılardan, erkekler için yazlık elbiselere kadar çeşitli malları teşhir ederler.

Nerede Ruslar varsa orada çok sayıda berber olacaktır ve Kazvin çoğu

Ermeniler ve Rumlarca işletilen mükemmel berber dükkânlarıyla doludur. Ruslar kaldıkları sürece bu dükkânlar çalışabilirler. Fakat İngiliz askeri saç bakımına daha az özen gösterir ve Ruslar ayrıldığında birçok iyi berber panjurlarını kapatmak ve diğer geçim yollarını seçmek zorunda kalacaktır.

Kasabanın ticari nüfusu çok kozmopolittir. Burada geniş bir Rus kolonisi vardır ve geri çekilen askerler arkalarında efendilerini ve sahiplerini izlemeye hevesli görünen fakat bunu nasıl gerçekleştireceklerini bilmeyen bir sürü kadın ve çocuk bırakmışlardır. **Bicherakov**'un birlikleri de oradadır ve çok sayıdaki işe yaramayan Rusların kimi, Enzeli Bolşevikleri ile temas halindedir ve bizim planlarımıza engel olmanın fırsatını aramaktadırlar.

Böyle bir nüfus ile düşman temsilcilerinin teklifiyle ilgilenmek Hemedan'da olduğundan çok daha zordur. Beyaz veya yarı beyaz herhangi biri görüldüğü anda tutuklanabilir ve tutukluluğu çok uzun sürebilirdi. Eğer orada böyle bir davranışı tamamlamak isteğindeyseniz, kasabanın yarısını tutuklamak zorunda kalırdınız.

Bicherakov sert fakat gayretli bir şekilde disiplini korudu ve güvenilir teğmeni **Sovlaiev** herhangi bir topluluğun içindekilerden birinin suçlu olabileceği ümidiyle birçok zararsız insanı tutuklama riskini göze almaya çoktan hazırdı. Kumandayı ele almak ve bu tutuklularla uğraşmak zorunda kalındığında çok geçmeden oldukça üzüntü veren bu tür rastgele tutuklamaların birçoğu ile karşılaştım. Bir fırsatında elimde bu kadar fazla sayıda tutuklu bulunmasından yakındım ve onların çoğu bize karşı hiçbir şey yapmamış görünüyor olduklarından onları serbest bırakmayı teklif ettim. Buna **Sovlaiev** şöyle karşılık verdi: *"Çok büyük olasılıkla bunların büyük çoğunluğuna herhangi bir suç isnat edemezsin, ancak bunu asla bilemezsin. Ben onların hiçbirinin bakışlarından hoşlanmam. Ben size onların hiçbirine ceza vermemenizi veya hapsetmenizi tavsiye etmem ve sadece bir motorlu kamyon içinde onların hepsini güneye doğru, Bağdat'a sürmenizi ve evlerine yürüyerek gitmelerine izin vermenizi öneririm. Bu onların sakinleşmesine yardım edecektir."*

Sovlaiev, **Bicherakov** gibi Kuzey Kafkasya'daki aynı bölgeden, Osetler'in fevkalade bir örneğiydi. Yaklaşık beş fit dokuz inç[1] boyundaydı ve eline düşen birinin talihsiz addedileceği kadar güçlü bir adale gelişimi ile orantılanmış fevkalade bir vücut yapısı vardı ve çoğu tutuklamalarında

1 - Çev. N. Yaklaşık 175 cm.

icra ettiği gibi genelde tutuklulara bizzat kaba kuvvetini gösterirdi. Metotları muhtemelen herhangi bir kişi aleyhinde çok kesin delil elde etmenin imkansız olduğu çok güç durumlar için en uygun olan metotlardı. Bir fırsatında mal sahibini tutuklamak için Hotel de France'a uçtu ve mal sahibi onun gelişini gördü ve arka kapıdan kaçtı. Avını elinden kaçıran **Sovlaiev** çevresini sarsarak ve eli boş dönmemeye kararlı, masum aşçıyla birlikte zafer edasıyla uzaklaştı.

Kazvin'de fiyatlar Hemedan'da olduğu gibiydi. Erzak bulmak fazla güç değildi. Yiyecekler iyiydi ama bir asker azığı kalitesinde değildi. Yevmiyelerimiz en basit diyet için 30 kran ya da bir pound kadardı. Subaylar yiyecek ve pansiyon için günde bir pound alırlardı. Ama hayat koşulları daha ağırdı ve gittikçe de ağırlaştı.

Buğday fiyatları kıtlık dönemindeki gibi anormal derecede yüksekti. Ama yeni ürünler hasat edilmek üzereydi ve üstelik eski ürünlerden de arta kalanlar vardı. Kesinlikle bu fahiş fiyatlar gereksiz konmuştu. 1917'deki kötü hava koşulları yüzünden meydana gelen kayıplar ve Rus birliklerinin büyük miktarlardaki taleplerine rağmen İran'ın bu bölgesi çok verimli olup normal hava koşullarında halkın ihtiyaçlarını yedi kat fazla karşılayacak durumdaydı. Eğer buğdayı kontrol altına alabilecek bir sistem oluşturulabilse fahiş fiyatlar kolaylıkla kaldırılabilinirdi.

Kazvin'de daha çok Ruslarla bağlantı halindeydik ve **Bicharakov**'la yakın gelecekle ilgili planları sık sık tartışabiliyordum. Bu da Cengelî sorununun çözümlenmesini ve daha uzak gelecek için de Kafkasya'ya yerleşmeyi içeriyordu. İkinci konudaki tartışmalar zor olarak nitelendiriliyordu. Zira gerçek şuydu ki, herhangi bir şeye garanti verebilecek ne gücüm ne de yetkim vardı ve Bicherakov sık sık sinirli bir şekilde *"Birliğin yokken ve ayrıca olacağını da bana garanti etmeden seninle nasıl işbirliği yapabilirim?"* diye çıkışırdı. Orijinal planlarımızın gerçekleşmemesi sonucu Bakü yönünden herhangi bir konuda bana yetki verilmedi. Hazar Denizi'ni elde etmek hâlâ amacımız olduğu için yetkililerin Bakü'yü elde edene denizin kontrolünü de vereceğinden emindim ve Hazar Denizi'ni kontrol altına alan her kimse şehri de kontrol edebilirdi. Son gelen Rus subayları iyi tercüman olduklarını kanıtladılar ve birçok önemli yeri işgal ettiler. Birisi 14'üncü Hussar Filosu'na bağlıydı. Birkaçı paralı gişelerde sıkıcı, ancak yararlı işlerde çalıştılar. Bazıları tarlalarda yardımcı oldular. İngiliz asıllı bir Rus subayı olan **Yüzbaşı Bray** Bölük Komutan Yardımcısı olarak tayin edildi ve mülâkatlarımızda Bakülü habercilerle birlikte

çok yardımcı oldu.

Aynı zamanda birçok Rus bayan hemşire de vardı. Geri çekilen birliklerle işsiz kalmışlardı ve onlar için bir şeyler yapmak gerekiyordu. Birçoğu tıbbî bilimlerden yüksek derecelerle mezun olmuşlardı ve daha fazla sayıdakileri de Bağdat'taki askeri hastanelere görevli olarak gönderilmişlerdi.

Buradaki İranlılar arasında ziyaret deneyimlerimiz Hemedan'dakilerden daha eğlenceliydi, ancak bu ziyaretler dostane şartlarda gerçekleşmemekteydi. **Sovlaiev**'in faaliyetleri çaresizlik içerisindeki pek çok kişinin bana gelmesine sebep oldu. Koruyuculuğumu talep eden ilk kişi telefon idaresinin başkanı oldu. Buraya geldiğim günün ertesinde uçarcasına yanıma geldi ve soluksuz bir heyecan içerisinde kederli hikayesini bana anlattı:

> Size masum bir adamı Ruslardan korumanız için yalvarmaya geldim.. Beni tutuklamak istediklerini açıkladılar ve şu korkunç adam Sovlaiev de, şu anda benim için şehirde koşturup duruyor. Neden suçlandığımı bilmiyorum bile. Sizin de bilmeniz gerekir ki, ben tamamen suçsuzum. Sizce suçlu birine benziyor muyum?

Suçluya benzediğini itiraf etmeliyim ama sadece *"Bu kasabaya henüz çok yabancıyım. Ruslar senelerdir buradalar ve burayla ilgili her şeyi çok iyi biliyor olmalılar. Karar verdikleri bir tutuklamaya karışamam. Madem suçsuzluğunuzdan bu kadar eminsiniz tutuklamaya karşı gelmeyin. **Sovlaiev**'e istediğini vermelisiniz ve suçsuzluğunuzun kanıtlarına güvenmelisiniz. Böylece her şey hallolur."*.

Reis-i telefon[2] acı acı gülümseyip, **Sovlaiev**'in adaletsizliğine teslim olmayacağını söyledi. Ne yardım ne de destek sağlayamayacağımdan, az sonra geri çekilmek için izin isteyip, iki atlı küçük arabasıyla uzaklaştı.

Beş dakika sonra **Sovlaiev** düşmanını aramaktan döndü ve sanığı tutuklatmadığım için bana son derece kırgındı. **Sovlaiev**'e telefon başkanına karşı hiçbir suçlamadan haberdar olmadığımı söyledim. Ona sırf görünümlerini beğenmediğim insanları tutuklayamayacağımı anlattım. Bunun üzerine takibine devam etmek üzere uzaklaştı. Sabaha karşı karargaha geldiğinde telefon reisinin valinin evine sığındığını ve sırf tutuklamayı gerçekleştirmek için eve saldırmayı düşündüğünü söyledi. Onu bu gereksiz şiddetten caydırmaya çalıştım ve bir sonraki adıma benim karar vermem için anlaştık. Hemen bir şeye girişmedim. Zira telefon başkanının

2 - Çev. N. Telefon başkanının İngilizce tabiri yerine yazar Farsça ifadesini orijinal metinde kullanmış. Biz de burada bir değişiklik yapmadık.

tutuklanması işi savaşı kazandıracak türden işler kategorisine girmiyordu. **Yüzbaşı Saunders**'a (şimdi binbaşı) bunun neyle ilgili olduğunu araştırmasını söyledim ve rapor vermesini bekledim.

İlk resmi ziyaretimi etrafına neşe ve şenlik saçan biri olan hayatı hafife alan ve *Bray Papazı*[3]'nın rahatlığıyla değişiklikleri kabullenen vali **Midhatü's-Sultanî**'ye yaptım. Felsefesi *"Ne olursa olsun bu şehrin valisi olarak kalacağım"* idi ve gururla İran'da bu görevde üç yıldan fazla kalmayı başarabilen tek vali olduğunu söyledi. İran Hükümeti'ni etkileyebilmek için oyununu böyle oynamak zorundaydı, böylece Rusları da etkileyebiliyordu. Biz mutlu olduğumuz sürece o da olacaktır. Alaycı bir tonla demokrat olduğunu söylerdi: *"Halktan oluşan hükümetin halk için"* olduğuna inanan tipten insanlardan değildi. *"Ama siz Avrupalı bayların sayesinde politikada kişi bir şey olmak zorundadır ve demokratik etiket de bunların içinde en geçerli olanıdır"* demişti. Geçmişteki fikir ve eğilimlerini incelediğimizde entrika ve oyunlar konusunda çok saf olduğunu öğrendik. Ne hiçbir şeyin yanında ne de karşısındaydı. Hayattaki tek amacı çevresinde bulunan girdap ve kayalara çarpmadan kürek çekmekti.

Vali'den sonra bizi çok kibar bir şekilde karşılayan **İhtidarü'l-Mülk** adındaki genç kâr-güzârı ziyaret ettik. Konuşmasında biraz fazlaca şikayet etti, Almanlarla Türkleri suçladı ve **Küçük Han**'dan alayla bahsedince onun en kötü düşmanlarımızdan olduğuna inandık. Çok geçmeden onun düşmanca faaliyetlerini öğrendik ve ona karşı tavır almaya karar vermeden önce suçunu itiraf edip Tahran'a kaçtı.

Orta tabakada kültürlü İranlılar arasından bir numune ve Sipahsalar'la akraba olan Prens **Bişarate's-Sultanî**'yle tanıştık.

Şimdi Hemedan'dan birkaç grup halinde subaylarım gelmişti ve artık şehri düzene sokmaya başlayabilirdik. **Yarbay J. Hoskyn**, Genel Kurmay Subayı vazifelerini yürütmek üzere, Kanada piyade birliklerinden **Yarbay Warden** şehrin komutanı olarak görevlendirilmişler ve **Yüzbaşı Cockerell** de inzibat komutan yardımcılığı gibi çetin bir vazifeyi üstlenmişti. **Yüzbaşı Cockerell** kargaşadan adalet ve düzen çıkarma hususunda tanıdığım en yetenekli adamdı. Buraya gelişinden iki gün sonra onu güler yüzlü valiyle şehirde tur atarken buldum, valiye sağlık ve temizlik önlemleri alınmasının avantajlarını izah ediyordu. Yeni gelen bu adamın fikirlerini

3 - Çev. N. *Bray Papazı* etrafındaki değişikliklere bağlı olarak ortaya çıkan yeni şartlarda, dini görevinde kalabilmek için daha önceki görüşlerini tamamen değiştirebilen hicivsel bir karakterdir.

kabul ederek bunları hayata geçirmek vali için zor bir işti ve bu yüzden yüzünden hiç eksik olmayan gülümsemesi kaybolmuş, bunun yerini hafif titreme ve tikler almıştı. Ancak şen bir onay kelimesini mırıldanmaya ve en yakın zamanda bu konuda büyük bir çaba sarf edeceğine dair söz vermeye hâlâ yeterli takati vardı. Hayatında ilk defa vaatlerini yerine getirip getirmeyeceğini kontrol edecek birisiyle karşılaşıyordu ve daha önce İran tarihine kaydedilmemiş bir olay olarak birkaç gün içerisinde gerçekten de şehrin temizliği ile meşgul olan İranlı bir valiyi gördüğü için Kazvin memnundu.

Sağlık çabalarına rağmen Kazvin sağlıklı bir kasaba değildi ve kısa sürede de **Binbaşı Brunskill**'in küçük hastanesi ağzına kadar dolmuştu. Ama İran'ın bu bölgesinde yaygın olan tifo ve koleraya yakalanmamayı başarmıştık. Şimdi telefon idaresi başkanının yaptıklarına dönmeliyiz. Valinin konağına saklanmasına göz yumup kaçarsa yakalaması için de **Sovlaiev**'i peşine taktık. Başkan belalısının Reşt'e gittiği haberini alana kadar kendini göstermemek için elinden gelen çabayı göstermişti. Eğer bunun yağmurdan kaçarken doluya tutulmak olacağını bilseydi ve bunun sadece yöntemi değiştirip sonucu etkilemeyeceğini bilseydi...

Kısa bir zaman sonra şüpheli kişinin İngilizleri devirmek için her türlü entrikada ve oyunda boy gösterdiğini ima eden belgeleri bana gösterdiler. Bu belgelerin büyük bir çoğunluğu kendi el yazısından çıkmış olduğu için suçunun onaylanmasına gerek yoktu. Bütün bunlardan sonra insan *"suçlu"* kelimesini mukayese edilebilir şekilde kullanır. Bu terim bir ulusun diğerine kıyasında tercih gösteremeyen tarafsız bir ülkenin vatandaşına uygulanamaz. Fakat savaş zamanı suçlu karşı taraftan olandır ve bu anlamda da belgeler suçlayıcı nitelikteydi.

Belgeleri görür görmez telefon idaresi başkanını tutuklamaya karar verdim. Ama sarayına zorla girip valiyi küçük düşürmemek için ona acil bir konuda görüşmek üzere Merkez Komutanlığı'na gelip beni görmesi için bir pusula gönderdim. Kısa bir süre sonra küçük arabasıyla geldi ve alışılagelmiş gülümsemesiyle odama girdi. Ona çağırma nedenimi açıkladığımda ve okuması için mektupları verdiğimde hayatımda ilk defa gülümsemesinin yok olduğunu gördüm. Nefesini kesen mektupların içeriğinden çok onları elimize geçirmemizdi. Sonunda kızgınlıkla şu sözleri söyledi: *"İhanet! Dünyada güvenilecek insan kalmadı mı? Eskiden arkadaşım olduğunu sandığım insan böyle bir alçaklığı nasıl yapar?"* vs.

Uzun konuşmasını bitirdiğinde tutuklama yapabilmek için mıntıkası-

na girmek zorunda olduğumu söyledim. Bu onun alışılmış gülümsemesini geri getirdi: *"O artık benimle birlikte değil. **Sovlaiev**'in gidişinden sonra kendi evine gitti."*. Gidebilmek için kibarca izin istedi. Tutuklamak için **Yüzbaşı Cockerell**'in bulunmasında biraz gecikme oldu ve o gelene kadar da yaşlı adamı bırakamadım. Kötü bir şekilde suçladığı arkadaşını uyarmak için bir an evvel gitmek istediği yüzünden okunuyordu. Bu nedenle konuşmayı uzatmak zorunda kaldık ve her suskunlukta yaşlı adam gitmek üzere ayağa kalktı ve ben bir kere daha *"Lütfen bir dakika daha bekleyin ekselansları çok az görüyorum zaten. Hem özellikle de sormak istiyorum, tahılda fiyat düşüşü olacak mı dersiniz?"* Sonunda **Cockerell** geldi ve ona gerekli emirleri verebildim. Arabası motorlu olduğu için suçlunun evine, vali gidip **"hatalı"** arkadaşını uyarmadan önce kolaylıkla gidebilirdi. Hemen valiyi bıraktım ve onun at arabasına koşturup arabacısına atları kırbaçlaması için emir vermesini büyük bir şaşkınlıkla izledim.

Valinin arabası bir toz bulutu içinde sağdaki köşede kaybolurken, **Cockerell**'in arabası sola doğru gözden kayboldu ve vali yarışı kazandı. Telefon idaresi başkanının evinin tam olarak bilinmemesi nedeniyle araba gecikmişti. Bu arada da onlar eve ulaştıklarında arkadaşını telefonla uyarması sonucu reis evden uzaklaşmıştı.

Yakalanamaması çok ciddi bir şey değildi. Kâr-güzâr gibi kasabayı terk etseydi de kasabada kalsaydı da benim için fark etmezdi. Nasıl olsa yarın veya ertesi gün yakalanacaktı. **Sovlaiev** kadar bu tutuklamalara hiçbir zaman önem vermemiştim. Her şeyden önce bizim buraya gelişimizden önce İranlıları bu denli etkili bir propaganda yürüten ve bölgede olan düşmanlarımızdan yana olmalarından daha doğal ne olabilirdi ki? Kazvin halkının düşman tarafına katılması şimdi bizim aleyhimize olan durdurulmamızı kabul etmeleri nedeniyle fazla önem taşımıyordu.

Türk ve **Küçük Han** yanlısı olmaktan suçlu olan herkesi yakalamak kasabanın tümünü tutuklamak olurdu. Önemli olan bir-iki kişi tutuklamak değil halkın tümünün fikirlerini değiştirmekti. Dolayısıyla bir bildiri yayınlayıp o tarihe kadar herkesin ne kadar suçlu olduğunu bildiğimizi fakat geçmişte yapılanların bizim girişimimizden sonra tekrarlanmaması şartıyla geçmişte kaldığını belirttik. Bu tarihten sonra aleyhimize yapılacak herhangi bir faaliyet belirtisi şiddetle cezalandırılacaktı.

Düşman ajanı olarak damgaladığımız kişiyi özgür bırakmaktaki bir başka avantaj da onun görüşmelerinden değerli bilgileri elde edebiliyorduk. Konuyu fazla kurcalamadık. Telefon idaresi başkanını gözaltında tut-

tuk. Fakat onun ilgisizliği durumu dramatik bir sonuca getirdi.

Başarısızlıkla sonuçlanan bir tutuklama teşebbüsünün ardından **Binbaşı Saunders**[4] bir gün ofisinde otururken kapı açıldı ve içeri telefon idaresi başkanı girdi. Kasabada fellik fellik aranan bu adamın aniden odasına girişi **Binbaşı Saunders**'ı çok şaşırtmıştı. Ona hemen bir tutuklu sayıldığını söyledi. Telefon idaresi başkanı uysalca boynunu eğip birkaç kelime söyleyebilmek için izin istedi:

> Düşmanlarınızı destekleyici faaliyetlerde bulunduğumu kabul ediyorum. Tamamen hatalı olduğumu anladım. İtiraf etmeliyim ki, ben de başkaları tarafından kandırıldım. Şu andan itibaren önceki eğilimlerimden vazgeçmeye ve kendime İngiliz yanlısı propagandayı ilke edinmeye kararlıyım.

Sonuç olarak onu tutuklamamaya karar verdim ve serbest bıraktım. Bu kararın dürüstlüğünden şüphe etmemek imkansızdı ve şurası da muhakkak ki Kazvin'deki geri kalan zamanımızda düşmanla olan bağlantısını tamamen kesip bize birçok şekilde yardımcı oldu.

Birkaç gün sonra vali ile karşılaştım ve ona reisin teslim olmasına ne kadar şaşırdığımızı söyledim. Yaşlı adam gülüp *"Bu tamamen benim önerimdi. Ona gidip çalışma odanızdan içeri girmesini, girerse zararlı çıkmayacağını söyledim. Eğer siz onu yakalarsanız Bağdat'ta da yakalarsınız. Teslim olursa ona dokunmamayı bir şeref meselesi yapacağınızı söyledim. Planın tehlikesinden korkmuştu. Fakat ona bunu yaptırdım"*. Tabii bu şekilde birçok olay vardı. Fakat yukarıda anlattığım tipik bir örnekti. Gerçekten önemli olan tutuklamalar hiç de eğlendirici değildi. Hızlılık ve gizlilik içinde yapıldı.

Kazvin'de dürüst bir demokratla yaptığımız görüşmede o zamanın en gözde konusu olan **Küçük Han**'dan bahsettik ve ben, politikasına gerçekten hayranlık duyduğumu söyledim.

Bir İranlı için hiçbir savaş sloganı *"İran, İranlılar içindir"*den uygun olamaz. Fakat diğer sloganlar gibi bu da açıklama gerektirir ve bir İranlıyı tanımlamak kolay değildir. İran'da yüzyıllardan beri bulunan geniş Türk, Türkmen, Yahudi ve Ermeni toplulukları vardır. Bunlar İranlı mıdır? Ve sonra ikinci slogan *"Avrupalılar dışarı"*dır. İranlılar için daha önemli ne olabilir?

---

4 - Çev. N. Daha önce Yüzbaşı rütbesinde görmüş olduğumuz **Yüzbaşı Saunders**'ın terfi ederek Binbaşı olduğu anlaşılmaktadır.

Bu aynı zamanda şunu gerektirir ki diğer yerlerde bulunan İranlılar için bu slogan tam tersi *"İranlılar dışarı"* şeklinde de olabilir. Bu istekleri gayeye ulaşamaz sözler davranışların yerini tutamaz. Avrupalılar da istekli olarak hiçbir zaman gitmeyeceklerdir. İran kuvvet kullanmak zorunda kalacaktır. Planın en zayıf noktası da budur, bunun arkasında hiçbir güç yoktur ve hiçbir zaman da olmayacaktır.

İran'ın ordusu yoktur ve bugün müsrifçe para harcayarak (ki parası da yok) bir ordu oluşturmaya başlasa on beş sene sonra çok sayıda iyi eğitilmiş askerlerden oluşan bir ordu çıkartabileceklerdir. Bunları sergilemek onları cesur kılmamakla birlikte savaşçı olarak da hiçbir değerleri olmayacaktır. İyi savaşçı olabilmek için güçlü inançları ve yüksek ideallerinin olması gereklidir. En önemli duygu da yurt sevgisidir ve ben bunun hiçbir belirtisini İran'da görmüyorum. *"O zaman ne yapalım?"* diye sordu arkadaşım. *"İran için nasıl bir program önerirsiniz?"*

"İran'la bu kısa tanışıklığımdan sonra benim düşüncelerimin pek değeri olmaz fakat şunu önerebilirim: Geçmiş tarihinizin zaferlerinden bahsedin ve bunu çocuklarınıza öğretin. Az konuşup çok iş yapın, bu tarihi yeniden hayata geçirin. ***Sâdi****'nin eserlerini okuyun, eserlerini okumakla kalmayıp, onun doğrultusunda hareket edin. Herkesin içinden söylediği gibi: "Bırak İran benim yüzebildiğim kadar batsın derken, 'İran İranlılar içindir' demenin anlamı yoktur. Eğer altı yaşından büyük bütün İranlı çocukları bu doğrultuda eğitmeye bugün başlarsanız bunlar on beş yıl içinde iyi birer asker olacaklardır. Ama eğitim sisteminin ilerlemesi on beş yılınızı alacaktır. Böylece ilk askerlerinizi şimdiden itibaren otuz yıl içinde elde edebilirsiniz ve onlarla ordu oluşturmak bir diğer on beş yıl alacaktır. Böylece bu basit programa bugün başlarsanız 1963 yılında Avrupalılar'ı dışarı atmayı denemeye başlayacaksınız ve o zaman şunu hatırlamalısınız ki siz sadece onları atmayı denemeye başlayacaksınız ki bu da onları dışarı atmaktan oldukça farklı bir şeydir."*.

"Sizin planınız oldukça ümitsiz" dedi.

Ben de *"Sizin* ***Küçük Han*** *programınız da!"* dedim.

Bölüm X
Denize Doğru Son Durak

Bu sırada **Bicherakov** ile ilişkilerimiz oldukça gergindi. Hareket etmek için kendisi ve kendisinden daha çok adamları hevesliydiler.

Enzeli yolunun tam yarısında olan ve Kazvin'den 70 mil uzaklıktaki Mencîl köprüsünü tutan **Küçük Han**'ın birliklerinin, Alman subaylarının kumandasına rağmen pek ciddi savaş vereceklerine inanmıyorduk. Yine de niyetinin İngiliz-Rus ilerlemesine mani olmak olduğu aşikardı. Geciken her gün onun köprüye giden yolların savunulmasını sağlayan pozisyonunun daha da güçlenmesine yardımcı oluyordu. Bu pozisyon yapay engellere bile gerek göstermeyecek kadar mükemmel doğal engeller ile bezenmişti.

Bazı birliklerin onun gerisinde kalıp Kazvin ve Enzeli yolu üzerinde bazı mevzileri tutmadan **Bicherakov**'un yanında ilerlemenin benim için imkansız olduğunu görüyordum. Bizi birbirimize bağlayan tek bağ artık paraydı. Bu da zayıf bir bağ idi. Zira Bolşevikler de Kafkasya'da daha iyi teklifler vermişlerdi. Ona uçakların ve zırhlı araçların büyük avantajını anlattım ve bizden ayrılırsa bu destekten mahrum kalacağını söyle-

dim. Kendini kötü hissetmesinin haklı nedenleri olduğu kanısındayım.

Haziran'ın başlarında o anki ihtiyacımızı karşılayacak kadar yeterli birliğin yolda olduğu konusundaki iyi haberleri aldım. 14. Hussar birliklerinden kalanlar Hemedan'a ilerliyordu. 8 zırhlı araba Kirmanşah'taydı. 1/4 Hant birliğinden, 1/2 Gurkha birliğinden 1000 tüfekli asker ve iki dağ topu, 500 Ford kamyonu ile tam hız yoldaydı ve 12 Haziran'a kadar muhtemelen Kazvin'de olacaktı. Bu kadar aracın ilerlemesi petrol darlığı nedeniyle sorun olmakla beraber onları yolda kalmadan yürütecek akaryakıtı tam olarak depolamıştık. Fakat bu kol Kazvin'e ulaştığı zaman artık seyyar adına layık değildi. Bu sert yolculuk arabalara zarar vermişti, yedek parça sıkıntısı vardı ve arabaların yüzde ellisinden azı hemen kullanılabilecek durumdaydı.

Bu askerlere ek olarak 10 numaralı Royal Field topçu bataryası da Bağdat'tan Kazvin'e yola çıkmıştı.

Şimdi önümüzde son tercih kalmıştı, ya **Küçük Han** ile uzlaşacaktık ya da savaşacaktık. Aslında bu tercihi ona verdik desek daha doğru olurdu. Habercilerimize göre aralarında tercih yapabileceğimiz değişik görüş açıları vardı. Fakat barışçıl bir çözüme ulaşabilmemiz imkansız gibiydi. Cesur ordusunu teftiş edip, onların cesareti hakkında mübalağalı bir dille konuşma yaptığını göz önüne alırsak, **Küçük Han**'ın bizim ordumuzun ilerlemesini siperlerinde uysalca bekleyerek karşı koymamasını ummak çok fazla olurdu. Bu nedenle görüşmelerden bir sonuç çıkmadı ve son çare olarak **Albay Stokes**[1]'u mütareke flamasıyla beraber benim adıma tam yetkiyle görüşmek üzere **Küçük Han**'a yolladım. Cengelîlere savaş ilan etseydim, ellerinde esir olan **Yüzbaşı Noel** ve diğerlerinin başına neler geleceği hakkında endişeliydim. Esirlerin sayısı oldukça fazlalaşmıştı ancak **Noel** şimdi aralarındaki tek İngiliz'di. **Oakshot** ve **Maclaren** kaçmışlardı, **Noel** zindanda zincirlenmişti. Diğer esirler arasında bir Fransız subayı ve birkaç Rus vardı.

Albay Stokes'a **Küçük Han** ile uygun bir anlaşma yapmak için tam yetki verdim. Kayıtsız şartsız istediğimiz şeyler esirlerin derhal salıverilmesi, Enzeli yolunun açılması ve yolda ilerleyen birliklerimize müdahale edilmeme garantisiydi. Karşılık olarak İran'daki iç siyaset meselelerinde atacağı adımlara hiç karışmamayı teklif ettim.

Albay Stokes, Küçük Han'ın Reşt yakınlarındaki karagahında iki

1 - Daha önce **Yarbay Stokes** olarak geçmektedir. Burada terfi ettiği anlaşılıyor.

gün kaldı fakat sadece kaçamak cevaplar alabildi. Cengelîleri yöntemlerinin saçmalığı konusunda ikna edemeyince ve bizim programımıza göre çatışmaların başlayacağını öğrenince görüşmeleri kesip Mencîl çatışmasının başladığı gün Enzeli'ye doğru yola çıktı.

5 Haziran'da Cengelîlere Mencîl'de saldırıp köprüyü kurtarmak amacıyla, birlikleri harekete geçirme konusunda **Bicherakov**'a izin verdim. Dolayısıyla aynı gün birkaç bin Kozak, topçular, süvari alayı, piyadeler **Yüzbaşı Pope** idaresindeki 14. Hussar Süvari Birliği ve zırhlı araçlarımızdan ikisinden oluşan ordumuz Kazvin'e doğru yola çıktı. Öyle ayarlanmıştı ki, çatışmalar başladığında Kazvin'deki hava alanından iki tane uçak bizimle iş birliğine başlayacaktı. **Bicherakov**'un kuvvetlerine Kanada ordusundan **Binbaşı Newcome**'ı malî danışman ve **Yüzbaşı Derbyshire**'ı da erzakları denetlemek için görevlendirdim. **Albay Clutterbuck**[2] Ruslarla irtibat subayı olarak kaldı ve Rusça konuşan **Binbaşı Rowlandson** umumi işler için kuvvetlerimize eşlik etti.

11 Haziran 1918'de Cengelîlere saldırmak için her şey hazırdı. Aynı gece **Bicherakov** ordularını Mencîl'den 8 mil uzakta olan Balabala'da topladı ve 12. gün tan vakti ordularını çarpışmak üzere harekete geçirdi.

Saldırıda yer almak üzere Kazvin'den gönderilen iki uçak düşman siperleri üzerinde uçacaklardı fakat düşman ateş açarak savaş konusunda kesin fikrini belirtmeden önce ne makineli tüfeklerini ne de bombalarını kullanmayacakları konusunda emir almışlardı.

Mesele uçaklar siperlerin üzerinden geçerken Cengelî birliklerinin hızlı fakat zararsız yaylım ateşi açmaları ile hâlloldu ve böylece Mencîl köprüsü savaşı başlamış oldu.

Bu arada **Bicherakov** birliklerinin başında ilerlemekteydi. Modern savaş sanatına göre bir ordunun komutanı için bu uygun bir yer değildi hatta olması gereken en son yerdi. Fakat İran'da doğal taktik kuralları ters yüz edilmişti ve Avrupa'da ölümle sonuçlanabilecek hareketler burada zaferle sonuçlanıyordu.

Küçük Han'ın o gün ne güçle hareket edeceğini hesaplamak kolay değildi. 5000 adamı olduğu ile övünüyordu ve köprünün iki yanındaki siperlerde ve çevre tepelerde bu sayının yarısı olabilirdi. Topçusu yoktu fakat çok iyi yerleştirilmiş makineli tüfekleri vardı.

Yolu Bölüm III'te anlattıysam da olayın geçtiği bölgeden biraz daha

2 - Daha önceki bölümlerde rütbesi Yarbay olarak geçmekteydi. Bu subayın da terfi ettiği anlaşılıyor.

ayrıntılı bahsetmem işi daha netleştirecektir. Doğrudan Mencîl'den gelen yol dağların eteklerindeydi. Dağlar sağda taşlı bir yatağı olan dere ise soldaydı. Köprüye 2,5 mil kala bir burun vardı bu da keskin bir viraja neden oluyordu. Burnu dönünce Mencîl köyü görünüyordu. Köprü buradan gözükmüyordu. Hatta çok dar bir alanda olduğundan ancak iyice yaklaşınca ortaya çıkıyordu. Virajın üstünde tüm çevrenin görülebildiği bir kahvehane vardı.

Yukarıdaki anlatıma göre düşmanın bu burnu elinde tutup, alana giden yolları keseceği ve bize çok elverişli bir pozisyon vermeyeceği aşikardı. Fakat bu burun sadece bir keşif müfrezesi tarafından tutulmuştu ve **Bicherakov**'un ilerleyişiyle bu keşif müfrezesi ateş açmadan geri çekildi. Kahvehaneden batıya doğru bakıldığında sol yanda Mencîl köyü ve ekilmiş araziler görülüyordu. Bu arazi iki mil ötede sağa doğru hafif bir dönüş yaparak kuzeye, Hazar Denizi'ne doğru uzanan ve üstünde Mencîl Köprüsü'nün olduğu bir dere yatağı ile aniden kesiliyordu. Aynı yönde uzaktaki arazi 6 mil kadar görülüyordu. Geniş nehir yatakları, bölge bölge nehir kenarı tarlaları ve alçak tepeler vardı. Bunun ötesinde oldukça yüksek dağlarla görüş kapanıyordu. Köprüye giden yol doğal olarak bahsettiğim keskin burnun kenarlarından geçmek zorundaydı. Yarım mil kadar keskin bir sağa dönüşten sonra açık alana ulaşılıyordu. Oradan da batı yönünden doğruca köprüye varılıyordu. Hemen önümüzdeki alanda 2 mil kadar uzaklıkta yaklaşık 800 yarda genişliğinde yolu diklemesine kesen küçük, izole, üstü düz bir tepe vardı. Bu tepe yarım mil kadar kuzeybatısında kalan köprüyü tamamen örtüyordu. Sağda yolun birkaç yarda ilerisinde Elbruz Dağlarının kayalık tepeleri uzanıyordu ve bu tepeler iyi eğitilmiş dağcı birlikler haricindekilere manevralar sırasında güçlük yaratıyordu.

Alman kumandan **von Passchen** pozisyonun can damarı olan bu burnu tutamadı, birliklerini bu izole tepeden geçirmek zorunda kaldı, bizim sağımızda kalacak şekilde birkaç müfrezeyi tepenin eteklerinde bıraktı. Ele geçirmesi zor olabilecek tepe topçu ateşi sayesinde savunması imkansız hale geldi. Bu tepenin en üst seviyesi kahvehaneden biraz alçaktı.

Savunma o kadar kötüydü ki İranlıların gerçekten savaş yapmak niyetinde olmadıkları ve günü geçirebilmek arzusunda olduklarını düşündüm. Fakat bu tür bir savaş taktiği için **Bicherakov** oldukça yanlış bir adamdı.

Kanımca **von Passchen** bunu daha iyi bilmeliydi. Fakat İranlılar şöy-

le bir tartışma yapacağımıza inandılar: Cengelîler yolumuzun karşısında sağdaki tepeyi tutuyor. Bu da köprüyü koruyor ve ilerlememiz gereken yolu hep ateş altında tutuyor. Onları durdurmak başarılı olsak bile birçok hayata mal olacaktır. Kendi istekleriyle çekilmeyeceklerdir. Bu yüzden durumu tartışmak için burada birkaç gün durmalıyız.

Burnu alamadıklarını düşünürsek düşman için ikinci iyi yer sağımızdaki dağların taşlı yamaçları ve köprünün uzak tarafındaki dağların benzer yamaçlarıydı. Bu pozisyonları tutan birliklerin uzaklaştırılması zor olurdu ve uygun yönlendirilmiş makineli tüfek atışları köprüye bir taarruz şekline dönüşebilir ve bizim açımızdan muhtemel başarısızlıkla sonuçlanabilirdi.

Bu bölgede birkaç birlik vardı. Fakat karşı koyuşları çok zayıftı. Makineli tüfeklerini çok az kullandılar ve kısa sürede savaş alanını terk ettiler.

Uçakların gelip Cengelî siperleri üzerinde ateş açmadan fakat gururla uçup, düşmanın pozisyonu hakkında ayrıntılı bilgi vermeleriyle eğlence başlamış oldu. Ağır bir ateşle karşılaştılar ancak hasar almadılar.

Bu esnada **Bicherakov** ordusunun başında burunu dönen köşeye, kahvehanenin yanma geldi ve ilerlemesine engel olmaya niyetlenen küçük bir düşman birliğiyle karşılaştı. Harbin erken yıllarında ayağından yaralanmış olması nedeniyle elinde bir baston taşıyan ve halen tek silahı bu olan **Bicherakov**, cüretkarane bir edayla karşı grubun liderine doğru yürüdü ve burada ne aradıklarını ve adamlarının neden böyle tehdit edici bir tavır içinde olduğunu sordu. Müfreze komutanı *"Bu mevkii kanımızın son damlasına kadar korumak için buradayız"* dedi.

Bicherakov elindeki bastonu sallayarak *"Buradan bir an önce çekilin"* diye bağırdı. Kızgınlığı ve tehditkar tavırları Cengelîleri öylesine ürküttü ki, arkalarını dönerek sanki tek vücutmuş gibi kaçtılar ve burnu Kozaklara bıraktılar. Bu olay savaşın ikinci dönemini tamamlamış oldu.

Üçüncü dönem Alman subayı **von Passchen**'in bir İranlı refakatçi ile sulh bayrağı taşıyarak görüşme istemesi ile başladı. Alman ulusal giysileri içindeydi. Bir başkomutan edası vardı ve belli ki İranlıları çok etkiliyordu. Ancak bu tavırları Kozakları sadece güldürdü. **Bicherakov** onu karşıladı ve önerisini sordu. **Von Passchen, Küçük Han**'ın adına geldiğini belirterek şöyle dedi:

> Cengelîler görebileceğiniz gibi kuvvetlice siper almışlar ve emrinizdeki birlikler onları geri püskürtmek için yetersizdir. Bu nedenle

her saldırınız başarısız kalacaktır ve sadece gereksiz can kaybına neden olacaktır. **Mirza Küçük Han** bu nedenle beni aşağıdaki teklifi yapmak üzere görevlendirdi. Eğer İngilizlerden ayrılırsanız size memnuniyetle Enzeli yolunu serbest bırakacaktır. Kendisini şimdiye kadar Rusların dostu olarak görmüştü ve hâlâ da öyle görmektedir. Savaşı sadece İngilizlerledir. Her gün 200 adamınız silahlı olarak hiçbir saldırıyla karşılaşmadan geçebilecektir. Fakat hiçbir İngiliz'e geçit verilmeyecektir.

Bicherakov bu önerinin küstahlığına oldukça sinirlenmişti. Fakat kendini kontrol edebildi. Cevabı şöyle idi:

Bir Alman subayını **Küçük Han**'ın temsilcisi olarak tanımam ve benim karşıma Alman üniforması ile çıkmanızı da küstahlık olarak nitelerim. Cengelîlerden bir anlaşma istemiyorum ve siz ayrılır ayrılmaz da ateş açma niyetindeyim.

Kozakların dağ topçuları kahvehanenin burnunda mükemmel bir yer tutmuşlardı ve **von Passchen** ateş alanından çıkar çıkmaz izole tepedeki siperlere doğru ateş emri verilmişti. Kozak süvarileri ve Hussar birliği düşmanın sağ tarafına doğru dağınık muharebe düzenine geçtiler ve silahlı arabalar düşmanın sol tarafına doğru hareket ettiler. Bu arada Kozak piyadeleri de düzlüğe yayıldılar.

Çok kısa bir zaman içinde Cengelîler siperleri terk edip köprüye doğru kaçtılar. Süvariler ve arabalar da onları takip etti. Gruptan ayrılan Cengelî savaşçıları esir alındılar. Köprüyü koruyan makineliler nehrin diğer yanına yerleştirilmişti. Köprünün artık savunulması mümkün değildi. Mevzilerine henüz ateş açmamıştık bile. Bir panik havası esti ve makineli tüfek nişancıları birer birer kaçmaya başladılar. Atlı birlikler köprüyü geçtiler, piyadeler toparlandılar ve mola vermeden Rudbar yolunda 10 mil ilerlediler. Daha önce bahsettiğim yürüyüş sırası akla getirildiğinde bu iş inanılmaz gibi geliyordu. Bir tek makineli tüfek ateşe devam edebilseydi ilerleme durmak zorunda kalırdı. Cengelîler alanda birçok ölü ve yaralı bırakıp onları toplamak için gayret sarf etmediler ve böylece Mencîl Köprüsü savaşı sona ermiş oldu. Bizim kayıplarımız önemsizdi.

Kimse önemli bir karşı koyma beklemiyordu fakat böylesine kolay bir zaferi de kimse ummamıştı. Cengelîler daha sonra görüleceği gibi hiç de korkak değillerdi. **Küçük Han** savaşmayı düşünmediklerinden şaşırdıklarını ve kaçmak zorunda kaldıklarını açıkladı. Rusların, birliklerinin

gücünden korkup anlaşmaya oturacaklarını zannetmişti. **Bicherakov**'un sert çıkışı onun için acı bir sürpriz oldu.

14. Hussar birliklerinden **Yüzbaşı Pope** komutasında küçük bir müfreze köprüyü korumak üzere Mencîl'de kaldı ve hareket eden piyadelerden bir grup ile güçlendi.

Çeşitli mevkileri birliklerimiz henüz almaya hazır olmadıklarından Enzeli yolunun açık tutulması çok önemliydi. **Bicherakov**'un sabırsızlığını bastırmak için çok uğraştım ve tüm ikna gücümü kullandım. Sonunda kendisinin ana grupla Enzeli'ye gitmesi ve Rudbar, Rüstemabad ve Reşt'de küçük gruplar bırakılması ve mümkün olan en kısa zamanda bizim birliklerimizin onunkiyle Enzeli'de birleştirilmesi kararına vardı. Bir hafta bu durumda kaldık ve sonunda **Bicherakov**'un kuvvetinden ayrıldık.

Küçük Han yandaşlarına Ruslar geri çekildiği için, oldukça kötü savaşçılar olarak bilinen İngilizlerin yalnız kalacaklarını ve birlikleri için kolay bir av olacaklarını söylüyordu. Birliklerine yoldaki İngiliz keşif müfrezelerine saldırmayı ve onları yok etmeyi emretmişti. Bu uğraşların sonucu nispeten savaşın başlangıcında **Kayser**'in *"küçük, alçak ordu"* için yani İngiliz ordusu için verdiği benzer emrin sonucunu andırıyordu.

18 Haziran'da 1/4 Hant birliklerine mensup askerlerden oluşan bir keşif müfrezesi yolda saldırıya uğradı. **Yüzbaşı Durnford** öldürüldü, 6 kişi yaralandı fakat düşman büyük kayıp verdirilerek geri püskürtüldü. Aynı sırada düşman komşu mevzilerde, özellikle İmamzâde Haşim'de (Reşt'ten 10 mil ötede) ve Reşt'te önemli işler yaptı. İmamzade Haşim'de yol dağlardan çıkıp, sık orman ve çeltik tarlaları arasından geçen düz bir alandır. Reşt kasabası büyük ve dağınıktır, etrafı tamamen sık ormanlık ve çeltik tarlaları ile kaplıdır. Büyük ticari önemi vardır ve tiyatroları, sinemaları ve birçok oteli ile Kazvin'den bile daha çirkin bir Avrupalı görünümü vardır. Kasabanın ortasında halk bahçesi vardır. Bunun yanındaki mütevazı bina İngiliz Elçiliği'dir. Böylesine bir bina çok kötü bir yerde idi. Ruslar ise daha akıllı davranarak ana yolun üzerinde, kasabanın kuzey eteklerinde kendi toprakları üzerine güzel bir konsolosluk inşa etmişlerdi. Birliklerimiz kasabanın dışındaki Rus konsolosluğu yanında kendilerine önemli taktik avantajlar sağlayan yerde konakladılar.

Reşt'te sahip olduğumuz en büyük birlik 450 tüfek ve iki zırhlı araç idi. Bu sayı ile etrafı saran orman içinde ve bizden sadece yarım mil kadar ötede toplanan Cengelîlere karşı kenti savunmamız olanaksızdı.

Ormanın içinden bir tek yol gidiyordu. Bu yol **Küçük Han**'ın karargahının olduğu ve kasabanın 25 mil batısında yer alan Kasma'ya giden tek doğrudan yoldu. Gücümüz hemen yanımızdaki iki bini aşkın askeri ile Cengelîlere karşı koymak için çok riskli olacak kadar azdı. Yeterli gücümüz olsaydı bile yol dışı hareket türlerinin hepsinin imkansız olduğu bu bölgede Kasma yolunda ilerlemek askerler için ölüm tuzağı olacaktı. Bu yüzden 7 millik bir çevre içinde 450 tüfek ile savunması olanaksız olan kasabanın Cengelîlerce alınmasına hiçbir mani yoktu. Şehir dört yandan açıktı ve sık bitki örtüsü dış mahallelere kadar geliyordu. Birlikler bu yüzden güçlü düşmana rahat karşı koyabilecekleri ve seçtikleri uygun bir anda karşı saldırıya geçebilecekleri dış mahallelerde yoğunlaştırıldı.

Bu yerleşme şekli büyük bombalama etkisi ve düşmana makineli tüfek darbesi indirme özelliğinde olan uçaklar olmasaydı güvenilmezdi. Fakat ormanın sıklığı da düşmana uçaktan saklanması için çok yardımcıydı. İnsan kaybı az olmakla beraber moral bozukluğu fazlaydı.

Mencîl-Reşt yolu üzerindeki operasyonlar 1/4 Hant birliğinden **Yarbay Matthews** tarafından idare ediliyordu. Kendisinde 800 hareketli makineli tüfek ve iki dağ topu vardı. Bu kuvvet Mencîl'den Reşt'e kadar olan 50 millik dağ yolunu korumak için yeterli değildi. Şiddetli bir çarpışma oldu. Gurkha birlikleri ve Hampshire birliklerine mensup askerler Cengelîlere birliklerimizin nasıl olduğunu göstermek istercesine birbirleriyle yarışıyorlardı. Silahlı arabalar da düşmanı etkisiz hale getirmekte yardımcı oldular. Hâlbuki ilerledikleri alan manevra yapmaya hiç elverişli değildi. Bu taşıtların baş edemedikleri tek şey çeltik tarlalarıydı.

26 Haziran'da **Bicherakov** Bakü'ye girmeden evvel onunla plan yapabilmek ve Bolşevik komitesinin şimdiki tutumunu anlamak üzere Enzeli'ye doğru yola çıktım. Geceyi Reşt'te İngiliz Konsolosluğu'nda geçirdik ve burasının şehrin tam göbeğinde olağanüstü tehlikeli bir yer olduğunu fark ettim. Burası küçük rütbeli bir subay ve 12 adam tarafından korunuyordu. İyi planlanmış bir saldırıya bu küçük birlik karşı koyamazdı ve **Albay Matthews**[3]'un oldukça az olan kuvvetlerinden daha fazla adam ayrılamıyordu. Cengelîlerin elinde uzun süre tutsak olan Bay **Maclaren** konsoloslukta yeniden işe başlamıştı. Fakat Bay **Moir**'in onun yerine getirilmesi düşünülüyordu ve geri dönüşümüzde bu atamanın yapılabilmesi için gayret sarf ediliyordu.

3 - Daha önce **Yarbay Matthews** olarak geçmekte idi.

27 Haziran günü erkenden Enzeli'ye ulaştık. 27 Haziran'ın tamamını ve 28'in yarısını **Bicherakov** ile tartışarak ve arkadaşı **Cheliapin** ile görüşerek geçirdik.

Bicherakov Bolşeviklerin tarafına geçmeye karar verdi. Çünkü Kafkasya'da ayak basacak hiçbir yer kalmamıştı. Bolşevik komitesine taraf değiştirdiğini belirten bir telgraf çekti. Aynı zamanda sadece Sovietski (Bolşevik liderlerine verilen yeni isim) sayesinde Rusların kurtuluşu bulabileceklerine olan inancını belirtti. Onun saf değiştirişi Bakü'deki Bolşevik gazetelerinde geniş yankı yaptı ve kendisine *"Kızıl Ordu"* diye kabul ettiği Bolşevik birliklerine komuta etmesi önerildi. Bir an evvel tahliyeye hazırdı ve kendisine Kazvin'den beri eşlik eden İngiliz subaylarını onunla birlikte Bakü'ye göndermeye ve destek için *"A"* süvari bölüğü 2 numaralı zırhlı topçu araçları (Locker-Lampson Ünitesi) vermeye karar verdim. Bakü'de gemiden karaya çıkmak kuvvetlerini teslim etmek anlamına geliyordu. Bu nedenle Bakü'nün 50 mil güneyinde demiryolunun batıda Tiflis'e doğru dik bir açıyla döndüğü Alyat'a demirlemeye karar verdi. Böylece hem ordusunu Bolşeviklerden ayrı tutacaktı hem de bu bölgedeki Kızıl Ordu ile irtibat kuracak en iyi pozisyonda olacaktı. Kızıl Ordu'nun hesaplanan mevcudu 10.000 idi ve bunlar şayet gerçek asker olsalardı ve **Bicherakov**'un planladığı şekilde savaşabilselerdi başarı mutlak olurdu. Ancak alışılageldiği üzere devrim kuvvetleri sadece kağıt üzerinde varlardı. Muharebede her asker ancak kendi canını düşünüyordu.

Bu sırada Güneydoğu Kafkasya'da durum şöyleydi: 12 bin kişilik Türk-Kafkas Ordusu, yarı yarıya Türk birlikleri ve Güney Kafkasya'daki Müslümanlardan oluşan gönüllülerdi. Tiflis yönünden demiryolu hattı boyunca Bakü'yü ele geçirmek üzere ilerliyorlardı. Demiryolunun kötülüğünden ve yakıt darlığından oldukça etkileniyorlardı. Tiflis'teki Almanlar da daha önce barışçıl yoldan şehrin verilmesi yolunda Lenin, dolayısıyla Bakü hükümeti ile anlaştıklarından Bakü'yü Türklere kaptırmamak için ellerinden geleni yapıyorlardı. Türkleri Bakü'de görmek neredeyse İngilizleri görmekten daha kötü idi.

Bu ilginç durum çok olağanüstü durumlara yol açtı. Birçok Rus subayı Almanların Bakü'yü ele geçirmesini önlemek endişesi ve aynı zamanda Bolşeviklerle savaşabilmek için Türklere katıldı ve daha sonra biz Bakü'de Türklerle savaşırken iki orduda da birçok Rus mevcuttu.

1 Temmuz'da Alyat'ın 150 mil uzağındaki üzerinde tek bir köp-

rü olan Yeldah'taki Kür/Kura nehrini henüz geçmemişlerdi. Bu nehir Tiflis'in hemen kuzeyindeki bir noktadan sonra Kafkas Dağları'nın güneydoğu yarısını suluyor ve Alyat'ın 50 mil güneyinde Aras Nehri ile birleşiyor ve 100 mil sonra Hazar Denizi'ne dökülüyordu.

Köprünün ele geçirilmesi bu yüzden çok önemliydi. Kızıl Ordu'nun öncü birliği köprüye doğudan yaklaşıyordu. **Bicherakov** batıdan gelen Türklerden önce köprüye gelmeyi umuyordu. Şayet köprüyü tutabilirse, Türkler uzun süre Bakü'ye ilerleyemeyeceklerdi. Köprüyü ele geçiremezse bile muharebede düşmanı yenebilir ve belli ölçüde zaman kazanabilirdi. Bu da Bakü'deki kumandanın şehrin batısındaki dağlık arazide bir müdafaa hattı oluşturmasına fırsat verirdi.

Kafasında bu düşüncelerle **Bicherakov** ordusunu 1 Temmuz'da İran'dan tahliye etmeye başladı.

Enzeli'deki bir görevim de **Cheliapin** ile görüşüp ne düşündüğünü anlamaktı. Görüşmemizin bir özetini ileride vereceğim.

Enzeli'de beni şaşırtan ilk şey kışın buraya yapmış olduğumuz talihsiz ziyaretten sonra meydana gelen atmosfer değişikliği idi. O zamanlar hükmedebildikleri 2000 kadar adamı olan bir komite vardı. Şimdi ise 1/4 Hunt birliklerinden 100 askeri olan 200 kadar kızıl muhafız vardı ve diktatorya havası kaybolmuştu. Sayısız komiteler üçe inmişti. Bunlardan birincisi zaten tanıdığımız Cheliapin idi. İkinci üye ise 30 yaşlarında bir esnaf olan **Lazarev** idi ve üçüncüsü daha önce süvari alayı trompetçisi olan 19 yaşındaki **Babookh**'tu. Bu sonuncusunun cahilliği şaşırtıcıydı. Muhtemelen henüz *"okur-yazar"* sınıfına girmişti. Fakat cahillikten doğan cesaret ve gençlik ateşine sahipti. Koloni politikası ve Hindistan'daki egemenliğimiz konusunda hiçbir şey bilmediği hâlde benimle ateşli tartışmalar yaptı. Hevesli ve iyi niyetli bir gençti, dünyadaki yanlışları doğruya çevirmek azmindeydi. Fakat seçtiği yol yanlıştı.

Komite ile ilişkisi olan biri de **Bicherakov**'un emrindeki Araplardan **Teğmen Alkhavi** idi. Kasabanın askeri valisi idi ve Bakü Sovyetlerini temsil ediyordu. **Bicherakov**'un kuvvetlerinden biri olarak, bize yardıma bir anlamda mecburdu. Fakat Kazian kralı pozisyonundan çok memnundu ve sonunda bizim bunu elinden alabileceğimizden korkuyordu.

Enzeli'ye çıkarma yapmamıza hem o hem de **Cheliapin** karşı çıktı, fakat burada uçaklar için iniş pisti hazırladığımızı ve uçakları korumak için bir birliğin mecburen kalacağını belirttim. Çok kibarca uçakları kendilerinin koruyabileceğini söylediler fakat ben bu görevin sadece kendi

adamlarımızca yapılabileceğini söyleyip ısrar ettim.

Atmosferdeki diğer bir değişiklik ise beni devrim karargahındaki toplantılara emrivaki yaparak çağırmaktan vazgeçmeleri ve komitenin benim isteğimle ve benim karargahımda kibarca gelip beni görmeleriydi.

Cheliapin ile halledilecek en önemli konu yakıt teminiydi. Bu tamamen düşmanımız olan Bolşeviklerin elindeydi. Onlardan bu vazgeçilmeyen üründen biraz almak imkansız gibiydi ve yakıtın yokluğu da tüm güçlerimizi felç edebilirdi. Tabii ki yakıtın tek bir damlasından bile vazgeçmemeleri gerekti. Bu durumda İran'daki motorize birliklerimiz hareket kabiliyetlerini kaybedecekler ve kendimizi oldukça ciddi bir durumda bulacaktık.

Fakat ihtilalciler dar görüşlüdür ve yaptıkları işlerde fazla ileriye bakmazlar. Sadece benim temin edebileceğim motorlu taşıtlar istiyorlardı. Ellerinin altında bir baskı makinesi hazır olduğundan paraya ihtiyaçları yoktu. Fakat motorlu taşıtlar para gibi kolay elde edilemiyordu.

Bunun için motorlu taşıtlar ile petrol arasında bir değiş tokuş ayarladık. Her 300 poundluk petrol için 100 poundluk araba değiş tokuşu yapıldı. Şiddetle araca ihtiyaçları vardı fakat onlar için zaruri bir ihtiyaç olmaktan uzaktı. Oysa petrol bizim için zaruretti. Eğer az da olsa bir avantaj sağlamış olduklarını anlayabilmiş olsalardı bu anlaşmayı reddederlerdi ve ben kuvvetlerimin İran'daki hareketini durdurmak zorunda kalırdım. Bağdat benden bu anlaşmayı yürütmek için araba temin etmemin istenmesine karşı çıktı. Fakat sonuç olarak istek çok büyük değildi. Bakü Sovyetlerinden 50.000 poundluk petrol aldım. Ödemenin bir kısmı için 10 Ford araba gönderdiğimizde hükümet düşmüştü ve artık var olmayan bir hükümetle ilişkiyi tamamlamak imkansızdı. Oraya birkaç subayımı gönderip yükleme ve tahliye işinin başında bulundurmak suretiyle, bu petrol işi bana Enzeli'de pozisyonumu sağlamlaştırmak açısından ek bir avantaj sağladı. Bu subaylar uçak muhafazası sayesinde Hazar Denizi'nin kontrolünün kazanılması yolunda ilk durak olan Enzeli'deki durumumuzu sağlamlaştırdı.

Bununla beraber Enzeli'ye ziyaretimizi fevkalade başarılı addediyorum. Şöyle ki: **Bicherakov** ile geleceğe ait planlarımızı yaptık sınırsız petrolümüz oldu ve körfezde kendimize yer sağladık. Bu mutlak avantajların yanında 19 yaşındaki yoldaş **Babookh** tarafından İngiliz emperyalizmi hakkında konferans dinlemek zorunda bırakıldım.

Temmuzun 28'inde Enzeli'yi terk edip, Reşt'e döndük ve İngiliz Konsolosluğu'na yerleştik. Yokluğumuzda İmamzâde Haşim'deki Gurkha birlikleri mevzilerinin yakınındaki Cengelîlerden bir grup ile başarılı bir çatışmaya girmişler düşmanı bölgeden silmişler ve çok nam salmışlardı. Motorlu bir aracı süren bu civarı iyi tanımayan iki subay Enzeli yolu diye yanlışlıkla Kasma yoluna girmişler ve doğruca düşmanın kucağına atılmışlardı. Şehre bir mil kala araca ateş açılmıştı, subaylardan biri ölmüş diğeri yaya olarak kaçabilmişti.

İngiliz Konsolosluğu'nun yeniden kurulması merasimleri 29 Temmuz'da düzenlendi ve merasim gününden önce yeni vali **Serdar Kul** ile programın ayrıntılarını ileride aksaklıklara yol açmamak için dikkatlice görüştük ve son dakikada İranlıların istenmeyen görevlerde her zaman yaptıkları gibi hasta olduğunu beyan ederek gelemeyeceğini bildirmesi dışında bir aksaklık olmadı. Merasimlerdeki rolü İran Hükümeti adına bayrağa yapılan hakaret nedeniyle özür dilemek ve gelecekte daha iyi davranışlarda bulunulacağına dair söz vermekti.

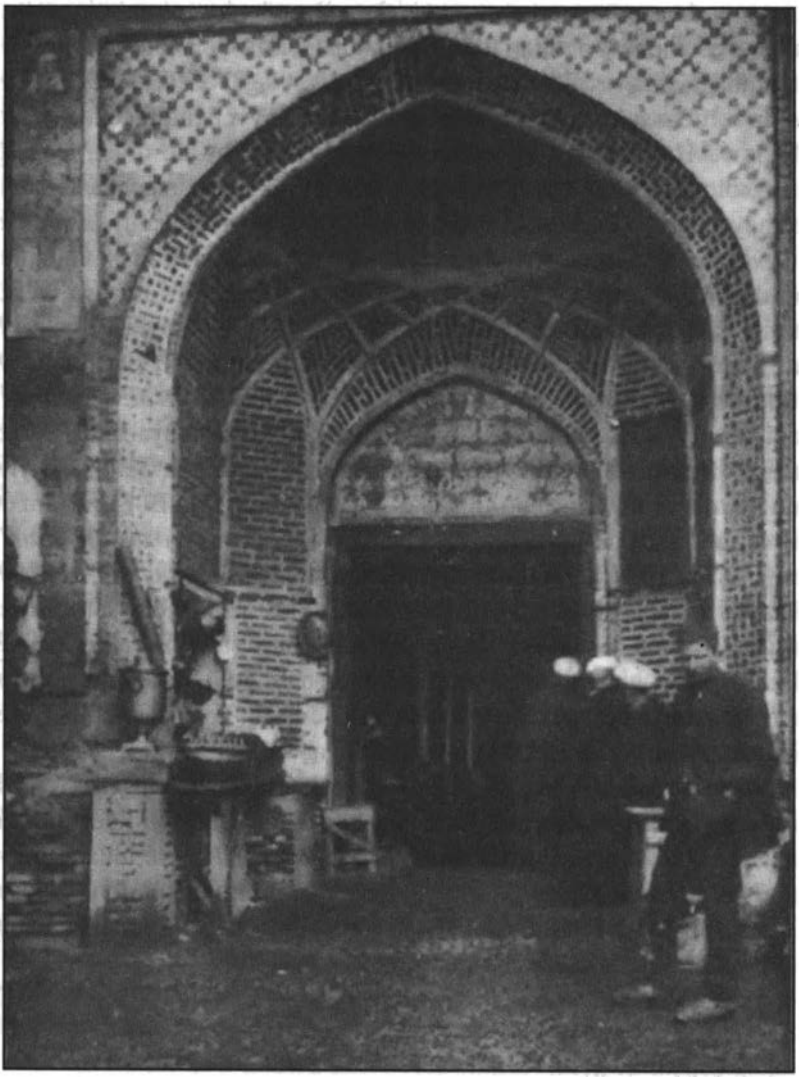
Kararlaştırılan saatte bir İngiliz muhafızı konsolosluğun girişinin karşısında caddede nöbetteydi ve düzeni korumak için zırhlı bir araba hazır bekliyordu. İngiliz Konsolosu Bay **Maclaren** Rus ve Fransız meslektaşları ile tam üniforması içinde geldi ve bütün İranlı şehir polisi şeflerinin önderliğinde bir grup halinde yekvücut olmuşlardı. Merasimi kısa bir konuşma ile açtım. Konuşmamda Ruslarla aramızdaki meselelerin bundan böyle çözüleceğini, bu sorunların yanlış anlama sonucu ortaya çıktığını, bölgenin barış, dostluk ve saygı bölgesi olduğunu söyledim. Mevcut konsolosların benzer konuşmaları oldu, bayrak asıldı ve muhafız tarafından selamlandı. İranlı polis şefi geçmişteki hatalarından dolayı özür diledi ve tekrar etmeyeceğini söyledi. Bütün polis grubu yürüyüşle bayrağı selamladı. Bu da seremoninin çok şekilci ve başarılı bir şekilde sonuçlanmasına neden oldu. Bay **Maclaren** görevini yeni tayin olan Bay **Moir**'a devretti. Ben de Bay **Maclaren**'den ayrılmaktan dolayı çok üzüntü duydum.

Ertesi gün Kazvin'e gitmek üzere yola çıktık. Oraya varıncaya kadar hiç saldırıya uğramadık. Bu da sistemimizin ne kadar başarılı olduğunu gösterir. Kazvin'de o güne kadar olan olaylar hakkında bilgi aldım ve gelecek ile ilgili hareketlerimizi düşündüm. Eskiye nazaran, tatmin olmamız için daha iyi bir sebebimiz vardı. Gelecek ise ümit vaat ediyordu.

Burada şimdiye kadar elde ettiklerimiz hakkında birkaç söz söyle-

mek istiyorum. 1918'in Şubat ve Mart aylarında Kirmanşah-Hemedan-Kazvin yolunda Türk tehdidi mevcutken **Dunsterforce**'un bölgede bulunmaması halinde neler olabileceğini düşünelim. Çok açık ki, böyle bir durumda düşman birlikleri Bicar'ı ve Zincan'ı işgal edecekti. Cengelîler ile direkt temas kurup, durumlarını oldukça kuvvetlendirecekti. Nisan, Mayıs ve Haziran'da Cengelîlere karşı **Bicherakov** ile orada işbirliği içinde olmasaydık, Cengelîler Kozakların topraklarından geçmesine izin vermeyecekti ve **Bicherakov** için kendisiyle işbirliği yapmayanlara karşı savaşmak dışında hiçbir yol kalmayacaktı. İran'a olan ilgisi tamamen bitmişti. Tek arzusu ordusunu bu topraklardan çıkarıp Kafkasya'ya götürmekti. Küçük Han da bu arzudaydı ve ayrılışını kolaylaştırmak için ne gerekiyorsa yapacaktı. Alman ve Avusturyalıların önderliğinde ve Türkler tarafından silahlandırılmış Cengélî ordusu Kazvin ve Tahran'a doğru ilerleyişlerinde hiçbir karşı koyma ile karşılaşmayacaktı. Hemedan ve diğer kentlerdeki demokratik liderler, silahlı halk Cengelî bayrağını dikmiş ve devrime katılmış olacaklardı. Bütün İran Bolşevizmin etkisi altında kalacaktı (bundan kısa bir süre sonra Bolşevizm *Küçükizm*'e yozlaşaşacaktı). Tahran'daki İngiliz temsilciliği, *Emperyal Bank* ve *Hint-Avrupa Telgraf Şirketi* personeli, konsolos ve misyonerler ülkeden kaçmak zorunda kalacaklardı ve sağ kalmaları şans olacaktı. **Küçük Han**'ınki gibi bir ordunun başarılı olması halinde bütün bu kuşkuların gerçekleşeceğini düşünmek oldukça hayalciliktir. Fakat yukarıda çizdiğim ihtimal dahilindeki korkunç tablo hiç abartılmamıştır.

Sonuç olarak İran'ın kuzeyi Bolşevizmin elinde, kalanı Türkistan'la birleşmiş olarak düşünürsek Orta Asya ve Afganistan bir kaosun içine atılacaktır. Bu Almanların ulaşmak istedikleri sonuçtu ve muazzam bir başarıya ne kadar yaklaştıklarını düşündükçe insanın kanı donmaktadır. Kuvvetimizin hareketini Alman diplomasisinin tam başarısızlığa düşmesinin tek sebebi olduğunu rahatça iddia edebiliriz.

Reşt, Konsolosluk yakınları

Reşt'te Sefid Rud nehrinin bir kolu

Bölüm XI
Türkler, Kafirler ve Sapkınlar

Kazvin'e geri dönerken sanki evimize dönüyormuşuz gibi duygulara kapıldık.

Şubat ayında gördüğümüzden çok farklı bir Kazvin bulduk. Şimdi sadece gülen yüzler ve kibar insanlar vardı. Vali sağlığımı sormak için aradı. Kasaba halkı da genel olarak neşeli ve dostça görünüyordu. Bu arada cadde isimleri bile İngiliz isimleri olmuştu. Bize anayurdu hatırlatan *Oxford Sokağı, Piccadilly* ve **Strand** gibi isimlerle dolmuştu.

Bu tarihi şehirlerde böylesine bir zoraki isimlendirme *Vandalizm* kokusu veriyordu. Bu nedenle buralara tarihi kahramanların isimlerini vermeyi önermiştik. Bu isimler çok sanatsal olurdu. Fakat savaş sırasında sanatın yerini kullanışlı olan almaktaydı. O halde bize sanat değeri yüksek olmaktan ziyade şoförlerimizin kolay öğrenip, neşeleneceği isimler gerekliydi. **Zaloğlu Rüstem** ve diğer İranlı tarihi kahramanların isimleri kolay hatırda kalmazdı.

Bu isimler, **Kûruş, Dara, Zerksîz** ve **Büyük İskender**'in kemiklerini mezarlarında sızlatırdı. Bizim tarihi isimlerimiz de uygun değildi. Bu nedenle ultramodern olmak zorundaydılar ve eminim ki, caddelerin isimleri benim *"Yaz Saati Uygulama"*m gibi antik kahramanların ruhları için çok sıkıntı verici olmayabilirdi.

Yaz ilerledikçe gün uzadı ve güneşten daha fazla yararlanabilmek için saatlerin 2 saat ileri alınmasını emrettim. İlk iki gün kargaşa olduysa da yeni saat düzeni eskisinden daha iyi oldu. Bu çalışma planı bana göre büyük bir başarı idi. Benim dışımda herkes aksini düşünüyordu. Benim amacım herkesin iki saat daha fazla çalışmasını sağlamaktı ve başarılı oldum. İlk bakışta zaman kazancı olmayıp olayın kendini dengeleyeceği düşünülür. Güne 2 saat geç başlayıp, 2 saat geç bitiriliyordu. Fakat bu iki saat her nasılsa çalışmaya ayrılıyordu ve yine de geriye boş zaman kalıyordu. Bu da birinin aklının saat ayarlamasıyla nasıl ne de güzel kandırıldığının bir göstergesiydi. Eğer konvoylara sabah 04:00'da görev emri versem çok kötü karşılanırdı. Ama yeni saatle bu 06:00 ediyordu ve esas zamanın 04:00 olduğunu bile bile bu emir hiç de kötü karşılanmıyordu.

O sırada şoförlerin işi bayağı zordu. Hem saatler iki saat ileri alınmıştı hem de alışık olmadıkları *"sağdan giden trafik"* sorunu vardı. Bir de bilmedikleri yolların isimleri İran kahramanları ile dolu olsaydı iyice kafaları karışacaktı. Bu nedenle *Piccadilly* gibi tanıdık isimler onları mutlu ediyordu.

Eğer bölgede kapalı olsaydık saat ayarlaması ve trafiğin sağdan işlemesi basitçe hallolurdu ve alışılırdı. Ancak Bağdat ile doğrudan temasımız vardı ve bölgeler arasında gidip gelirken saatin ve trafik yönünün ani değişmesi şoförleri zorluyordu. Bu nedenle saat ayarlamasından vazgeçtim. Trafik düzeni devam etti. Ancak şoförlerin Hemedan'a kadar *"soldan"* sonra *"sağdan"* gitmeye alışmaları zor oldu.

Bu sıralarda Hemedan'da aykırı hareketler başlamıştı. Bu nedenle vali (ilk geldiğimizde vali yardımcısıydı) ve *İleri Demokratlar*'ın lideri **Ferid'üd-Devle** başka yere gönderildiler. Ayrılmaları ile Hemedan'daki tüm sorunlar bitti. **Albay Donnan** komutasındaki silah altına alınan İranlı askerlerin durumu oldukça iyiydi ve düzenleri yerindeydi. Erzak durumu artık iyi idi. Bu sırada para kıtlığı şeklinde yeni bir sorun ortaya çıktı.

İran'da para bulmak zordu ve ihtiyaçlarımız çok kabarmıştı. Sorun bize yaptığı ödemelerden sonra kasası boşalan bankanın nasıl yeniden yeterli hızla para biriktirip bir sonraki çekimizi karşılayacağı idi. İhtiyacımız günden güne artıyordu. Öyle ki bugün bize gelen paranın harcanıp yeniden bankaya geri dönmesi ve bizce tekrar ertesi gün kullanılabilir olması gerekiyordu. İran bankasının Hemedan'daki sorumlusu Bay **McMurrey**'in zekası ve kaabiliyeti sayesinde bu işlem son derece

süratle gerçekleşiyordu. Bunu nasıl başardığını kimse bilmiyordu. Fakat diğer krizlere ek bir ekonomik kriz olmadan para temin ediliyordu. Mutemedimiz **Binbaşı Whitmarsh** çok sıkıntılı anlar yaşıyordu ve görevi kimseyi kıskandıracak bir iş değildi.

Yeni gelecek birlikler göz önüne alınarak, Hemedan ve Kazvin'de yeni binalar yapılıyordu. **Binbaşı Haslam**'ın emrindeki istihkâm birliği çok meşguldü.

Kraliyet Donanması'ndan **Amiral Norris**'in bize katılmasıyla kuvvetimiz arttı. Bu arada Bağdat'tan 4 inçlik toplar da yola çıkmıştı. Böylece Hazar Denizi silâhlı kontrol altına alınacaktı.

Birlikleri Bakü'nün tam karşısındaki Hazar kıyısında yerleşmiş Krasnovodosk'a götürmek üzere Rusçayı çok iyi bilmesi nedeniyle **Albay Battine** görevlendirildi. Bu limanın stratejik önemi büyüktü. Eğer Türkler Bakü'yü elde ederlerse Orta Asya'yı düşmana kapatmak için bu liman kullanılacaktı. Krasnovodosk'taki hükümet **Kuhn** adında bir mühendisin başkanlığında kurulmuştu. Aşırı Bolşevik aleyhtarı ve İngiliz sempatizanıydılar.

Krasnovodosk'tan demiryolu Aşkabad ve Merv'e gidiyordu. Merv çevresinde kuvvetli bir Bolşevik gücü vardı. Buna karşı Meşhed'in kuzeyinden bu demiryoluna doğru **General Malleson** komutasında birlikler gönderilmişti. Krasnovodosk'ta **Albay Battine**, **Kuhn** ile anlaşıp, **General Malleson** birliklerine yardım edebilecekti.

Bu arada **Yarbay Rawlinson** da göreve başladı ve uzmanlık alanı olan makine bakımı ve kamuflaj işiyle görevlendirildi.

Gözlerimiz Kafkasya'daydı. Aynı zamanda soldan ve geriden Tebriz ve Urmiye üzerinden gelen Türklere de azami dikkat sarf ediyorduk. Durumu şu şekilde tanımlamalıyım:

> Urmiye şehri ve mıntıkası Urmiye gölünün batısında uzanır. Bunun güney sahili Hemedan'dan yaklaşık olarak 220 mil uzaktadır. Büyük bir çoğunluğu Ermeni ve Asur kiliselerine mensup Hıristiyan topluluklarından olmak üzere tahmini olarak 80.000 kişilik bir nüfusu ihtiva eder. Asur kilisesine mensup Hıristiyanlara yerli halk Cilu demektedir. Mıntıka geçen yıldan beri 5'inci ve 6'ncı Türk tümenleri tarafından tamamen kuşatılmış, buna karşı bölgenin Hıristiyan yerlileri bugüne kadar çok iyi bir şekilde savaşmışlardı. Aslında geçen taarruzda Türkleri belirgin bir şekilde mağlup etmişler, çok sayıda subay ve eri esir etmişler, çok sayıda savaş malzemesini ele geçirmişlerdi. Cilular bu amaç için onlara gönderilen **Albay Kuz-**

min kumandası altındaki Rus subayları tarafından eğitilmiş ve idare edilmiştir. Daha sonra Cilular ile bunların Rus komutanları arasında bazı yanlış anlamalar ortaya çıkmış, birkaç subay bunların adamları tarafından öldürülmüştü. Bu sıkıntının doğruları ve yanlışlarından asla emin olamadım fakat Asurların Rusların bir bölümünün hainlik etmesinden şüphelendikleri görülüyor. Saygıdeğer bir karaktere sahip bir adam olarak görünen, Cilulların ruhani ve dünyevi önderi, **Aga Petros** hareketteki cesaret ve yetenekleri ile ünlüydü.

Bu esnada Bicar'daki **Binbaşı Starnes** emrindeki birliklerimiz Cilu bölgesine 120 mil kadar yaklaşmıştı. Fakat Soğuk Bulak'ta Türkler araya girdi. Yarı kuvvetinde olan Türk tümenleri çok zayıftı ve gölün güneyindeki durum önemsizdi.

Bundan bir süre önce Cilular haberci gönderip bizden para ve askeri araç yardımı istemişlerdi. Biz bu yardıma hazırdık ve kendilerine gölün güneyindeki Türk kordonu boyunca savaşıp bizimle istedikleri yardımı almak üzere Sâin Kale'ye ilerlemelerini istedik.

Bu bölgede Türklerin çok zayıf olmaları nedeniyle, onları buradan atıp Bicar'dan Urmiye'ye kadar bölgenin birliklerimizce emniyete alınacağını planladık. Ancak bu sayede Cilular Türklerin elinden kurtulabileceklerdi. Yine de her şeyin düşünüldüğü gibi gerçekleşmesi için çok fazla şık vardı ve sonunda bütün bunlara gerek kalmadan Cilular kendi güçleriyle tek başlarına meseleyi hallettiler.

Daha önce tespit edilen plana göre Türkleri gölün güneyinde yardılar ve silah ile mühimmat almak üzere bizim grup ile buluştular. Dönüşleri biraz gecikti. Urmiye'de hepsinin katledildiği yolunda söylentiler başladı. Kasaba halkı hayvanları ve malları ile çoluk çocuk korku ile kafaları karışık bir durumda Bicar yoluna düştüler ve peşlerindeki Türkler ve Kürtler tarafından yağmalanıp katledildiler. Bizim birliklerimizle karşılaştıklarında tarafımızdan geri koruma birliği oluşturuldu ve halkın kalanı (yaklaşık 50.000 kişi) kurtarılarak Bağdat'a gönderildi. Bu olaylar aslında daha sonra oldu fakat okuyucunun daha rahat anlayabilmesi için şimdi anlatıp olayı kesmeyi uygun buldum. Mülteciler İngiliz yetkililer tarafından bakıma alındı. Çeşitli kamplara dağıtıldı. Kuvvetliler çalışma kamplarına verildi. Diğerleri kadınlarla beraber Mezopotamya'daki kampa gönderildiler. Şu sıralarda ülkelerine geri dönmekteler.[1]

1 - Çev. N. Kitabın ilk baskısı 1920 yılında yapıldığı için bu ifadeden 1910'lu yılların sonları ile 1920'li yılların başları anlaşılmalıdır.

Birçok mesele tartışılmalıydı ve açıklığa kavuşturulmalıydı. Bu yüzden Bağdat'a Genel Kurmay Karargahı'na gitmeyi uygun buldum. Fakat daha önce Tahran'a gidip oradaki Büyükelçi'nin bazı konulardaki fikirlerini almayı uygun buldum.

4 Temmuz'da ayrılıp aynı gün Tahran'a vardım. **Sir Charles Marling**'i şehrin 17 mil dışındaki yazlık rezidansında buldum. Gülahek'teki delegasyon düzeni Tahran'dakilerden bile daha şaşırtıcıydı. Ev Elbruz dağ silsilesinin eteklerinde bir İngiliz korusunu andıran korunun arasındaydı. Etraftaki kanallardan pırıl pırıl sular akıyordu. Bu muhteşem yerde kalışım mecburen kısa oldu ve 7 Temmuz'da diğer gezimin hazırlıklarını yapmak üzere Kazvin'e geri döndüm. Bu sıralarda Tahran'ı terk etmek hiç işime gelmiyordu. Zira başkentte bir *"hükümet bunalımı"* sancıları vardı. Buralarda bulunmak ilginç olabilirdi.

Bağdat'a giderken kaybedeceğim zaman çok önemliydi. Bu yüzden uçakla gitmeyi düşündüm. Küçük bir uçak gönderilmesi için adeta yalvardım. Bu isteğim kabul edildi. Fakat Mezopotamya'daki aşırı sıcak hava bunu imkansız kıldı. Seyahatin ancak Mircâna'dan olan son 80 mili için uçak kullanabileceğim bildirildi. Bu kadar kısa mesafeden kazanacağım zaman bile çok önemliydi.

Bicherakov'un kuvvetlerinden henüz haber yoktu. Macerasının ne yönde olduğunu çok merak ediyordum. Onun yardımıyla ve kendi gücümüzle Bakü'ye girme şansımız giderek artıyordu. Bakü ile artık haberciler vasıtasıyla günlük haberleşmemiz vardı. Oradaki Sosyal Devrimciler, Bolşevikleri devirip İngilizlerin de yardımıyla yeni bir hükümet kurmayı düşünüyorlardı. Bu şansı iyi değerlendirebilmem için hâlâ yeni kuvvetlere ihtiyacım vardı. Yeni malzemelerle donatılmış, motorlu gücü olan **Yarbay Faviell** emrindeki 39. Piyade Tugayı bana bağlanmıştı. Bu tugay İngiltere'nin ortalarından gelen alaylar (Gloucester alayları), 7. servis bataryaları ve Worcester birlikleri ile Warwick birliklerinin 9. servis bataryalarından oluşmuştu.

Bana 13 Temmuz'da yazılan ve Kazvin'den gelen mektubu gündelik olaylara ışık tutması açısından özetliyorum:

> Size son yazışımdan sonra genel olarak lehimize sayılacak bazı değişiklikler oldu.
>
> Açıkça birbirleriyle ilişkili ve birinin başarısı diğerinin de başarısını getirecek çeşitli mesele ve durumlar mevcuttur. Karmaşık ve bizi çok etkileyen Rus İhtilali'ni bir kenara koyarsak geriye kalanları

şöyle sıralayabiliriz:.

1. Bölgesel İran meselesi
2. Bakü meselesi
3. Krasnovodosk meselesi
4. Tebriz Türk istilâsı
5. Urmiye Gölü'nde durum
6. Cengelîlerin durumu
7. Gönüllü paralı askerler meselesi

1. İran Meselesi: Askeri açıdan bu bölgede İran'daki her şey tatminkârdır. Güvenlik için yeterli olacak birlikler yoldadır ve yukarıdaki tüm sorunlara göğüs gerebileceğim yeterlilikte birliklere sonunda kavuşabileceğim görünmektedir.

Türk birliklerinin bozulan morali ve Kafkasya'daki Türk-Alman çatışması şu sıra cesur bir politika yapmamızı telkin etmektedir. Muhaberesi kuvvetli bir tugay bu iş için yeterli olacaktır.

Türklerin moral durumuna gelince, Tebriz'de tahminen 2000 kadar askerleri vardı. Benim ise Kazvin-Miane yolunda 60 subay ve astsubaydan ibaret küçük bir birliğim vardır. Bu küçük birliğin ileri hattını oluşturan kuvvette bir LAM aracı ve **Yüzbaşı Osborne** komutasında birkaç subay vardır. Şabli geçidi üzerinden Tebriz'e birkaç millik uzaklıktadırlar. Türkler bu derece zayıf olduğumuzun farkında değillerdir. Ancak fazla kuvvetli olmadığımızın da bilincinde olmaları gerekir. Ancak bu küçük birliğimiz henüz saldırıya uğramamıştır. Hatta onlardan zaman zaman firarlar olmakta bize katılmaktadırlar.

Politik açıdan bu kadar dar bir alanda doğru fikirleri nakletmek çok zordur. İstihbarattan anlaşıldığına göre çok sayıda yetkili, Türk yanlısıdır. Ancak halk Türk taraftarı değildir. Türk Büyükelçiliği tarafından Tahran'da önemli propaganda yapılmıştır. İran Hükümeti Türk istilâsına karşı koymamış hatta itiraz bile etmemiştir.

Bazen biraz iyi şeyler yapabilecek halkın önüne gerçekleri koyan bir beyanname yayınlama güdüsüne boyun eğmem hariç tutulursa, çok az propaganda çalışması yapıyorum. Fakat bizim gerçek propagandamız buradaki mevcudiyetimizde, subay ve askerlerimizin görünüş ve davranışlarında ve gereksinimlerimiz için ödediğimiz iyi ücrette yatıyor. Kasabaların hepsi şu anda iyi davranıyor; hepsi

İngiliz karşıtı tahriklere öfkelenmeye başlıyor ve davranışları kısa bir süre sonra en faal yardım, güvenlik ve düzen için minnettarlıkla sonuçlanacaktır. Şehirleri tek tek ele aldığımızda; Enzeli hâlâ buradaki varlığımıza karşı olan Bakü Kızıl Ordusu tarafından yönetiliyor, ancak sanırım bu duruma alışıyorlar ve oradaki müfrezenin gücünü ben devrimcileri kısa bir süre içinde görmezden gelmeyi ümit edene kadar, yavaş yavaş artırıyorum. Birkaç hafta öncesine kadar Cengelîlerin elinde kalmış olan Reşt, İranlılardan, Rumlardan ve Ermenilerden oluşan heterojen bir toplulukla dolu birçok otel ve sinemaya sahip büyük bir şehirdir. Belirgin bir biçimde İngiliz yanlısıdır fakat burasını düzgün bir biçimde toparlamaya henüz zaman bulamadım. İnzibat amir yardımcısı görevindeki subayım **Yüzbaşı Cockerell**, inzibat faaliyetlerinde son sözdür ve elinin altında bir dediğini iki etmeyecek ya da en kısa zamanda kilit altına alınacak en kötü komplocular vardır. Onu Reşt'e gönderebildiğim zaman, bu şehir kendisini tanıyamayacak.

Kazvin'deki İngiliz karşıtı tutum durulmuştur. Dini liderleri ile sık sık buluşup çay içmekteyim. Önde gelen demokratlar, Türk ajanları ve diğerleri ya hapistedirler ya da kaçmışlardır. **Saunders**'ın yürüttüğü mükemmel istihbarat sayesinde karşıtlarımızı tek tek çok iyi bilmekteyiz.

Hemedan, vali ve lider **Feridü'd-Devle**'nin tutuklanmasından sonra oldukça sakindir ve ilk günlerdeki kıtlıktan kurtulmalarını sağladığımız için bize müteşekkirdirler. Bicar, Miane ve Zincan sakindir ve bizden hoşnuttur. Bütün bunlara rağmen kendimi bir emniyet denizi ortasında görmüyorum ve bu kentlerden herhangi birinden gelebilecek bir ayaklanmaya karşı daima hazır bekliyorum. Düşmanın bütün aktivitesine ve birliklerimizin bu kadar küçük ve dağınık olmasına rağmen şimdiye kadar bir olay olmaması hayret vericidir. Zincan öteden beri Türk yanlısı ve İngiliz karşıtı olmuştur. Birliğim kente girdiğinde iki kişi İngiliz uşaklığı ile suçlanarak öldürüldü. O günkü gücümüz 20 subay ve astsubaydı. Fakat giderek güçleniyoruz ve şimdi tehlike daha azdır.

Başkentte durum İran'ın diğer kentlerinden biraz farklıdır. Hâlâ tarafsızlığını korumaktadır. Kente ilk girişte Türk ve Alman sefaretlerinin bayrakları görülür. İyi görünümüyle dikkatimi çeken bir Avusturya subayı beni gördüğünde yerlere kadar eğilerek beni selamlayınca doğrusu çok şaşırdım. Parlamento yerinde sağlam değil-

dir. Hükümet pek varlık gösterememektedir. Uygulamaları da bizim çıkarlarımıza ters düşmektedir. 3 gün kaldığım ve bakanla görüştüğüm Tahran'dan henüz döndüm. Bir hükümet bunalımı kapıdadır. Ancak şimdilik ciddi değildir. Tahran hem düşman propagandasının merkezi hem de komşu kentlerden kaçan karşıtlarımızın barınak yeridir.

Askeri açıdan zamanlama cesur ataklara geçmemize uygundur. Ermeniler henüz tükenmediler ve Aleksandropol/Gümrü ile Urmiye'de çok önemli bir şekilde düşmana mukavemet ediyorlar. Türkler savaştan ve Almanlardan artık bıkmışlardır. Paraları yoktur. Almanlarla Türkler çatışmaktadırlar. Almanlar asker toplamakta bizden daha fazla zorlanmaktadırlar. Türkler Bakü'yü almak isterken Almanlar bunu engellemeye çalışmaktadırlar.

2. Bakü'nün durumu: Güç hâlâ diğer ismi Bolşevikler olan Sovietsky Vlast (daha sonra SV olarak kısaltacağım)'ın elindedir. Moskova'daki Merkezî Komite ile ilişkileri vardır. Giderek güçlerini kaybediyorlar. Sosyal Devim Partisi (daha sonra SR olarak kısaltacağım) onları kısa süre sonra defedecek gibi görünüyor. Fakat ekonomik olarak Astrahan'a bağlı olduklarından benzer bir hareket Astrahan'da da başlamadan ve başarılı olmadan SV, SR'yi ekarte edemez. Enzeli'de birkaç gün önce **Cheliapin** ile görüştüm. Görüşmenin aşağıda sunacağım özetinden de anlayabileceğiniz gibi SV'nin tavrı son derece tutarsızdır.

SR liderleri ile birkaç görüşmem oldu. Onların programı SV'ye göre daha yapıcı. Özellikle ekonomik olmak üzere yardımımızı istiyorlar. SR ile dostane ilişkiler içindeyim ve eğer iktidarı ellerine geçirirlerse bize güvenebileceklerini biliyorlar.

Bicherakov 5 subayım ile 4 zırhlı aracımı alarak gemi ile bu ayın başında Alyat'a gitti. Onunla görüştüm ve gelecek vaat eden planlarda anlaştık. Bu planlardan burada bahsetmeyeceğim. Bolşevikler ile arasındaki ipleri koparması diğer Ruslar arasında şaşkınlık yarattı. Ben doğru yolda olduğuna inanıyorum.

Benden başka hiç kimse Rus olsun, İngiliz olsun ona inanmıyor. Her halükarda tek ümidimiz olduğu için ona inanmak zorundayım. Sadece Rusya için çalışıyor. Planlarımız Rusya, özellikle Kuzey Kafkasya yararına yani çıkarlarımız birleşiyor.

Ayrıldığımızdan beri kendisinden hiç haber alamadım ve doğal olarak çok meraktayım. Bütün plan tam bir fiyasko olabilir. Riskleri

fazla ve adamlarının heyecanı belirsiz. Buradaki Rusların çoğu onların evlerine yaklaştıklarında firar edeceklerini düşünüyor. Ben bu kanıda olmamakla beraber birkaç firar olabileceğini kabul ediyorum.

3. Krasnovodosk'ta durum: Bizim açımızdan henüz durum gelişmemiştir. Birkaç subaydan oluşan küçük bir grubu oraya gönderip nasıl karşılanacaklarına bakacağım. Eğer ellerindeki pamuk Almanlar'dan kurtarılabilirse büyük bir başarı olacak. Bu pamuk Volga Nehri'nde onlar adına gemiye yüklenmiş beklemektedir. Türkistan hâlâ anlaşılması zor bir konumda olup alınabilen haberler çelişkilidir. Fakat şurası da bir gerçektir ki onları eski düzenlerine getirecek herhangi bir yabancı yardıma heveslidirler. Pamuktan sonra en önemli sorun Türkistan'da serbest kalan 30.000 kadar Alman ve Avusturyalı esirin durumudur. Eğer göndereceğim birlik iyi karşılanırsa Bakü'nün ele geçirilmesindeki durumumuz lehine olur.

4. Tebriz'in durumu: Tebriz Türklerin elindedir. Yaklaşık 2000 askerleri vardır. Kafkasya'daki planları değişmedikçe, bu sayının daha artacağını zannetmiyorum. Zincan ve Kazvin üzerinden İran'ı ele geçirmeye çalışacaklarını sanıyorum. Yine de deneyecek olurlarsa bu hattı güvenli hale getirecek kuvvetim mevcuttur. Birliklerimi geri püskürtmek isteyeceklerdir. Erdebil ve Hazar Denizi kıyısındaki Astara da dahil Azerbaycan'ın kuzeyini ele geçirmeye çalışacaklardır. Daha sonra Cengelîlerle birleşeceklerdir. Bu plan başarıya ulaşırsa a) yedek malzeme, b) Hazar Denizi'nde bir liman, c) Güney Hazar'da İngiliz harekatının sona ermesiyle sonuçlanacaktır. Fakat henüz girişimleri yoktur. Aksi takdirde birliklerimizi Miane'den öteye atabilirlerdi. Oysa Şabli Geçidi'nde çok küçük bir birlik bırakmışlardır. Benimle birlikte çalışacağını umduğum İran Kozaklarının yetersizliği yüzünden L.A.M. aracı neredeyse düşmana kaptırılıyordu.

5. Urmiye Gölü'nde durum: Buradaki durum içlerinde en ilginç ve en ümit verici olanıdır. Bütün planlar birbiriyle ilişkilidir ve Urmiye'de başarımız şu sonuçlara ulaşacaktır: Türkler Tebriz'den çıkacaklar, Gümrü'deki Ermeniler ile birleşme olacak, Türklerin tüm Kafkasya harekatı tehdit altına alınacak ve Bakü ile Hazar Denizi'ndeki durum iyileşecektir.

Bir iniş pistimiz ve az miktarda yakıt depoladığımız Miane üzerinden 9 Temmuz'da bir uçak uçurduk. Aynı uçak 10 Temmuz'da Urmiye'ye uçtu ve Miane'ye vararak depodan yakıt aldı ve tekrar

buraya döndü. Pilot **Teğmen Pennington** Asurîlerin savaş kahramanı olan **Aga Petros**'a benden bir mesaj götürdü. Büyük bir törenle karşılandı. Elleri ve ayakları halk tarafından öpüldü. Aylardır Türklerin kuşatması altındaki şehre hiç haber girmiyordu. İran'da İngiliz askeri olmadığından ve İngilizlerin Musul'u ele geçirdiklerinden emindiler. Bu nedenle kuşatmayı yarıp 10.000'i savaşçı olan 80.000 nüfusla Musul'a doğru yola çıkmayı düşünüyorlardı. Bunun sonucu korkunç bir Hıristiyan katliamı ve Urmiye'nin gereksiz yere elden gitmesi olacaktı.

Bütün bunları **Pennington** tam zamanında önledi. Onlara mühimmat götürmeye ve 22 Temmuz'da Sâin Kale'de buluşmaya karar verdik. Türklerin zayıf bulunduğu Soğuk Bulak'ta onları yarmaya çalışacaklardı. Türk tugayının hepsi gölün güneybatısındadır. Fakat kuvvet yayılmış ve bölünmüştür. Bu nedenle başarı şansı büyüktür. Eğer başarılı olurlarsa ben de İngiliz birlikleriyle ilerleyerek Hemedan-Urmiye hattını ele geçireceğim. Böylece Türklerin göz diktiği Tebriz'in zengin mahsulünü ele geçireceğiz.

6. Cengelî durumu: Cengelî balonu 12 Haziran'da **Bicherakov**'un, Kozakları ve 14. Hussar birliklerine mensup askerlerin kazandığı Mencîl Köprüsü zaferiyle nihayet söndü. Bunlarla yürütülecek savaşta Uçaklar özellikle yararlı olacaklardır, zira savaş sık ormanda geçecek ve kayıp fazla olacaktır.

7. Paralı askerler-düzensiz birlikler: Şimdi Hemedan ve Kazvin'de toplam 800 kişiden ibaret 3 paralı asker grubumuz vardır. Yoldaki mevzi ve geçitleri korumada ve refakat etmede şimdiden başarılı oldular. Politik açıdan yararlı olsalar da onları Türklere karşı kullanmak istemem.

Düzensiz askerler Şahsevenler arasından **Wagstaff** ve Bicar'daki Kürtler arasından **Starnes** tarafından yetiştiriliyorlar. Onların bu işi sadece para için değil de memleketlerini kurtarmak için yapmalarını isterdim. Saldırı için çok kısa sürede toplandılar. Her iki grup da bu bölgede çok gayretli olmalıdır.

Türkler de aynı oyunu oynuyorlar ve ben arkadaşlarıma onların tek amacının düşman planlarına karşı koymak olduğunu söyledim.

Savaşın başlarında büyük paralar ödedikleri paralı askerler Almanları en ihtiyaçları olduğu zaman terk ettiler. Bu nedenle başarıya göre bir ödeme sistemi düşünüyorum. Sanırım bu başarılı olacaktır. Paralı ve düzensiz askerleri silahlandırmadık. Bu yüzden firar etmek

niyetleri yoktur sanırım.

Sonuçta mektubumun başında söylediğimi tekrarlamak istiyorum. Buradaki başarımızın sebebi emrimdeki askerin iyi tavrının sonucudur. Astsubayların görünüş ve tavrı İranlıyı çok etkilemiş ve İngiliz askerinin hiçbir askere benzemediğini düşünmüşler. Mektuplardan anladığıma göre **Küçük Han** bize karşı bir hareket olmamasından yakınmaktadır. Zira askerlerimiz halkın nefretini kazanmamıştır.".

Aşağıda 28 Haziran'da Enzeli'de **Cheliapin** ile aramızda geçen konuşmanın bir özetini veriyorum.

"**Cheliapin**, Şubat ayında Bolşevik ve Cengelî komitelerinin toplanıp Enzeli'de yaptıkları kongreye nezaret eden kişidir. Bu kongre sayesinde Dunsterforce'un ilk birliğinin Bakü'ye gidişi önlenmişti. Birçok delege görüşme masasında oldukça ilginç bir görünüm arz etmekte olup, **Cheliapin** bunların en kötü örneğiydi. Kendi zekasından pek emin olmakla beraber baştan aşağı aptaldır ve eğitimi yoktur. Tavrı diktatöre benzer. Yüksek sesle konuşur ve karşı tarafı hiç dinlemek istemez. Birçok köylü sınıfı mensubu gibi hilekâr ve şüphecidir ve benim tartışmalarımdaki mutlak dürüstlük ve niyetlerim onun benim hain olduğum konusundaki fikrini irdelemekten başka işe yaramaz. Düşünce yapısı kavgacıdır ve ağzı moda olan devrimci sözlerle doludur. Saatlerce coşkulu ve bir tek orijinal fikir belirtmeden konuşabilir.

Rusya'nın günümüzdeki zorluklarından yararlanmak isteyen İngiltere'nin Kuzey İran'ı bundan faydalanarak ele geçirmek istediğini zannetmektedir. Amacımızın a) Mezopotamya'daki sağ kanadımızı korumak ve b) Kafkasya'ya yardım edebilmek için Bağdat-Bakü yolunu açık tutmak olduğu yolundaki açıklamalarıma inanmamaktadır.

Cheliapin'in dürüst bir vatansever olduğuna inanmakla beraber devrimci kardeşlerinin onu kendi yuvasını zenginleştirmek istediği yolundaki şüphelerine de bir parça hak veriyorum.

Birçok Rus gibi o da her İngiliz hareketinde bir art niyet görmekte ve hiç hak etmediğimiz halde İngilizleri Makyevelist olmakla suçlamaktadır. Tartışmalar sırasında Rus Devrimi'nde taraf tutmadığımız ve buraya gelmekteki tek amacımızın Kafkasya halkını Türkler ve Almanlardan korumak olduğunu açıkça belirttim. Bu da yüzünü güldüren tek şey oldu. Bizim Bakü'deki petrol yataklarını ele geçirip kuvvetlenmek istediğimizi ve sonra da Çar'ı yeniden iktidara

getirmek istediğimizi sanıyor. Tek akıllıca lafı (muhtemelen kendine ait değildir) 'Boşevikleri ister sevin, ister sevmeyin ama onları tanımamakla büyük bir hata yapıyorsunuz. Almanlar çok akıllıca davranıp onları bir an önce tanıdılar ve sonra onlara saldırdılar. Sizler ise onları tanımayı reddediyorsunuz ve fakat onlardan yardım talep ediyorsunuz' şeklindeki sözleri idi.

Bu seferki toplantımız sırasında tavrında değişen tek şey, bir öncekinde 'Bizim Almanlar'la sorunumuz yoktur şimdi onlarla barış yaptık, sizi sevdiğimizden çok onları seviyoruz' demişken, şimdi 'Almanya bize ihanet etti, kanımızın son damlasına kadar onlarla savaşacağız' diyor olmasıdır. Cengelîler için eskiden 'Onlar, aynı bizim gibi suçlu monarşiye karşı insanlığın haklarını ve özgürlüğünü elde etmek için savaşan iyi, dürüst vatanseverlerdir' derken şimdi 'Cengelîler dağ eşkıyasıdırlar ve ortadan kaldırılmalıdırlar' demektedir.

Şimdi 'Bolşevikler yerine 'Sovietski Vlast' terimi kullanılmaktadır. Sovietski Vlast konseylerin gücü demektir. Bütün partilerin devrimcilerini kapsamak için ortaya atılmıştır.

Sosyal Devrimci Parti (kısaca SR) giderek büyüyen bir partidir ve kısa bir süre sonra muhtemelen Sovietsky Vlast'ı ekarte edecektir. **Cheliapin**'e bunu sordum zira böyle olacağını iddia ediyorlardı. Cevabı: 'Fikir saçmadır. Bizimle komitelerimizde çalışıyorlar ve belli oranda vekilleri var' oldu. Bu oldukça iyi görünüyor ancak Bakü'de görüştüğüm SR'ler bu teklifi hiçbir zaman kabul etmediklerini söylediler. Hatta SV ile çalışan kimse ile görüşmeyi kabul bile etmiyorlardı.

Cheliapin İngiltere'nin petrol ile değişerek silah ve motorlu araç yardımı yapmasını istiyordu. Birlik ve askeri danışmanlar kesinlikle söz konusu değildi.

Bakü'de İngiliz askerinin mevcudiyetine karşılık olarak Almanların Kuzey Rusya'da Petrograd ve Moskova'yı alarak cevap verecekleri-ni savunuyordu. Sonuç olarak şunları söyledi: 'İkimizin tartışmasına artık gerek yoktur zira anlaşmamız imkansızdır. Benim gibi özgürlüğü tanımış birinin kral ve taca kendini adamış birisini sevmesine ve konuşmasına imkan yoktur!'"

Bakü'de oluşturulan anti-İngiliz havayı biraz verebilmek için 16 Temmuz 1918 tarihli *Bakü* gazetesinden bu alıntıya yer verdim.

İran'daki İngilizler

Kuzeybatı İran'ın işgali konusunda İngiliz emperyalistler karar verdiklerinde, genellikle pasif ve sakin olan ülke ve tüm insanlar nefretle doldular.

Çaresiz haykırışları, korkuları ve nefretleri İngiliz parasının Rus esirlerinin, gerektiğinde sağırlaşan kulaklarına ulaşmalıydı.

Yarı vahşi, aç, güçsüz halk gruplar halinde toplanıp, İngiliz olduğunu zannettikleri arabaların önüne kendilerini attılar.

Birçok cinayet oldu.

İsyancılar arabanın yolcularından İran gümüşü taşıyanların geçmesine izin vermediler. İranlılar için bu gümüşün tek kaynağı İngiliz bankasıdır ve İranlıların bu bankanın rüşvet verme, satın alma kapasitesini de iyi bildiklerini unutmamak gerekiyor.

İran demokratları, sonuçsuz kalacak kızgın halk protestolarını önlemek için boşuna gayret ettiler.

Başlarında **General Dunsterville** olan İngiliz delegasyonu Transkafkasya Hükümeti'ne baskı yapmak için Tiflis'e ulaşmak üzere Enzeli'ye geldiklerinde, İran Sosyal Demokrat Komitesi'nin temsilcileri Rus Askeri Demokratik Komitesi'nin önünden ayrılmadılar ve **Dunsterville**'in Tiflis'e kadar gitmeyip, Mezopotamya'da kalmasının sağlanmasıyla ancak tatmin oldular. İranlılar için İngiliz Fordu'nun tekerleği Hunların atlarının nal izlerinden daha tehlikeliydi.

Hemedan ile Kazvin arasında Ab-ı Garm yakınlarında İranlılar İngiliz zannederek bir Rus arabasındaki 10 kişiyi öldürdüler.

Cengelîlerin Ruslara olan düşmanlıklarının sebebi, onları İngiliz emperyalizminin maşası olarak görmeye devam etmesidir. **Bicherakov**'un onu yenmesinden sonra bile **Küçük Han** geride kalan küçük kuvvetiyle İngiliz araçlarına saldırıya devam etmiş ve bazı İngilizlerin ölmesine ve yaralanmasına neden olmuştur.

Enzeli'den gelenler **Küçük Han**'ın tekrar gücünü toplamaya başladığını ve İngilizlere karşı bir gerilla savaşı başlattığını bildirmektedir. İngiliz kolonilerinde yerliler direnç göstermeyince istismar en yüksek düzeye çıkmış halk sığır sürüsü gibi kullanılmıştır.

Mezopotamya'da İngilizler ile savaşan askerlerimiz İngiliz taktiğini çok iyi anlamışlardır. 'Közün içindeki sıcak kestaneleri bırak başkası alsın'. Eğer İngiliz seni yakalarsa sen bir Hintlisindir (yerli).

Çalışmalarının sonucu budur.

...Fakat Rus-Alman barışı haberi gelip de Rus askerleri evlerine dönmeye başladıklarında onlara karşı tavırları değişti ve İngilizler onları her bakımdan kızdırdılar.

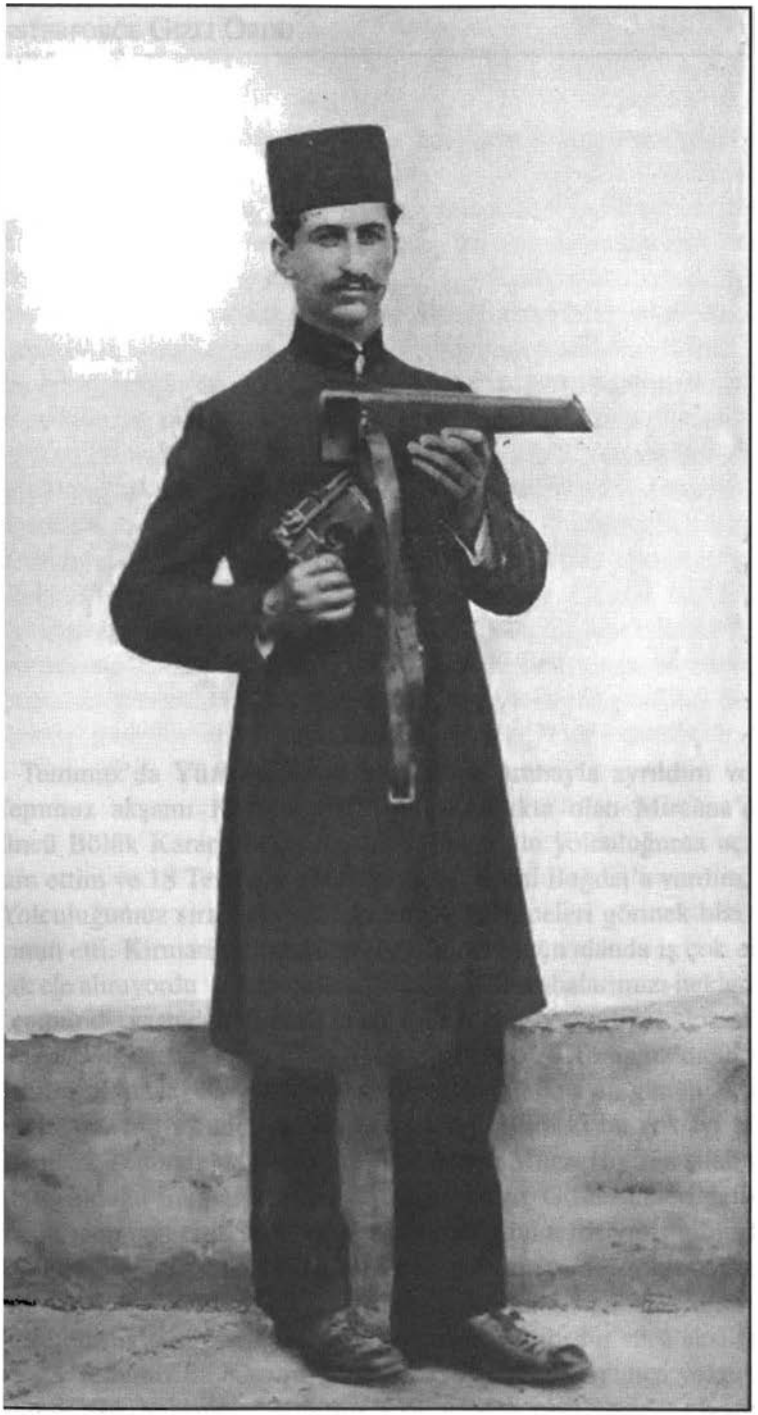
Bağdat'tan dönen yaralı ve hastalar hakaretlerin dayanılmaz olduğunu ve doktorların tedavilerinin iğrenç olduğunu belirtiyorlar.

R. Kipling'in hikayesindeki kahraman Hindistan bağımsızlığını elde ettiğinden beri Hintlilerin 'naukar' yani 'sahip' sözcüğünü yeterli saygıyla söylemediğinden yakınıyordu. **General Dunsterville**, Albaylar **Rowlandson**[2] ve **Clutterbuck** Rus karşı devrimcilerini elde etmek ve onları memnun etmekte tam uzmandırlar. İtaatkar bir şekilde eli alnında selam veren sosyal 'naukar' şekli şimdiden ortalıklarda görülmeye başlamıştır.

Bu sözlerle yazı tamamlanmaktadır.

Rus karşı devrimcileriyle yapılan alay benim Rus subaylarımı rencide etmek amacını taşıyordu. Mezopotamya'da bizimle savaşan **Bicherakov**'un askerlerinin duygu ve düşünceleri tamamen yanlış yansıtılmıştı. Burada sadece İngilizlere karşı bir nefret propagandası amacı vardı. Gerçek duygular ise tam ve içten dostluktu.

2 - Çev. N. *Bakü* gazetesi rütbesi Binbaşı olan **Rowlandson**'un rütbesini hatalı olarak Albay vermiştir.

Mirza Küçük Han: Sivil hayata döndükten sonra

Bölüm XII
Bakü ile Temas

14 Temmuz'da **Yüzbaşı Bray** ile birlikte arabayla ayrıldım ve 17 Temmuz akşamı Kazvin'e 400 mil uzaklıkta olan Mircâna'daki 14'üncü Bölük Karargahı'na ulaştım. Ertesi gün yolculuğuma uçakla devam ettim ve 18 Temmuz günü tam şafak vakti Bağdat'a vardım.

Yolculuğumuz sırasında yoldaki büyük gelişmeleri görmek bizi çok memnun etti. Kirmanşah'tan Hanikin'e kadar bütün alanda iş çok ciddi olarak ele alınıyordu ve artık yolun şubat ayında arabalarımızı ilerlediğimiz çamur deryasından ve karlı kaplı yolla hiçbir benzerliği kalmamıştı.

Bağdat'taki genel karargahta 48 saat kaldım. 20 Temmuz'da uçakla 400 mil uzaklıktaki Kasrı Şirin'e gittim. Oradan da aynı günün akşamı arabayla 160 mil uzaklıktaki Kirmanşah'a ulaştım ki bu çok iyi bir iş olmuştu. 22 Temmuz'da Hemedan'da **Binbaşı Macarthy**'nin silah altına almış olduğu İranlı asker grubunu teftiş ettim. Gösterdikleri gelişme beni çok memnun etti. Sanki düzenli bir bölüğün teftişiymiş gibi süvariler sağda sıraya girmişlerdi ve bando da görülmeye değer bir coşkuyla çalıyordu.

Yolda lastiklerin patlaması ve motor arızası gibi bir sürü aksilikten sonra 23 Temmuz'da Kazvin'e vardık. Dokuz gün boyunca yoktuk ve bu sürede çok gelişmeler olmuştu. Çok gerekli olan Bağdat ziyaretim

tam zamanında gerçekleşmişti çünkü şimdi Bakü işinin başlangıç noktasındaydık.

Bağdat'ta Urmiye meselesi ve petrol tedariki gibi konularla birlikte küçük ama önemli mevzuları tartışabilme imkanı buldum. Petrol karşılığında motorlu araba değiş-tokuş edilmesiyle ilgili önerim ilk başta yetkilileri dehşete düşürdü ne var ki petrol gerekliydi. Bakü halkı petrolü başka hiçbir koşulla vermeyecekti ve satın alma bedeli de oldukça makuldü. Mezopotamya bulabildiği her arabaya ihtiyaç duyuyordu, ancak söz konusu petrol tedarikinin önemli bir kısmı için ihtiyacım olan araba sayısı azdı ve bu nedenle taleplerim kabul edildi.

Bicherakov'un harekatıyla ilgili olarak en sonunda haber aldım. Bu harekatın başarıya ulaşmadığını öğrenmek beni üzdü. 5 Temmuz'da Alyat'ta karaya çıktıktan sonra bir yandan Tiflis demiryolunu bir yandan Yeldah'taki Kür Nehri üzerinde bulunan köprüyü tutmuştu ve Bakü Kızıl Ordusu'nun yönetimini ele almak için hemen ilerlemişti. Kendi kuvvetleri Türkler tarafından önceden geri püskürtülmüş olan ve teşebbüsten yoksun gibi görünen Kızıl Ordu'yu pekiştirmek için acele ediyorlardı. Köprüyü elde tutma ümitlerinin hepsi Bakü birliklerinin korkakça davranışları yüzünden kaybolmuştu. Bakü birlikleri Türklere karşı koymak için pek fazla çaba göstermeden onların bu önemli noktayı ele geçirmelerine izin vermişlerdi.

Kafkas İslam Ordusu muharebe meydanında belki de hâlâ yenilgiye uğratılabilirdi ama **Bicherakov**, çoğu zaman hiç ateş etmeden geri çekilen Kızıl Ordu birliklerine hiç güvenilmeyeceğini ve gerçek bir çarpışma için tek dayanağının yalnızca kendi adamları olduğunu üzülerek anladı. Bu şartlar altında her karış toprak parçası için savaşarak ve Bakülüleri bütün şehri çevreleyen bir savunma hattı hazırlamaları için düşmanı yeterince geciktirerek Bakü'ye geri çekilmekten başka yapacak bir şey yoktu. Bu yalnızca bir tedbirdi ama kimse bunu dikkate almadı. Kızıl Ordu birliklerinin davranışına bir örnek olarak zırhlı arabalarımızdan birini kaybetmemizle sonuçlanan bir olayı anlatmak istiyorum.

Bicherakov bir İngiliz zırhlı arabasıyla desteklenmiş kendi Kozak süvari birliklerinden birisi tarafından gerçekleştirilmek üzere düşman mevzilerine teftiş emri verdi. Birlik, Kızıl Ordu'nun kuvvetli bir müfrezesi tarafından tutulan bir köprüden geçti ve bu müfrezenin komutanına bu yerin önemini vurguladılar. Çünkü köprü geri dönüş yolu üzerinde geçilemez bir pozisyon teşkil ediyordu. Teftiş grubu görevi bitirdi ve

geri dönüş başladı. Süvariler köprüye geldiklerinde köprünün Türklerin elinde olduğunu gördüler. Köprüyü yeniden ele geçirmek ve zırhlı arabanın gerilemesini önlemek için çok iyi çarpıştılar ama bu çaba başarılı olamadı. Süvariler çok büyük kayıplar verdiler ve zırhlı araba da Türklerin eline geçti. Harekat içindeki birliklerin politik toplantılara katılmak için yerlerini bırakmaları düşüncesine insan gülmeden yapamıyor ama bu komik olayın trajik sonuçları da var ve bu pozisyonda Kızıl Ordu askerlerinin eğlenceli davranışları zırhlı aracın kaybedilmesine ve birçok cesur askerin ölümüne neden oldu. Özgürlük harekat sırasındaki askerlerin askeri görevlerini bırakmaları gibi bu kadar ileri gitmelerine sebep olursa savaş yapmak mümkün olamaz.

Bu muharebelerin tarihinde, görevin bu şekilde ihmal edilmesine ilk örnek budur ama sonuncusu olmayacaktı. Kısa süre sonra bu davranışın istisna değil kural olduğunu öğrenecektik.

Kozaklarla Kızıl Ordu askerleri arasında, Kızıl Ordu'nun bu davranışından ortaya çıkan düşmanlık ve nefret duygusu büyüdü ve **Bicherakov**'un bu değersiz birliklerle ilişkisini kesmesiyle sonuçlandı. Temmuz ayı boyunca Türk ilerleyişini durdurmak için elinden geleni yaptı ama yöre birlikleri ile desteklenmemiş çabaları boşunaydı.

Temmuz'un son günlerinde Kızıl Ordu'nun ve **Bicherakov**'un güçleri Bakü'ye geri püskürtülmüştü ve Kafkas İslam Ordusu'nun şehri ele geçirdiği söylenebilir şöyle ki: Kafkas İslam Ordusu şehrin tepelerini ve rıhtımın 300 yardalık kısmını, hiçbir birliğin karşı koyması olmaksızın elinde tutuyordu.

Tam o sırada Bakü'nün gerçek düşüşünü sık sık geciktiren o mucizelerden biri oldu. Hâlâ anlaşılmayan bir nedenle Türkler zafer saati sırasında tarifsiz bir paniğe kapıldılar ve geri çekildiler. Kuvvetlerinin arka kısmının büyük bir süvari birliği tarafından tehdit edilmekte olduğu söylentisi bu geri çekilmenin sebebi olduğu söylenir. Ama sebep ne olursa olsun bütün ordu Ermeni bölüğü tarafından takip edilerek geri çekildi. Ermeni bölüğü gururla (ama yanlış olarak) şehri kendilerinin kurtardığını söyleyerek Bakü'ye döndü.

Bu çarpışma sırasında **Bicherakov**, Kızıl Ordu birliklerinin onu, geri çekilmenin mümkün olamayacağı ve bir tehlike sırasında hiç destek vermeyecekleri bir duruma sokmak istediklerini anlamıştı. Bu liderler onun Bolşeviklikle ilgili işlerinin Kafkasya'ya adım atmak için bir bahane olduğunu (ki bu çok doğru bir tahmindi) ve ilk fırsatta onlara karşı olaca-

ğı sonucuna varmışlardı. Bunun için erken davranıp onu sıkıştırarak ve Türklerin kucağına iterek bu hareketi önlemeye karar verdiler.

Onların bu niyetini öğrenen **Bicherakov** kuvvetlerini şehir birliklerinden ayırdı ve kuzeye, deniz kıyısı ile Balacarı Tren İstasyonu arasına çekildi. Buradan eğer şehir düşmezse Türklerin sol kanadındaki çok avantajlı bir noktadan çarpışmaya yeniden katılabilirdi. Eğer şehir düşerse demiryolunun üstünden Derbend'e kadar -ki orada su ve erzağa sahip olacağından emindi- iyi bir ricat yolu var idi. Cephane veya erzak ihtiyacının Bakü Komitesi'nce karşılanmaması yüzünden, durumu son birkaç günde son derece kritikleşmişti ve sonunda sağ kanadında demiryoluna doğru bir Türk harekatı belirtileri onun Bakü'yle ilişkilerini sertleştirmesine ve Derbend'e doğru ricatını sürdürmesiyle sonuçlandı. Bakülüler bunu bir sadakatsizlik ve **Bicherakov**'u da bir hain olarak niteleldiler ama biz daha sonra onların geçinilmesi ne kadar zor insanlar olduklarını anlayacaktık ve gereksiz olarak birliklerimizin kurban edilmelerini önlemek için aynı şekilde geri çekilmek zorunda kalacaktık.

Bicherakov'un bu kritik andaki hareketi aynı zamanda çok kötü bir hataydı. Savaş zamanı bir kumandan çabuk kararlar vermeli ve onlara bağlı kalmalıdır. Verilen karar mevcut faktörlere göre tamamen doğru olabilir ama olay başladıktan sonra önceden tahmin edilmemiş bir faktör ortaya çıkar ve tamamen başka bir karar gerektirir. **Bicherakov** şehri çoktan Türklerin eline geçmiş olarak düşünmekte haklıydı ve bunun için bu varsayıma göre davrandı. Şehrin Türklerin eline geçmesi onu geri çekilmeye zorlayacaktı. Ama yukarıda da belirttiğim gibi şehir Türklerin eline geçmedi ve eğer *"Partizan Müfrezesi"* Bakü'nün kuzeyinde kalıp birkaç gün sonra bizimle birlik olsaydı Bakü hiçbir zaman düşmeyecekti. Onun birlikleri, yerel askeri birlikler için daha sonra istediğimiz ama hiçbir zaman elde edemediğimiz türde bir güçtü, askerlere iyi örnek olacak ve isteksiz birlikleri ateş hattına ilerletmemize yardımcı olacak düzenli bir asker grubu.

Şehir birliklerince bu sırada yapılan bir başka kötü hata, askeri şekilde eğitilmemiş adamlara askeri harekatları emanet etmenin saçmalığına bir örnek idi. Bakü'nün stratejisi, askeri otoritelerce değil de yönetici komiteyi oluşturan askeri bilgisi olmayan kişiler (lehimciler ve terziler) tarafından yürütülmüştü. Onların önceden düşünme ve birliklere katılma yeteneğinden yoksun olmaları Bakü'yü Türklere karşı mucize gibi bir zaferden yoksun bırakmıştı. Birlikler, cesurca, Türk birliğinin takibini

birkaç yarda ileriye götürseler Türkleri demiryolu hattının kuzeyine püskürtseler ve bu hatta kendileri yerleşselerdi, o zaman lokantalarda tembel tembel vakit geçirmek ve kadınlara Türkleri yenerek ve takip ederek gösterdikleri mertliği anlatmak için şehre dönmeleri daha iyi karşılanabilirdi. Ama şehrin rahat ve konforuna dönmeyi tercih ederek, yerlerini Türklere terk ettiler ve bu yüzden Türk birliklerinin geri çekilme hadisesi sadece kötü bir anın tehir edilmesi olarak kabul edilebilir. Türkler çarpışmanın geri kalan kısmında bu durumlarını korudular. İlerlemeyi bilmeyen ve emirlere uymayan birliklerle Türkleri mevzilerinden geriye atmak imkansızdı.

Bakü'nün çevresinden bu noktaya kadar süren çarpışmanın seyrinde **Bicherakov**'un hareketlerini anlatırken genel konudan uzaklaştım. Ama Bakü'deki harekatımızın anlatılmasına geldiğimde bu önceki olayları bilmek gerekecek. Önceki paragraflarda yaptığım gibi kronolojik sırayı bozmamak için hikayeyi parçalara ayırmak yerine **Bicherakov**'un sorunlarının hikayesini şimdi bitirirsem sıradan bir okuyucu için her şey daha açık olacaktır.

Şimdi Kazvin'e geri dönüp en sonunda bizi Bakü'ye götürene kadar kendi kuvvetimizin yaptığı hareketleri izleyeceğiz.

Temmuz'un ortasında 39'ncu Tugay'ın ilk müfrezeleri Kazvin'e gelmeye başladılar. Mezopotamya'dan Hemedan'a kadar kamyonla ve oradan da taşıt bulma durumlarına göre arabayla veya yürüyerek Enzeli'ye kadar yolculuk ettiler. Ama Enzeli limanına müfrezenin büyük kısmı Ağustos sonuna kadar gelemedi. Ford arabaları çok kıymetliydiler ve her saatin çok kıymetli olduğu o anda her şey kötü gidiyor gibi göründü. Genellikle tahmin edilen süre içerisinde müfrezelerin hiçbirini hedeflerine götüremedim.

Bu sırada Cengelîler İngiliz birliklerinin mukavemetini ölçmeye karar verdiler. Cengelîlerin Alman danışmanları İngiliz birliklerinin çok korkak olduklarını bildirmişti. Daha önceden bir küçük olayda Almanların İngiliz birliklerinin çarpışma gücüyle ilgili tahminlerinin çok doğru olduğu konusunda Cengelîleri şüpheye düşürecek sebepler vardı. Ama yine de yalnızca genelde ne olacağını görmek için İngilizlere en azından bir büyük saldırı düzenlenmesinin bütün harcanan bu zamana ve zahmete değeceğini düşündüler.

Cengelîler gibi düzensiz birliklerle savaşırken bunların yoğunlaşarak taarruza geçmelerini sağlamak zordur ve eğer bu şekilde toplu olarak

saldırıya geçmezlerse meseleyi bir çözüme ulaştırmak güçtür ve mesele münferit olaylar ve küçük çatışmalar biçiminde bitmeden tükenmeden sürüp gider. Bu yüzden Alman komutan **von Passchen**'e çok teşekkür etmemiz gerekir. Çünkü **von Passchen**, büyük Reşt savaşını çıkarmıştı ki bu Cengelî sorununu tamamen ortadan kaldırdı. **Küçük Han**'la iyi bir barış antlaşması yapmamızı ve dört aydır ellerinde mahkûm bulunan **Yüzbaşı Noel**'in serbest bırakılmasını sağladı.

20 Temmuz günü şafak vakti, Cengelîler Reşt şehri ve garnizonuna batı ve güneybatıdan kararlı bir saldırı başlattılar. **Albay Matthews**[1] komutasındaki İngiliz müfrezesine Rus Konsolosluğu civarında, şehrin güney eteklerinin dışında ikamet etmesi emri verilmişti. Düşmanın bu müfrezeye saldırarak mukavemetimizi en ağır şekilde ölçmek kararında oldukları aşikardı. Cengelîlerin bu hareketi en sağlam savaş prensibine dayanıyordu yani düşmanın esas kuvvetine savaş alanında saldırmak ve yenmek. Bununla beraber böyle bir harekat Cengelîler gibi düzensiz birliklerin taktiklerine oldukça ters düşüyordu, tabii böyle bir hatayı doğal olarak **von Passchen**'in liderliğine bağlamak gerekir. Bütün şehrin kaderi merhametlerine kalmıştı. Şehri ele geçirmek ve elde tutmak onlar için daha uygun bir yöntem olurdu. Bir kez sağlam bir yer edindiler mi onları oradan çıkarmak için çok çaba sarf etmemiz gerekecekti. Planları, iki harekatı birleştirmek ve en iyi savaşan adamları müfrezemize (1/4 Hant ve 1/2 Gurkha birliklerinden aşağı yukarı 450 tüfek, iki zırhlı araba ve iki büyük toptan oluşuyordu) saldırıp imha ederken geri kalanlarının şehre saldırıp yağma etmelerine dayanıyordu. Şehre saldırmak üzere bölünmüş olan birlikler kolay bir başarı kazandılar. Daha önce de belirttiğim gibi 7 millik bir savunma hattıyla şehrin müdafaa edilmesi küçük müfrezemizin gücünün çok üstündeydi. Ancak şehrin dışında birliklerimize yaptıkları saldırının başarısızlığı ve bu teşebbüsteki ağır kayıpları şehri istilâ edenler üzerinde aksi bir tesir yarattı ve moral motivasyonlarını olumsuz yönde etkileyerek birliklerimize çok az bir mukavemetle karşı koymalarına neden oldu. Oysa tam o sırada onları yok etmek için çalışmaya başlamıştık.

Şehrin güney eteklerinde birliklerimizle Cengelî ordusunun küçük bir kısmı arasındaki çarpışma sürerken düşman ordusunun büyük bir bölümü şehrin göbeğine kadar sızmış ve İngiliz Konsolosluğu'na saldırmıştı.

---

1 - Çev. N. Daha evvel Yarbay Matthews olarak anılmaktadır.

Konsolosluk 20 tüfekli bir garnizon tarafından korunuyordu. Bu binanın şanssız pozisyonu hakkında daha önceden yorum yapmıştım: Çevresindeki evler binaya bakıyordu ve bu evlerden düşman askerleri doğrudan avluya ateş edebiliyorlardı. Destek kuvvetleri yalnızca labirent gibi dar ve dolambaçlı sokaklardan geçerek oraya ulaşabiliyorlardı. Müfrezemizin kuzeydeki kamp yaptığı yerden konsolosluğa ulaşmasının normal yolu şöyleydi: Önce 2,5 millik Enzeli yolu boyunca kuzeye ilerlemek, sonra Pîr-i Bazar yoluna ulaşıncaya kadar 1,5 mil şehrin dışından geçen yolu kullanmak ve en sonunda da şehrin merkezine olmak üzere güneye ilerlemek ve böylece şehri çevreleyen yolun 3/4'lük kısmını geçmek.

Sabah erken bir saatte, **Albay Matthews** İngiliz Konsolosluğu'ndaki grubun tehlikeli durumu hakkında haberdar edildi. **Albay Matthews** onları kurtarmak hususunda kararlıydı ve bunu da şehrin dar yolları arasından geçen direkt yolla yapacaktı. Şans eseri olarak bu sokaklar eğer akıllıca kullanılırlarsa tam bir zırhlı aracın geçebileceği kadardı. Kurtarıcı grup bir zırhlı arabayla, şiddetli sokak çarpışmalarından sonra, konsolosluğa geldi ve garnizonla birlikte Bay **Moir**'ı da kurtarmayı başardı.

Bu kurtarma operasyonu düşman avlunun dış kapılarını tam ateşe verdiği sırada gerçekleşti. Kısa bir sürede konsolosluk binası çökecek ve içindekiler de ölecekti. Bu başarılı operasyon 1/2 Gurkha birliklerinden **Yüzbaşı McCleverty** yönetiminde gerçekleşti. **Yüzbaşı McCleverty** operasyonu büyük bir başarı ile yönetti.

Esas kuvvetlerimize tekrar tekrar yapılan saldırılar, başarılı bir şekilde geri püskürtüldü ve sonunda Cengelîler, İngiliz Garnizonu'nun **von Passchen**'in anlattığından çok farklı olduğunu anlayarak umutsuz bir şekilde geri çekildiler. **Küçük Han**'ın 2500 adamı vardı ve verdikleri sözü bozmalarının bedeli olarak 100 ölü ve içlerinde birçok Avusturyalı bulunan 50 esir bıraktılar. Bizim kayıplarımızın hepsi yalnızca 50 kişi kadardı ve çarpışma birliklerimizin zaferiyle sonuçlandı. Eğer onları takip edebilseydik zaferimiz çok daha dikkate değer olacaktı. Birliğimizin sayıca az olması, çevredeki kırsal kesimin yapısı ve Cengelîlerin hâlâ şehri ellerinde tuttukları gerçeği takip etmemizi önledi. Güneş batarken ateş tamamen durdu ve esas saldırı geri püskürtüldü ama şehir düşmanın elinde kaldı.

Sonraki iki gün boyunca yapılan saldırılar Cengelîleri şehirden atmayı hedefliyordu. Bu çok sayıda sokak çarpışması yapılmasını gerektirdi ama başarı esas olarak uçak bombardımanıyla kazanıldı –ki bu kısa süre

sonra çeşitli otelleri ve halka ait binaları ellerinde tutmalarını güçleştirdi.

Ay sonuna doğru Reşt, faal Cengelî muhalefetinin tüm izlerinden temizlenmiş ve etkili idaremiz altına girmişti. Sıkıcı makamını bırakıp kaçan İranlı valinin yerine askeri bir vali atandı ve Queen Alayı'ndan **Yüzbaşı Searight**'ın kumandası altında mükemmel bir istihbarat bürosu teşkil edildi. Aldığı tedbirlerin zekiliği ve etkinliği bakımından **Yüzbaşı Searight, Binbaşı Saunders** ile adeta yarışıyordu. Böylece, nihayet, şubat ayının ortasındaki ilk tehlikeli teşebbüsümüzden beş ay sonra Hazar Denizi yolunu güvence altına almıştık. Kirmanşah, Hemedan, Kazvin, Mencîl ve Reşt elimizdeydi ve geriye sadece gerçek liman durumunda olan Kazian'ın ele geçirilmesi kalıyordu.

Yol siperleri tedbir olarak bir süre daha muhafaza edildi. Ama başka çarpışma olmadı. Daha mantıklı olmaya başlayan **Mirza Küçük Han** artık barış istiyordu.

Kazvin'e döndüğümde, Bakü'ye davet edilmemizi beklerken, o sıkıntı veren şehirde yapılacak çok önemli işler vardı. 44'üncü Hint Piyade Birliği'nden **Binbaşı Browne**, Enzeli'de çok iyi bir kumandan olduğunu gösteriyordu ve limandaki Kızıl Ordu direnişini kırmak için çok çalışıyordu. Aynı zamanda çok kritik müzakereler yapıyordu ve şu iğrenç Devrim Komitesi'nin aradan çıkarılması gerekiyordu. Buna bağlı olarak bunları petrol alışverişi ve bunun gibi başka gizli konularla ilgili olarak benimle görüşmek üzere Kazvin'e davet ettik.

Davetimizi baskı yapmamıza gerek kalmadan kabul ettiklerini söylemek beni son derece memnun ediyor. Yoldaş **Cheliapin** ve arkadaşları (eski günlerdeki sert ve uzlaşmaz kişiliklerine kıyasla mahcup bir üçlü) tam vaktinde karargahıma geldiler. Kazian'daki krallıklarının yakında sona ereceği hissine kapılmışlardı ve kısa süre sonra hislerinin doğru olduğu anlaşıldı.

Kazvin'de benimle iki gün kaldılar –ki bu süre **Binbaşı Browne**'ın hattın sonunda gerekli olanı yapmasını sağlayacak kadar yeterliydi. Benimle yemek yediler ve neşeli bir şekilde birbirimizin sıhhatine kadeh kaldırdık. Şubat'taki o kötü günlerden beri o kadar çok ilişkimiz olmuştu ki ortak anılarımız bir arkadaşlık havası doğurdu.

Öğrenmek istediğimiz, **Küçük Han**'la ilişkilerinin derecesiydi. Enzeli'ye ilk ziyaretimizden onunla çok sıkı ilişkiler içinde olduklarını biliyorduk ama bu o zamanki şartlardan kaynaklanıyor gibi davranıyorlardı ve **Cheliapin** Cengelîlerle bütün ilişkilerini kestiklerine dair yemin

etmişti.

Komitenin çalışmalarını Bolşevikler gibi durdurmak yanlış bir adım olacaktı ve bütün Bakü'yü bize karşı düşman yapacaktı. Bir ihtilalci için bir karşı ihtilalciden daha kötü bir kişi yoktur. Bu son temayüllerle ilgili olarak bizden çok şüphelenmişlerdi ve eğer bu suçlamayı doğrulayacak herhangi bir harekette bulunsaydık Bakü'de herhangi bir etki yaratmamız hiçbir zaman mümkün olmayacaktı. Oradaki siyasetimizle ilgili tek bir madde geçerliydi; o da ihtilalcilerin iç işlerine kesinlikle karışmamak. Bundan dolayı Enzeli Komitesi'ne saldırabilmemiz için en emin yol onları düşmanımız ilan edilen Cengelîlerle suç ortaklığı yapmakla suçlamaktı.

Yoldaş **Cheliapin** en basit şekilde kendisini ele verdi. Çünkü Kazvin'den ayrılırken yolda onu koruma teklifini reddetti ve *"Bize dokunmayacaklarından eminim"* dedi ve ekledi *"Arabadan beyaz bayrak sallayacağım ve geçmemize izin verecekler."* Bu Cengelîlerle dostça ilişkileri olduğunu apaçık gösteriyordu ve müdahalemizi haklı çıkarmak için geriye yalnızca bu kanıttan yararlanmak kaldı ki, -bunu da birazdan anlatacağım- daha sonra gerçekleştirdik.

General Baratov hâlâ Kazvin'deydi. İranlıların isteklerini yerine getirmek için gerekli olan fonlara sahip değildi ki bu istekleri karşılamak da oldukça güç bir işti. Yine de övgüye değer bir gayret gösteren komiteye nezaret ediyordu.

İngiliz yetkililerinden Hindistan'ı ziyaret etmesi için bir davet almıştı ve bu onu çok memnun etmişti. Bu nazik davranıştan istifade etmek için oradan kısa sürede Bağdat'a geçmeye niyetlendi. Ordusu olmayan bir general olarak İran'daki pozisyonu çok saçmaydı ve ülkesine dönmesi imkansızdı çünkü ihtilalciler tarafından başına ödül konmuştu. Onu çok sevmiştim ve güzel dostluğunu arayacağımı hissettim. Rusya'nın İngiltere Hükümeti'nden isteklerinde gösterdiği çalışkanlık da gerçekten övgüye değerdi. Onun kadar ısrarla bir şeyi isteyen *"sırnaşık dul"*[2] tanımamıştım. Arkadaşlığımızdaki tek kötü taraf, benimle yapacağı tartışmaların esas noktalarını yazdığı küçük cep defteriydi ve bunu ona de-

2 - Çev. N.: Luka İncil'inde yer alan bir kıssadan hissenin adıdır. *"Adaletsiz Yargıç"* adıyla da bilinir. Hikayede düşmanıyla olan meselesinin çözülmesi için sürekli olarak adaletsiz yargıcın yanına giden bir dul kadın sonunda adaletsiz yargıcı pes ettiriyor ve istediği adaleti alıyor. Böylelikle Tanrı'ya sürekli dua etmenin de istenilen bir şeyin elde edilmesini sağlayacağı vurgulanmak istenmiştir.

falarca söylemek zorunda kalmıştım. Bu defteri ne zaman görsem canım sıkılıyordu. Zamanım ve sabrımın onun isteklerine uyması şartıyla her biri bir saat sürecek en az altı konu hakkında tartışmaya girmek üzere olduğumuzu biliyordum.

Burada şunu anlatmam gerekiyor: Hemedan'dan Enzeli'ye ve Tahran'dan Kazvin'e kadar olan yoldaki sahip oldukları şeylerin geçici olarak yönetimini almak için Rus yol şirketiyle yaptığımız anlaşma. Yol özel bir Rus şirketi tarafından yapılmıştı ve İran Hükümeti'nin feragat ettiği bir mülk idi. Uygun aralıklarla postaneler yapılmıştı ve her 30 milde de telefon direkleri dikilmişti. Yolun 380 millik kısmında bir telgraf ve telefon hattı vardı. Telefon hattının her kulübede araç gereçleri vardı. Telefon kullanım hakkıyla birlikte bu mülkün elde edilmesi bizim için çok değerliydi ve anlaşma mali açıdan çok mükemmeldi. Aylık ödediğimiz miktar yolun tamiri için harcayacağımız miktardan daha azdı. Bu miktara yalnızca zaruri tamirat tutarını değil aynı zamanda bütün yolun, binaların ve telefonların genel kontrolünün bir kısmı da dahildi. Şirket maaşların ödenmesi için parayı almaktan memnundu ama esas kazançları şuydu: Bizim yolun kontrolünü elde tutmamız ihtilalcilerin şirketi devletleştirmesini önledi, ki bu eğer gerçekleşseydi, mühendisler ve diğer çalışanlar için felaket demekti.

26 Temmuz'da daha önce anlattığım, **Bicherakov**'un şehrin içine püskürtüldüğü Kafkas İslam Ordusu-Bakü çarpışmasının tam ortasında uzun süredir beklenen ihtilal Bakü'de gerçekleşti. Bolşevik Hükümeti devrildi ve yerine kendilerini *Merkez Hazar Hükümeti* diye adlandıran bir grup geçti. Bolşevik Partisi'nin iki lideri **Shaumian** ve **Petrov**, destekleyicileriyle birlikte şehri terk etmeye ve deniz yoluyla Astrahan'a gitmeye karar verdiler. Astrahan, Hazar Denizi'nde Bolşeviklerin ellerinde kalan tek yerdi. Buna bağlı olarak 13 gemiye el koydular ve Kızıl Ordu'nun büyük bölümünü gemiye bindirdiler ve ellerine geçen bütün malzemeyi askeri teçhizat deposunun tüm malzemesini gemilere yüklediler. Hükümet bu gemilerin hareketine izin verseydi Bakü'nün müdafaasının bir gün daha bile sürebilmesi mümkün olmayacaktı. Ama neyse ki küçük donanma Merkez Hazar Hükümeti'nin tarafındaydı ve diktatörler, tereddüt etmelerine rağmen gemilerin geri dönmesini emrettiler, hücum botları gemileri takip etti ve bütün konvoy limana geri geldi. Bitmek tükenmek bilmeyen tartışmalar sürerken, söz konusu gemiler limanda bekletildi. Konvoyu ele geçirme olayı Bakü maceramızdaki, hemen ka-

rar verilip harekete geçilen davranışa bir örnektir. Bu büyük hareketin gerçekleştirildiği an yeni hükümet, hareketin hızından dolayı o kadar yorulmuştu ki, **Shaumian** ve **Petrov**'un onları bir haftalık bir tartışmaya sokmalarına izin vererek neredeyse her şeyi mahvedeceklerdi. Eğer biz olaya karışıp onları yüreklendirmeseydik bu tartışma çok kötü bir şekilde sonuçlanacaktı.

Yeni hükümet idareyi ele alır almaz önceden yaptıkları plana göre yardımımızı istemek üzere bize haberciler yolladılar. Birliklerimiz böyle bir yardıma hazır olmadıkları halde küçük müfrezeler hariç olmak üzere bu isteklerini kabul etmeye karar verdim. 1/4 Hant birliklerinden bir grup ile **Albay Stokes**'u, yakında geleceğimizi bildirmek üzere yolladım. **Albay Stokes** 4 Ağustos'ta Türklerin kararlı bir saldırısının akşamı, çok kritik bir tarihte şehre ulaştı. Şehirdekiler fazla hayale kapılıp, gemilerden İngiliz askerlerinin limana akın akın boşalmasını bekliyorlardı ve bu yüzden birkaç adamla birlikte bir iki subayın gelmesi üzerine büyük bir hayal kırıklığına uğradılar. Ama bu iyi görünüşlü askerler onlara öyle bir ilham verdiler ki ertesi günkü Türk saldırısında şehirdeki herkes silahını kapıp, ateş hattına koştu ve sonuç olarak Türkler geri püskürtüldü. Şehirdekilerin bu davranışı sonradan onlardan çok şey beklememize neden oldu ama bu değerli bir davranışın tek örneğiydi ve ümitlerimiz sonunda çok acı bir hayal kırıklığına dönüştü. Birlikler bunları Enzeli'ye götürecek arabaların bulunmasına bağlı olarak küçük müfrezeler halinde gelmeye başladılar. Kraliyet Topçu Birlikleri'nden **Albay R. Keyworth**'u Bakü'deki birliklerin çarpışmalarını yönetmek üzere alelacele belirlenen askerlerle birlikte Bakü'ye yolladım.

4 Ağustos'ta karargahımı Kazvin'den Kazian'a taşıdım ve orada önceki yerlerde olduğu gibi kendime bir karargah seçerek bir balıkçı deposuna yerleştim. Yolda, her zaman olduğu gibi Mencîl'deki küçük postanede durduk. Orada yanlarında muhafızla, Enzeli'den Kazvin'e giden berbat durumda üç kişiyle karşılaştık: **Cheliapin**, **Lazarev** ve **Babookh**. Beni görmek istediler. Ben de konuşmak üzere hemen isteklerini kabul ettim ve her şeyi öğrendim. Onlara göre sorunun nedeni çok saçma bir hataydı. Eğer durum böyleyse davalarına bakılırken serbest bırakılacaklarını söyledim. Onlardan sorumlu olan muhafıza göre Cengelîlerle işbirliği yapmakla suçlanıyorlardı ve suçlarının delili de bir mektuptu: **Babookh**, **Küçük Han**'a bir mektup yollamıştı ve bu mektupta Reşt'teki İngiliz müfrezesini yok etmek için gösterdikleri çabadan dolayı onu

kutluyordu ve gelecekteki teşebbüslerinde her türlü desteği vereceğine dair söz veriyordu. Bu mektup Kazian'a geldiğimde bana verildi ve suçlarıyla ilgili hiçbir şüphe kalmamıştı.

Binbaşı Browne bu mektubun ana fikrini anladığı an Enzeli Komitesi'nden kurtulmak için fırsattan yararlanmaya karar verdi – ki bu komite artık tarihi bir hata olmaya başlamıştı. Bu üç fesatçı, öğle uykuları sırasında uyandırılıp tutuklandılar. Gerekçesi düşmanla işbirliği yapmaktı. Eşyalarını topladıktan sonra bir Ford'a bindirilip, Kazvin'e götürüldüler.

Görünüşte pek üzülmüşe benzemiyorlardı. Aniden ortadan kaybolmaları şehirde bir karışıklık yaratmadı ve destekçileri bile tutuklanıp sürgün edilmeleriyle hiç ilgilenmediler. Herkes onlardan kurtuldukları için sevinmiş görünüyorlardı. Kazian halkı çok rahatladı. Bu bir insanın gayretlerinin ne kadar sık takdir edilmediğini gösteriyordu. Kazian limanı karayolunun bir parçası olarak Ruslarındı, balık sahaları da öyle. Bunlar **Cheliapin** ve şirket tarafından devletleştirilme safhasında idi ama bizim doğru hareketimiz sayesinde bu kötü durumdan kurtuldular.

Kazian'da yapılacak ilk iş gerektiğinde Bakü'deki birliklerimizi geri çekmemizi sağlayacak yeterli miktarda gemiyi temin etmekti ve bu sürekli olmalıydı. Bu amaçla bir tondan daha ağır bir tekne seçtim. Adı *Başkan Krüger*[3] idi –uğursuz bir isim-. Bu arada **Stokes** Bakü'de Kursk ve Abo adlı iki gemiyi temin etmeyi başardı. Bu gemileri kullanmamız gereken o kötü güne kadar elde tutmayı başardık. Hazar Denizi'nde en iyi gemilerden üç tanesini nasıl elde ettiğimiz konusunda detaya girmemize gerek yok. Merkez Hazar Hükümeti kendileri için bunu bir tehlike olarak düşünselerdi, bu gemileri elde tutmamıza hiçbir zaman izin vermezlerdi. Zaman zaman işlere burnunu sokmak için ortaya çıkıyorlardı ve gemileri geri vermemiz için birçok girişimde bulunuyorlardı. Ama biz gemileri elde tutmayı başardık.

Gemileri kazanmamız konusuna özelikle önem verdim çünkü bu konu en çok yanlış anlaşılmaya neden oldu. Örneğin Bakü'yü boşaltacağımız zaman gazetelerde şöyle bir yazı okudum: Rusların gemileri bize son anda merhametten ve iyi niyet gösterisi olarak verdikleri sanılıyor-

3 - Çev. N.: *Stephanus Johannes Paulus Krüger* daha bilinen adıyla *Paul Krüger* (10 Ekim 1825-14 Temmuz 1904). Güney Afrika ve İkinci Boer Savaşı (1899-1902) sırasında İngilizlere karşı Boer direnişinin lideri olarak ulusal bir ün kazanmıştır.

du. Ama bu kitabın son bölümünden anlaşılacağı üzere bunun tam tersi olmuştu.

"Krüger" iyi bir gemiydi ve hücumbotlar hariç Hazar Denizi'ndeki en hızlı gemiydi. Tayfalar, subaylar ve aşağı yukarı 300 kişiye yer vardı. Zor bir anda, güverteyi de kullanarak 800 kişiyi taşıyabiliyordu. Gemiye bir telsiz yerleştirdik. Bu telsizin denize açıldığımızda ya Bakü'yle ya da Enzeli'yle irtibat kurmamızı sağlayacak yeterli menzili vardı. Bakü ve Enzeli'de Rusların çok güçlü telsiz istasyonları vardı.

Her şeye engel çıkartan komitenin ortadan kalkmasıyla havayı değiştirdikten sonra bundan sonra atacağımız adım limanın kontrolünü ele geçirmek olacaktı. Başarıyla gerçekleştirdiğimiz her adımda askeri kuvvet kullanmak istedim ama bunun çok kötü bir hata olacağını anladığım için isteklerimizin hepsini sakin barış görüşmeleriyle gerçekleştirdim.

Hazar Denizi probleminin anahtarı artık bizim ve yeni hükümete sadakatle hareket eden küçük donanmanın elindeydi. Aynı zamanda *"Hain İngiltere"* ile ilgili şüpheleri vardı ve bizim yapacağımız bir saldırı örneğin şans eseri olarak hareket temeli olarak kabul ettiklerimizden başka şekillerde hareket ederek komiteyi durdurmak ya da askeri kuvvet kullanarak limanı ele geçirmek demir yumruğun aşikar bir göstergesi olacaktı ki bunu yapacak güçte değildik ve bu donanmanın ve Bakülülerin bize karşı olan hislerini değiştirecekti. Dahası Kraliyet Donanması'ndan 160 yetenekli denizciye sahip olduğumuz halde, yerel yöneticilerle dostça ilişkiler içerisinde limanı yönetmemiz mümkün olmayacaktı. Örneğin limanın tamamıyla açık tutulması bir tarak dubasına bağlıdır. Eğer liman görevlilerinin bize karşı düşmanca hisleri olsaydı bu dubaya bir şey olacağı ve limanın kullanılmaz hale geleceği kesindi.

Bu yüzden liman meselesiyle tamamen bir iş gibi ilgilendim. Şimdiye kadar liman hariç hemen her şeyin devletleştirilmiş olması yüzünden kazancımız hemen hemen hiç olmadı. Hazar Denizi'ndeki bütün gemiler devletleştirilmişti. Dolayısıyla bunlar hiçbir şey ödemiyorlardı. Bu liman görevlilerini çok güç bir duruma soktu. **Amiral Norris**'in rehberliğinde çok tatmin edici bir anlaşma yaptık: Bütün maaşlar ve limanın masrafları için garanti verdik. Karşılık olarak da her türlü kazancı talep ettik.

Bu anlaşma Merkez Hazar Hükümeti tarafından hiçbir zaman tasdik edilmedi ve anlaşmayla ilgili dokümanlar Bakü'nün düşüşüne kadar aramızda gidip geldi. Ama ihtilal prosedürünü anlamamız gerekiyordu ve

resmi tasdik konusundaki bu gecikmeyi önemsiz kabul ettik. İhtilalciler yazışma ve konuşma ile eğlenirler ve tüm krizler ya anlık kararlarla ya da ilgisiz topluluklara atılan nutuklarla atlatılır. Bundan dolayı yazışmak ve konuşmak yerine harekette bulunursak isteklerimizin hepsini elde edeceğimiz aşikardı. Bu düşünceyle hareket ederek, liman yetkililerinin rıza gösterip imzaladıkları anlaşmayı yürürlüğe koyduk. Gemilere yükleme boşaltma için bir kumandan tayin ettik ve Enzeli birkaç gün içinde tüm yönleriyle bir İngiliz limanı oldu ve o zamandan beri de öyle kaldı.

İngiliz Hükümeti'nin bu komşu yerde hak olarak elde etmek istediği hiçbir şey yoktu, ne limanla ilgili ne de başka bir şeyle; anlaşma sonuçta düşmanlıkların sürmesine yaradı.

Bakü'de dostça kabul edileceğimizi düşünmüyorduk. Aşağıda bir *Bakü* gazetesinden alınan kısım o zaman bize karşı yürütülen propagandanın nasıl olduğu konusunda bir fikir vermektedir. Yalnızca konunun başlığı bile ihtilalcilerin dostluk görüntüsünden ne kadar yoksun olduklarını gösteren bir başka örnektir.

İşçi Konseyi'nin, Kızıl Ordu'nun, Denizcilerin ve Bakü Bölgesinin Çiftçi Temsilcilerinin Haberi

Yoldaşlar, işçiler, gemiciler, Kızıl Ordu ve bütün Bakülüler!

İngiliz emperyalizminin ajanları karşı devrim çalışmaları yapıyorlar. Aramızda karışıklık çıkardılar, gemicilerin işçilere, işçilerin hükümete karşı çıkmalarını sağlamaya çalışıyorlar.

İngiliz kapitalistlerinin buradaki karşı devrimcilerle antlaşmaya vardıkları konusunda haberlerimiz var. Gücümüzü yok etmek, yerine de İngiliz ve burjuva gücünü koymak istiyorlar.

Burjuvalar ve yandaşları İngilizleri, işçiler ve gemiciler ise Rus İhtilali'ni destekliyorlar.

Burjuvalar ve yandaşları Rusya'dan kopmayı istiyorlar. İşçiler ve gemiciler ise Federal Rus Sosyalist Cumhuriyeti'ni istiyorlar.

Burjuvalar İngilizlere, korkakların ve bütün karşı devrimcilerin Rusya'dan kopmayı istedikleri konusunda taahhüt verdiler. Çünkü İngiltere Almanya'yla yeni bir savaşa girebilir. Bunlar Rusya'nın özgürlüğüne karşı!

İngiliz emperyalistleri defolun!!

Onların para ile satın aldıkları ajanları defolun!

Burjuva karşı devrimcileri defolun!

Yaşasın halk komiteleri...

Yaşasın bağımsız Rusya...

Yaşasın Rus Sosyal İhtilali...

İngilizler size ne verebilir? Hiçbir şey.

Sizden ne alabilirler? Her şeyi.

İngiliz emperyalistleri çekilin...

Herkes cepheye! Herkes sokaklara, herkes Bakü'nün kurtuluşuna!

Kazian'da günlerim çok dolu geçti. 39'uncu Tugay'ın küçük müfrezelerini toplamak ve onları Bakü'ye gitmek üzere gemilere bindirmek, gelecek birlikler için yiyecek sağlamak, onlara kalacak yer sağlamak, Bakü'den gelen ajanlarla müzakereler yapmak, **Küçük Han**'la barış görüşmeleri gerçekleştirmek, limanın bizim kontrolümüzde çalışmasıyla ilgili konuları ayarlamak gibi.

Bakü'den gelenler arasında **Dr. Araratiantz** da vardı. *Bakü Ulusal Ermeni Konseyi*'nin bir temsilcisi. **Dr. Araratiantz**, yardım isteklerine karşılık olarak gelen İngiliz birliklerinin sayıca az olmaları yüzünden Bakülülerin hayal kırıklığına uğradıklarını bildirdi. Çok daha fazla destek bekliyorlardı. Doktor benden kesin rakamlarla kesin sözler almak istedi ama ben hiçbir söz vermedim. Bu önemli konunun onun açısından çok açık olması ve sonradan *"söz vermiştiniz, tutmadınız"* denmesini önlemek için konuşmamızı bir mektupta özetledim ve mektubun içeriğinden Bakülülere bahsetmesini istedim:

Kazian; 7 Ağustos 1918

Sayın **Dr. Araratiantz**,

Konuyla ilgili hiçbir şüphe kalmaması için dün akşam bana ilettiğiniz sorunlarla ilgili fikirlerimi yazmak istiyorum.

Görüştüğümüz üç konu şunlardı:

1) Bakü'nün savunulması,

2) Erivan'daki Ermenilerin durumu,

3) Culfa'daki Ermenilerin durumu.

1) numaralı konu için cevabım şudur:

Bakü'nün savunması bana göre mümkün. Düşmanın Bakü'yü ele geçirme ihtimali ise hemen hemen hiç yok. Tabii Bakülüler'in düşmanı yenmek için bizimle gönülden birlik olmaları şartıyla. Yalnızca şehri elde tutmak başarılı bir savunma için yeterli değil. Bakü

birliklerinin şehirden ayrılıp, düşmanı savaş meydanında yenmeleri gerekir. Bu özellikle savaş gücünün büyük bir kısmını oluşturan Ermenilerle ilgilidir. Şimdiki durumda kuvvetlerin sıkıntısı organizasyon eksikliğidir. Bunun da nedeni çoğunlukla çarpışma sırasında cesaretlerinin boşa çıkmasıdır. Bu eksikliği gidermek için becerikli subaylar görevlendireceğim.

Bütün şehrin savunmasını yalnızca İngilizler üstlenemezler. Bildiğiniz gibi İngilizlerin birçok cephede büyük orduları muhafaza etmesi gerekiyor ve Bakü'yle Bağdat arasındaki uzaklık, demiryolu olmaksızın birliklerimizin korunmasını zorlaştırıyor.

Bununla beraber size garanti veriyorum uygun olan herkes mümkün olan en kısa sürede Bakü'ye yollanacak. Eğer bazı İngiliz birliklerinin yardımıyla şehrin savunmasını üstlenirseniz zafer kesindir. Ama bunun yanında eğer adamlarınız kararsız iseler ve isteksiz görünüyorlarsa savaşmak istemediğinizi hemen söylemeniz sizin iyiliğiniz içindir. Adamları geri çekmek için bana gerekli zamanı verdikten sonra düşmanla nasıl başa çıkacağınız konusunda size bilgi veririz.

2) Erivan'daki harika savaş malzemelerinin müttefiklerce şu anda kullanılmaması çok üzücü. Yakın gelecekte onların yardımı olacağını hiç ummuyorum. Bu durumda aynı şey 3) numaralı konu için de geçerlidir. Ermeniler müttefik kuvvetlerden oluşturulabilecek bir hatta çok daha yakınlar.

Bunları açıkça yazmamın nedeni sonradan 'ümit verdin ama gerçekleştiremedin' diye suçlanmamı önlemek içindir.

Müttefiklerin zafer kazanacağı ve Ermenilerin de durumlarının düzeleceği konusunda hiçbir şüphe yoktur. Sadece bu bile umutsuzluk anında size ümit verebilir.

Sizi ilgilendiren bölgelerdeki siyasetimizle ilgili bir değişiklik olursa, size bildiririm.

Bu bölümde anlatılan olaylar çok fazla ve çok çeşitli olduğu için bu ay yapılanları özetlemek yerinde olur.

İlk olarak Bağdat'a ziyaretlerimizle başladık. Ziyaretimizin nedeni bir sonraki harekat için her şeyi trene yerleştirmekti ve bunu da karargahla bağlantımızın kesilebileceği bir zamanda gerçekleştirdik. Türklerin Bakü'ye geldiğini görünce, Tebriz'den telekomünikasyon hattımıza bir darbe indirebilecekleri bizim için kesinleşti. Bu tehdit uzun süredir vardı ve buna karşı koymak için hazırlıklı olmak gerekiyordu.

İkinci olarak zırhlı arabalarımızdan birini kaybetmemize sebep olan, Tiflis demiryolunda **Bicherakov**'un operasyonuydu. Cengelîler Reşt'i aldılar ama daha sonra biz onlardan geri aldık. Daha sonra 39'uncu Tugay'ın Bağdat'tan arabayla nakledilmesini anlattık. Rus karayolu şirketiyle önemli bir anlaşma yaptık ve bununla karayolunun, personeliyle birlikte idaresini ele aldık. Buna benzer bir anlaşma liman yetkilileriyle yapıldı. Bakü'de Bolşevik Hükümeti devrildi ve yerine yardım isteyen Merkez Hazar Hükümeti geçti. Bu isteğe bağlı olarak ilk birliklerimizi Bakü'ye yolladık. Enzeli Bolşevik Komitesi'nin çalışmalarını durdurduk ve bu komite üyelerini sürgüne yolladık. Gerektiğinde Bakü'yü boşaltmamızı sağlayacak yeterli miktarda gemiyi güvencemize aldık. Bu ay oldukça dolu geçti.

Dar ve dolambaçlı sokaklar lâbirenti

Bölüm XIII
Bakü Hattına Kuvvet Yığıyoruz

Karargah, 10 Ağustos'ta *Krüger* adlı gemiyle taşınmıştı. *Ihtilalin kızıl bayrağını* indirmiş, yerine *Ortodoks Rus bayrağını* asmıştık. Bayrağı henüz değiştirmiştik ki yerel komiteden bir temsilci geldi ve her zaman olduğu gibi bizden açıklama yapmamızı istediler. *"İhtilale karşı"* olup olmadığımızı soruşturdular. *"Karşı devrimci"* lafından bıkıp usanmıştım, ihtilale karşı olmadığımı ama devrimci de olmadığımı ve bu nedenle kızıl bayrağı dalgalandırmaya şiddetle itiraz ettiğimi söyledim. Rus bayrağını dalgalandırmayı sürdürmemize izin verdiler ama bir şartla: Bayrak baş aşağı çekilecekti. Bunu sevinçle kabul ettim ve Hazar Denizi'nde bundan böyle *Sırbistan bayrağı* altında seyretmeğe başladık. Devrimciler tersine asılmış Rus bayrağının Sırbistan bayrağının aynı olduğunun farkında değillerdi.

Krüger çok rahat bir gemiydi ve tayfayla da kısa sürede iyi anlaştık. Salon yemek saatlerinde hepimizi alabilecek ve birkaç gemi süvarisini konuk edebileceğimiz kadar genişti. Salondaki yegane süs olağanüstü simasının üstüne yerleştirdiği meşhur silindir şapkasıyla *Oom Paul*[1]'ün doğal büyüklükteki portresiydi. Gemi süvarilerinden bir çoğu 1899 ve

1 - Çev. N.: **Paul Krüger**'e Güney Afrikalılar sevgiyle bu şekilde hitap ediyorlardı. Anlamı *"Paul Amca"* demektir.

1902 savaşlarına ait iki madalya taşıyan Güney Afrikalılardı, tekmil vermek için salona girdiklerinde bu etkileyici portreyle karşılaştıklarında yüzlerinde beliren şaşkınlığı görmek eğlendiriciydi.

Şimşek gece manzarasının tam ortasında çakıyor. Ağır ağır ilerlediğimiz karanlığın içinden ani bir ışıkla çakıp sönüyor.

> Daha önce İngiliz gemilerinin gövdelerinin değmediği yegane deniz olan Hazar Denizi'nde, Güney Afrika'nın Flemenk başkanının ve eski bir düşmanın adını taşıyan, Sırbistan bandıralı ve bir İran limanından hareketle ihtilalci bir Rus kentindeki bir grup Ermeni'yi Türklerden kurtarmak için yola çıkmış bir gemide, bir İngiliz Generali.

Gelin de okuyucu bu arapsaçının içinden çıksın ve yaptığımız göreve gıpta etsin.

Kaptan birinci sınıf bir adam, iyi bir denizci ve cesur bir zabitti. Diğer süvariler ise oldukça iyi görünüyorlardı. Bir ihtilal gemisinin kumanda sistemini anlamamız biraz zaman aldı. Geminin tüm hareketleri ve genel meseleleri kaptanın resmen üyesi olmadığı Gemi Komitesi'nce yürütülüyordu. Teorik olarak bu tuhaf bir durumdu, pratikte gördüğümüz kadarıyla tayfa çok itaatkardı bir kaçı hariç onlarla hiçbir sorunumuz olmadı. Kaptanın verdiği her emri yerine getiriyorlardı ama ona danışmadan bazı işler yaptıkları da oluyordu. Kendi canlarının kıymetini de pek iyi biliyorlardı. Bakü'de birkaç kez gemiye ateş açıldığında ve ben güvertede bulunmadığım esnada sessizce gemiden ayrılıp menzil dışına açılmış ve ateş kesildiğinde gemiye dönmüşlerdi.

Kurtulmak istediğimiz istenmeyen ilk denizci bir sarhoştu. Bu bahtsız adam, bir çeşit rakı olan ve *"Gîgî"* denilen adi bir Kafkas içkisine alışmıştı. İçkinin etkisinde rıhtımda yaptığı tuhaf hareketlerle dikkatimi çekti. Hiç de sarhoşa benzer bir hali yoktu. Daha çok bir deliye benziyordu. Onu gördüğümde eski bir denizci dansına benzer çılgın bir dansa kendini kaptırmıştı. Dansın sonunda uzun bir bıçak çekti, etrafına saldırdı, gemiye çıkarak güvertedeki tayfaları sağa sola kaçırttı. Yolundan çekilmeyen bir karpuza tüm öfkesini boşalttı, her gözeneğinden kan fışkırıncaya kadar biçare meyveyi bıçaklayıp durdu. Sonra yere oturdu ve tutuklanmayı sakin sakin bekledi. Tayfalardan birisi adamın çoğu zaman böyle yaptığını kimseyi yaralamadığını, yaralamak niyetinde olmadığını söyledi. Her seferinde öfkesini bir karpuzdan veya başka bir benzer meyveden çıkarıyor ve sakinleşince tutuklanmak üzere hazır bekliyordu.

Bu olağan dışı davranış herhalde *"Gîgî"* tiryakilerinde görülüyor olmalıydı.

Enzeli'den ayrılmadan önce **Küçük Han**'la görüşmelerimizi sonuçlandırmak ve bize öldüğü bildirilen ve fakat hayatta olduğunu henüz öğrendiğimiz **Yüzbaşı Noel**'in salıverilmesini sağlamak arzusundaydım. Ama sonunda gerçek barışı gerçekleştirmeden limandan ayrılmak zorunda kaldım.

Bu arada Bakü'den Astara'ya kadar uzanan Rus cephesinin bulunduğu Hazar Denizi'nin güneybatısında bir sahil şeridi teşkil eden Lenkeran'dan bir temsilciyi kabul ettim. Lenkeran sınırlarını batıda Elbruz silsilesinin devamı niteliğinde olan dağların; Mugan bozkırının yer aldığı kuzeyde ise Aras nehrinin teşkil ettiği bir vilayet idi. Yöre sakinleri, İran ve Tatar menşeli Müslümanlardır. Fakat ülkede son yarım yüzyıl içerisinde Ruslar koloni kurmuşlardı. Ruslar şimdilerde denizi çevreleyen tüm verimli düzlüklere yerleşiyor, yörenin yerlileri kolonicilere pek dostça duygular beslemedikleri için dağlık arazilere çekiliyorlardı. Koloniciler saf Rus soyundan gelmeydi ve askerlik hizmetlerini yapmışlardı. Oldukça iyi silahlandırılmışlardı, birkaç sahra topları bile vardı ve 5000 savaşçı çıkarabileceklerini iddia ediyorlardı.

Temsilci askeri konularda kendilerine yol göstermek için Lenkeranlılar tarafından seçilmiş olan bir Rus subayından mektuplar getirmişti. Devrimden bu yana koloni, komitelerin saflarına katılmaya zorlanmış fakat devrimin ruhundan etkilenmemiş olduğu anlaşılan halk, komitelere pek aldırış etmemiş, askeri kumandanlarına mutlak yönetici olarak bağlı kalmışlardı.

Koloni zengindi, büyük zahire ambarları vardı, hububatı, pamuklu bez ve cephane ile değiş-tokuş ediyorlardı. Türklere karşı her harekette bizimle çalışmaya istekliydiler ve koloni, Kafkas İslam Ordusu'nun haberleşme hatlarının sağ kanadında yer aldığı için Bakü'de bize çok yardımcı olabilirlerdi. Orduya bir armağan olarak un ve başka malzemeler getirdiler, bizimle sürekli bir anlaşma yapmak istediklerini söylediler. İlk talepleri birliklerini eğitecek bir eğitmen oldu. Ayrıca iki küçük gemiyi de emrimize verdiler

Bunun üzerine birkaç süvari ve çavuştan oluşan küçük bir grubu Lenkeran'ı ziyarete gönderdim. Oradaki durumu yakından görmelerini emrettim. Gruba Lenkeran'da dahil olmak üzere iki Rus süvarisini, **Yüzbaşı Stepanov** ve **Gurland**'ı da dahil ettim. **Yüzbaşı Stepanov** içinde

bulunduğumuz savaşın ilk yıllarında çok değerli hizmetlerde bulunmuş seçkin bir topçu zabiti idi. **Yüzbaşı Gurland** ise levazım konusunda uzmandı. Dostane yaklaşımlardan azami şekilde yararlanmak gerekiyordu. Koloninin birlikleri taktik açısından bize yararlı olabilirdi ve gıda maddeleri çok önemliydi. Çünkü Bakü halkı açlıktan ölmenin eşiğine gelmişti.

15 Ağustos'ta Bakü'deki **Albay Keyworth**'dan bir mektup aldım. Mektupta özetle şöyle deniliyordu:

> Mevcut müdafaa hattını gösteren haritaları daha evvel almıştınız. Savunma hattının büyük bir kısmı, en uçtaki sol ve sağ kanatların dışında sarp kayalık bir uçurumdan geçmektedir. Siperler çok kötü bir şekilde yerleştirildiğinden siperdekiler yalnızca havaya ateş edebiliyorlar. Bu siperler en uç kenarda teşkil edilmiş olsaydı bile bu siperlerden açılan ateş rastgele olacaktı ve aynı ölçüde makineli tüfek ateşi için uygun olmayan bir durum teşkil edecekti.
>
> Cephe boyunca haberleşme hatları inşa edilmemiş. Mevcut cephenin uzunluğu 21.000 yardadır. Elimizde 6000 kadar tüfek (bizim adamlarımız hariç) var, bunlar 150 ila 500 askere sahip yirmi-iki tabura ayrıldı.
>
> Başkumandanın buraya gelmesi için uğraşıyorum, makineli tüfek subaylarımız ile uzun süren görüşmelerden sonra bu sabah siper kazmaya ve haberleşme hattı döşemeye karar verdiler. Kumandan dün, tüm cepheye yetecek kadar ellerinde kablo olduğunu söyledi. Oysa bugün ellerinde hiç kablo kalmamış gibi davranıyorlar. Ellerinde ne kadar kablo var, öğrenmesi zor, kendileri de bilmiyorlar. Kuzey Stafford birliği sol kanadı tutuyor, müdafaa hattının ortasında da 100 kadar adamları var yerel taburlardan birisi hattın ortasından geriye çekilmek zorunda kaldı (daha doğrusu kendiliklerinden çekildiler ve dağıldılar).
>
> Şimdiki cephe hattımız düşmana 2000 ila 3000 yarda uzaklıkta. Siperler ya uçurumun tepesine ya da eteklerine kazılmalı. Her iki mevkii de iyi bir atış alanına sahip. Ben, uçurumun eteklerini yeğlerim çünkü tepedeyken geri çekilmek moral bakımından iyi bir etki yaratmaz. Tepedeki siperler işgal edilmiş olsaydı, makineli tüfekleri uçurumun altına yerleştirmek gerekecekti. Uçurumun tepesi kuşkusuz en tehlikeli yer, uçurumun hemen kenarı ateş menzili içinde kalıyor. Haberleşme kablolarının döşenmesine şimdiye kadar yalnızca sol kanatta başlandı, sol kanat atış menzilinden uzakta. Yarın hangi

hattı işgal etmemiz gerektiğine kesin karar vereceğim.

Cephe, anlamsız biçimde kentin çok yakınlarında yer aldığı için düşman bataryaları uçak eşliğinde özellikle ağır toplar getirirlerse rahatça limanı bombalayabilirler ve gemileri tahrip edebilirler. Bakü'nün güvenliği için hücuma geçilmeli ve batı istikametinin ilerisindeki mevziler ele geçirilmeli, daha da iyisi kentten, batı istikametinde 15.000-20.000 yarda kadar ilerlenerek cephe uzağa taşınmalı. Böylece doklar ve gemiler topçu atışından korunabilir. Şimdilik ilerleyemeyiz, düşman kadar zayıfız. Önce toparlanmalı ve bulunduğumuz yerde tutunmalıyız.

Elimizdeki malzemenin de savaşa hazır olacak şekilde ikmâli gerekiyor. Her türlü malzeme eksik. Şehirde bir sürü malzeme bulunduğundan eminim ama halkı yeniden sorgulamak lazım. Dost olsun, düşman olsun şehir halkının çoğu silahlı, çok sayıda tüfek bulunduruyorlar ama bugünkü hükümet herhangi bir önlem alamayacak kadar zayıf. **Petrov** sorunu halledebilirse harekete geçerek hepsini silahsızlandırabiliriz belki.

Giderek daha çok çalışılıyor ama hazırlıklar zaman alıyor. Taburlar henüz organize edilmedi, hemen hemen hiç subay yok, canları istediğinde kente iniyorlar. Cephaneleri denetleyen de olmadığı için çoğu boşa harcanıyor. Hıfzıssıhha hizmetleri berbat. **Albay Warden**[2] ve diğer subaylar gelirse birlikte daha iyi çalışabiliriz.

"Bakü ordusunun tek fikri terhis olmak ve tarafımızdan işgal edilen cephenin bu bölümlerinden çekilmekti. Bu nedenle şu anda Kuzey Stafford birliğinden 100 adam 4.000 yarda civarında bir cepheyi işgal etmiş ve bunların ihtiyatları (Bakü ordusu) onlardan faydalanabilmek için oldukça uzaktaydı – tamamıyla oldukça imkansız bir durumdu. Zaman kıymetliydi, henüz bunlar ağırdan alıyordu. Tabiî ki böyle olması gerektiğini biliyordum. Politik tartışmalar ve toplantılar ve konuşmalar çok değerli zamanımızı işgal ediyordu. **Petrov**'un dostlarını elde etmek için elimizden gelenin en iyisini yapıyorduk. Fakat o bizimle buluşmayı reddediyordu. Dün Merkezi Komite ona bir ültimatom verdi. Alman emperyalizmine karşı İngiliz emperyalizmi ile ittifak halinde savaşmasının imkansız olduğunu ve şehri terk edeceğini fakat hareket halindeyken, Moskova'ya ulaşıncaya kadar muhtemelen düşman ülkelerden geçeceğini belirte-

2 - Çev. N. Daha önce **Yarbay Warden** olarak anılmıştır.

rek, kuvvetlerinin askeri etkinliğini muhafaza etmek için kuvvetlerinin kullanabileceği yeterli mühimmatı almakta ısrar ettiğini bildirdi. Bu arada bütün cephanesini ve silahlarını bir askeri teçhizat deposuna kilitlemiş ve her yere nöbetçiler yerleştirmiş. Yanına ne kadar cephane alıp ne kadarını geride bırakacağını **Petrov**'un kesin olarak bildirmesini Merkez Komite'den istedim. Elindeki silahlara dair bir sürü inanılmaz söylenti dolaşıyor. Kimisi 500 topu ve binlerce mühimmatı olduğunu söylüyor. Bazıları ise beş topu olduğunu ama cephanesinin bulunmadığını iddia ediyor. Bu sorun bugüne kadar halledilmeliydi ama bu insanları bilirsin -hep konuşma- harekete geçen yok. Hiç olmazsa savunma hattı konusunda anlaşmaya vardık, kabul edilen savunma hattını kabataslak gösteren haritayı sana gönderiyorum. Yeşil renkli kısım şimdiki savunma hattımızı gösteriyor. Bu alan şimdi tamamıyla savunmasız, devriye bile yok. Bu yüzden Türkler gerimizdeki Tatar köylerine kadar girdiler. Şimdi bu köyler silahlı adamlar ve makineli tüfeklerle dolu, onları temizlemeye çalışıyoruz. Fakat bu adi siyaset insanı her girişimde engelliyor. Ruslar, Ermenilerle işbirliği yapmamış, Rus subaylarının Türk birlikleriyle bize karşı savaştıkları söyleniyor bu nedenle buradaki Rus subayları cepheye gitmek istemiyorlar. Rusların çoğu yalnızca söylenti ama Ermeniler, Ruslar izin verseler Ruslarla birlik olmak arzusundalar.

Şimdilik bu otelde kalıyoruz, yalnız yemek parası günde kişi başına 2,10 İngiliz Lirası. Yiyecek sıkıntısı giderek artıyor. Bakü'ye iki aydır dışarıdan yiyecek gelmiyor, yalnızca bir haftalık yiyeceklerinin kaldığı söyleniyor. Petrol kuyularındaki işçiler açlıktan kırılıyorlar. Yiyecek fiyatları her gün yükseliyor. Gıda kontrol grubunda olan **Crawford** bu konuda harekete geçmeyi düşünüyor. Umarım yakında harekete geçer. **Petrov**'un bize katılmaması çok yazık ama biz elimizden geleni yaptık. Bir dizlerimizin üstüne çökerek yalvarmadığımız kaldı.

Burada bir başka sorun da ulaşım. Arabalar her yere gidemiyor, hayvanları da beslemek zor. Suyun da taşınması gerekiyor. Yegane çözüm yolu, geceleri sakalarla arabalardan cepheye su taşınması. Burada korkunç sıcak var, insan gece gündüz durmadan terliyor, araç olmaksızın cepheyi bir baştan bir başa denetlemek olanaksız. Araçla bile uzun mesafeleri yaya kat etmek gerekiyor. Buradaki ordu bize ulaşım aracı sağlayacağı yerde bizden yardım bekliyor. İçinde bulunduğumuz zorlukları ya anlamıyorlar ya da anlamak istemiyorlar. Bize, tüm dünyaya malzeme sağlayan adamlar gözüyle bakıyorlar."

Bu mektup durumu bütün çıplaklığıyla gözler önüne seriyordu. Bakü'ye doğru yola çıkmamız kaçınılmazdı. Oysa **Küçük Han**'la henüz barış antlaşması bile imzalamamıştık. Bakü'den gelen askeri danışmanlar gidişimi biraz daha ertelememi istiyorlardı. Bakü'ye daha çok sayıda asker götürebilecek duruma gelinceye kadar beklemenin daha iyi olacağına dair tuhaf bir fikre sahiptiler. Çok sayıda askerle karşıya geçerek kenti işgal edebilirdim. Onlara göre İngiliz General bir avuç askerle kente girerse düş kırıklığının etkileri kent sakinlerinin tüm cesaretlerini yok etmeye yeterdi.

Fakat diğer taraftan, şehre zorla girebileceğim kadar büyük askeri gücü bulamayacağımı bildirdiğimden halkın yardımımızın kesin sınırlarını olabildiğince yakından bilmesinin daha iyi olacağını böylece daha az düş kırıklığına uğrayacaklarını düşünüyordum. Üstelik ayrılışımı istememelerinde sanki özel bir sebep saklıydı. Kararlaştırıldığı şekilde *"Başkan Krüger"* 16 Ağustos'ta Enzeli Limanı'ndan ayrıldı ve 17 Ağustos günü öğleden sonra Bakü'ye vardı (yolculuk 18 saat kadar sürmüştü). Limana yaklaşırken gözümüze çarpan ilk görüntü *Bibi Eybat Kuyuları*'ndan geçen bir petrol sahası oldu. Petrol alanı kentin 2 mil güneyinde sahile kadar uzanıyordu. Sondaj kuyuları birbirine çok yakındı. Her kuyunun sondaj makinesine ait ayrı bir kule bulunduğundan buna göre 1000 kuyu varsa 1000 de kule bulunuyordu. Yangın tehlikesini azaltmak için ahşap kuleler asbest ve teneke kaplamaydı. Petrol sahası, uzaktan, kurumuş ağaçlardan oluşmuş hayalet bir ormanı andırıyordu. Rotamız batıda Bibi Eybat Petrol Sahası ile doğuda *Nargin Adası*'nın arasından geçiyordu. Nargin Adası devrime kadar savaş tutsakları kampı olarak kullanılmış, burada genellikle Avusturyalı esirler tutulmuştu. Şimdi ise bunlar serbest kalmış ve Hazar Ötesi'ndeki Bolşevik ordusunun saflarına katılmışlardı. Bu adanın sağladığı sığınak yardımıyla on üç gemi ve iki küçük gambot ile **Shaumian** ve **Petrov** kaçmışlardı.

Bakü'nün denizden görünüşü çok etkileyici idi. Sahile yakın binalar en gösterişli Avrupa stilinde inşa edilmişlerdi. Alman sanatının esinleri göze çarpıyordu. Kentin merkezinde altın kubbesi ve haçıyla Rus katedrali yükseliyordu. Kent haritada görüldüğü üzere kratere benzer bir çanak içinde yer alır. Arazi doğu ve batıda 2 mil boyunca hafif eğimlerle giderek yükselerek dik ve sarp tepelere ulaşır. Tepelerin gerisinde Tiflis'ten Bakü'ye uzanan demiryolunun bulunduğu Çöl Vadisi vardır. Kent nüfusu 300.000 kadardır ve çoğunluğunu Ermeniler, Tatarlar ve

Ruslar oluşturur. Az sayıdaki Gürcü ve Rumlar ile İngiliz, Fransız, Amerikalı ve diğer ufak koloniler de yaşar. Arazi tümüyle çıplaktır, kente yeni getirilen su sayesinde bulvarda bazı ağaçlar yetişmişti. Civar köyler çöllerin ve kısmen biraz kurumuş tuz göllerinin ortasında yer alan vahalardan ibarettir.

Başlıca petrol sahaları Binagadi, Balahanı ve Bibi Eybat'tır. Haritada yalnızca kent merkezi işaretlenmiştir ama yerleşim alanları güneyde Bibi Eybat'tan 9 mil uzağa ve doğuda Ak Kent'e kadar uzanır. Kara Kent petrol rafinerilerinin yer aldığı kesimdir. Petrol depolarının ortasında işçi konutları sıkıştırılmıştır. Kent merkezinin aksi yönünde, sahilde 2 millik rıhtım uzanır ve limanda her zaman en az altmış gemi barınır. Sokaklar her yerde olduğu gibi Rus stili parke taşlarıyla döşenmiştir. Bu taşlar çok dayanıklı olmakla birlikte üzerinde arabayla ilerlemek pek keyifli değildir. Ana caddede atlı tramvaylar çalışır. Fakat at yetersizliğinden ve yem kıtlığından bu araçlar biz gelmeden önce geçici olarak kullanımdan kaldırılmıştı.

"Krüger", Kafkas-Merkür Gemi Nakliyat Şirketi'ne ait batı uçtaki rıhtıma yanaştı. Yanımızda *"Kursk"* ve *"Abo"* gemileri demirlemişti. Gemiden herhangi bir çıkartma yapabilir endişesiyle önlem alınmıştı. Her üç gemide herhangi bir müdahaleye karşı gelme emri verilmiş nöbetçiler vardı. Limanda demirli kaldığımız sürece her üç gemi bir arada demirli kaldı. Rıhtım babalarına halatlarımız bağlanır bağlanmaz **Albay Keyworth** gemiye çıkarak rapor verdi. Şimdiye kadar her şey yolundaydı. Türklerde büyük hazırlık, faaliyet görülmüyordu. Diktatörlerden de (beş tane diktatör vardı) bir mesaj aldım. Kendilerini ne zaman kabul edebileceğimi soruyorlardı. Öğleden sonrasının geri kalan kısmını, hastane olarak donattığımız muhteşem binayı ve subaylar ile erlerin konaklama yerlerini denetlemekle geçirdim. Ne kadar subay ve er varsa hepsi cephedeki siperdeydi. Yalnızca üç subay levazım ve ulaşım görevlisi olarak kentte kalmıştı. Ayrıca yaralılar ve nöbetçiler vardı.

Albay Keyworth kocaman *"Hotel d'Europe"*u karargah olarak kullanıyordu. *Hotel Métropole*'de de bazı odalar subayların ikametine ayrılmıştı. Her iki bina ve donanımı son derece lükstü. Nereye bakarsan göze çarpan yaldızlı eşyalar ve uzun tüylü kadife perdelerle kaplıydı. Fakat lüks yaşam şartları bu kadardı. Çünkü yiyecek konusunda lüks söz konusu değildi. Metropol'deki fiyat listesinde çorba, balık, karpuz ve ekmekten oluşan basit bir yemeğin fiyatının 100 ruble –savaş öncesi

râyice göre 10 pount şimdiki rayice göre 2 paunt- olduğu gözüme çarptı. Bir yemek için yüksek bir bedel ve bu bedele karşılık kıt bir yemek. Bu fiyatlar konusuna daha sonra da değineceğim. Krüger'de aşçıyla anlaşarak daha ucuza yemek çıkartabiliyordum. Aşçıya günde 82 ruble ödüyor, ekmeğimizi kendimiz temin ediyor ve böylece günde 2 paunttan az ücret karşılığı karnımızı doyurabiliyorduk.

Ertesi gün yani 18 Ağustos'ta şafak sökerken **Albay Duncan** ve **Albay Hoskyn**[3] ile cephe hattını denetlemek üzere yola çıktım. Bibi Eybat'ın bir mil kadar batısında denize doğru bir dizi kayalık çıkıntı yapan yüksek arazinin yer aldığı batı kanattan başlayarak mevzilerin konumu gayet iyi idi. Ateş alanı açıklıktı ve geri hatlar doğal şekilde koruma altındaydı. Kuzey Stafford birliği arazideki her doğal kıvrımdan en iyi şekilde yararlanmış, siperlerini topçu ateşine karşı yeterince derin kazmışlardı. Bunların sağında faaliyet halinde ve ayrıca yerlerini sağlamlaştırmak için çaba sarf eden bir Ermeni taburu vardı. Mevziler bu noktadan itibaren, denizden yaklaşık 7 mil kuzeye doğru devam ediyor, sonra batıya doğru kıvrılıyordu. Kuzeye devam eden hat bu noktada düze iniyor ve Balacarı Kavşağı'nın 1 mil kadar batısında demiryoluyla kesişiyordu. Buradan itibaren Bataklık Volkanı'na kadar devam eden savunma hattı volkanda (12 mil kadar batısında) Binagadi Tepesi'ne kadar 2 mil kadar daha bu kez doğuya doğru uzanıyordu. Kuşkusuz burası hattın en zayıf noktasıydı. Bu noktaya geri döneceği yerde kuzeye, denize doğru devam etmek böylece 19 mil kadar uzanacak ve her iki kanadı da denize dayanmış olacaktı. Volkan ile kuzey sahili arasında kalan bu kısmın savunması için birkaç adam yeterliydi. Çünkü hattın yarısını, geçilmez bir engel olarak Masazir Tuz Gölü oluşturuyordu. Sağdaki bu boşluk **Bicherakov**'un müfrezesinin çekilmesiyle oluşmuştu ve yerel askeri otoriteler bütün kusuru ona yüklemişlerdi. Hatalarını tamir etmek için üç haftaları varken hiçbir şey yapmamışlardı ve şimdi suçun tümünü kaçınılmaz olarak onlara yüklüyorlardı.

Boşluğu doldurmak için çeşitli çabalar harcanmaktaydı ama Türkler bu arada bu kanadı tutmuşlardı. Kentin kuzeyinden batısına uzanan kesimdeki tüm köyleri (hemen hepsi Tatar köyleri idi) küçük Türk müfrezeleri ve yerel Tatar askerleri doldurmuşlardı. Türklerin ana savunma hattı bizim hatlarımızdan 3000 ila 4000 yarda uzaklıkta, demiryo-

3 - Çev. N. Daha önce rütbesi Yarbay idi.

lunun geçtiği vadinin karşı tarafında hafif yüksek bir alanda ve bizim hatlarımıza hemen hemen paralel olarak uzanıyordu. Hatlarımızın sarp kayalıklı kısmına nüfuz etmek zordu, bu nedenle az bir kuvvetle savunulabilirdi ama yerel kuvvetlere güvenemezdik. Kendi kuvvetlerimizi de müfrezelere ayırarak zayıflatmak istemiyorduk. Böylece sol kanadı Kuzey Stafford birliğinden kuvvetlerle tuttuk. *"Kurt Ağzı"* denilen bir mevkide denizden 3,5 mil uzakta bir müfreze yerleştirdik. Diğerini de, hattın tehlikeye en açık yeri olan Volkan civarına yerleştirdik. Bataklık Volkanı müfrezesi, Balacarı Demiryolu İstasyonu'ndaki yerel müfrezelerden oluşan iki birlikçe destekleniyordu. Yapabileceğimiz başka bir şey yoktu. Nitekim savaş şiddetlendiğinde Balacarı İstasyonu'nda bu iki birlik bulunmuyordu ve sonuçta destek de sağlayamadı.

Warwick ve *Worcester* taburlarının gelmeleri ile bu bölgenin mukavemeti arttırılmıştı. Bu genel yerleşim, sonraki çarpışmalar boyunca kayda değer bir değişme uğramadı. Arazideki birliklerin hakikî kumandası **Albay Keyworth**'e ve Piyade Tugayı'nın kumandası **Albay Faviell**[4]'a devredildi. Birliklerimizin çok küçük bir kullanılabilir bölümü ile adamlarımızdan genel bir ihtiyat birliği şeklinde, bir birliği ayırmak mümkün değildi. Bu şehir birlikleri ile sağlandı. Fakat gerektiğinde bu şehir birliklerden hiçbir zaman istifade edilemedi. Destekler ve yerel ihtiyat birliklerinin tamamını küçük müfrezelerimizden yönetebiliyorduk ve bunlar birçok halde durumu kurtarabiliyorlardı. Bu pozisyonda Britanyalı birliklerin gerçek sayısı asla 900'den fazla olmadı.

Bu genel tanımlama okuyucuya kent, bölge ve cephe hakkında biraz bilgi vermiştir sanırım. Kentin büyük kısmı Avrupai tarzda inşa edilmiştir. Rıhtımı çevreleyen koylara bir sürü ağaç dikilmiş olup geceleri elektrik ışığıyla pırıl pırıl aydınlatılmaktadır. Gece halk sahile yürüyüşe iner. Arazi genelde kıraç ve yeşilden yoksundur. Batıda Türkler ile bizim aramızda tek bir ağaç, tek bir ot bile yoktur. Gündüzleri birliklerin her hareketi karşı taraftan rahatça izlenebilir. Sarp kayalar ise 500 ayak kadar yükseklikte ve çok diktir ama düşmanın yönünden *Kurt İni* diye bilinen mevkie, üst düzlüğe ulaşmayı sağlayan bir yol vardır. Burada bizim *Kuzey Stafford Alayı*'nın merkez müfrezesi bulunuyordu.

Çoğunluğu Ermeni olan yerel birliklerden daha derin siper kazmaları istendiğinde şöyle cevap alınıyordu: *"Kendimizi gömmek için mi derin*

4 - Çev. N. Daha önce **Yarbay Faviell** olarak zikredilmişti.

kazalım? Biz siper kazmak istemiyoruz, bunu korkaklar yapar, biz savaşmak istiyoruz!..." Dik uçurumun kenarında sıralanıp tüfekleriyle havaya ateş etmekten hoşlanırlardı. Türk saldırısına bir belirti olmadığı veya en yakın Türk 3000 yarda uzakta olduğu zaman bunu sık sık yaparlardı.

Denetimim sırasında düşman hatlarını tamamıyla görebildiğimiz halde o gün Türkler bize tek bir ateş bile açmadı. Öyle anlaşılıyordu ki onlar da bizim gibi cephanelerini idareli kullanıyorlardı.

Kente dönüşümden daha önce randevu alan diktatörlerle bir araya gelerek uzunca bir süre durumu tartıştık. Göndermiş olduğumuz kuvvetlerin azlığından yakındılar. Ben de onlara daha önceden fazla asker temini konusunda söz vermemiş olduğumu hatırlattım. Daha sonra **General Dukuchaiev**'i ve Genelkurmay Başkanı **Albay Avetisov**'u (Ermeni) ve Başkumandan Yardımcısı **Albay von Der Fless**'i ziyaret ettim. Onları Krüger'de yemeğe davet ettim. Ziyarette birçok nazik konuşmalar yapıldı ve Bakü'nün savunması ile ilgili birçok sorun ele alındı. **General Dukuchaiev** bir devrim generali idi. Daha önceleri Trabzon dolaylarında çarpışan birliklere kumanda etmişti. Gayet kibar ve konuşması insana haz veren bir beyefendiydi. Ama karakteri bir devrim ordusunun başkumandanlığını üstlenmeye uygun değildi. Disiplinsiz birliklere yalnızca güçlü bir kişiliği olan, yasaları, nizamnameleri, kuralları ve cezaları umursamayan bir kumandan etkili bir şekilde kumanda edebilirdi.

Onun Genelkurmay Başkanı, ayrıca eski Rus ordusunun nizamî bir subayı ve Ermeni askerinin iyi bir tipi olan **Albay Avetisov** idi. Kişisel olarak saygınlığı vardı ve devrimcilere karşı konuşmalarında oldukça korkusuzdu. Fakat hastaydı ve sanırım bu durum çalışmalarını olumsuz yönde etkiliyordu. Sonunda Lenkeran'daki insanlara yardım etmek için gitti ve yerini **Albay Stokes** aldı.

Albay von Der Fless de Rus ordusunun nizamî bir subayı idi. Rütbesine göre genç sayılırdı. Bakü'de karşılaştığımız görevine sadık birkaç kişiden biriydi.

Ertesi gün 19 Ağustos tarihinde, cepheyi denetlemeyi sürdürdüm ve günün geç saatlerinde Ermeni Milli Konseyi'nden on üye ile toplantı yaptım. Aralarında bazı yetenekli kişiler vardı. Savunma Bakanı **General Bagratuni**'ye de (Ermeni) saygılarımı sundum. Kendisi sakattı, sol bacağının kesilmesinden sonraki etkilerden kurtulamamıştı. Üzerimde iyi bir etki bıraktı. Resmi ziyaretlerin sonu gelmiyordu. Ayrıntılarını burada anlatacağım.

Beş diktatör, tanıdıklarımızın en ilginciydi kuşkusuz. Akıllı ve hırslıydılar ve yaş ortalamaları otuz dolaymdaydı. **Lemlin** eski bir deniz süvarisiydi, **Yarmakov** da eski bir denizciydi ve **Yarmakov** halkın adamıydı. Aralarında en yakışıklısı **Lemlin**, en yeteneklisi **Sadovsky** ve en güçlü kişiliğe sahip olanı ise **Yarmakov** idi. Beş diktatör fikri bana tuhaf geliyordu. Aralarından birisini tek diktatör olarak seçmelerini önerdim. Fakat beşi de, aynı anda, her işin altından tek başlarına kalkamayacaklarını söylediler. Aslında **Yarmakov** yeterince güçlü bir adamdı ama dengesiz ve dik kafalıydı ve devlet gemisinin dümenini kullanmaya hiç de uygun değildi. Bakü'de kaldığımız sürece niyetlerimizden hep kuşku duydu ve bizimle karşılaşmaktan olabildiğince kaçındı.

Amiral Norris, ticaret gemilerinin silahlandırılması konusunda doğal olarak sabırsızdı. Fakat bu hassas bir konuydu. Başlangıç için altı gemi istedim ve bunları istememle ilgili aşağıdaki sebepleri açıkladım:

1) Bakü donanmasının ağır topları vardır ama cephanelerini ikmâl edecek imkanları yoktur. Cephaneleri bittiği anda topları ve gemileri işe yaramaz duruma gelecektir.

2) Rus mühimmatı gemilerimize yeterli olduğu sürece büyük bir ilave güç kaynağı teşkil edecektir. Bir araya gelen donanmalar Bakü'nün güney sahiline yakın uzanan ve Türklerin cephane ve malzeme getirtmekte kullandıkları demiryolu hattına karşı hücuma geçebilirler.

3) Enzeli ve Bakü arasında birlikleri sürekli hareket halinde tuttuğum için Astrahan'dan hareket eden bir Bolşevik gemisinin benim nakliye gemilerimden birine saldırması riskini göze alamam. Bu nedenle kendi silahlı gemilerimin korunmasını talep ettim.

Diğer hususlar da vardı ama yukarıdakiler teklifim lehine temel argümanlardı.

Donanma ve diktatörler teklifime daha başından itiraz ettiler ve ancak büyük zorluklarla *"Ventur"* ve *"İgnati"* adındaki iki gemiyi temin edebildik. Bakü'ye yük boşaltmak zorunda bırakıldığımızda bu gemilerin silahlandırılması tamamlanmıştı ama bu gemiler ve bizimle gelen diğerleri silahlıydı ve Bolşevik gemileriyle karşılaştığımızda görevlerini yaptılar.

Bakü donanması bizim gemilerimiz silahlandırıldığı anda kendilerinin önemlerini yitireceklerini sanmaktaydılar ve teklife şiddetle karşı koydular. Donanma hükümet üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğu

için hükümetten gerekli izni ne kadar zorlukla alabildiğimizi tahmin edebilirsiniz. Hazarlı denizciler bizim mavi üniformaları son derece beğendiler ama denizin hakimiyeti konusunda Hazar Deniz Kuvvetleri'yle rekabete girmelerini istemediler.

Benim tekliflerime diktatörlerin yanıtı şöyle oldu:

1) Bütün toplarımızı alıp kendi hücumbotlarına yerleştirsinler ve bizi de böylece bütün bu dertlerden kurtarsınlar.

2) Mevcut donanmaya bizim muhriplerimizin yardımcı olması meselesi askıda bırakıldı.

3) Malzeme taşımacılığını bizim adımıza yürütmekten memnunluk duyacaklardı (oysa bu amaçla tahsis edebilecekleri gemileri yoktu).

Tüm muhalefetin başında kuşkusuz **Yarmakov** vardı, iznimizi aldıktan sonra dahi tutumunda bir adım geri çekilmedi.

Bakü'deki durum olabildiğince kötüye gidiyordu. Olsa olsa pasif savunmaya geçebilirdik ve bunun sonucu da tabii ki yenilgi olacaktı. Yerel birimleri tekrar organize ederek seferber etmeden önce eğitmeye çalışıyorduk. Siperlerde oturup ateş etseler bile bize yeterdi. Düşmanı oyaladıkları için minnettar kalırdık ama bunu bile yapmadılar. Bakü'nün kurtuluşu yalnız hareket halindeki birliklerce gerçekleştirilebilirdi. Siperlerinden çıkarak düşmana saldıran birlikler gerekiyordu. Bakü'nün savunmasında yegane geçerli plan hatlarımızın batısında yer alan ve halen Türklerin elinde bulunan yüksek arazileri ele geçirmek ve elimizde tutmaktı. Yerel birliklerin ilerlemesi mümkün olmadığı sürece Bakü'nün düşmesi an meselesiydi. Kentin er ya da geç düşeceğinden emin olmakla birlikte düşmanın bir türlü güçlü bir hücuma geçmemesi bizi umutlandırıyordu.

Türk birlikleri yeterince güçlü olsalardı kenti şimdiye kadar çoktan ele geçirmiş olmaları gerekirdi. Kararlı bir saldırıyla bu işi hemen bitirebilirlerdi. Hatlarımızda bir-iki millik açıklığın olmadığı gün ya da gece yoktu. Kentte serbest bırakılmış bir sürü Alman ve Avusturyalı tutuklu vardı. 80.000 dolayındaki Tatar nüfusun da Türk yandaşı olduğu biliniyordu. Öyleyse düşmanın durumumuzu yakından öğrenmesi çok kolaydı.

Bin kişilik daha kuvvetimiz olsaydı karşı hücuma geçerdik. Karşı hücuma geçmedikçe durumumuz umutsuzdu. Ancak bir karşı hücumla Türk hücumunu durdurabilirdik. Kafkas İslam Ordusu karşı hücuma dayanabilecek güçte değildi. Bize her saldırışları da karşı hücum fırsatı

veriyordu.

Askerimizin sayısını artıramazsak **Bicherakov**'un askerlerini kente yeniden getirebilirdik belki. Kent savunmasında bütün kuvvetler yetersiz kalırsa Erivan Ermenilerinin Türk ulaşım hatlarını kesmelerini umut edebilirdik. Bunun hissedilmesi bile Kafkas İslam Ordusu'nda panik yaratabilirdi.

Bakü'ye başlangıçta düşünüldüğünden çok farklı koşullarda geldiğimiz unutulmamalı. Bir defa **Bicherakov**'un askeri yoktu, oysa disiplinli asker olarak onlara güveniyorduk. Onun askerleri diğerlerine de örnek olacaktı. **Bicherakov** olmadan da bir şeyler yapabilirdik ama bu zaman kaybı demekti, kaybedilecek zaman yoktu oysa.

Bicherakov kuzeye doğru ilerlemeyip Bakü'de bizim gelişimizi bekleseydi kent asla düşmezdi. Fakat gelecek hiçbir zaman önceden görülemez ve sanırım içinde bulunduğu koşullar düşünülürse onu hareketinden dolayı suçlamak doğru değildir. Üstelik son ana kadar ona Bakü'ye ne zaman geleceğimize hatta gelip gelemeyeceğimize dair garanti veremezdim.

Yerel kuvvetlere biraz cesaret aşılayabilseydik dışarıdan yardım görmeden zaferi kazanabilirdik ama korkaklık ve emirlere itaatsizlik almış yürümüştü. Ermenilerin hepsini korkaklıkla suçlamak niyetinde değilim. Ben yalnızca Bakü'deki Ermenilerden söz ediyorum. Cesaretlerine sık sık şahit olunan Erivan Ermenileri'nden ve Anadolu'nun dağlık kesimlerindeki Ermenilerden farklılar. Bakü'deki Ermeni askerleri de korkaklıkla itham etmiyorum. Çünkü sonunda korkaklık izafi bir kavramdır. Ermeni askeri içgüdüsel olarak doğuştan veya eğitilerek yetiştirilmiş değildi. Yalnızca kötü beslenmiş, cılız fabrika işçileriydiler. Eline bir tüfek verilmiş haydi git savaş denmişti ona. Teçhizatı yoktu, eğitmeni, doğru dürüst subayı yoktu ve düzenli tayını yoktu. Siperlerde oturur ve sağında ve solunda mermiler uçuşur, bombalar tepesinde patlarken arkadaşlarının çoğunun kentte kızlarla çay içmekte olduklarını biliyordu. Neden kendisi de kente gitmemiş olsundu? Bir Bakü askerinin top tüfek seslerini çay partilerinde bayanların vereceği keyfe kent yaşamının rahatına tercih edeceğini bekleyebilir miyiz?

Bakü Ermenileri'ni savunmuyorum ama sanırım o şartlarda hiçbir askeri gücün büyük kahramanlık gösterecek durumda olmadığını söylemek yerinde olacaktır. Son olarak eklemeliyim ki aralarında cesaret örneği veren birçok asker vardı.

Askerlerde biraz olsun istek uyandırmak gibi boş bir umutla o günlerde kentte dağıtılan el ilanının çevirisini aşağıda veriyorum:

BİLDİRİ

Bizler 1'inci ve 2'nci örnek alayların "Frontiviki"leri (ileri hatta bulunan kıdemli askerler) ve 2'nci ve 4'üncü birliklerin makineli tüfekleri, savaşın en kızıştığı şu anda düşman üç taraftan bizi kuşatmışken, çevremizi saran çember giderek daralmaktayken, gülleler kente düşmeye başlarken, eli silah tutan herkesi, vatanını seven tüm vatandaşları, Rusya'nm kurtuluşunun kutsal ateşinin kıvılcımı henüz içinde sönmemiş olan tüm yurttaşları cepheye giderek menfaatlerini korumaya çağırıyoruz.

Bu günler seçimlerle veya toplantılara katılmakla geçirilecek zaman değildir. Hepimiz tek vücut olarak ülkemizin savunması için cepheye koşmalıyız.

Bir işi bitirmeden diğerine başlayamayız.

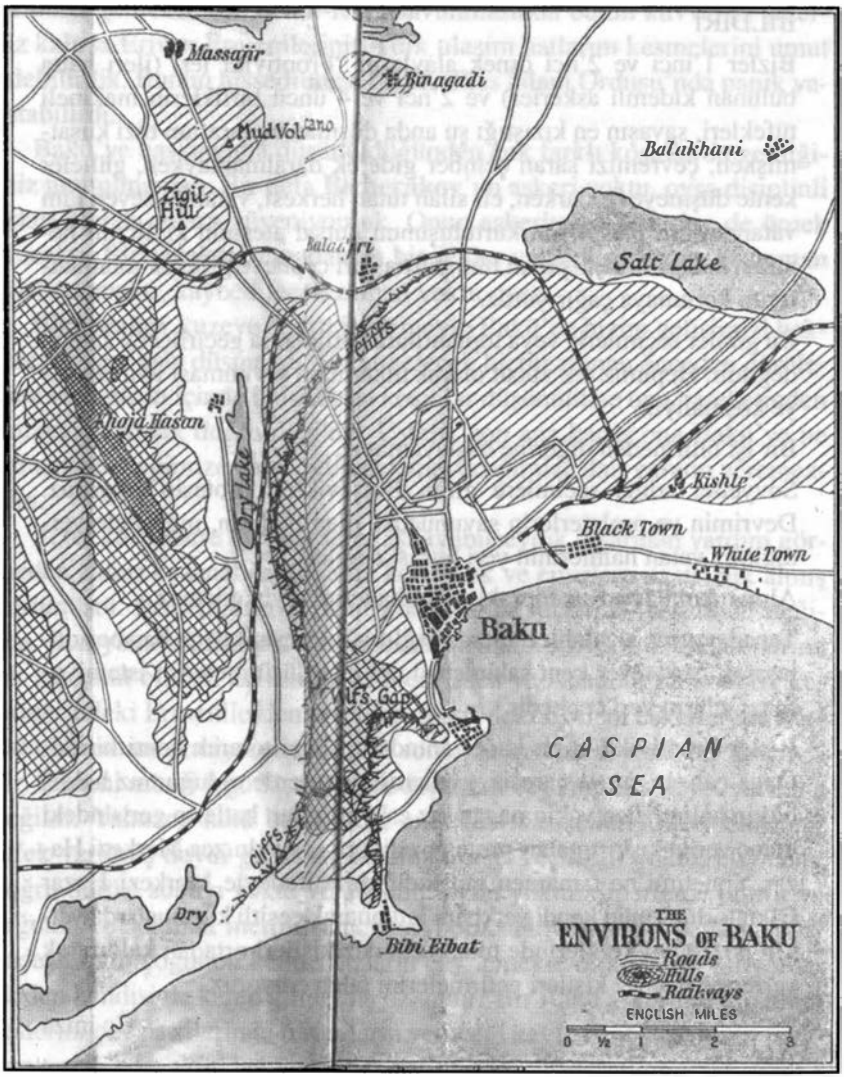
Sovyetler adına seçimlere giren Bolşevikleri protesto ediyoruz. Devrimin ve proleterlerin savunucusu olan bizlerin, mücadele verdiğimiz vatan hainlerinin yeri burası değildir.

Alman kuklaları Rus topraklarının kaderini tayin edemez.

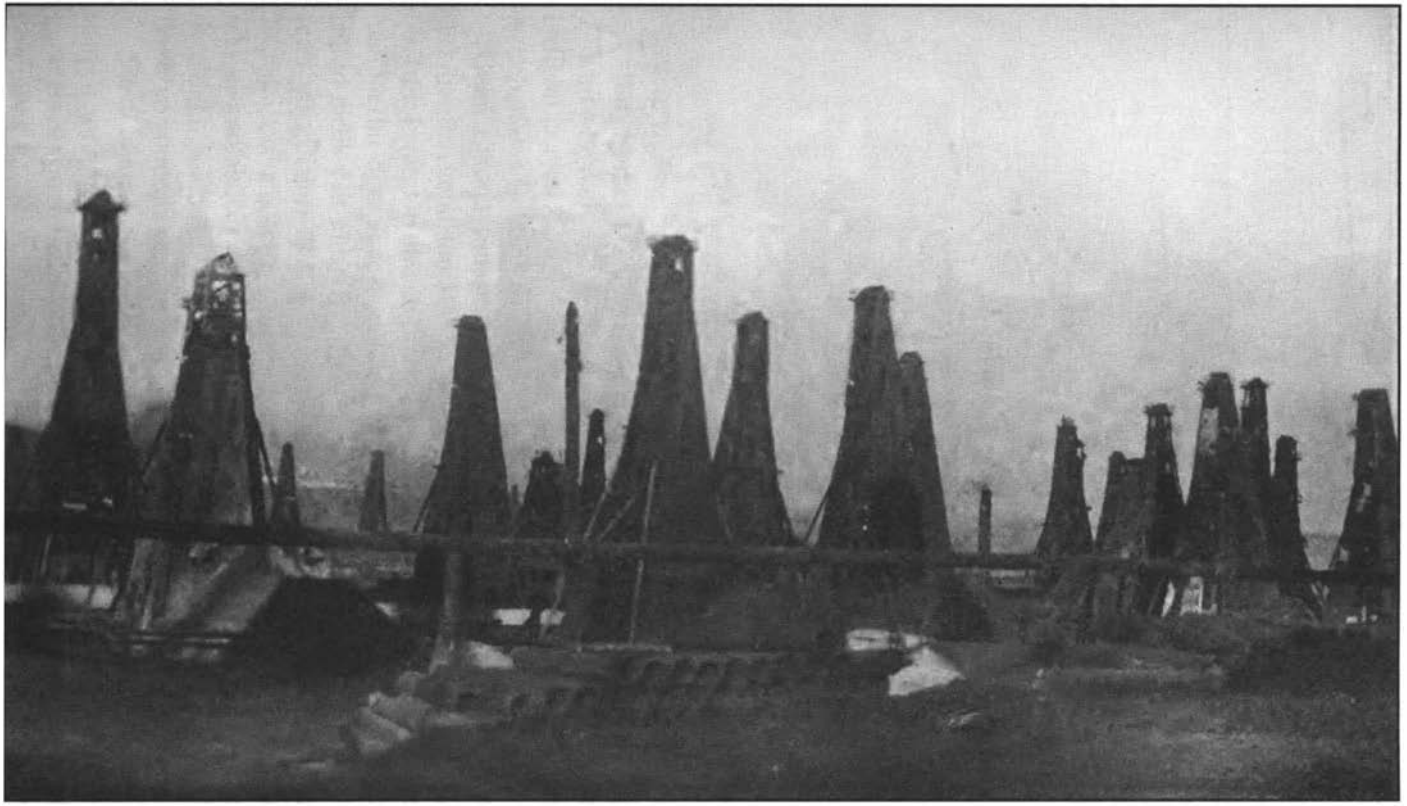
Tepeden tırnağa silahlı binlerce sağlıklı yurttaşın kentte başıboş dolaşarak barışsever kent sakinlerini dehşete düşürmelerini istemiyoruz. Onların yeri cephedir.

Bizler Frontivikiler, bu kader anında cepheyi tutarak kenti kurtarmaya çalışan, aç ve çaresiz, günlerdir siperlerde olduğumuz halde, bitkin halimizden yakınmayan biz eski askerler, hatların gerisindeki utanç verici kışkırtmaları protesto ediyoruz ve yalnızca Merkezi Hazar Yönetimi'ne tamamen güvendiğimizi ifadeyle Merkezi Hazar Diktatörlüğü'nün kendi yetkisini kullanarak çeşitli kuruluşlarda yetkili pozisyonları ellerinde tutan değersiz kişileri ortadan kaldırarak yerlerine değerli kişileri getirmelerini talep ediyoruz.

Üç imza

Albay Keyworth'un General Dunsterville'e gönderdigi harita.

Bibi Eybat' ta petrol kuyuları

Bizim iskelemizin etrafındaki diğer iskeleler

Bölüm XIV
Her Şeyde Yetersizlik

Albay Stokes'un Bakü'ye geldiği gün meydana gelen oldukça ilginç bir olaydan bahsetmeyi ihmal ettim. 4 Ağustos günü bir Alman birliğini taşıyan *Kurski* - o zamandan beri gemilerimizden biri olmuştu- Astrahan'dan Bakü'ye geldi.

Gemi rıhtıma yanaşır yanaşmaz birliğin komutanı karaya çıktı ve yetkililerden kendisini Türk karargahına götürülmelerini istedi. Bakü'de bir Türk karargahı olmadığını ve Türklerin hiçbir zaman şehri ele geçirmediklerini öğrenince büyük bir şaşkınlık ve hayal kırıklığına uğradı. Bütün birlik esir alındı ve kaderlerini bilen bir kişi olarak ben onların şehir yöneticileri tarafından serbest bırakılacaklarını ve Kafkasya ile Transkafkasya bölgelerinde mekik dokuyan Alman ve Avusturyalılar'ın arasına katılabileceklerini tahmin edebiliyordum. Şehrin Türklerin elinde olduğu yolundaki kesin fikirleri Temmuz'un 29'unda Astrahan'dan Bakü'ye gönderilen telsiz mesajlarından kaynaklanmaktaydı.

Şimdi hükümet tarafından Enzeli Komitesi'nin tutuklanma sebepleri resmen sorulmaktaydı. Bu sorular, esas amacımızın karşı devrim olduğunu ispatlayarak bizi Bakü halkının gözünden düşürmeye çalışan hizip tarafından gündeme getiriliyordu. Enzeli komitesinin ileri gelenlerinin

tevkifine yol açan olaylar dizisinden daha önce bahsetmiştim. Neyse ki bizi suçlayanları susturacak ve halkın duygularını lehimize çevirecek açıklamalarda da bulunabilirdim. Şehirlilerin İran'daki gibi düşmanlarla anlaşan hainlere sempatisi yoktu. Özellikle de Cengelîlerin kısa süre önce Kazvin-Enzeli yolunda birkaç Rus birliğini imha etmelerinden sonra. Bu sebeple halkta **Cheliapin** ve yandaşlarının davranışlarının kendi milletlerine ve bize hıyanet içinde oldukları duygusu uyandı.

Bakü'de karşıma çıkan sorunlardan biri de maddi sıkıntılardı. Bu sorunu en iyi şekilde *Kanada Piyade Birliği*'nden **Binbaşı Newcome**'ın raporundan parçalar vererek anlatabilirim. Birliğimde maddi konularda çok bilgili ve hünerli bir subayın bulunması benim için büyük şanstı. İngiliz Hükümeti onun sayesinde büyük paralar tasarruf ederken, ben de bütün endişelerimden kurtulmuş oldum. Onun yeteneklerini ilk kez İran'da fark etmiştim ve kendisini **Bicherakov**'un kuvvetine maddî sorunların halli için tayin ettim. Kafkasya işgali sonunda general olan **Bicherakov**'dan bilgiler getirmiş olarak Bakü'de şimdi tekrar bana katıldı.

Bu rapor bilahare görüleceği gibi tahliyeden hemen sonra yazılmadı. Fakat generalin Bakü'deki durumumuzu iyi anlayıp oradaki değişim sorununu öğrenebilmesi için bu bilgiyi buraya yerleştiriyorum. **Binbaşı Newcome** üç değişik döviz kuru olduğunu bildirmekteyse dé, bölge idarecileri böyle bir farklılığı kabul etmemekte ve paralar arasında farkın var olduğunu kabul edenlere de suçlu muamelesi yapmaktaydılar. Böyle bir emir yayınlamak kendileri için gerekliydi. Aksi halde Bakü parası Bakü'de bile değersiz bir hale gelecekti. Bu emir sayesinde belli bir değer kazanmış oldu. Fakat çarşıda Bakü parası teklif ettiğimizde size üzülerek elinde mal olmadığını söyleyen satıcı, *Nikolai* parasını görünce satacak pek çok şey buluyordu.

Aşağıdakiler rapordan özetlerdir:

> Birkaç gün önce Derbend'i zaptetmiş olan **General Bicherakov**'dan bazı haberlerle Ağustos'un 19'unda Bakü'ye geldim. Normal iletişim metotlarının belirsizliği sebebiyle general planların ve durumun Genelkurmay Başkanlığı'na biri tarafından iletilmesinin daha uygun olacağını düşündü.
>
> Gelişimde mali işler sorumlusu ilan edildim. İşlere baktığımda çok ciddi devlet sorunlarıyla karşı karşıya olduğumuzu gördüm. Geniş çaplı masraflar için önceden bir hazırlık olmadığını ve borsanın iş-

leyiş mekanizmasının tamamen durduğunu gördüm. Bankalar ve özel işletmeler bir süre önce kamulaştırılmış, tecrübeli personel bir kenara itilmiş, işletmelerden bilgisiz ve ilgisiz komiteler sorumlu tutulmuştu. Kısıtlamalar sonunda halkın güven duygusu tamamen kaybolmuş ve piyasaya arz edilen para ancak günlük ihtiyaçlara yetecek düzeye inmişti.

Bu şartlar altında İran'ın çok kısıtlı bir alan bıraktığını bilerek, malî işlerin başındaki çeşitli kişileri bankaların reorganizasyonu, kişisel yatırımın teşvik edilmesi ve banka tasarruflarının serbest kullanımı ile güveni artıracağını hesapladığım diğer yollar konusunda ikna etmek için hızla girişimlerde bulundum.

Oldukça büyük miktarda paranın derhal güvenceye alınması benim açımdan fevkalade önemliydi ve biraz gecikme ile diktatörlerden 5 milyon ruble avans sağlandı.

Bundan sonra dikkatimi sadece paraya değer kazandırma yollarına verdim. Bu yollardan başlıcası sterlin ve kran satmaktı. Sterlin cinsinden tahviller kısıtlıydı ve bunları ellerinde tutanlar ile temas kurulması zaman gerektiriyordu. Hatta bunlarla ancak ayrılış zamanlarında temas kurup 10 milyon rublelik bir transfer yapabildim ve nakil boşaltma gününde gerçekleşti. Kurların ayarlanması da bir süre aldı ve sonunda aşağıdaki gibi stabil hale geldi: 1 altın lira (İngiliz) 57 Nikolai rublesi, 71 Kerensky ve 121 Bakü bondu ediyordu.

Bu şekilde piyasada Rusya içindeki değerleri farklı 3 çeşit paranın varlığı anlaşılıyordu. *Nikolai* savaş öncesinin parasıydı, *Kerensky* devrimin ilk yıllarında ortaya çıkmıştı. Bakü bondları ise yereldi. Bankalar kamulaştırıldığında hesap bakiyelerine el kondu ve para çekişi ayda 300 ruble ile sınırlandırıldı. Doğal olarak halk parasını saklamaya başladı ve para arzı azaldı. İşletmelerin devamı için önce uygun garanti ve kısıtlamalarla, bilahare gerektikçe piyasaya bu bondlar çıkarıldı.

Bu lokal değerli kağıtların 250 milyon ruble civarında olduğu tahmin ediliyordu. Bu değişik kağıtların aşağıdaki gibi değişik değerleri vardı: 100 ruble karşılığı 65 *Nikolai*, 46-47 *Kerensky* ve *Bakü bondu* 36-40 idi. Bu değerler bizim Bakü ve kuzeydeki operasyonumuz için İran'dan yaptığımız ruble alışverişinden çok etkileniyordu. İlk iki para Rusya'nın diğer kesimlerinde aynı değeri taşırken, Bakü bondlarının hiç değeri yoktu ve alışverişte geçmiyordu. İlk iki paradan ise yedekte çok az bir miktarda mevcuttu. Bütün bunları göz

önüne aldığımızda bütün parasal işler ve ticaretin *Bakü bondları* ile yapılmasına derhal karar verdim.

Ayrıca yukarıdaki değerleriyle bu paraları ruble ile değiştirip yaklaşık 8 milyon biriktirdim.

Bu operasyonlardaki amacım sterlin karşısında rubleye değer kazandırmaktı ve birkaç hafta sonra uğraşım ilk meyvelerini verdi. Böylece hem İran'daki durum rahatladı, hem de İran'daki kuvvetimiz için şimdiki kurdan daha yüksek değerde para alışverişi imkanı doğdu.

Kuvvet için mali düzenleme yapmakla esasen görevlendirilen subay **Binbaşı Whitmarsh** idi. Geride, İran'da kalmak zorunda kaldı ve bu iki durum ile ilgilenemedi. Bakü'ye gittiğimde birçok iyi subayımı İran'da mecburen bırakacağımdan işlerin aksayacağını tahmin etmiştim. Eğer yanımda **Binbaşı Saunders**, **Yüzbaşı Searight** ve **Yüzbaşı Cockerell** olsaydı burada çok rahat edecektim. Fakat onları yanıma almam İran'da işlerin aksaması demek olacaktı. Bunun sonucu Bakü istihbarat teşkilâtım zayıf kaldı ve düşmana göre bilgi kaynaklarım çok kıtlaştı. Bütün subaylar özellikle ateş hattında görevde ve meşguldüler ve bunları kendi yanıma alamazdım. Çok yetenekli bir levazım subayım olan **Albay Duncan** bile çok değerli olabilecek yardımlarını tam manasıyla yapamıyor ve Bakü'de bana yardımları çok az oluyordu.

Şimdi günün heyecanı **Shaumian** ve **Petrov**'un adamlarının silahlarını bırakması, gemilerini boşaltması ve malzemelerini şehrin ana teçhizat deposuna depolamasıydı. Hükümet teslim için kararlıydı ve Bolşevik liderleri savaş gemilerinin bir iki el ateşinden sonra teslim oldular. Silahların bırakılması çok metodik oldu. Sırası gelen gemi rıhtıma yanaşıp silahlarını boşaltıp yakındaki teçhizat deposuna depoladı. Gemiler boşaltıldığında bunların yüklenirken dikkatli bir şekilde yüklenmediği görüldü. Silahtan gramofona her türlü malzeme vardı. Bu da Bolşeviklerin sadece askeri amaçla bazı mühimmatı götürecekleri iddialarının aslında bir yağmayı maskelemek olduğunu ortaya koydu.

Silahların boşaltılması birkaç gün sürdü ve sonunda 13 silahsız geminin silahsız birlikleriyle beraber Astrahan'a gitmelerine izin verildi. Bu Bakü için 13 geminin ebediyen kaybı demekti. Oysa Astrahan Bolşevikleri her şeylerini yerli yerinde tutuyorlardı. Öte yandan hükümet bu kadar büyük sayıda Bolşevik'in tutuklanması için hazırlıklı değildi. Bunların Bakü'de salıverilmesi uygun olmazdı. Astrahan'a gitmeleri belki de en iyi çözümdü.

Shaumian ve **Petrov** şehir hapishanesine kapatıldılar. Bakü'nün düştüğü gün salıverildiler ve aynı gün küçük bir toplulukla Krasnovodosk'a geçtiler. Onlar için bir talihsizlik eseri olarak o bölgede o günlerde Bolşevikler pek sevilmiyordu ve hepsi yok edildiler.

Şimdi önümüzde yiyecek sorunu vardı. Bakü'de hiçbir şey üretilmiyordu ve devrimden bu yana pek az ithalat yapılmıştı. Bugünlerde kâr çok olduğundan aslında diğer limanlardan yiyecek getirmek basit bir işti fakat sosyalist kamulaştırma planı ithalatı tamamen durdurmuştu.

Limandaki mallar ve gemiler kamulaştırılmıştı ve bunları nakletmek kimsenin ferdi işi değildi. Özel girişim tamamen durmuştu ve devlet yatırımları tam bir başarısızlık içindeydi.

Eğer şehir Türklere karşı belli bir süre dayanacaksa yalnız askerin değil sivil halkın da ihtiyaçları sağlanmalıydı. Konuyu araştırmak ve rapor vermek üzere **Albay Crawford** ve yardımcısı olarak Bay **Clarke**'ı (bir Bakülü) görevlendirdim. **Albay Crawford** *Locker-Lampson* zırhlı araçlarının kumandanıydı. İşletme yönünden başarı gösterince kendisine ek olarak *Gıda Kontrol Konseyi*'ndeki bu görevi verdim. Raporu aşağıdadır:

> Bu, Bakü'deki gıda ticareti ve dağıtımının ve bölgesel siyasetin gıda durumunu nasıl etkileyeceğini gösterir kısa bir rapordur.
>
> Komiserlik (Gıda Kontrol Birimi) ihtiyaçlarının tedariki ve Acenteler aracılığı ile şehrin çeşitli bölgelerine dağıtmakla sorumluydu. Sorumlulukları arasında ulaşım, gemilere yükleme gibi işlemlerle uğraşan bölümlerle komşu bölgelerdeki idarecilerle ilişki kurmak da vardı.
>
> Dağıtım organizasyonları şöyleydi:
>
> 1) Halk kooperatifleri ve mağazaları (Halk Kooperatifleri Federasyonu tarafından kontrol edilmektedir)
>
> Bu organizasyon gıda kıtlığına çare bulamadığı ve buldukları gıdanın dağıtımındaki eşitsizlik sebebiyle halk gözünde sevimsizdi. Var olan diğer bölümlerden daha fazla yozlaşmış olmamakla beraber böyle bir organizasyonu yürütecek düzeyde iyi eğitilmemiş küçük insanlardan oluşuyordu. Halk gözündeki bu sevimsizlikleri sebebiyle yardımım istenmişti. Politik önemleri çok azdı ve ana uğraşları organizasyonu mevcut kötü durumdan kurtarmaktı.
>
> 2) Ev Komitesi Organizasyonu. Şunlardan oluşur:
>
> a) Merkezi Ev

b) Bölge Komiteleri

c) Alt Bölge Komiteleri

d) Ev Komiteleri

Bu halkın kendi organizasyonu idi. Önceleri halkı şiddet ve soygundan korumak amacıyla organize edilmişti ve Bolşeviklerce karşı devrimci olarak görülüyordu. Sonraları onlar tarafından kullanılan yasal bir örgüt halini aldı. Daha sonra gıda dağıtımı işine girdi. İstatistiklerden de sorumluydu ve kooperatif mağazalarından üyelerine gıda dağıtıyordu.

Bu organizasyon aile reislerini ve şehrin daha sorumluluk sahibi kişilerini temsil ediyordu. Organizasyonun başı yani Merkezi Ev, şehrin ileri gelen eğitimli ve ticaretle uğraşan yurttaşlarından oluşuyordu. Büyük oranda safkan Ruslardan meydana geliyordu. Sosyalizm karşıtı eğilime sahiplerdi.

3) İşçi Komiteleri

Bunlar da Ev Komiteleri'nin görev alanı içinde olduklarını iddia ediyorlardı. Yönetimin ana politikası gıda alan işçilerin elindeydi. Hangi parti gıda sağlarsa daha güçlü olacaktı.

Gıda Kontrol Bölümü çoğunlukla Yahudilerden oluşmuştu. Yahudiler Rusya içinde kendi durumlarını kurtarmak için büyük çapta bir yetki alma peşindeydiler. Bunun da Rus Irkı Rusyası'nda mümkün olmadığını biliyorlardı. Bunun da İngiliz politikasının temeli olduğunu bildiklerinden Alman ve dolayısıyla Türk yanlısıydılar. Bu nedenle İngilizler tarafından önerilen gelişmelere pek heveşli değillerdi.

Hem mevcut gıda sorununu göğüsleyecek hem de Kollektivist Sosyalist Rusya'nın şartlarını sağlayacak şekilde bir sosyal mekanizma kurmak mümkün değildi. Tarafımdan önerilen ve kendilerince de başarı kazanacağı kabul edilen bazı pratik öneriler öylesine anti-sosyalist tabiatlıydı ki onların politik amaçlarının yenilgisi anlamına geliyordu.

Gıda kontrolcüsü olan **Roklin** tam bir sosyal devrimci ve ateşli bir particiydi. Bulunduğu mevkiin hiçbir özelliğini taşımıyordu, ticaret ve endüstri bilgisi yoktu. Birinci düşüncesi partiydi ve halkın beslenmesine hiç aldırmıyordu.

Gıda durumunu partisinin güçlenmesi yönünde kullanıyordu. Önerisi İngilizlerin gıdayı alıp kendisine teslim etmesi, böylece parti

içinde daha da güç kazanmasıydı. Merkezi Ev'in düşüncesi de aşağı yukarı aynı olmakla beraber onlar gıdayı bizim alıp dağıtımını organize etmemizi ve harekat başarı kazanınca işi onlara devretmemizi istiyordu.

Benim fikrim iki aylık dönemde hiç kimsenin gıda işinde başarı sağlayamayacağı yönündeydi. Bu işi üstlenen grubun halk gözünde değer kaybedeceğine inanıyordum. Bu nedenle bu işi İngilizlerin üstlenmesinin doğru olmadığını düşündüm. Bizim işimiz tüm kaynakları kullanarak gıda temin etmek ve bölge idarecilerine teslim etmek ve bunun da aynen bilinmesini sağlamaktı.

Aşağıda fiyat örneklerini vereceğim şekilde gıdanın kıtlığı doğal olarak her çeşit malda pahalılığa yol açtı. Kur sistemindeki yapaylık herhangi bir devrimde belirgin bir şekilde ortaya çıkar. Bütün güvenlik tedbirleri yok olur ve beraberinde paranın değerini de yok eder. Kıymetli madenlerden yapılmış paralar halk tarafından stoklandığı için piyasadan çekilir. Kağıt para Rus para sisteminde daima önemli rol oynamıştır. Fakat devrimden önce bu paranın arkasında (*Nikolai Rublesi*) altın ruble olduğundan değer kaybı önleniyordu. O zamanlar ruble bütün amaçlar açısından İngiliz parası florin gibi idi.

Bakü'nün yabancıları olan bizler için rublelerimizi alırken bir altın garantisi gerekiyordu. Bu nedenle harcadığımız her 77 ruble için 1 sterlin kenara koyduk. Burada bütün fiyatları okuyucunun kafasını karıştırmamak için *Nikolai* Rublesi cinsinden vereceğim. Fakat birçok malın Bakü'nün saçma kağıt parası ve bazılarının da *Kerensky* parası ile satıldığı da bilinsin isterim.

Ekmeğin fiyatını hatırlayamıyorum. Fakat aşağıdaki olay konuyu bir parça aydınlatacaktır. **Shaumian**'ın gemilerinin boşaltılmasında hazır bulunuyordum ve Tatar hamalların çok gevşek çalıştıklarını gözledim. Tercüman aracılığıyla biriyle konuşup bir evvelki gün ne kadar para aldığını sordum. 20 ruble aldığını söyledi (eski kurla 2 sterlin ve yenisiyle 10 sterlin). Ben de basit bir için çok para aldığını ve Hindistan'da böylesine bir iş için en çok 8 peni alındığını söyledim. İşçi ise *"bana ruble yerine ekmek verin. Buradaki 20 ruble karnımı doyurmuyor belki Hindistan'daki 8 peni karnını doyuruyordur"* dedi.

Kavunun Hindistan'daki fiyatı 2 peni, Enzeli'de 8 peni ve Bakü'deki fiyatı 20-25 ruble idi (10 şilin). Normalde 2 ruble olan votka şimdi 100 ruble ve bir çift uzun çizme 1000 ruble olmuştu. Daha önce bir otelde

orta halli bir yemeğin 100 ruble olduğundan bahsetmiştim. Paranın değeri azaldığında fiyatlar da yuvarlaklaşma eğilimi içine girer. Her şey sanki 50 ya da 100 ruble gibi olur.

Enzeli ve Bakü'nün arası vapur ile sadece 18 saat iken kavun fiyatları arasındaki bu farkın nereden kaynaklandığı sorusu akla gelebilir. Cevap ise denizcilik de dahil olmak üzere bütün özel girişimin kamulaştırılmış olmasıydı. Kavunun Bakü'ye gelebileceği tek yol şöyledir: Gemilere Enzeli'ye gitme görevi verilir. Geri dönüşte tepeleme kavunla yüklüdürler.

Bakü'ye gelindiğinde bu pek de ilginç olmayan meyveyi almak için sayısız alıcı büyük bir kalabalık oluşturuyordu ve fiyat birden 10 şilin gibi inanılmaz bir miktara çıkıyordu. Bakü adeta kavunla dolmuştu. Biraz önce bahsettiğim yemekteki tek tatlı türü de kavundu.

Bu gemilerdeki tayfalar *"kısa yoldan zengin olmanın"* tadını almış olmalılar ki bütün taşımacılık kavuna göre ayarlanıyordu. Bir seferinde o gün sefere çıkacak gemi Enzeli pazarında kavunun ertesi gün bol olacağını duyan tayfalarca sefere ertesi gün çıkmak zorunda bırakılmıştı. Kâr altın madeninden daha iyi idi. Bir gün 8 pound yatırıyorsunuz ve ertesi gün 120 pound alıyorsunuz. Gemiler gibi kavun da kamulaştırılmış olsaydı fiyatları mutlaka normalleşirdi. Ancak bu sefer kâr umudu olmadığından kimse kavun taşımak zahmetine katlanmazdı.

Bakü'deki ekonomik durumu özetledikten sonra şimdi daha heyecanlı olaylara dönebilirim.

Kendimi Bakü'deki duruma iyice alıştırdıktan sonra Hazar Denizi'nin kontrolü şeklindeki ana meselenin çözümüne el attım. En iyi çözümün taktik ve ekonomik durumları bizimle bağlantılı olan çeşitli limanları ziyaret etmek olduğu kanısına vardım. **Bicherakov** ile görüşüp bizim için ne yapabileceğini anlamak üzere Bolşeviklerin korsan gemileri ile Derbend'e gitme riskini göze aldım. Buradan 18 saat içinde Bakü'ye dönebilir ve limanı tetkik etmek için Krasnovodosk'a gidebilirdim (**Amiral Norris** özellikle buna pek meraklıydı). Oradan da **Küçük Han**'la anlaşmaya varmak için Enzeli'ye geçecektim. **Küçük Han**'ın önüne mümkün olan her şeyi serip Gilan bölgesinden pirinç temini yoluna gidecektim. Oradan da Lenkeran'a geçip oradaki küçük çaplı askeri birlik ile tanışmak ve Türk cephesinin kuzeyinde kalan Tiflis cephesi üzerine bir saldırının planını yapmak ve bölgenin erzağım temin etmek istiyordum. Lenkeran'dan elde edeceğimiz erzak engelleyici komiteler tarafın-

dan baskılanıyordu. Bu komiteler ürünü kamulaştırmak istiyorlardı ve sonuçta çiftçinin satacak bir ürününün olmadığını görüyorlardı.

Planımı Enzeli'ye kadar götürebildim. Derbend'e ulaşamadım ve Güney Hazar Denizi üzerindeki koordinasyon planlarım kabûl edilmedi. Böylelikle kalan plan rafa kaldırıldı.

20 Ağustos gecesi saat 09:00'da Derbend'e gitmek (180 denizi mili) ve **Bicherakov** ile yeni antlaşmalar yapmak için yola çıktım. Piyasada birçok Bolşevik gemisi vardı. Bunlar bence güvenli değildi. Ne yazık ki **Bicherakov** Derbend'den Bolşevikleri yeni atmıştı ve kıyıda kendisine eşlik edecek silahlı gemi yoktu ve muhtemelen korsanlık yapma amaçlı gemiler buralarda turlayıp duruyorlardı.

21 Ağustos sabahı kuzey rüzgarına rağmen iyi bir ilerleme kaydederek saat 04:30'da Derbend'e ulaşmak üzereydik. Bu esnada kıyıda demirli olan bir gemi gördük. **Amiral Norris** ile beraber köprüdeydik. Kaptanımızın rahatsız olduğunu fark ettik. Kaptan *"Eğer bu gemi tahmin ettiğim gibi Usbeg ise kötü, en berbat Bolşevik tayfasıdır"* dedi. Amiral *"Devam et ve görelim."* diye önerdi. Böylece yolumuza Usbeg'in paralelinde devam ettik ve Derbend'e 4 mil kala aramızdaki mesafe 2000 yarda idi. Bundan sonra gemiden bayrak mesajı ile *"yaklaş ve rapor ver emri"* verildi. Böylece geminin düşman olduğu kesinleşti. Önümüzde iki seçenek vardı: Birincisi, o daha demir almadan yolumuza devam etmek ve bize ateş edilmesi riskini göze alarak Derbend'e girmekti. Bu oldukça makul bir plandı. Ama limandan çıkışımız engellenebilirdi ve böylece belirsiz bir süre için mahsur kalabilirdik. Bu nedenle bu yolu tercih etmedik. İkinci ve bizim tercih ettiğimiz yol açık denize tornistan yapıp Bakü'ye geri dönmekti.

Geri döndüğümüz anlaşılır anlaşılmaz Usbeg ateşe başladı. Mermiler etrafımıza düştü ama *Krüger* isabet almadı ve hızımız sayesinde kaçmayı başardık. Dönüşte bu olayı koz olarak kullanıp, diktatörleri bazı gemileri silahlandırmak konusunda ikna etmeye karar verdim. Böylece bu olaydan bir anlamda kârlı çıkmış olduk. Fakat bu Bolşevikler açısından büyük bir başarı idi. Zira **Bicherakov** ve benim önemli sonuçlar çıkarılabilecek görüşmemizi engellemişlerdi.

Ağustos'un 23'ünde Bakü'ye vardık. Gemilerin silahlandırılması konusundaki isteğim için hiç vakit kaybetmedim. Amiral ise gecikmeden dolayı sabırsızdı ve devrimin ağırkanlılığı ve tehirciliğine hiç alışmamış görünüyordu.

İkinci adım muhtemel bir tahliye için genel bir plan yapmaktı ve şu an üzerinde bulunduğumuz rıhtımın uygun olduğunu kabul ettik. Aslında bilahare Türklerin yardımıyla daha doğuda daha uygun bir yer olduğunu keşfedecektim. Gemim o kadar bombalandı ki, yeni bir rıhtım aramak zorunda kaldık ve tesadüfen mühimmat deposunun yakınında uygun bir yer buldum. Tahliye işlemi buradan yapıldı.

Kursk ve *Abo*'yu serbest bırakmamız için birkaç girişimde bulunuldu. *Krüger* için bir sorun çıkmadı. Ben de diktatörlerin de onayıyla *Krüger*'i karargah olarak kullanıyordum. Diğer iki gemiyi de sonuna kadar devrimci bir eğilimle savunduk ve kimseye vermedik.

Şehir 23 Ağustos gecesi feci şekilde bombalandı. Zavallı halk aslında çok az kayıp vermelerine rağmen çok korkmuştu. Bu olayın bize yararı Türklerin artık çok yakında olduğunun anlaşılması olmuştu. Bombardıman kesildiğinde halk eski gevşek haline dönüyor, tekrar başladığında ise panik içinde hareket ediyordu. Bu da iyi bir eğitim imkanı sağlıyordu.

Artık işler mükemmel işliyordu. Ermeni birlikleri şehirde iyi talim yapabiliyorlardı, yine de gerçek görevlerinin bu olup olmadığı konusunda karasızdılar. **Albay Warden** piyade birliğinin müfettişi olarak tayin edildi. Görevi bölükleri gezerek uygun dağılımda olup olmadıklarını görmek (hiç göremedi), gıda ve malzeme ihtiyaçlarını tespit ve temin etmek ve askerin dertlerini dinleyip mümkünse çare bulmaktı. Bu görev çok faydalı oldu ve cephede birlik ve beraberlik sağlandı.

Güney Afrika Birliği'nden **Binbaşı Vandenberg** makineli tüfek birliğinden sorumlu tutuldu ve büyük gelişmeler kaydedildi. Görevi almadan önce bu birliğin durumu umutsuzdu, bataryalar rastgele yerleşmişti. Bazen bir hat üzerinde çok sık, bazen de çok seyrek yerleştirilmişti. Böylece büyük boşluklar oluşuyordu. Olağanüstü durum kısa sürede anlaşıldı ve askerlere, silahlara, kendi silahlarıymış gözüyle bakmalarını ve onları artık ordunun malı olarak görmemelerini söylediklerinde kolayca kabullendiler. Bir keresinde **Binbaşı Vandenberg** cepheye gitti ve kendi şemasına göre bataryaları yerleştirdi. Daha sonraki teftişlerinden birinde birinin kayıp olduğunu ve arada boşluk olduğunu gördü. Bundan yakındığında *"o silah X'e aittir. Nöbete giderken silâhını da aldı"* yanıtıyla karşılaştı. Bu aptalca davranışa son verildi. Şehirde makineli tüfek eğitimi verilen bir okul açıldı ve çok iyi sonuç verdi.

Albay Rawlinson[1] ana mühimmat deposundan sorumlu olarak atandı ve kısa sürede kargaşayı düzene çevirdi. Görevi devraldığında **Shaumian** ve **Petrov**'un bölgeyi tahliye etmelerinden beri vaziyeti karmaşık olan silâh yığınının daha da beter olduğunu gördü. Acil bir durumda yapılacak mühimmat isteğini karşılamak imkansızdı. Her tür bomba rastgele serpiştirilmişti. Ayrıca silahtan başka, gemilere ait her türlü sivil eşya da buradaydı. Bahçede her çeşit ve kalibrede tüfek işlemez durumda yatıyordu. Bunlar kısa sürede bakıma alındı ve işler hâle getirilerek çok sıkıntısının çekildiği cepheye sevk edildi.

Her batarya ve tabur başına mümkünse bir subay veya astsubay tayin edildi.

Son olarak kendi gücümüzü yerli güçle birleştirip tek bir disiplin altında toplamayı önerdik. Düşünce üç yerel taburu bizimkilerinden biriyle birleştirmekti. Bunlar *Kuzey Stafford, Warwick, Worcester* gibi İngiliz taburlarını yöneten komutanlardı. Fikir gerçekten mükemmeldi fakat o kadar aptalca itirazlar gördü ki tahliye gününe kadar tam bir birleşme sağlanamadı. Savaş Bakanı'nı ziyaret ettim ve kendisini ikna ettim. Başkomutan'ı gördüm ve onayını aldım. Beş diktatör ve Ermeni Ulusal Birliği de ikna oldu. Fakat anlaşmadan sonra eyleme geçmek Bakü'de meşakkatli bir yoldu. Bu nedenle işe başladığımızda artık çok geç kalınmıştı.

24 Ağustos gecesi Enzeli'ye gitmek için denize açıldım ve 25 Ağustos günü öğleden sonra vardım. Sonunda Gilan'daki pirinç hasadını alabilmemiz için anlaşma yapabileceğimiz durumdaki tek kişi olan Küçük Han ile barış sağlandı. Pirinç Bakü için fevkalâde önemliydi. Karşılıklı esir değişimi hususunda anlaşmaya varıldı ve nihayet **Yüzbaşı Noel** serbest bırakıldı. Bu esir mübadelesi bir sorun doğurdu. Esirlerin geri verilmesi mecburi mi tutulacaktı yoksa isteğe mi bağlı olacaktı? Reşt'te esir aldığımız Avusturyalılar (ki kendilerini pek kolay teslim etmişlerdi) Cengelî'ye geri gönderilmeye şiddetle karşı çıktılar. Ancak **Küçük Han**'ın onlara bir söyleyeceği olmalı ki bunlar geri gönderilene dek **Yüzbaşı Noel**'i bırakmadı.

Bakü'de kritik duruma yaklaştığımız ve bu nedenle yokluğum tehlikeli olacağından bu benim İran'a son ziyaretim oldu. Bu nedenle istediğimiz personel ve malzemeyi almak için elimden geleni yaptım.

---

1 - Çev. N. Daha önce bu subayın rütbesi Yarbay olarak verilmiştir.

Kazvin'in kumandasını artık **General Bateman-Champain** almıştı ve ben artık İran tarafından sorumlu değildim.

Ağustosun 27'sinde 4 inç ve 12 poundluk tüfeklerimiz ve donanmamız için mühimmat ile beraber Bakü'ye geri geldim. Bu silahları geri getirebilmiş olmamız çok iyiydi zira Enzeli'den atık bir şey almak mümkün değildi.

Albay Keyworth gemiye geldi ve 26'sında bir Türk taarruzu olduğunu ve bu taarruzun hedefine ulaştığını, kaybımızın büyük olduğunu rapor etti. Bu olayın ayrıntıları ileride verilecektir. Türklerin gerekli takviyeyi aldıkları ve ana saldırıya geçecekleri artık muhakkaktı. Eğer İran'dan takviye alabilirsek saldırıyı güvenle karşılayacaktık fakat alamayacaksak sorun artık şehrin nihai düşüşünü biraz daha geciktirme ve askerlerimizi kaçırma meselesinden ibaretti.

Türkler bunu görecek kadar akıllıydılar. Bizim İran'dan takviye almamızı engellemek için Tebriz'den Kazvin'e ilerlediler. Böylece bize asker katılmasını engellemeyi umdular. Bu hareketleri aylardır biliniyordu fakat yoldaki en kuvvetli noktamız olan Kuflan Kuh'taki kuvvetlerimizin toplanmasında bazı güçlükler vardı. Durum Türklerin kontrolü altındaydı ve Kazvin yolu tamamen açıktı. Benim takviye edilmemi engelleyecek yere buraya ulaştıktan sonra ise daha ileri gitmediler. Bu duruma bağlı olarak yardımları paha biçilmez olan kendi gücümün subayları bile öteki yanda kaldılar.

Albay Aratunov (Ermeni) ile ertesi gün durum muhakemesi yaparken şehirdeki birliklerin gösterdiği gelişmeye şaşırdım kaldım. Eğer vaktimiz olsaydı bu adamlardan iyi bir birlik ortaya çıkarabilirdik. Bütün iktisadi tutumumuza rağmen ağır ve hafif silah mühimmatı gereksiz harcanıyordu. Sağ kanadın komutanı olan Albay Aratunov'u boşa atılan mermiler nedeniyle uyardım. Cevabı şöyleydi:

> Asker ara sıra siperde silah sesi duymak istiyor eğer bu ses olmazsa onları siperde tutamam.

Gemimin, Avrupa Oteli'nin ve genelde şehrin bombardımanı o kadar isabetliydi ki düşmanın birkaç yüz metre ilerimizde muhabere santralının olduğuna inanasım geldi. Başka türlü bu denli isabet sağlanamazdı. Gerçi bölgeye ait ayrıntılı haritaları vardı ve doğrudan görüş olmaksızın belli bir bölgeyi bombalayabilirlerdi. Fakat bombardıman son derece bilinçli ve isabetliydi.

Şehrin açığında demirli olan gemimden her bir bombanın düşüşü net

olarak görülüyordu. Bombardıman salvoları başımın üstünden geçip gidiyordu. İlk bomba şehrin yüksek kesimine, ikincisi ortalara, üçüncüsü kıyıya ve sonuncusu da gemi direkleri arasına düşüyordu. Sonra isabet kayıtları telefonla doğrulanınca atış iki tur daha tekrarlanıyordu. İlginç bir tesadüf eseri Krüger dışında her şey vuruluyordu. Tam yanımızda tayfasız (bu nedenle ölen olmadı) bir gemi parçalandı, rıhtımın yanındaki bir cephanelik yığını isabet aldı, cephane kutuları parçalandı, iki nöbetçi hafif yaralandı ama neyse ki patlama olmadı.

Bu isabetli seri atışlar her gün devam etti. Hedef doğruluğunu izah edecek telefon bağlantısı dışında bir açıklama yoktu ve tüm araştırmalara rağmen bulunamadı.

Avrupa Oteli de aynı isabet doğruluğu ve aynı ölüme yol açmayan atışlara hedef oldu. En işlek zamanda otelin çeşitli odaları isabet alıyordu fakat odalar hiçbir zaman dolu olmuyordu. Otel işçileri tozun toprağın içindeydi. Rus sekreter kız bir patlamada neredeyse yaralanacaktı ve **Binbaşı Newcome** isabetten zor kurtuldu. Önce üst kattan vazgeçtik sonra oteli tümüyle terk ettik. Oradan bir zamanlar Türklerin dikkatini çeken Metropol'e taşındık. Sonunda her iki otel de parçalandı, sokaktan geçenler ve otel personelinden bir kısmı öldü fakat bizden kimseye bir şey olmadı.

Bu sıralarda ben nadiren otelin lüks odalarında bulunuyordum. Genellikle gemideydim. Çok tehlikeli olmasına rağmen bir hafta kadar otelde yatmak zorunda kaldım. Zira bazı karşıtlarımız böyle bir söylenti çıkarmışlardı. Ben gemide büyük bir bombardıman olunca hemen kaçmak için kalıyormuşum. Otelde kalışımın ilk günlerinde kontrol için bir adam gönderdiler.

Çeşitli partilerce çok yakından gözetleniyorduk ve Tahran'daki Rus Büyükelçiliği'nin bir temsilcisi de devamlı notlar alıyordu. Her gün birçok delegeler geliyordu ve onları Krüger'de konuk ediyordum. Bunlardan biri eski bir Rus işadamıydı. Fakat onunla işbirliği yapmamız çok sakıncalıydı. Zira halk tarafından *"burjuva"* veya *"karşı devrimci"* olarak nitelendiriliyordu. Bu yüzden onlarla konuşur gözükmekten bile kaçındım. Yine bir Tatar lideriyle buluştum. Bu adam son derece akıllı ve iyi eğitimliydi. Fakat onunla anlaşmak büyük gürültü koparacaktı. O yüzden elden bir şey gelmedi. Eğer Bakü'de uzun süre kalsaydık Tatar-Ermeni anlaşmazlığını çözümleyebilirdik. Bu beyefendi ile görüşebilmek için gece yarısı sadece korumamın eşliğinde onun evine gittim.

Artık Krasnovodosk'a her gün kaçabilen mülteciler ile dolu vapurlar kalkıyordu. Bunların şehri terk etmesi şu açıdan işimize geliyordu: Sivil nüfusun azalması erzak sorununu da azaltıyordu.

Kafkasya'daki Fransız misyonundan **Albay Chardigny** de bu sıralar Bakü'de idi. Kendisiyle şehri düşmana bırakmadan evvel petrol üretim tesisleri ile rafinelerin imha edilmesi hususunda akla uygun ve muhtemel tedbirleri tartıştık.

Bölgeden birkaç yardımcı tayin ettim. Bunlardan en yararlısı daha önce petrol işlerinde çalışan şimdi boş olan bir Amerikan vatandaşı, Bay **Dana** idi. **Albay Rawlinson**'ı mütercim ve yardımcı olarak atadım. Çok da başarılı oldu. İngiliz kolonisinin hanımları hastanede hemşire oldular ve yaralı hastalara şefkât dağıttılar.

Cengelî hapishanesinden henüz kurtulmuş olan **Yüzbaşı Noel** gelişini bildirdi ve daha önceden görevlendirildiği düşmanın haberleşme hattına taarruz planını yaptı. **Albay Rawlinson** da, Lenkeran ve Mugan Bozkırı arasında benzer bir işe girişti. Bu tür planlar son derece tehlikeli olmakla beraber başarı şansları yüksektir. Ancak sona çok yaklaşmıştık ve bu planları devreye sokamadık.

Krasnovodsk Diktatörü **Kuhn** ile iyi geçinen **Albay Battine** Ağustos'un 29'unda danışmak için geldi ve aynı gece görevine döndü. Lenkeran'dan da haberler geldi. Böylece çevre ile haberleşme iyi bir şekilde sağlandı. Bakü düştükten sonra Krasnovdosk'tan geçerek birliklerimi Enzeli'ye yerleştirmeyi, bilahare Türkistan bölgesinde ilerleyip Meşhed'in kuzeyinde bulunan demiryolunda bulunan **General Malleson** ile birleşmeyi düşündüğümden Krasnovodsk halkı ile iyi geçinmeye özen gösteriyordum.

Bicherakov'un grubuyla gönderdiğim **Binbaşı Rowlandson** şimdiye kadar çok iyi ve tehlikeli işler başarmıştı ve şimdi **Albay Pike** ile Kuzey Kafkasya'da birleşmek üzere özel bir görev yüklenmişti. Albay daha sonra öldürüldü ve **Rowlandson** Vladikavkaz'daki Bolşeviklerden güçlükle kurtulabildi.

Binbaşı Haslam, cephede telgraf hatlarının kurulması ile görevliydi. Türklerin Bataklık Volkanı bölgesine saldırdıkları 26 Ağustos günü burada görevine başlamıştı. Burada öldü.

Ermeni liderleri adamlarını galeyana getirmek için büyük gayret sarf etmelerine rağmen kendi suçları olmadan başarısız oluyorlardı. Aralarında **Albay Amazasp** ve **Albay Aratunov** gibi iyi insanlar vardı. Hem

bize hem de şehre ihanet etmek isteyen tek tek kişiler mutlaka vardı ve bunları bile ortaya çıkaramıyordum. Bolşevik lideri olan **Shaumian**'ın da Ermeni olduğunu, Ermeni ve Bolşevik olduğu için bize karşı olduğunu unutmamak gerekir. Bakü Ermenileri hakkındaki fikirlerimi bitirirken bunların arasında kahramanların az olduğunu, yine de tek tük cesaret olaylarına rastlandığını, kadınların da cephede kahramanca davrandıklarını belirtmek isterim. Erkeklerdeki savaşma ruhu eksikliği korkaklıktan ziyade savaşı bilmemelerinden kaynaklanıyordu. Bir keresinde Türkler gündüz aydınlıkta meydana çıktılar ve cephede belli bir yere taarruz amacıyla açıkça çölde gözüktüler. Ermeni taburunun komutanı siperden çıkıp saldırıyı karşılama emri verdi. Birlik gitmeyi reddetti ve sözcüleri *"Ne oraya gitmek mi? Nasılsa Türkler buraya geliyor!"* dedi.

Amiral Norris şimdi Bakü donanması ve devrimci savaş metotları ile ilk tecrübesini yaşıyordu. Muhriplerden birini Bakü'nün güneyinde demiryolunda hareket etmekte olan Türk trenlerini bombalamak için harekete geçirdi. Bu hat kıyıdan birkaç yüz metre içerdeydi ve savaş gemileri için uygun bir hedefti. Ateş başladığında sonuç başarısız oldu. Albay kaptana hedefe daha yaklaşmasını ve garantili atış yapmasını önerdi. Bu yönde emirler verildi ve tayfada bir şaşkınlık ifadesi belirdi ve komitenin sözcüsü kaptanla konuşmaya geldi. *"Adamlar bu seyir değişikliğinin sebebini bilmek istiyorlar"* diye konuşmaya başladı. Kaptan *"İngiliz amirali yaklaşırsanız daha iyi atış yaparsınız diye düşünüyor"* cevabını verdi. Sözcünün son sözü şöyle oldu: *"Gemi eski yerine getirilmeli ve komitemiz yeni durumu tartışana kadar da orada kalmalıdır."* Komite toplandı ve oybirliği ile kıyıya yaklaşmama kararı verildi. Sebep olarak kıyıda bir Türk bataryasının bulunabileceği ve gemiyi bombalayabileceği gösterildi. Emir bu nedenle geri alındı ve güvenli yol seçildi. Gemi Bakü'ye bir an önce döndü ve operasyon bugün için bitmiş oldu.

Tümgeneral Dunsterville ve Albay Aratunov

Kaçmak üzere iskeleye gelen mülteciler

Bölüm XV
İçerdeki Düşman

Krüger'in tayfaları düşmanın mermi ateşinden kaçarlarken tesadüfen yeni bir yük iskelesi bulmuşlardı. Cephede geçici cephaneliğin isabet alması, ama şans eseri patlamaması hadisesini daha evvel anlatmıştım. Cephaneliğin isabetli bir şekilde vurulması olayı, Türklerin benim karargahımdaki durumu çok iyi ve kesin olarak bildiklerini gösteriyordu. Doğuya doğru az bir hareket hepimizi onların atış menzillerinden çıkarabilirdi ya da en azından yeniden menzil içine alabilmeleri ne kadar bize biraz zaman kazandırırdı. Bu yüzden bombardıman başlayınca tayfalar emirleri ya da komite toplantısını bile beklemeden yük iskelesinde daha önceden ayarladıkları şekilde yerlerini aldılar. Söyleyecek tek sözüm yoktu. Bombardıman benim için de eğlenceli bir olay değildi ve yeni yük iskelesi, bir öncekinin aksine tahliye için büyük kolaylıklar sunuyordu. Şehrin az dikkati çeken bir yerindeydi ve cephaneliğe yakın bir yerdeydi. Bu nedenle gece depoya ulaşmak kolaydı. İskelenin doğusunda Krüger, batısında Kursk ve dış tarafında ise Abo demirlemişti.

Daha ayrıntılı emirler birliklere verilmişti. Bu birliklerdeki herkes bilgilendirilmişti ve her birlik bulunduğu yerden yükleme iskelesine en

kısa gidiş yolunu biliyordu.

Bu bölümde sizlere yerel yönetim ile olan ilişkilerim konusunda bazı kısımları anlatmam gerekli olacak. Bunlardan yazı yazmak hususunda devrimcilere özgü bir sevgi edinmiş olduğum çıkarılmamalıdır. Gerçek şudur ki ben kalemimi kullanma konusunda çok isteksizimdir fakat daha sonradan resmi makamların kendilerine bilgi verildiğini inkar etmemeleri için bu düşüncelerimin açık seçik, net olarak yazılması gerekliydi. Mektupların içerdiği gerçek, genellikle daha önce yapılan bir konuşmanın özeti ve daha sonra da kayıt amacıyla yazılmasıydı. Hemen hemen tüm faaliyetim aslında anlık olarak verilen sözlü emirlerle yürütülmüştü. Bazı durumlarda sözlü yöntem imkansızdı. Çünkü konuşmak istediğimiz kişiyi bulmak zordu. Hafif bir öğle yemeği için verilen 5 saatlik bir ara Bakü'deki sivil ve askeri erkan için olağan bir şeydi. Yine de bu kuralın hayranlık uyandıran istisnaları yok değildi ve Rusların fevkalade iyi gece işçileri olduğunu kabul etmeliyiz. Biz yatağımızda keyifle uyurken onlar muhtemelen konuşmalar yapıp çeşitli önergeler veriyorlardı.

Şimdi sıra 26 Ağustos'ta Türklerin Bataklık Volkanı'nı istilasıyla sonuçlanan savaşı anlatmaya geldi. O gün birliklerimizin durumu XIII. Bölüm'de tarif ettiğim genel halimize çok uygundu. Bölgeyi incelemeye gittim ve komutan ile Balacarı'da Ermeni desteği konusunda temasta olmanın gereği hakkında görüştüm. Bu destek elde olduğu sürece durumumuz çok riskli değildi fakat destek sağlanamazsa ciddi bir taarruz karşısında vaziyeti kaybedecektik. Balacarı İstasyonu ile iletişim telefonla sağlanıyordu. Eğer telefon bağlantısı kurulamaz ise atlı bir habercinin Ermenilere ulaşması çok zaman almıyordu. Benim düşüncem orada hiçbir zaman Ermeni desteği olmadığı yolundaydı. Fakat savunmanın bu kanadının komutanı olan **Albay Kazarov** desteğin kendisine ihtiyaç duyulan o gün hariç her zaman var olduğunu iddia etmekteydi. O gün nöbet teslimi konusunda bazı yanlış anlamalar olmuştu. Eski birlikler şehre dönerken taarruz başladığında yeni birlikler Balacarı'ya ulaşmamışlardı.

Birliğimiz özellikle seçilmiş ve büyük bir cesaret ve kararlılıkla saldıran en iyi Türk birlikleri tarafından taarruza uğramıştı. Sayıları çok değildi. Ermeni desteği sağlanamadığında Bataklık Volkanı'nın sağındaki ve solundaki yerel Bakü birlikleri saldıran kanadın yanlarını hedefleyecek şekilde harekete geçebilseydi taarruz başarısız olacaktı. Fakat böylesine bir hareket olmadı ve yerel birlikler alışılmış meraklı seyirci rollerine devam ettiler.

Olayı, 39'uncu Tugay Komutanı **Albay Faviell**'in aşağıdaki raporundan daha iyi hiçbir şekilde anlatamazdım:

26 AĞUSTOS 1918'DEKİ TÜRK TAARRUZU

Yüzbaşı M. C. Sparrow, komutasındaki Kuzey Staffordshire Alayı D Bölüğü Bataklık Volkanı'ndaki yerlerini aldılar.

Saldırı sabah saat 10:30'da başladı. Düşman Bataklık Volkanı'mn güneybatısında dört safta genişleme nizamında taarruza kalktı. Sağ kanatta bir süvari birliği vardı.

Düşman kuvvetleri 1000 civarında olarak belirlenmişti.

Saldırı mevzilerimize yöneltilen ağır ve hafif top atışlarıyla desteklenen büyük bir enerji ile başladı. Bir müddet için düşmanı makineli tüfek ve piyade tüfekleriyle yaylım ateşine maruz bıraktık. Beş farklı saldırı 1 numaralı mevzie doğru başlatıldı. Beşincisi bu yerdeki savunmayı kırmayı başardı.

Öğleden sonra 12:30 dolaylarında, düşman volkanın kuzey kanadını kontrolü altına almayı başardı ve makineli tüfekleriyle yaklaşarak 2'nci ve 3'üncü mevzilerimize ağır ve isabetli ateş açtılar. Öğleden sonra 01:30'da 2 ve 3 numaralı mevziler düşman tarafından yok edildi ve sadece birkaç asker yara almadan kaçabildi.

Bütün subaylar yaralanmış, subaylar da dahil 80 kişi kayıptı. 60 Kuzey Staffordlu ve 70 Royal Warwickli'den oluşan **Binbaşı Ley** emrindeki yedek kuvvetler Bakü'den kamyonlarla öğleden sonra saat 01:30'da yola çıkmışlardı. Fakat durumu kurtarmak için geç kalmışlardı. 9'uncu Worcester Alayı'ndan bir grup daha takviye olarak saat 03:30'da **Binbaşı Ley**'e iltihak etti.

Yukarıdaki eyleme bağlı olarak düşman Novhanı Köyü'nden Binagadi Köyü'nün batısındaki tepeye bir taarruz başlattı. Bu tepe Ermeni taburunun elindeydi.

Volkandaki taarruz sırasında Diga'daki Kuzey Staffordlardan bir birliğin bu tabura destek olmak üzere Binagadi Köyü'ne gitmesi emredildi. Bu birlik tepeye vardığında artık burasının Ermenilerin elinde olmadığını ve düşmanın yaklaşık 250 kişi ile kuzey eteklerinden tepeyi ele geçirmek üzere tırmanmakta olduğunu gördü. Birliğin kumandanı askerini derhal yere yatırarak mevzi aldırdı ve Lewis tüfekleriyle yakın mesafeden ağır ateş açıldı. Bunun sonucu düşman ağır kayıp verdi. Birlik sadece 10 kayıp verdi. Kumandan **Teğmen Macbeth** de yaralılar arasındaydı. Kısa süre sonra düşman

toparlandı ve yeniden saldırıya geçti. Bu da kısa sürede bastırıldı ve düşman geri çekilerek menzil dışına çıkmak zorunda kaldı.

Volkandan püskürtüldükten sonra yeni bir cephe oluşturduk. Bu cephe şöyleydi: Köyün batısındaki Binagadi Tepesi'nden Balacarı Demiryolu İstasyonu'na kadar uzanıyordu. Orada iki ana nokta vardı: Bunlar volkanın doğusundaki Royal Warwicklerden bir birlik ve bu yer ile istasyon arasındaki düz alana yerleşen Kuzey Stafford birliği idi.

NOT: Bu kanat için yedek olması düşünülen iki yerel tabur taarruz başladığında henüz Bakü'yü terk etmemişlerdi. Ya bu hareketi reddetmişlerdi ya da Başkomutan'ın emirleri yerine ulaşmamıştı.

Bu Kuzey Stafford Birliği'nin muhteşem cesareti Bakü'yü şimdilik kurtarmış ve kaçınılmaz düşüşü bir süre daha ertelemişti. Eğer karşı taarruz başarısız olsaydı oradaki yerel birliklerin Türkleri artık püskürtmesi mümkün olmazdı ve Türkler şehrin kalbini ele geçirirlerdi. Şimdi acil bir soru gündemdeydi. Ümitsiz bir durum için daha fazla canı riske atmam doğru olacak mıydı?

Birliklerin tayını meselesi de önemli bir problemdi. Et ve ekmek sıkıntısı hiç çekmedik ama yemeğin lezzet kaynakları olan sebze, reçel, tereyağı ve süt bulmak mümkün değildi. Ben ara sıra Enzeli balı bulabilecek kadar talihliydim. Adamlar da nadiren gerçek biraya benzeyen Bakü işi bira ile neşeleniyorlardı. Bakü'de ucuz şeyler iyi, iyi şeyler de ucuzdu. Bu yüzden tayına büyük bir zarafetle havyar koydurdum. Ancak havyar alışılmış bir damak ister ve askerler bu leziz gıdaya *"balık ezmesi"* adını verdiler ve hiç sevmediler.

Bir diğer güçlük de ulaşım yokluğuydu. 730 numaralı bölüğün birkaç Ford kamyonu vardı. Bunlar 9 aylık ağır kullanıma rağmen hâlâ işliyordu ama sayıları yetersizdi. Bu arabaların işler durumda olmasını onlara evladı gibi bakan ve baştan beri bizimle beraber olan **Yüzbaşı Aldham**'a borçluyduk.

Şehirde oldukça bol miktarda mekanik askeri araç vardı. Fakat bakımsızdılar. Birliklerimizden biri bunların çoğunu kısa sürede çalışır hale getirebilirdi. Fakat devrimciler şu komite metotları sayesinde hiçbir şey başaramıyorlardı. Bütün meseleler komitelere aktarılıyordu. Karar istenen yönde olsa bile mütalaalar o kadar zaman alıyordu ki, karar zamanı geldiğinde mesele önemini yitirmiş oluyordu. Her taburun bir komitesi ve ayrıca her bölüğün de ayrı bir komitesi oluyordu. Komite toplantıları

eylem esnasında yapılıyordu. İnsanın aklına Bataklık Volkanı'na gelmeyen birliklerin komite toplantısında karar almamamasından dolayı gelemediği fikri geliyor.

Bu komitelerin işe yaramazlığını şu gerçek açıklıyor: Komite bir karar aldığında bunu uygulatacak gücü yoktur. İnsanlar çıkan karar kendi lehlerine değilse kendilerini bu karara uymak zorunda saymazlar ve sonunda *"biz yokuz"* diyebilirler. Çözüm basittir, insanlara doğrudan başvurmak. Bu komiteleri çok kızdırır fakat öyle ya da böyle meseleyi halleder.

Hâlen Rusya'da birçok devrimci grubu vardır. Bunlar birçok meselede ayrı düşünürlerse de insanların özgürlüğü, eşitliği ve kardeşliği konusunda hemfikirdirler. Bu özgürlük ve eşitlik bütün insanlar *"diğerleri de yapmıyorsa ben de yapmam"* dediklerinden yatırımları durdurmuştur. Bölüm III'te *"Ben bir Bolşevik'im ama Bolşeviklik'in manasını bilmiyorum. Okumam yazmam yok. En son konuşmacıyı kabul ederim. Sadece serbest bırakılıp evimde bakılmak isterim ve Kazian Komitesi Bolşevik olduğuna göre ben de Bolşevik'im. Eğer başka bir şey olsaydı ben de öyle olurdum"* diyen askerin mantığı diğer Bolşevik Birlikleri ve subayları için de geçerlidir. **Lenin** ve **Troçki** önceden parayı ve silah depolarını elde ettiklerinden, günlük harçlık için Bolşevik olmak ve onlar adına savaşmak gerçeği aşikardır.

İki lider dışındaki Bolşevik Komitesi üyeleri gerçek mânâda Bolşevik değildiler ve kendilerine kalsa hiçbir zaman da olmazlardı. Sokaktaki adamın da düşündüğü gibi kendilerini besleyip, silahlandıracak her çeşit devrim hükümetinden yana olurlardı. Fikirleri bir fırıldak gibi değişkendi ve bugünün Bolşevik'i yarının Menşevik'i olabilirdi. Bakü'de eskinin koyu Bolşevikleri şimdi onlara para ve silâh sağladığımız için ateşli İngiliz taraftarları olmuşlardı.

Fakat bütün Rusya'nın hangi devrimci reçeteler ile gelirlerse gelsinler bir parça düzen ve kanun sağlayacak hükümetten yana olacağı fikrindeydim. Özgürlükleri, eşitlikleri ve kardeşlikleri pek değer taşımıyordu. Devrimciler herhalde dünyada mevcut kardeşlik duygusunu en az taşıyan insanlardır ve ana doktrinlerini yalanlayarak yaşayan örneklerdir.

Enzeli dönüşü **General Dukuchaiev** ile 26 Ağustos olaylarını görüşme fırsatı buldum ve kendisinden birliklerimizin desteklenmesinde bundan böyle ihmal olmayacağı garantisini aldım. Niyeti gerçekten iyiydi fakat ileride bunları uygulayabilecek nitelikte olmadığını anlayacaktık.

Bu konuda diktatörler ile de görüştüm ve onları ve askeri personeli

(**von Der Fless** hariç) hiç cephenin ilerisinde göremediğimden dem vurdum. Bürolarında durum raporlarını haritada incelemek onlara yetiyordu. Oysa bu raporlar genellikle doğru olmaz. Onlarsa bunların doğruluğunu incelemek üzere olayı mahallinde inceleme gereği duymuyorlardı.

Sonraki 3 gün Türkler hafif saldırılar ile bizi oyaladılar. Bu sefer desteğin sağlanabilmesi için her türlü ön tedbir alındıysa da yine şehir birlikleri görevlerini yapamadılar. Aşağıda **Albay Faviell**'in raporunu tümüyle veriyorum:

> Binagadi Tepesi'ne 31 Ağustos 1918 Günü Türklerin Tarruzu Hakkında Rapor
>
> Şafakta 7'nci Kuzey Staffordlar'dan bir birliğin denetiminde olan Binagadi Tepesi'nden tüfek sesleri geldi. Bu birlik **Teğmen R. L. Petty** komutasında her rütbeden 80 kişiden oluşuyordu. Teğmen kuvvetli bir düşman keşif koluyla karşılaştıklarını rapor etti. Saat 06:00'da 500 tüfeklik bir güçle tepenin batı eteklerinden saldırıya hazırlandıklarına dair ikinci rapor geldi. Çeşitli kaynaklardan gelen haberler bu raporu doğruluyordu ve bir düşman taarruzunun olacağı kesinleşiyordu.
>
> Ben buna göre Karargaha ve Diga'daki Batı Warwicklerden bir birliğe Binagadi Tepesi'nin ortasındaki petrol kuyularına gelerek yedekte beklemelerini emrettim. Aynı zamanda sağ kanadın komutanı **Albay Kazarov**'dan zırhlı treni Balacarı'ya hareket ettirip Bataklık Volkanı'na karşı bir çevirme oluşturmasını istedim. Saat 06:00'da makineli tüfek desteği altında arazi ve dağ topları ile saldırı başladı. Makineli tüfekler 150 metre kadar ileride ve sabahın karanlığına saklanmış olarak siperlerimizi ateşe veriyorlardı. Bu tüfekler hiçbir saklanma gereği duymadan geniş siperlerin arkasında meydanda duruyorlardı. Tepe şiddetli ateş altındaydı. Verdiğimiz kayıplar nedeniyle yardım gelmezse çekilmek zorunda kalacaktık. Rus komutandan yardım istendi. Sonunda yardım geldi fakat artık geri çekilmek zorunda kalmıştık. Saat 07:30'da Binagadi Tepesi savunulamaz hale gelmişti. Birlik komutanı **Teğmen Petty** ölmüştü. Tüm birliğin imha olmasını önlemek için 08:30'da birlik geri çekildi ve Warwick Kalesi'nin sağına doğru yola koyuldu. Diga'daki Royal Warwick Bölüğü durumu kurtarmak için çok geç kalmıştı. Saat 11:15'te Warwick Kalesi'ne taarruz başladı. Binagadi Tepesi'nin kaybıyla beraber sağ kanadı destekleyen Ermeni Taburu'nun Binagadi Köyü'nü destekleyememesi sağ kanadı açıkta bıraktı ve solda ise Warwick Kalesi'nin solundaki Ermeni Taburu'nun yetmemesi nedeniyle bu

kanat boşta kaldı. Bu zayıflıktan düşman en iyi şekilde yararlandı. Yerleşik durumumuzun etrafını zorlamaya başladı ve bizi tüm garnizonun alınmasını engellemek için geri çekilmeye zorladı.

Bundan sonra Kraliyet Warwick Bölüğü ile Binagadi Kuyuları hattının gerisine sarktılar. Böylece kuyuların batı tarafından kuzeydoğuya doğru yerleşmiş oldular. Şimdi hattımız kabaca Balacarı'den kuzeye Binagadi Kuyuları'nın doğusuna uzanan ve arada büyük boşluklar bırakarak Diga'ya varan bir şekildeydi.

Bundan sonra Kraliyet Warwick Bölüğü'nden yedek birliğimizin Binagadi Kuyuları hattına yerleşmesini istedim. Fakat hattın sadece güney ucuna ulaşabilmeyi başardılar. Böylece hat yetersiz kalmıştı. Onları kuyuların 75 metre açığına daha güneye çektim. Elimde başka destek kalmadığından bu birliklerle hattı koruyamayacağıma karar verdim. Sonunda hattı Darnagul Tuz Gölü'nün batı kıyısına doğru çekmek için izin istedim. İzin geldi ve alacakaranlıkta geri çekilme başladı ve yeni hat oluştu. **Binbaşı Dayrell**'in emrine verilen Kraliyet Warwicklerden iki birlik Diga'da kaldı. Buraya aynı gece saldırı düzenlendi. Bu saldırı için bir rapor sunuyorum:

Toplam kayıplar: 1 İngiliz subayı öldü, bir diğeri yaralandı ve sonra öldü. 31 İngiliz askeri ya öldü ya yaralandı ya da kayboldu. Düşmanın kayıpları hakkındaki raporlar onların da önemli kayıplar verdiğini gösteriyordu. Düşman taarruzlarını kuvvet ve kararlılıkla sürdürdü. Binagadi Tepesi'ndeki garnizona yardım edecek yedeğim kalmadığından tam olarak imha edilmemiz artık an meselesiydi ve direnç göstermek artık yarar sağlamayacaktı.

Yukarıda anlatılan olay sırasında şehir taburlarından biriyle beraber **Binbaşı Engledue** ile karşılaştım. Öyle bir andı ki herkesin artık emir bile beklemeden cepheye koşup savaşması gerekirdi. Oysa düşmana sırtlarını dönüp kaçmaya başladılar. Yanındaki iki İngiliz astsubay ile beraber **Binbaşı Engledue** birliğin kaçmasını engellemeye çaba gösterdilerse de başarılı olamadılar. Sonunda bunları demiryolunda hizaya soktuysa da birliğin 2/3'si çoktan şehre ulaşmıştı. Bu subay birliğiyle çok mükemmel işler başardı ve 14 Eylül'deki nihai taarruzda çok ağır yaralandı.

Bugünün harekatının sonucu insanı kederle doldurmaya yeter. Şehre döndüm. Başkomutan ve diktatörlerle konuştum ve sonra aşağıdaki mektupla mütalaalarımı belirttim:

Bakü'nün Geçici Hükümetine

(Heyet Başkanı'na bir kopya verildi)

Efendiler,

Bakü'nün mevcut askeri durumunu sizlere iletmeyi görevim sayıyorum.

Başlangıçtan başlıyorum. Bakü'ye yardım etmek şansını altı aydır aradığımın sizler de farkındasınız.

Temmuz'un sonuna doğru Bolşevikler Bakü'den ayrılmış ve yardım için göreve çağrılmıştım. O sıralar elimdeki birlikler çok kısıtlıydı ve İran'daki durumlar nedeniyle bunları Bakü'ye ayıramıyordum. İran'daki işler arasında **Küçük Han** sorunu vardı. Onunla barışı sağladım ve size birkaç birlik gönderdim. Sonra Bağdat ile temas kurup birlikleri gelir gelmez derhal göndermelerini istedim.

Bağdat'ın Enzeli'ye uzaklığının 900 verst olduğu hatırlanmalıdır. Yollar iyi değildir ve otomobille bile yardım ulaşması gecikir.

Bakü'deki durumu incelediğimde yaklaşık 15.000 savaşacak kişi olduğunu gördüm. Bunların pek azı eğitimli olmakla beraber hepsi silahlı ve şehirlerini kurtarmakta kararlı kişilerdi. Bu nedenle durumu iyi olarak addettim. 2.000-3.000 kişilik gerçek asker ve silahtan oluşan bir çekirdeğin etrafında şehri korumaya yeterli sivil kişiler mevcuttu.

Bakü idarecileri yaklaşık 16.000 İngiliz askeri ümit etmişlerdi. Askeri bilgi noksanlıkları nedeniyle 900 verstlik mesafeden bu denli büyük birliğin ne sürede ve ne şartlarda gelebileceğini hesaplayamamışlardı. Bu denli büyük bir birliğin şehri aktif olarak savunabileceğini tahmin etmişlerdi (gerçekten de savunurdu). Bu arada şehrin sivil birlikleri de cepheden geriye gelip eğitim yapabileceklerdi. Sonuç görebildiğim kadarıyla İngiliz müttefikleri tarafından aldatılmış olmak duygusuyla şehirlilerde derin bir hayal kırıklığı idi. Şurası da anlaşılmalıdır ki, gerçekte hiçbir zaman belli sayıda asker isteği yapılıp karşılığında söz de verilmemiştir.

Türkler sadece Bakü'ye saldırmıyorlardı. Kuzeybatıdan Hemedan ve Kazvin'e ilerliyorlar ve benim İran'la bağlantımı tehdit ediyorlardı. Ayrıca sonradan barış yaptığım **Küçük Han** ile yapmış olduğumuz barış anlaşmasını bozmak istiyorlardı. Böylece Bakü'ye yardım için güçlüklerim artmıştı. Bakü için düşünülmüş birliklerin bir kısmı Kazvin-Hamedan yolundaki Türk hareketine karşı burada tutulmak zorunda kalındı.

Şimdiki zamanda büyük ilave İngiliz yardımları beklenmemelidir.

Zira iletişim hattına doğru batıdan gelen Türk tehlikesi sonunda bağlantıyı kesebilir ve Bağdat ile hiç temasımız kalmayabilir.

Bu sabah Türklerin Binagadi Tepesi'ne taarruzunda ön cephedeydim. Gördüğüm manzara şöyleydi: Bakü birlikleri sırtlarım düşmana dönmüş ikili üçlü gruplar halinde geri geliyorlardı. Bu arada 70 kişilik küçük bir İngiliz birliği mevzideydi. Bakü birliklerinden köyü koruyabilmek amacıyla karşı taarruz istediler. Böyle bir karşı taarruz zor değildi ve başarı mutlaktı. Fakat hiçbir şey olmadı ve birliklerim geri çekilip bölgeyi düşmana teslim etmek zorunda kaldılar. Birkaç birliğin öne atıldığına inanıyorsam da ciddi bir destek gelmedi.

Bu şartlar altında savunma hattımızı kısa bir süre sonra demiryolunun güneyine taşımak zorunda kalacağız. Bu hattı kısaltacaktır. Ancak son kuvvetli noktamız olacağından geri çekilme şehrin teslimi anlamına gelecektir. Bu ayrıca Türklere tüm Bakü yarımadasına kuzey ve güneyden hâkim olma şansını verecek ve şehri istediklerinde üç yandan bombalayabileceklerdir.

Bu şartlarda bile şehir ve liman kurtarılabilir. Ancak bunun şartı Bakü birliklerinin şimdi kendilerinde mevcut olmayan savaşma ve kararlılık ruhunu geliştirmeleridir. Aksi halde ateş hattına her gelişlerinde birlikleriniz geri çekilmeyi sürdürürlerse Bakü'nün bundan sonraki savunması ancak zaman ve hayat kaybı demek olacaktır.

Kendi birliklerimle sonuna kadar savunmaya niyetliyim fakat savaşma niyeti olmayan birlikler ile bu işi yapmaya çalışmak oldukça ümitsizdir.

Bakü, 31 Ağustos 1918

Öğleden sonra **General Dukuchaiev**'den akşam saat 08:00'de Savaş Konseyi toplantısında bulunmak üzere davet aldım. Bu tür konseylerden hoşlanmadığımı ama yapılacaksa memnuniyetle katılacağımı bildirdim.

Buna göre saat 08:00'de **Albay Clutterbuck** ve **Yüzbaşı Bray** yanımda olmak üzere hükümet binasına gittim. Albay Stokes da **General Dukuchaiev**'in personel başkanı olarak hazır bulunuyordu.

Başkumandanı orta masada önünde haritalar açılmış olarak buldum. Beni yanma oturttu. Oda çeşitli komitelerin üyeleriyle doluydu. Ermeni Ulusal Konseyi, beş diktatör, işçi delegeleri ve köylü temsilcileri oradaydı. Bu düzeyde konseyin yararlı bir sonuç alacağına inanmıyordum.

Oturum **General Dukuchaiev**'in durumu anlatan açık fakat uzun konuşması ile açıldı. Konuşma kabul ve itiraz önergeleri ile kesildi durdu.

Yine de önemli kesintilere yol açmadan konuşmasını tamamlayabildi. Sonuçta konuşmasını *"Düşman A ve B'yi aldı. Şimdi muhtemelen C'ye ilerleyecek ve D'nin elden gitmesine yol açacak, vs. Bu nedenle tüm cephenin şöyle değişmesini öneriyorum"* diyerek tamamladı.

Konuşmasını tam bitirmek üzereyken iriyarı bir denizci kalktı, masaya ilerledi ve durum hakkında kendi görüşlerini söyledi. Generalin haritasını kullanarak konuştu. İri parmaklarıyla gösterdiği bölgeler gerçekte 1 mil kareden fazla alanı kapsıyordu. Bu nedenle konuşması biraz havada kaldı. Yaklaşık bir saat konuştu. Yaptığı işten çok zevk aldığı belliydi. Sık sık kendini tekrarladı ve ara sıra *"kanımızın son damlasına kadar savaşacağız"* gibi şamatalı sözler sarf etti. Tabii bu tarz çok alkış aldı. Sonunda normal konuşma şekline geçti ve Başkumandan'ın önerdiğinin tam aksini önerdi. Önerdiği cephe Başkumandan'ınkinden tamamen farklıydı.

Son sözlerinden şöyle bir mana çıktı: *"General, Türklerin şu veya şu yerleri ellerinde tuttuklarını söylemektedir. Bu doğru değildir* (onların hatları diyerek düşmanın hayali hattını ayrıntısıyla anlattı). *B'yi vermek zorunda olduğumuzu söyledi. Bu doğru değildir. Oradaki bir arkadaşımdan henüz bir telefon mesajı aldım. General şöyle, şöyle bir cephe almamızı istiyor Oldukça yanlış düşünüyor. Bu doğru olan hat değildir. Doğru olan şudur (daha çok ayrıntı veriyor). Düşünceleri cesur düşünceler değil. Biz kötü sona kadar savaşmak istiyoruz"* vs.

General bu amatöre nedense hiç kızmadı hatta söylediklerinde gerçek payı olduğunu düşündü.

Bu konuşmacı biraz da istemeyerek yerine oturduktan sonra konuşma sırası Ermeni Ulusal Konseyi'ne gelmişti. Onların önerileri ne Başkumandan'a ne de gemiciye uyuyordu. Bunlardan sonra hepsinde değişik taze planlarla diktatörler geldi. Daha sonra sırası gelen konuşmacılar ortaya çıktılar ve nefesleri tükenene kadar konuşma isteği içinde konuştular.

Böylece zaman akıp geçti ve saat 01:00'i vurduğunda artık sabrım taşmıştı. Toplantı daha ne kadar uzadı bilmiyorum ancak benim personelimin uyku vakti gelmişti. Başkumandan'dan özür diledim ve anlamsız tartışmalar ile sürüp giden toplantıyı terk ettim.

Bölüm XVI
Gelecek Hadiselerin Gölgesi

Ertesi gün 1 Eylül'de meseleyi, o gün Bağdat'a yapmış olduğu seyahatten dönen **General Lewin** ile görüştüm ve Bakü'nün müdafaasından vazgeçmek ve İngiliz Garnizonu'nu geri çekmek gerektiğine karar verdim.

Dolayısıyla diktatörlere ve çeşitli komitelere benimle öğleden sonra saat 04:00'da Hotel d'Europe'da buluşmaları için haber gönderdim. Onlara vereceğim önemli haberler vardı.

Bahsedilen saatte çeşitli komiteler toplantıya katılmış bulunuyorlardı. Onlara şöyle hitap ettim:

> Söylemek zorunda olduğum şeyler bir-iki kelimeyle özetlenebilir. Dünyada hiçbir güç Bakü'yü Türklerden kurtaramaz. Müdafaaya devam etmek sadece o kötü anı ertelemek ve daha fazla hayat kaybına neden olmak demektir. Şimdiye kadar bütün çarpışmalar benim adamlarım tarafından yapıldı. Her eylemimizde askerlerimin cesaretine rağmen Türkler mahalli birliklerden destek sağlayamamamızdan yararlanarak bütün mevzileri ele geçirmeyi başardılar. Adamlarımın hayatlarının bu şekilde ziyan edilmesine izin vermeyeceğim. Biz buraya sizin adamlarınızın Türklerle savaşmalarına yardım et-

meye geldik; bütün savaşı biz yapalım, sizinkiler de seyretsin diye değil. Birliklerinizin saldırma emri aldığı zaman geri çekilmekten başka bir şey yaptığını hiçbir zaman görmedim. Böyle adamların yanında savaşa devam etmek ise epey ümitsiz bir durum.

Adamlarımın ateş hattından çekilmesi için emir vermek üzereyim. Onları bu gece Bakü'den çekiyorum. Sizleri buraya bu uyarıyı söylemek için davet ettim ki adamlarımın geri çekilmesiyle hat üzerinde meydana gelebilecek boşlukları doldurabilesiniz. Sizlere tavsiyem bir an önce mütareke bayrağı taşıyan bir grubu düşmana göndermeniz ve onlarla ne şartlarda uzlaşabileceğinizi öğrenmenizdir. Kadınlarınızı buradan uzaklaştırmayı sağlayacak şartları güvenceye almakta zorluk çekmezsiniz. En kötüsü Türklerin ve Tatarların şehri süngülerinin ucuyla almalarını beklediğiniz takdirde doğabilecek olaylardan çok daha iyilerini yaratmış olursunuz. Sizden ricam her zamanki adetiniz olan konuşma yapmaktan ve karar beyan etmekten vazgeçmenizdir. Şimdi konuşma değil harekete geçme vaktidir. Bu şehirdeki herkes şimdi söylediklerimin doğru olduğunu biliyor, bunu hissediyor. Şu halde, tartışmayı fazla uzatmanın faydası yok. Sizleri şimdi, arzu ettiğiniz kararları vermeniz için yalnız bırakıyorum. Bir saate kadar döneceğim. O zamana kadar tartışmalarınızı bitirmiş olmanızı ümit ederim.

Bu konuşmayı yaparken dinleyicilerimin yüzlerinde şüphe, dehşet, ümitsizlik ve bazen de kin ve nefret ifadeleri fark ettim. Tamamen yıldırım çarpmışa dönmüşlerdi. Sanki Bakü'nün düşme ihtimâli ilk defa göz önüne seriliyordu. İngiliz Müfrezesi'nin geri çekilmesinden bahsederken **Yarmakov** sandalyesinden fırladığı gibi odayı terk etti. **Binbaşı McDonnell**'den onun peşinden gitmesini ve onu gözlemesini rica ettim. **Yarmakov** her zaman bir hareket adamı olmuştu, ayrıca karar verme yeteneğine de sahipti. Fakat şimdi telefona gittiğini biliyordum; eğer biz limanı terk etmeye kalkışırsak gemilerimize ateş açmaları için harp gemilerini vazifeye çağırmak için.

Bir sonraki saat boyunca Savaş Bakanı **General Bagratuni**'yi ziyaret ettim ve birliklerimi geri çekme teklifime bunu yapmamamı rica etmekten başka söyleyecek hiçbir şeyi olmadığını gördüm.

Otele döndüğümde komiteler mümkün olduğunca çabuk bir şekilde kararlarını gözden geçirmekteydiler. Önerilerini bırakıp harekete geçmelerini rica ederek tekrar oradan ayrıldım.

Başka bir saatte döndüğüm zaman bir denizci on dördüncü öneriyi

henüz oya koyuyordu. Böylece o gün harekete geçilmeyeceği kesinleşmişti. Bu şartlar altında birliklerimi hemen geri çekmeyi başaramazdım. Böylece yerlerinde kaldılar. Ancak diktatörlere bir uyarı notu gönderdim ve aşağıdaki cevabı aldım:

1 Eylül 1918, No: 34, Bakü

Orta-Hazar Geçici Diktatörlüğü'nden

İngiliz Ordusu Kurmayı **Tümgeneral Dunsterville**'e.

Mektubunuza cevap olarak İngiliz Birlikleri'nin Bakü'yü bizim kendi birliklerimizle aynı vakit ve şartlarda ve ancak sivillerin şehri boşaltmasından sonra terk etmelerine izin verileceğini bilgilerinize arz ederiz.

Orta-Hazar Geçici Diktatörlüğü ve Geçici İdare Komitesi Prezidyumu'nun altı üyesi tarafından imzalanmıştır.

Sekreter tarafından imzalanmıştır (Okunmaz)"

2 ve 3 Eylül'de Türkler pek az hareket belirtisi gösterdiler. Birliklerimiz de önceki mevzilerinde kaldılar. Fakat o andan itibaren her şey ani bir tahliyeye göre hazırlanmış bulunuyordu ve yalnızca *"gidin"* kelimesi bütün planın işlemesi için yeterliydi.

3 Eylül'de aşağıdaki mektubu Başkomutan'a gönderdim:

General Dukuchaiev'e (Diktatörlere bir nüsha)

Üzülerek öğrenmiş bulunuyorum ki Bakü'nün kaderi ile alakalı kişilerin çoğunluğu tarafından 1 Eylül'de benimsenen karara diktatörlüğün bazı genç üyeleri tarafından itibar edilmemiştir. Daha tecrübeli liderlerin aksine bu karardan sorumlu olan üyeler belki de sorumluluğunu böylece üstlenmiş oldukları gelecekteki felaketin farkında dahi değildirler.

İleri sürdüğüm planda, kadın ve çocuk nüfusunu gereksiz katliamdan koruma görüşü savunulmuştu. Ulaşacağı sonuç da buydu. Şimdiki olaylar zinciri korkarım ki 'herkes canını kurtarsın' ile sonuçlanacak.

Şimdiye kadar lehimize o kadar mucize gerçekleşti ki, belki daha bile fazlası meydana gelebilir. Şehri düşmanların elinden kurtarmak için de mucize gerekmektedir. Düştüğü takdirde ise başka ihtarlar söz konusu olmayacaktır. Kuzeybatıdan yapılacak başarılı bir saldırı ile Türkler şehirde yaşayanların onların ne kadar yakında olduklarını henüz fark etmeden şehrin içine girebilirler.

Tehlike noktası şu durumda Balacarı İstasyonu'nun kuzey ve batısında oluşan dik açıdır. Burası bana öyle geliyor ki son Türk saldırısının olacağı yerdir. Bu arada muhtemelen süvari birliği en sağımızdan dolanarak gelmeye çalışacaktır. Hiç kimse askeri hadiseleri katî bir gözle önceden kestiremez. Saldırı başka bir yerden de gelebilir. Ancak bu noktada büyük miktarda yedek kuvvete ihtiyaç vardır.

Benim kendi birliklerim konusuna gelince tabiye bakımından emirlerinizi kabul etmek şerefine nail olduğum için memnunum –birliklerim küçük müfrezelere ayrılmadığı sürece–. Ancak savaş planlarınızın hiç savaş tecrübeleri olmayan diktatörler tarafından kontrol edildiğini anladığımdandır ki basiretsiz addedeceğim herhangi bir harekatın gerçekleşmesini de reddederim.

Diktatörlerin birliklerimin geri çekilmesi ile ilgili kısa cevabına gelince: Birliklerimin yönetiminin diktatörlerin elinde olmasını hiç düşünmediğim gibi bundan sonra adamlarımın destek görmedikleri takdirde ve cenahlarındaki birimler geri çekildiği zaman, mevzilerde kalmalarına izin vererek hayatlarını ziyan etmeye de niyetim yok.

Bu yüzden cephedeki komutanıma kendi yetkisini kullanması ve uygun bulduğu takdirde birliklerini savaş hattından tamamen çekmesi konusunda talimat verdim.

Bunu ikinci kez söylüyorum. Vakit geldiğinde sizlere başka bir uyarıda bulunmak mümkün olmayacaktır.

4 Eylül'de Bakü Hükümeti'nden şu ilginç cevabı aldım:

Tümgeneral Dunsterville'e, İngiliz Ordusu

Ekselansları,

Diktatörlüğe göndermiş olduğunuz 31 Ağustos tarihli mektubunuz ve gerek kendinizin, gerekse yardımcılarınızın Bakü'nün teslim olması gerektiği ve ordunuzu meydana getiren İngiliz Birlikleri'nin adedinden öte 'bir tek askeri' bile veremeyeceğiniz konusundaki şifahi sözleri ile, **General Dukuchaiev**'e göndermiş olduğunuz 3 Eylül tarihli mektup, Bakü Diktatörlüğü'nü, İngiliz Kuvvetleri Kumandanı ve İngiliz Hükümeti'nin Bakü'deki temsilcisi sıfatı ile size aşağıdakileri bildirmeye mecbur etmiştir:

Sizinle askeri bir ittifaka girdiğimiz zaman ortak bir sorumluluğu paylaştığımızı kabul etmiştik (Bakü şehri ve çevresini Rus Hükümeti ve müttefiklerin ortak cephesi için koruma hususunda).

Sizinle olan ittifakımız bizleri Rusya'daki bazı Bolşevik gücü ile

ilişkimizi kesmeye kadar götürdü. Savaşacak adam, cephane, levazım, gıda maddesi ve Bakü'ye gönderilen diğer ihtiyaçların teçhizi kesildi. Sizi, inanıyoruz ki, Bolşevik kuvvetlerinin Bakü'deki bertarafından sonra, **Lenin** Hükümeti temsilcilerinin Bakü'deki bir koalisyon hükümetini onaylamaya, asker, cephane, levazım vs. temin etmeye ve bizlere Bakü'nün savunmasında ancak İngiliz Birlikleri'nin Bakü ve çevresinden çekilmesi halinde faal olarak yardım etmeye istekli olduklarından habersizsiniz.

Bu durumu kabul etmemize imkan yoktu. Şuna inanmıştık: Bakü'yü kurtarmak, Avrupa'da demokratik barışı sağlamak, Brest-Litovks Antlaşması'yla bozulan asayişi düzeltmek ve Almanya ile müttefiklerinin yapmış olduğu fetih planlarını bozmak için bir ittifak harekatı gerekmektedir.

Bu sebeple (bu hususta kararlarımızı sizin taraf ve şahsınızla yapmış olduğumuz anlaşmalar ile, hükümetinizin beyanname ve tebliğlerine dayandırdık) Bakü'ye yeterli bir kuvvet getireceğinizi, şehri kuşatmadan kurtarmaktan başka ayrıca düşmanı Rus Cumhuriyeti'nden koparılmış olan Azerbaycan-Gürcistan-Ermenistan'dan (Transkafkasya) da temizleyeceğinizi düşünmüştük.

Maalesef yanılmışız. 3 Eylül'e kadar bir aydan fazla bir zaman boyunca Bakü'ye altı top ve birtakım teknik araç gerece sahip binden biraz fazla adam gönderdiniz.

Düşmanı Transkafkasya'dan sürecek kuvvet meselesini bir tarafa bıraksak bile tarafınızdan sağlanan yardım düşmanı Bakü'deki kuşatmayı kaldırmaya mecbur etmek için bile tamamı ile yetersiz kalmaktadır.

Sağlamış olduğunuz desteğin yetersizliği konusunda nasıl bir açıklama yapılırsa yapılsın, Bakü müfrezenizin askeri tavrı ve teknik araç gereci ne kadar mükemmel olursa olsun gerek sizin ve gerekse hükümetinizin temsilcilerinin bildirileri ve tebliğleri sebebi ile sizden beklemek yetkisine sahip olduğumuz yardımı sağlayamadığınızı size bildirmeyi gerek görüyor ve görüşlerimizi hükümetinize ulaştırmanızı rica ediyoruz.

Önden gitmek konusunda ise derhal İran veya Bağdat'tan yeterli ve gerçek kuvvetler göndermenizde ısrar ediyoruz. Bu yardımı bizim için zaruri, sizin için ise mecburi addediyoruz. Bu yardım ümidimizde (aynı zamanda Petrovsk'taki **Bicherakov**'dan ve Kuzey Kafkasya'dan takviye bekliyoruz). Önümüzdeki birkaç gün içinde

Türk Ordusu'nun saldırılarına dayanmayı da elzem sayıyoruz.

Bunda başarılı olacağımıza güveniyoruz. Şehri düşmana teslim etmek önerisini şiddetle reddettiğimiz gibi bu konudaki ısrarınıza da şaşırdık. Zaruri olarak sonuna, en son ihtimale kadar savaşma şuuru ile dopdoluyuz. Sizin küçük ancak her bakımdan takdire şayan müfrezenizin görevini yapacağına ve ortak kaderimizi paylaşacağına inanmaktayız. Ortak bir emel uğruna birleşmiş olarak beraber olmalıyız ve olacağız. Ya biz kazanacağız ya da tarihin hükmü gereği telef olacağız.

General Dukuchaiev'e göndermiş olduğunuz mektup bir yanlış anlamaya dayanıyordu. Şehrin teslim olmasını önermişsiniz. Tecrübenize büyük değer veriyoruz. Ancak teslim olma önerisinin kabul edilebilir gibi olmadığına ve ihtimâllerin henüz tükenmediğine inanıyoruz. Durum böyle iken müfrezeniz, bir bölümünü teşkil ettiği Bakü ordusunun tamamı ile ilişki halinde hareket etmelidir. Kuvvetlerinizin komutanı Bakü ordusunun genel idari kontrolü altında davranmalıdır. Kendisinin hiçbir şekilde, 3 Eylül tarihli mektubunuzda belirtmiş olduğunuz gibi, uygun bulduğu takdirde kendi yetkileri ile hareket etmesi ve birliklerini ateş hattından çekmesine izin verilemez. Askeri dirayetin bir temel kuralı vardır: Hareket İttifakı-Hakimiyet İttifakı.

Güveniyoruz ki askeri tecrübeniz ve İngiliz Ordusu'nun mükemmel düzeni, bizlerin bu güç günlerde sadece hareket ittifakını idrak etmemizi sağlamakla kalmayıp ayrıca zayıf bir şekilde düzenlenmiş, eğitimi ve subaylarında kusurları olan, ancak yine de düşmanın şehri alma teşebbüslerine etkili bir direniş gösterebilecek şekilde hayatını tehlikeye atmaya hazır olan ordumuzda da benzer durumlar yaratacaktır.

Netice olarak şunu özellikle belirtmek istiyoruz ki diktatörlüğün 'müfrezenize komuta etmek' ya da 'askeri operasyonlara tesir etmek' gibi niyetleri yoktur. Bakü İşçi, Asker ve Denizci Temsilcileri Heyeti'nin toplanması müddetince Bakü'deki en yüce kuvveti temsil eden Orta Hazar Diktatörlüğü ve Ispolkom (İdare Heyeti), savaşan kuvvetleri yönetmek vazifesine, uygun ve eğitilmiş uzmanları (cephedeki Kuvvet Komutanı ve Kurmay Başkanı ile geri hizmetlerdeki Kara ve Deniz Kuvvetleri Komiserleri) atamıştır. Askeri operasyonların kontrolü bu uzmanlara tevdi edilmiştir. İnanıyoruz ki sizin doğrudan işbirliğiniz ile, diktatörlüğün tek askeri talebini

de kati ve faal olarak yerine getireceklerdir. Bu talep şudur: Sizden veya Rusya'nın diğer taraflarından gerekli takviyeler gelene kadar ne pahasına olursa olsun şehrin Türklere karşı savunulması ve böylece müttefiklerin Türk-Alman Koalisyonu'na karşı oluşturdukları ortak savaş cephesinin güçlendirilmesi.

(İmza) Diktatörlük Başkanı

H. Tushoff,

Başkan Yardımcısı, Üyeler ve Sekreter

(İmzalar okunaksız)

Yalnızca edebi bir girişim olarak muhakeme edildiği takdirde bu mektubun düzeltilecek bir tarafı yoktu. Ancak gerçekler göz önünde bulundurularak aynı şey yapıldığında pek çok eksiklik göze çarpıyordu.

Buraya kadar anlatılanlar okuyucunun çoğu tartışmanın dayandığı yanlışlıkları kendisinin görmesine imkan tanıyacaktır. Ben yine de en önemlileri seçeceğim.

İddia ettikleri gibi beyanatlarıma dayanarak daha önemli miktarda bir yardımı bekledikleri hususu, Bölüm XII'de **Dr. Araratiantz**'a göndermiş olduğum mektubumla yalanlanmaktadır.

Birliklerime komuta etmek arzusunda olmayan diktatörlere gelince işin doğrusu bir Başkomutan tayin etmelerine rağmen, şehir birliklerine doğrudan emir yağdırmaya, belli noktalarda ihtiyaç duyulan cephaneyi doğrudan askeri teçhizat deposuna göndermeye varıncaya kadar bütün askeri meselelere karışıp durmuşlardı.

Son olarak Bakü Ordusu'nun hayatını tehlikeye atmaya hazır olduğu hakkındaki ifadeleri ise gerçeklerden epey uzaktı. Bakü Ordusu buna benzer duygulardan esinlenmiş olsaydı şehrin savunması kolay olur, biz de Türkleri Tiflis'e geri sürerdik. Fakat şimdiye kadar, pek çok günlük olaydan bir kaçını yazdım ki bu örnekler *"hayatını tehlikeye atma"*nın Bakü Ordusu'nun tam ittifakla yapmamaya karar verdiği şey olduğunu gösteriyordu.

Bu mektubu almadan önce diktatörlere aşağıdaki mektubu göndermiş bulunuyordum:

Diktatörler,

Müttefiklerin dostça bir uyum içinde olmaları beraber yaratacakları her türlü başarı için ne kadar gerekli ise (ayrıca buraya vardığım

günden beri hükümetin vazifemin tümüne hiç de dostça olmayan bir tutumla bakmaktan katiyen vazgeçmediğini de üzülerek belirtirim), bana başvurduğunuz takdirde orijinal nüshalarını büromda görebileceğiniz bazı yazışmaların mütalaa edilmiş kopyalarını göndermek de o kadar uygundur.

Aynı şekilde, en uç sınırda bulunan birliklerimi geri çekme tasarım da şerefsizce bir hareket olarak addedildi. Savaş eğitimi görmemiş olanlara ve savaş kurallarını bilmeyenlere bir çift sözüm var: Her komutanın ilk vazifesi ümitsiz durumlarda gereksiz can kaybından, birliklerini düşmana teslim etmekten sakınması ve onları düşmana karşı yapılan operasyonlarına devam edecekleri yeni bir pozisyona yerleştirmesidir.

Deniyor ki İngilizler Bakü'ye daha büyük bir müfreze göndermek konusunda başarılı olamayarak şehre ihanet etmişlerdir. Bu, bir an için bile kabul edilemez. Büyük güçlüklere rağmen ve planlarının herhangi bir yerde zarara uğrama tehlikesini göze alarak İngilizler yardım başvurularınızı kabul edip bulabildikleri her adamı size göndermişlerdir. Üç hafta boyunca İngiliz birlikleri karşı konulmaz sayıdaki saldırı hamlelerine tahammül ettiler. Cesurca çarpıştıkları ve sizler için canlarını verdikleri inkar edilemez. Burada bulunmaları en azından Bakü'nün düşeceği günü ertelemiştir ve son hadise eminim ki düşmanla (aksi takdirde yapabileceğinizden çok daha iyi bir şekilde) uzlaşma imkanı sağlayacaktır.

Bu açıklama ve 31 Ağustos tarihli mektubumla bütün meselenin epey açıklığa kavuşacağına ve ileride olabilecek yanlış anlamaları önleyebileceğimize inanıyorum. İçinizde düşmanın adamları var hatta bazıları kendi milletinizden. Görevleri ise aramızda anlaşmazlık çıkartmak. Buna fırsat vermeyin.

Bütün yazışmalar 5 Eylül 1918'de gönderdiğim aşağıdaki mektupla sona erdi:

Merkezi Hazar Hükümeti Diktatörleri'ne,

Baylar,

İçeriğini Bağdat'taki Yüksek Komuta'ya iletmiş olduğum 4 Eylül tarihli mektubunuzu aldım.

Yazmadan önce benim için de tutumumun ne olduğuna dair herhangi bir yanlış anlamayı tamamıyla ortadan kaldıracağına inandığım telgraflardan seçilmiş parçalar bulunan aynı tarihli mektubum eli-

nize geçecek.

Bakü'nün kurtarılmasının önemine ilişkin bütün söylediklerinize katılıyorum ve bu görüşümle hükümetime tesir etmeyi de hiç bırakmış değilim. Ancak, İngiliz Hükümeti'nin Bakü'deki kuşatmayı kaldırmak için yeterli bir kuvvet sağlamakta başarısız olduğu yolundaki görüşünüz söylemek zorundayım ki bir yanlış anlamaya dayanıyor. Ne ben, ne de hükümetim Bakü'yü yardım görmeden kurtaracak yeterli bir kuvvet getirebileceğimizi katiyen beyan etmedik. Aksine, Bakü'de sadece düzenlemeye ve düşmanı bozguna uğratmalarını sağlayacak ufak bir İngiliz kuvvetinin desteğine ihtiyaç duyan en az 10.000 kişiden oluşan bir kuvvetin var olduğuna inandırılmış bulunuyorduk. Ne Bakü'deki adamların cesaretini küçümsemek ne de sizinle bu konuda anlaşmazlığa düşmek gibi isteklerim var. Bunu söylerken şu noktayı da ekleyeceğim: adamlar ne disiplin ne de ateş altındaki metanet bakımından beklediğim seviyeye ulaşamadılar. Bu meseleye son kez değiniyorum.

Bizlere şimdi meseleyle beraber yüzleşmek ve bunu elimizdeki imkanları en iyi şekilde kullanarak karşılamak kalıyor. Savaş Bakanı'nıza, tugaylardaki Bakü kuvvetlerinin organizasyonu için bizi iyi sonuçlara götüreceğine inandığım bir teklifte bulundum. Eğer teklifime itirazlar olursa bunların neler olduğunu samimi olarak bana bildireceğinize inanıyorum.

Petrovsk'tan gelecek takviye ile Bakü birliklerine yeni bir ruh aşılanması ve baştanbaşa bir yeniden düzenleme yapılması vaadi ise meseleye geçici olarak yeni bir görünüş katabilir. Fakat yine de, Bakü'yü askeri kuvvetle kurtarma şansının epey uzak oluşu hakkında sizleri uyarmak vazifemdir. Güvenilir kaynaklardan Türkler ve Almanların uçak ve ağır silahlar da dahil çeşitli takviyeleri Bakü önündeki ordularına gönderdiklerini öğrendim. Sizlere tavsiyem, gücünüzün yetebileceği bütün imkanları kadınlar ve çocukların şehri boşaltmaları işlemini hızlandırmakta kullanmanızdır.

Bakü,

5 Eylül 1918

Bakü Hükümeti ile aramızdaki yazışmalardan almış olduğum yukarıdaki seçilmiş bölümler 1918 Eylülü'nün ilk haftasında o şehirdeki vaziyet hakkında iyi bir fikir verecektir.

Bakü Hükümeti askeri idare ve ihtilalcilerin özelliklerini nihayet bırakmadan önce şunu açık bir şekilde belirtmek istiyorum ki ne onların

övgüye değer gayretlerini küçümseme ne de sorunları ile alay etme gibi bir niyetim var. Bahsetmiş olduğum gülünç durumlar üç aşağı beş yukarı herhangi bir ülkede olan herhangi bir ihtilalde muhtemelen meydana gelebilir.

Var olan bir hükümeti devirmek son derece kolay iken, onun yerini alabilecek nitelikte olanını kurmak, hatırı sayılır derecede zor bir iştir. Bunu en iyi adamların en büyük gayretlerinin gülünç durumların doğmasına yetmeyeceği uzun bir düzensizlik dönemi izler. Askeri personelden eğitimli birlikler ve disiplini sağlayacak herhangi bir kuvvet olmaksızın şimdiye kadar yapmış olduklarından daha fazlasını beklemek yanlış olur. Diktatörlüğü oluşturan genç insanlar, akıllı, zeki ve gayretliydiler. Pek çok bakımdan dikkate değer başarılar gösterdiler.

Önceden var olan kanunlar kullanılamaz durumda iken Bakü'deki vatandaşlar arasında düzeni sağlamak epey dikkate değerdi. Zor bir iş olan nüfusa vesika ve tayın dağıtmak ise mertçe yerine getiriliyordu.

6 Eylül'de, Karargahımızı hedef alan bir bomba, 100 yarda ötemize düşerek bitişik sokaktaki bir evde yangın çıkmasına sebep oldu. Beş dakika içinde içinden herhangi bir Avrupa şehrinde olabilecek kadar beceri ve ustalıkla işe koyulan itfaiyeciler fırlayan bir itfaiye arabası gelmişti. Ateş çabucak kontrol altına alınmıştı ki yangın ekibi şehrin bir başka tarafından aynı şevkle karşılık verdikleri acil bir çağrı aldı. Bu olay şehirdeki genel asayişin yenilenmesine doğru kayda değer bir gelişme göstermesi bakımından dikkatimi çekti.

5 Eylül'den 12 Eylül'e kadar, bir hafta içinde, birliklerin eğitilmesinde ilerleme oldu ancak disiplin hâlâ zayıf kalıyordu. Hattaki belirli mevzileri tutmaları için sevk edilen birlikler hedefe ulaşamıyorlardı. Düşman da zayıf noktalarımızı keşfetmek için yaptığı ufak operasyonlar ve şehri bombalamak ile tatmin oluyordu.

Bizde şimdi çalışır durumda iki Rus deniz uçağı ve kendimize ait uçaklardan da iki adet vardı. Düşmanın hiç uçağı olmadığı için bu bize büyük bir avantaj sağlayabilirdi. Ancak Eylül'de Bakü'de sıcak rüzgarlar eser, toz fırtınaları olur. Böylece havadan yapabileceğimiz gözlemlerle kazanabileceğimiz avantajlar kötü hava şartları yüzünden iptal edilmiş oluyordu.

Üçü bize, üçü de Ruslara ait olan, **Yüzbaşı Marquis d'Albizzi**'nin emrine verilen ve hepsi büyük iş yapan faal durumda altı adet zırhlı aracımız mevcuttu.

12 Eylül'de bir Arap, Türklerden bizim tarafa firar etti. Ondan elde ettiğimiz bilgilerle düşmanın 14 Eylül'de büyük bir saldırıya hazırlandığını öğrendik. Bu bilgi sıradan hadiselerde belli gruplara çeşitli değişik görevler verilirken bu sefer bütün birliklerimizi bir araya toplamamıza fırsat verdiği için son derece yararlı olmuştu. Ancak habercimiz saldırının nereye yapılacağı konusunda tam bir bilgi vermeyi ya istememişti, ya da bunu yapamadı. Bu yüzden biz de çok az sayıdaki birliklerimizle 14 millik cephenin herhangi bir yerinde büyük bir saldırıyı karşılayabilmek için düzenler kurmuştuk. Arap, solumuzun saldırı noktası olacağı yolunda imalarda bulunmuştu. Tabii oradaki cenah da buna göre güçlendirilmişti. Ancak ne adamın oldukça müphem görünen iddialarına güvenmek mümkündü ne de düşman karargahı tarafından son dakikaya kadar elbette ki sır olarak saklanacak bu tür bir bilgiye sahip olması muhtemeldi.

Ertesi gün bir saldırı olacağı ihtimaline ilişkin uyarı tam vaktinde geldi. Öyle ki Mugan Bozkırı'nm kuzeyinde düşmanın muhabere hattında Ford arabalarıyla yapılacak taarruzu yürütmek üzere 13 Eylül günü Lenkeran'a gitmesi gereken **Albay Rawlinson**'u bırakmadım. Maksat, Tiflis hattındaki bir köprüyü yok etmek ve böylece Kafkas-İslam Ordusu'nun arkasındaki demiryolunu kesmekti. **Albay Rawlinson** bu görev için itina ile hazırlanmıştı. Eğer zaman bu görevin yapılmasına yetseydi mutlaka başarılı olurdu.

Bicherakov tarafından gönderilen on adet makineli tüfeğe sahip 500 adamla, garnizonumuzda ufak bir artış olmuştu. **Bicherakov**, düzenlemeleri yapar yapmaz daha da fazla malzeme ve adam sevk edeceğine söz vermişti. Bu adamlar en iyi birliklerinden değildi. Esasında **Bicherakov**'un Ağustos'ta kuzeye götürdüğü şimdi ise yalnızca evlerine dönmekte olan Bakülü adamlardan oluşuyorlardı. Ancak eğitim ve disiplinleri yerel kuvvetlerden üstündü ve garnizona rahatlatıcı bir katkı sağlıyorlardı.

Yapılacak savaş ve muhtemel geri çekilme sırasında telefonların önemli bir rol oynayacağı kesindi. Bize yeterli sayıda telefon sağlanmıştı. Son altı ay boyunca parola (işaret, mesaj) düzenlemelerinden sorumlu olan **Binbaşı Pulverman** bütün gün ve ertesi günkü muharebede haberleşme hattını işler durumda tutmakla uğraşmıştı. **Binbaşı Pulverman** ve **Yüzbaşı Foxlee** işlerinin ehli idiler ve son tahliyenin başarıya ulaşması, büyük ölçüde, onların son dakikaya kadar haberleşmeyi sağlayabilme-

lerine bağlıydı.

Son hafta boyunca uçaklarımız kum fırtınaları esnasmda zaman zaman meydana gelen dingin atmosfer şartlarında düşmanın hareketlerini gözlemleme fırsatı buldular. Bu konudaki raporları ise çok sayıda trenin durmadan batıdan birlikler taşıdığı yolundaydı. Bundan da anlaşılıyordu ki önemli miktarda Türk takviyesi gelmekteydi. Buna rağmen diktatörler Türklerin cepheyi boşaltmakta olduğu yolundaki o hayalperest fikirlerine bağlı kalmakta ısrar ediyorlardı!

En son dakikaya kadar, benim öne sürmüş olduğum tugayların organizasyonu meselesi ihtilali nasıl geciktirmiş olduğumuz hatırlatılarak hâlâ tartışılmakta idi. Diktatörler her halükarda Tugay Komutanı'nın bir Rus veya Ermeni olmasını istiyorlardı. Buna cevabım, birliklerimin, yalnızca münasip bir kıdeme sahip olan değil aynı zamanda şimdiki savaşta dikkate değer bir tecrübesi olan bir subay bulunduğu takdirde, bir Rus veya Ermeni komutanının emrinde olmalarına bir itirazımın olmayacağı şeklindeydi. Onlarda gerekli savaş tecrübesine sahip subay yoktu. Ancak manevranın başlaması için sonuçta her şeyi kabul edecek ve işleri düzene sonradan sokacaktım. Sözü geçse de geçmese de İngiliz Kıta Komutanı'nın bu işi başaracağını biliyordum.

Bunun yanı sıra ordu, donanma ve şehir, diktatörlerin kaabiliyetsizliğine karşı giderek daha tahammülsüz oluyorlardı. Şimdiki hükümeti devirmek ve askeri, sivil bütün idareyi İngilizlere devretmek için bir harekat yapılacaktı.

Bu çoktan hesaba katmış olduğum bir meseleydi. Bana bazen öyle geliyordu ki, müşkülatın tek çözümü, sivil ve askeri idarenin tümüyle benim elimde olması ile Diktatörleri zorla uzaklaştırmak ve müttefik bir hükümet kurmaktı.

Bu cephe harekatını üstlenmem için epey teşvik gördüm. Fakat lüzûmlu olabilecek çeşitli görevler için uygun subayların azlığı yüzünden bundan vazgeçmek zorunda kaldım. Subaylarımın büyük çoğunluğu İran'da kalmıştı. Bakü'dekilerden hiçbiri ise ateş hattından veya çoktandır elimizde tuttuğumuz çeşitli idarî görevlerden uzaklaştırılamazlardı.

Bu yüzden bir İngiliz subayını Kurmay Başkanı (Personel Başkanı) yaparak diğerlerini ise teçhizat deposu; makineli tüfekler ve savunma hattı piyadelerinden sorumlu tutarak epeydir sağlamış olduğumuz sınırlı hakimiyetle yetinmek zorunda kaldım.

13 Eylül 1914 gecesi Bakü birliklerinin ve bizimkilerin düzeni şöyle

idi:

Hattın en solunda bulunan Bibi Eybat petrol bölgesini içine alan büyük alanı, **Yüzbaşı Bollington**'ın emrindeki. 60 adet piyadeye sahip 7'nci Kuzey Stafford Alayı'nın A Bölüğü elinde tutuyordu. Yüz kişiyi bile bulmayan bir Ermeni taburu, bu cenahın gerisinde mahallî ihtiyat olarak durmaktaydı. Kurt Kapısı'nda ise iki makineli tüfeğe sahip bir Rus müfrezesi bulunuyordu. Genel ihtiyat birliklerinin içinde tek İngiliz Bölüğü olan Kuzey Staffordlar birliklerin yüz adet piyadesi ise alacakaranlıkta, A Bölüğü'nün gerisinde bulunan tepenin zirvesini tutmaya gönderilmişti. Bunun sebebi ise, sol cenahın tamamına bir gece saldırısında hakim olacak o noktayı muhafaza etmek ve şafak sökerken ihtiyatı motorlu araçlarla Bakü'ye ulaştırmaktı.

Bu tepenin kuzey eteklerinde üç inçlik sahra toplarına ve iki adet havan topuna sahip bir batarya vardı.

Hattın 800 yarda ilerisinde Kurt Kapısı'nın kuzeyini **Yüzbaşı Turkington**'ın emrindeki Kuzey Stafford Alayı'nın B Bölüğü tutuyordu. Hat, Ermeni birlikleri tarafından sağ tarafa, Hoca Hasan köyünün karşısındaki bir noktaya kadar uzatılmıştı. Üç inçlik toplar ve havan topları olan bir batarya, Kurt Kapısı yolunun kuzeyine yollanmıştı. İki Ermeni Bataryası'ndan oluşan bir ihtiyat birliği Bakü yolu üzerindeki 1,5 milde bulunan Beyaz Ev'e gönderildi. Burada aynı zamanda **Albay Beg Surab**'ın kumandasında bulunan ve irtibat subayı olarak **Binbaşı Dayrell**'in görev yaptığı sol kanadın karargahı da vardı.

Albay Kazarov tarafından kumanda edilen ve irtibat subayı olarak **Binbaşı Engledue**'nun bulunduğu, savunmanın sağ kanadı Hoca Hasan Köyü'nün karşısından başlıyordu. O noktadan, Balacarı Kalesi dış açısının tepesine kadar uzanan hat, **Bicherakov**'un 600 kişilik tugayı tarafından tutuluyordu. Sekizinci Kraliyet Sahra Top Bataryası ve bir havan topu bataryasını kapsayan dört adet kara bataryası sağ kanadın yanındaydı. İngiliz zırhlı araçlarından ikisi, Balacarı'da mevzilenmişlerdi. Bir üçüncüsü Bakü'de yedek bekletiliyordu. Üç inçlik toplara sahip bir bataryadan oluşan 500 kişilik bir Ermeni kuvveti üç adet Rus zırhlı aracı ve süvari bölüğü, o cenahı tehdit etmekte olan bir Türk Süvari Bölüğü'nü engellemek için en sağda bulunan Surahanı civarında bulunuyordu. Bu tehdit ciddi bir şey değildi. **General Dukuchaiev** sol tarafını kuvvetlendirmek için bu kuvvetin büyük bir kısmını geri çekmeye zorlanmıştı. Ancak general sağ cenahı konusunda anlaşılmaz derecede titizdi ve ce-

nahı zayıflatma fikrini reddetti. Müttefik Birlikler'in kumandası elbette Rus Başkomutanı'nda idi. Ancak İngiliz Birlikleri'nin 14 Eylül'deki harekat ve nizamı hususundaki emirler, esasında Albay Keyworth tarafından veriliyordu. Albay Keyworth, General Dukuchaiev'in Kurmay Başkanı olan **Albay Stokes**; sağdaki 39'uncu Tugay'a kumanda eden **Albay Faviell** ve soldaki 7'nci Kuzey Stafford Birliğine kumanda eden **Binbaşı Ley** ile sürekli irtibat halinde idi. Ben kendim de, **General Dukuchaiev** ile olduğum kadar, diktatörlerle ve Savaş Bakanı **Bagratuni** ile temasta idim.

Bu rapor, nasıl idare edildikleri (ya da düzenlendikleri) hiçbir zaman tarafımızdan öğrenilemeyen pek çok Bakü Birliği'ni hesaba katmamıştır. **General Dukuchaiev**'in vermiş olduğu emirlerin kopyaları elimizdeydi ancak birlikler hiçbir zaman o emirler doğrultusunda hareket etmediler.

Bölüm XVII
Geri Çekilme

Tarihi önem taşıyan 14 Eylül günü şafak sökmeden, Arap firarîinin bize vermiş olduğu malumat doğru çıktı.

Sabaha karşı saat 04:00'de Kafkas-Merkury rıhtımındaki SS Başkan Krüger gemisindeki karargahıma gelen mesaj bütün hat boyunca ateşin devam ettiği ve büyük saldırının başlamış olduğu haberini veriyordu. Bakü birliklerinin son sınanmasıydı bu! Eğer metanetlerini koruyabilseler, her şey gayet güzel gidecekti. Eğitimleri ve moralleri son zamanlarda epey düzelmişti. Mevzi büyük ve doğal bir güce sahipti. Eğer Türkler şehrin yüksek tepelerinde bir yer kazanacak olsalardı bunu büyük kayıplara uğramadan yapamayacaklardı. Bunun gerçekleşmesi halinde bir karşı hücum zaferi kazanmamız demekti. Büyükçe bir başka saldırı olmadan önce kuzeyde **Bicherakov**'dan, güneyden ise kendi adamlarımızdan gelecek takviyeler, şehrin zapt edilmesini hemen hemen önleyecekti.

Büyük umutlarla, artık planı uygulama zamanı geldiğinin farkına vardık, ancak aldığımız ilk telefon mesajıyla bütün ümitlerimiz yıkıldı. Mesaj savaşın bittiğini ve galip Türklerin hiçbir mücadele ile karşılaşmadan şehre doğru ilerlediklerini haber veriyordu. Bu kesinlikle gerçek-

lerin abartılması değildi. Sabah saat 04:00'te demiryolu vadisi boyunca Kurt Kapı'sına saldıran Türkler, hattın en kuvvetli yeri olan bu bölgedeki saldırıları ile hattı elde tutması beklenen Bakü Bataryası'nı dağıtarak hattı muhtemelen ele geçirmişlerdi. Şimdi de şehrin hemen yukarısında bulunan, varoşlardan birkaç yüz yarda ve rıhtımlardan 3000 yarda uzaklıktaki tepeleri almışlardı. Bütün birliklerin olması beklenen bu hücuma karşı önceden uyarılmalarına rağmen tüm hattın bu en güçlü bölgesinin düşmanın eline bu kadar kolay geçmesi inanılır gibi değildi, ancak gerçekler bu doğrultudaydı. Tüm koşullar lehte iken askerlerin böyle ani bir yenilgiye uğraması üzerine artık Bakü'den bekleyeceğimiz pek bir şey kalmamıştı. Artık bütün mesele bozgundan kurtulup, hasar gören birliklerimizi tahliye edene kadar düşmana karşı dayanabilmekti.

Eğer düşman süvarileri ve piyadeleri tepelere vardılarsa, silahları kısa zamanda yanlarına ulaştırılır ve liman da düşmanın insafına kalırdı.

Fakat bu sıralar Kafkas İslam Ordusu her zamanki gibi tereddüt içindeydi. Bu da bize gerekli düzenlemeleri yapmak ve neredeyse yenilgiyi zafere dönüştürmek için gerekli zamanı verdi. Aslında, eğer şehirdeki birlikler en ufak bir çaba göstermiş olsalardı zaferi garantilemiş olacaktık.

39'uncu Tugay'ın 900 adet piyadesi, **Bicherakov**'un adamlarından bazıları ve şehirdeki toplarla beraber güvenilebilecek her şeyi Warwick ve Worcester birlikler sağda ve yüzleri Balacarı İstasyonu'na dönük olmak üzere, Kuzey Staffordshire birlikleri ise solda ve denizi soluna alacak şekilde yerleştirilmişlerdi.

Bütün baskının sol orta ila solda olduğu ve Türklerin orta bölgeyi ellerinde tuttukları bu durumda Kuzey Stafford birliklerini ikinci bir mevzie çekerek böylece arkadan gelebilecek saldırıya karşı korumak ve tepeleri elden bırakmayacak şekilde hattı kısaltmak zorunlu olmuştu. Hattın kısaltılması, gün boyunca kıtasını büyük bir hüner ve cesaretle idare eden **Binbaşı Ley**'in yaylayı ellerinde tutan Türklerin üzerine bir bölük göndermesine imkan vermişti. Bu arada **Albay Keyworth** da hattın bu kısmını kuvvetlendirmek ve düşmanı savunmasız duruma düşürmek için takviye birlikler göndermişti.

Sabah saat 08:00'de uygulanan bu düzenlemeler, Türklerin ilerlemesini tamamen durdurduysa da arazi koşullarının düşmana sağladığı avantaj ve İngiliz askerlerinin kısıtlı sayısının karşı saldırıyı imkansız kılması düşmanı zaptettiği mevziden kovma çabalarımızı boşa çıkardı.

Ancak yine de düşmanın ilerlemesi kontrol altına alınmıştı ve bütün ümidimizi kaybetmemiştik. Bir karşı saldırı için 39'uncu Tugay'ın önemli bir kısmını kullanmak, üzerinden geri püskürtülmek durumunda kalacakları hattın bir kısmının erimesi ile sonuçlanabilirdi. Neticede bu hiç düşünülmemeliydi. Şehir birliklerinden bir çeşit karşı saldırı yapmalarını beklemekle çok şey mi istiyorduk? Gün boyunca bu ümide sarıldık. Hatta birkaç defa neredeyse böyle bir saldırı gerçekleşiyordu. **General Dukuchaiev**'in yapılması için emir verdiği karşı saldırılar gerekli birliklerin toplanmasının ötesine pek geçememişti. Bunun için ayrılmış olanlarsa nedendir bilinmez zamanında gelmeyi başaramadılar. Ancak her kaidenin bir istisnası olduğu gibi, kahramanlıkla ilgisi olmayan kişilerde de kayda değer kahramanlık örneklerine rastlanabilir.

İki kez karşı saldırı başlatıldı ve kahramanca ilerlenildi. Fakat ustalıktan yoksun kahramanlık faydasızdır. Kumanda (idare) kötü olunca, sonuç başarısızlık olmuştu. Genellikle Bakü Tugayları kumandanları iyi olmakla beraber, bölük ve müfreze kumandanları bir felâketti.

Ancak sabah 08:00'de durum o kadar da kötü değildi. Sol taraf oldukça emniyetliydi. Orta kısım ıslah edilmişti. Düzlükteki (yayladaki) Türkler başlangıçtaki tereddütleri olmasaydı o gün daha önce büyük kolaylıkla sürdürebilecekleri ilerlemeye şimdi devam edemiyorlardı. Warwick ve Warcester birlikleri **Albay Faviell**'in kumandasında sağ tarafı tutuyorlardı, fakat kuzeyden bir Türk saldırısının tehdidine maruz idiler. Bu saldırı daha sonra gerçekleşti ise de başarılı bir şekilde bertaraf edildi. Hat her tarafta kuvvetlendirilip takviye ediliyordu. İki uçak makineli tüfeklerini ve bombalarını kullanırken üçü İngiliz, üçü Rus olmak üzere altı zırhlı araç düzlükte iyi iş çıkarıyorlardı.

Fakat düşman Kurt Kapısı'nın sağ ve solundaki tepeleri tutarken takviye birliklerini hemen hemen engellenmeden mevzilerine getirebiliyordu. Başarılı bir karşı saldırı yapılmadığı takdirde düşmanın şehri tamamıyla kuşatmasını önlemek imkansızlaşacaktı. Buradaki herhangi bir ilerleme 39'uncu Tugay'ın iki kısmını ayıracak ve onları geri çekilmeye mecbur edecekti.

Bu arada şehir aralıklı olarak bombardıman ediliyordu. Mermiler fazla hasar yapmadı ise de Türkler mermi ateşinin bir şehir üzerinde yarattığı manevi etkiyi iyi biliyorlardı. Panik yaratacaklarını hesap etmişlerdi. Şehir de onların hesaplarını haklı çıkarttı.

Sabah takriben 09:00'da **Bicherakov**'dan takviyeler getiren iki ge-

minin vardığına dair sevinçli bir haber geldi. **Bicherakov**'un birliklerine kesinlikle güvenilebileceğinden artık vaziyetin kurtulabileceğine hemen hemen kesin bir gözle bakılıyordu. Haber kasabaya ve savaşan askerlere olağanüstü bir süratle ulaştı ve mahalli ordunun savaşma gücü yüzde elli oranında arttı. Baştan başa dolu olan gemiler yavaş yavaş limana giriyorlardı. Fakat ne yazık ki dürbünlerimiz bize gelenler her kimse, kesinlikle asker olmadıklarını açık seçik gösterdi. Çok geçmeden gemilerin **Bicherakov**'un adamlarını değil iki vapura atladıkları gibi alçakça denize açılan ve bir gambot tarafından tekrar zapt edilip geri getirilen Bakülü korkakları taşıdığı ortaya çıktı. Fakat bu yanlış haberin yardımı olmuştu. Hayal kırıklığının ortaya çıkmasına duyulan tepki, olayları evvelce olduğundan daha kötü hâle getiremezdi.

Şehirde düşmanın topları için ana hedefler Avrupa ve Metropol adındaki iki oteldi. Bunlar sıra ile **Albay Keyworth**'un karargahı olarak kullanılmıştı. Her ikisi de çok geçmeden kullanılamaz hâle getirilmişlerdi.

Sabahleyin Başkomutan **General Dukuchaiev**'i rahatsız etmek istemedim, zira rahatsız edilmeksizin planlarını yapabilmeye duyduğu ihtiyacın farkındaydım. **Dukuchaiev**'in Kurmay Başkanı **Albay Stokes** sayesinde de 39'uncu Tugay ile mahalli birlikler arasında sağlanan irtibat ve alınan sıkı önlemlerden oldukça emindim. Onu karargahında ziyaret etmeye karar verdiğim zaman, gereksiz şekilde çekingen davrandığımı fark ettim.

Saat 11:00'de bürosuna kabul edildim ve çok da şaşırdım. Bu, hakikaten tüm ümidimi yitirmeme neden oldu. Generalin kendisini ayıplamıyorum. Herkesin eşit olduğu, plan yapma ve tartışma konusunda eşit haklara sahip bulunduğu, devrimci bir orduda Başkomutanlık görevini icra etmek zordur. Fakat böyle bir karışıklık sırasında tutarlı bir hareket tarzı benimsememek de imkansızdır.

İçlerinde gereksiz sayıda asker, katip ve memurlar bulunan muhtelif odalardan geçtikten sonra ulaşılan generalin odası gerçekten bir sığınak idi. Fakat kapıyı açtığım zaman gördüm ki uzak bir köşede olmasına rağmen oda katiyen bir sığınak değildi. Doğrusu dışarıda caddede patlayan mermilerin sesinin içerideki gürültüde kaybolduğunu söylersem hiç de abartmış olmam. Gözüme ilk çarpan generalin kendisi oldu. Önünde kurmayları meseleyi düşünüp taşınırken hiç de sakin bir şekilde oturmuyordu. Fakat yanında epey uzun boylu Kozak bir teğmenle birlikte odanın ortasında duruyordu. Teğmenin hareketleri öylesine taşkıncaydı

ki bir an ona vuracağını sandım. Bu subayın adını vermekte fayda görmüyorum. Ancak hepimiz onu o hareketli mizacı ile tanırdık. Bu kitap bir gün önüne çıkarsa, kendisini mutlaka tanıyacaktır.

Teğmen oradan uzaklaştırıldığında, general onun tutuklanmasını emretmek yerine sadece şöyle dedi: *"Evet, oldukça kolay parlayıveriyor, değil mi?"* Doğrusu Rus mizacı, müfritlerin harikûlade bir karışımıdır. Yerini soğukkanlı bir sükunete bırakan çılgın heyecan.

Teğmenin yerini almak için ondan daha sakin danışmanlar hazır bekliyorlardı. Telefon hiç durmadan çalıyordu ve ekseriyetle general kendisi cevap veriyordu. Bu arada **Albay Stokes** ve diğer İngiliz subayları balkonda toplanmışlardı. Caddedeki gürültüleri bürodaki velveleden daha az rahatsız edici buluyorlardı.

Ziyaretimin amacı, ilk önce Rus Karargahı'nda olayların nasıl cereyan ettiğini öğrenmek sonra da durumu kurtarabilecek yegane hareketin kati karşı saldırı olduğuna generali ikna etmekti. Bu son durum zaten doğal olarak dikkate alınmıştı. Kısa bir tartışmadan sonra, Başkanın vermek üzere olduğu emirlerin istenilen sonucu yaratacağı belli oldu. Fakat generalin telefonda bir karargah subayı ile yaptığı görüşme esnasında tesadüfen işittiğim bazı sohbetlerden sonra tertiplenecek saldırı hususunda pek az ümidim kaldı. Kulak misafiri olduğum telefon görüşmelerinin örnekleri şöyle:

> Neden onun bataryası orada değil?", "Emirleri iki gün önce verdim ve o günden beri üç kez tekrarladım.", "O bataryanın nerede olduğunu bilmiyor musunuz?", "Şayet emirlere itaat etmezse, tutuklanması gerekecek.

Bu ziyaretin sonucu zaten uzun olan listeye yeni bir mucize eklenmedikçe Bakü'nün kurtarılamayacağı hususunda ve tahliye işlemi için ilk adımları atma vaktinin geldiğine dair beni ikna etmek olmuştu. Bu yüzden, gemilere geri dönerek ihtiyat tedbirlerinin başlatılması için talimat verdim. Bunun üzerine İngiliz donanmasından **Tuğamiral Norris** gemilerin hazırlanması için gerekli bütün tedbirleri aldı. *Kursk* ve *Abo* hasta ve yaralılar için hazırlandı. *Krüger* ise topları ve muhariplerin daha büyük bir kısmını taşıyacaktı. Bu gemideki takribi 1300 personelden 900'ü ateş hattında, 400 kadarı da şehir görevleri, muhafızlık, ikmal işleri vb'de kullanıldı. Bu son ihtiyat bizi daima tehdit etmiş olan olağan bir durumda bir geri çekilmenin şaşkınlığı esnasında bir toparlanma noktası ve genel destek arayıp bulacaktı. Rıhtımdan gelen pamuk bal-

yaları gemiye taşındı ve köprü ile geminin daha narin kısımlarını tüfek ateşine karşı korumak üzere düzenlendi. Korunma bakımından bütün yapabildiğimiz buydu zira muhtemel olduğu gibi Bakü Filosu son anda aleyhimize döndüğü takdirde onun daha uzun menzilli toplarının ateşine karşı, bize hiçbir güç yardımcı olamazdı.

Şehir düşman ajanlarıyla dolu olmasına rağmen telefon hatlarının o ana kadar kesilmemiş olması büyük bir nimetti ve gerçekten son dakikaya kadar hatların çalışıyor olması tahliyeye ilişkin hareketlerimizi büyük ölçüde kolaylaştırdı.

Geri çekilme konusunda ayrıntılı emirler evvelce basılıp yayınlanmış ve kuvvete mensup herkese bildirilmişti. Son emir, artık sadece, geri çekilmenin saat kaçta ve hangi taraftan başlatılması gerektiğinin saptanmasını icap ettirecekti. Mümkün olan her ihtimal önceden bilindiği halde harekat büyük tehlikelere sahne olacaktı. Başarı şansları fazla değildi. Bilfiil savaştan birlikleri kurtarmaya çalışmak zaten tehlikeli bir iştir ve faal bir düşman karşısında muhtemelen felaketle sonuçlanır. Çok şükür hiç korkmadan söylenebilirdi ki, bizim düşmanımız çok faal değildi. Daha sonra, tasarladığımız geri çekilme haberi şehre yayıldığı zaman halk bizi düşman olarak görmeye başladı. Askerlerim caddelerden güçlükle geçerek gemiye geldiler. Nihayet hükümetin biz limandan ayrılırken, filosuna bize ateş açmayı emredeceğine kani oldum.

Akşam üzeri saat 04:00'e kadar zayıf da olsa hâlâ bir ümit ışığının olduğunu düşünüyordum. Mevziin kilit noktasına ulaştıktan sonra, on iki saat boyunca sıkışık bir durumda tutulmuş düşmanı yenmek için pek az bir çaba gerekecekti. Fakat o saat geldiğinde son ümit ışığı da karşı saldırı için asker toplama çabasının bir kez daha tamamen boşa çıktığına dair gelen haber üzerine, sönüverdi. Bu suretle askerlere verilmiş son emir de iptal edildi. Akşam saat 08:00'de sağdan başlayacak olan geri çekilme Kuzey Stafford birliğinin saat 09:00'a kadar tutmaları gereken sol taraftan müdafaa edildi.

Sahildeki hastaneden gelen hasta ve yaralılar *Kursk* ve *Abo*'ya getirildi ve bakım istasyonlarından gemiye alınıp, düzenli olarak nakledilecek hastalar için hazırlıklar yapıldı. Muhafızlar, düzensiz bir kalabalık tarafından takip edilme olması halinde (izdiham olması halinde) geri çekilen askerlere yardım etmek için önemli cadde köşelerine mümkün olduğu kadar dikkat çekmeden yerleştirildi ve iskeleye bütün girişler tutuldu.

Şimdi geriye şeref ve vicdan meselesi kalıyordu. Diktatörlere önce-

den ayrılış için uygun zamana karar verdiğim vakit, başka bir uyarıda bulunmaksızın askerlerimi uzaklaştıracağımı bildirmiştim. Bu yüzden bu şekilde davranıp haber vermeden oradan ayrılmam halinde, haklarım dahilinde hareket etmiş olacaktım. Fakat savaşta hiçbir şey kesin değildir. Adil bir fırsat verildiği takdirde şehirde yaşayanların şehri ellerinde tutmalarını sağlayacak mucizeler, ayrılışımızdan sonra meydana gelebilirdi. En önemli kısımlarında gedikler açan bu gizli geri çekilme, onlara bu fırsatı vermeyecekti. Türkler henüz tam anlamıyla şehirde değillerdi. Daha evvel şimdikine çok benzer şartlar altında paniğe kapılmış ve zafer anında geri çekilmişlerdi. Aynı durum tekrar vuku bulabilirdi.

Öte yandan şayet ben diktatörleri niyetlerimden haberdar etseydim, kendi birliklerini ve filonun toplarını üzerimize çevirmeleri kaçınılmaz bir sonuç olurdu. Hem şerefimi hem de askerlerimi kurtarma sorunu kolay halledilebilir cinsten değildi.

Nihayet diktatörleri İngilizlerin onlara ihanet ettiği (belki haksız ama gayet doğal) duygusuyla terk etmek yerine, onlara niyetlerimi bildirmeye ve tehlikeleri göze almaya karar verdim. Dolayısıyla, askerlerimi uzaklaştırmak üzere olduğumu diktatörlere kısaca bildiren yazılı bir haberle birlikte Rus yaverim **Yüzbaşı Bray**'i onlara gönderdim. **Yüzbaşı Bray**, Hükümet Karargahı'na ulaştığımda bina bombalanmaktaydı. Diktatörlerin bazı vekiller ve mebuslar ile birlikte olanlara öyle şaşkın bir durumdaydılar ki şifahen ancak şu cevabı verebildiler: *"İstediğinizi yapın"*. Bu, o an için tatminkar da olsa duruma güvenilemezdi. Ben de ihtiyat tedbirlerimin hiçbirini gevşetmedim.

Güneş batıncaya kadar muharebe çok şiddetli bir şekilde devam etti. Geri çekilmenin tüm emniyeti, Kuzey Stafford birliğinin karanlık basana dek güneydeki yamaçları elde tutup tutmamasına bağlıydı.

Görevini tam anlamıyla yerine getirmiş bu taburun yiğitliği hiçbir şeyle ölçülemezdi. Bütün tugay eşi benzeri görülmemiş metanet ve gayretle savaştı. Bakü Savaşı'nın bu son gününde ölen kahramanlar hakkında pek çok hikaye anlatılabilirdi. Diğerlerinin arasında Lucknowlu meşhur **Sir Henry Havelock**'un torunu, Kuzey Stafford Taburu'ndan **Binbaşı Beresford Havelock**, askerlerine önderlik ederken ölümcül yaralar aldı ve son nefesine kadar sakin ve ılımlı emirler vermeye devam etti.

Güneş battığı zaman her iki taraf da iki saat süren sürekli bir çabanın gerginliğini hissederken savaş yatışır gibi oldu. Bunun faydası as-

kerlerin kurtarılmasını kolaylaştırmak olmuştu. Ayrıca bu sırada zayiat hemen hemen sona erdi. Bütün bu zor şartlar altında, etraf karanlıkken yaralıların kaldırılması bence bir kabustan farksızdı. Sorunun böylece kendiliğinden çözümlenmesine memnun olmuştum.

Karanlıktan sonra hasta ve yaralılar kazasız belasız *Kursk* ve *Abo*'ya bindirildi ve her iki vapur, Enzeli'ye doğru yola koyuldu. Onlara verilen talimat, herhangi bir ciddi muhalefete karşı koymamak, filoya rastlandığı takdirde bütün emirlere uymak ve vapurların tahliye edilmelerine bir itiraz olamayacak hasta ve yaralıları taşıdığını belirtmekti. İyi ki şehirde şüphe uyanmadan önce her iki gemiyi de uzaklaştırabilmiştik. Bu muhtemelen bizim sorunumuz değildi.

Akşam saat 10:00'a kadar bütün kıtalar ve toplar Krüger'e bindirildi. Top çeken atları **Bicherakov** Müfrezesi'nin bir kısmına teslim edebildik. Vapurlardan birinde onlara yer vardı. Petrovsk'taki karargahlarına yeniden katılabilmek için kuzeye gidiyorlardı. Artık gemiye mümkün nispette mühimmat yükleme ve **Albay Rawlinson**'un küçük vapuru ile takibe hazır olmasını sağlamaktan başka yapacak şey kalmamıştı.

Albay Rawlinson'un nezaretindeki teçhizat deposu rıhtımın 500 yarda içerisinde idi ve ona bağlı küçük bir iskele vardı. Gün boyunca **Albay Rawlinson** teçhizat deposundakileri limanda demirli mavnalara nakletmekle meşgul oldu. Bunlar gerekirse bir anda batırılabilirdi. Fakat harekatı canlandırmada bize faydalı olabilecek bu tür savaş malzemesi ve levazımını beraberimizde götürmemiz epey avantajlı olacaktı. Bu amaçla **Albay Rawlinson**, *Armenian* adını taşıyan sadece 200 tonluk küçük bir vapura el koymuştu ve vapuru silah, mühimmat ve tahrip maddeleriyle tamamen doldurmuştu. Bu geminin mürettebatı isyankar olup denize açılmamaya da azimliydi. Bu sebepten belliydi ki, denize açılmaya zorlandıkları takdirde yanlış rotaya sapacaklardı. Bunun için *Krüger*'i yola çıkarmaya hazırlandığım zaman direklerden üç ışığı aşağı çekecektim (bunlar şehirde yolunu kaybetmiş herhangi bir asker için güdüm sinyali idi). **Albay Rawlinson** bunu görünce vapurunu harekete geçirecek ve hemen arkamızdan takip edecekti. Oldukça kolay gibi görünmesine rağmen gerçekleştirmeye kalktığımız zaman öylesine zor oldu ki *Armenian*'ın nasıl yönünü bulup da kurtulduğu bir mucizedir. Bunun nasıl olduğu daha sonra **Albay Rawlinson**'un kendi sözleriyle anlatılacak.

Krüger'e henüz yüklemekte olduğumuz bazı mühimmat hariç baş-

langıç için her şey hazırken önceden sezdiğim hadise meydana geldi.

Diktatörlerin ve şehrin maneviyatı savaşmakta olan askerlerden gelen haberlerin iyi ya da kötü olmasından değil, yakınlarında patlayan mermilerin sayısının azalıp çoğalmasıyla yükseldi veya bozuldu. Şehre düşenler elbette önemsiz olanlardı. Fakat bunun aksini düşünmek de şehirlerde adettir.

Bakü ağır şekilde bombalandığı halde az zayiat verilmişken halk feryat ediyordu: *"Her şeyi kaybettik"*. Mermi ateşi savaşan askerler üzerine açıldığı ve tüm kuvvetin neredeyse gerçekten kaybedileceği zaman ise aynı halk *"Kurtulduk!"* diye bağırdı.

Şehre açılmış olan mermi ateşinin kesilmesi ile diktatörlerin maneviyatı yükseldi ve o vakte kadar gizlenmiş savaş ruhu şahlandı. Yalnız ateş altında haykırılan sözler bir kez daha duyuldu: *"Ölene dek dövüşeceğiz"* Sonra endişe ve kuşkuları baş gösterdi: *"İngilizler ne yapıyor?"*, *"Neden bizi terk ediyorlar?"* vs. Bunlar, bana emirleri nakletmeleri için casusların Krüger'e gönderilmeleri ile sonuçlandı.

Bu arada şehir alârma geçmeye başlıyordu. İskele dikkatle muhafaza edilmeseydi dertler başlamış olurdu. Bakü Kuvveti'ne mensup atlı bir asker iskelenin girişine dörtnala geldiği zaman karşılaştığı vurdumduymaz nöbetçiye yüksek sesle bağırdı: *"Nedir burada bütün bu olanlar? Niçin İngilizler bizi terk ediyor? Derhal bunları (bu hareketleri) durdurun"*. Sonra da şehri alarma geçirmek üzere dörtnala uzaklaştı. Nöbetçi söylediklerinin özünü pekiyi anlayamamıştı. Ben de bunları ona tercüme etmeyi gereksiz buldum.

O sırada hükümetten beklenen delegeler göründü. İki diktatör Lemlin ve **Sadovsky** iskeleye vardılar ve acil bir mesele hakkında İngiliz Generali'ni görmek istediklerini söylediler. Onları *Krüger*'e aldım, salona buyur ettikten sonra vazifelerini sordum. Sözcü **Sadovsky** şu cevabı verdi:

> Size Bakü Hükümeti'nden yazılı talimat getiriyorum. Buna göre geri çekilme hususunda girişeceğiniz her teşebbüs hainlik addedilecek ve bu sıfatla muamele görecektir. Şayet askerlerinizi ateş hattından çektiyseniz onları tekrar eski mevzilerine geri göndereceksiniz. Türkler henüz şehre girmediler ve biz de savaşı sürdürmek niyetindeyiz.

Bu talebe cevaben, görüşümü şu sözlerle kısaca belirttim:

Lütfen Bakü Hükümeti'ne bildiriniz ki şu anda geri çekilmem kati-

yen hıyanet değildir. Zira niyetlerim hakkında sizleri yeterli bir şekilde uyarmış bulunuyorum. Askerlerim çaresizlik içinde ve sizin pek az savaşmış askerlerinizden hiçbir gerçek destek görmeksizin gün boyunca, on altı saat çarpışmaya tahammül etmişlerdir. Bu şartlar altında beyhude bir sebep için daha fazla can kaybına uğramalarını istemem. Asıl mevzilerine dönmelerine gelince on altı saat savaştıktan sonra o emri yerine getirmeye bedenen muktedir değiller. Böyle bir emir vermeyeceğim. Derhal gemi ile yola çıkıyorum.

Bunun üzerine **Sadovsky** öfkeli bir tavırla şöyle dedi: *"O hâlde filo üzerinize ateş açacak ve gemilerinizi batıracaktır"*. Ben de cevaben *"Umarım öyle bir şey olmaz"* dedim ve hafifçe eğilerek onları gemiden uğurladım.

Bir kurmay subay kulağıma şu sözleri fısıldadı: *"Niçin onları tutuklayıp beraberimizde götürmüyoruz?"* Bu faydalı bir öneri ise de bana öyle geliyordu ki hiç karışıklık çıkarmadan istediğimizi başarabilecektik. Ben de kararımı değiştirmedim.

Akşam saat 11:00'e kadar yola çıkmış olmam gerekiyordu. Gambotlar epeyce uzaktaydı. Emirlerini bir karara bağlayıp filoya göndermek diktatörlerin uzun zamanını alacaktı. Ayrıca ihtilalci filolar hiçbir dürtüyle emirlere itaat etmezlerdi. Filo hiçbir hükümeti beğenmemişti ve daha çok bizimle dost olmuştu. Son dakikada Bakü'yü Türklerden kurtarmak için her şeyi yapmış birliklerin üzerine ateş açmakta tereddüt edebilirlerdi ve belki edeceklerdi de. Bundan başka biz bütün ışıklarımız sönük olarak yola çıkacaktık. Gambotların ışıldakları yoktu. Onları cephede kullanmak üzere ödünç almıştık. Bu şartlar altında hayli ateşe maruz kalabilirdik. Tek gerçek tehlike bütün geliş-gidişleri kontrol etmek için limanın çıkışına yerleştirilmiş muhafız gemiydi. Onun 500 yarda uzağından geçmemiz gerekecekti. Çok yavaş hareket edecektik. Bereket versin hava kapalı ve karanlıktı. Bize ateş açsa da bir sahra topundan başka büyük topları yoktu ve bizi batırma ihtimalleri azdı. Öyleyse bu tehlikeyi göze alabilirdik.

Saatin 11:00 olup **Amiral Norris** emri verdiği an oldukça endişeli idi. Açıldığımıza dair **Albay Rawlinson**'a işaret vermek üzere üç ışık direklerden aşağı çekildi ve gemi sessizce iskeleden ayrıldı. Biz bu şekilde limanın durgun sularından geçerken kaptanımız muhafız gemi ile aramızda demirlenmiş bir gemi yahut mavna bulunmasını sağlamak amacıyla usta manevralarla gemiyi yönlendiriyordu.

Böyle gergin anlarda ortaya ille de bir tuhaflık çıkar ve tehlike yaratır. Sükûnet, heyecanlanmış bir Rus'un sesiyle ansızın bozuluvermişti. Bir gemici güverteye fırlamış ve ümitsizlik içinde *"Karım! Karım! Onu orada bıraktım! Onu kurtarın!"* diye haykırıyordu. Bu yalvarış dolu rica, mürettebat için gemi kaptanından gelecek bir emirden daha acildi. Makineler durduruldu demir atıldı, *Krüger* geri döndü ve kadın kurtarıldı. İsyankâr bir mürettebat ile beraberken bütün bu olaylara tahammül etmesini bilmek gerekir. Mürettebat gemiyi yürütür. Herhangi bir müdahale onları küstürerek esas maksadı sekteye uğratabilir.

Demirin zincirlerinin takırtıları, özel bir alarma sebebiyet vermedi. Beni telaşlandıran yalnızca gecikme ve **Albay Rawlinson**'un *"Krüger'in takip edilmesi"* ne ilişkin emirlerinin yerine getirilmesini epey güçleştirmemdi.

İskeleden ayrılmak üzere yapılan ikinci teşebbüs esnasında, bir başka yalvaran kadın sesi yükseldi. Bu terkedilmiş kişinin de gemiye alınması daha fazla gecikmemize neden oldu. Nihayet tekrar yola çıktığımız zaman vakit gece yarısını epey geçmişti.

Demirlemiş bir dizi mavnanın ağır ağır ve ihtiyatlı bir şekilde ilerleyen muhafız gemiyle tam karşı karşıya geldiğimiz o kritik ana kadar her şey yolunda gitti. Bu esnada mürettebattan sivri akıllı bir hain bütün ışıkları yaktı. Şimdi gerçekten meseleler bir denemeye tabi tutulacaktı.

Işıkların yanmasını müteakip muhafız gemiden şu mesaj geldi: *"Kimsiniz? Derhal demir atın"*. Biz buna uysallık ifade eden bir çeviklikle karşılık verip tam hız yolumuza devam ettik.

Muhafız geminin emirlere itaat etmediğimizi anlaması uzun sürmedi ve küçük çaplı bir topla derhal ateş açtı. Bunlardan ilki, kaptanın yanında duran **Amiral Norris** ile **Albay Hoskyn**'in bulundukları kaptan köprüsünün çok yakınından vızıltıyla geçti. Bu olay dümenciyi çok ürkütmüştü. Gemiyi kendi haline bırakarak kaçtı. Yarım saniye içinde Kaptan **Alexander Ivanoviç Federov** dümeni yakalayarak gemiyi rotasında tuttu. Süratimiz çok geçmeden bizi selamete ulaştırdı ve hiçbir atış gemiye isabet etmedi. Ateşin devam etmesinden anladım ki, küçük Armenian adlı gemi ortaya çıkarılmış ve muhafız geminin atışlarına hedef olmaya başlamıştı. **Albay Rawlinson**'un yoğun ateş altındaki patlayıcı madde yüklü gemisindeki vaziyeti çok kötüydü. Her an bir patlama sesi duyabileceğimi düşünüyordum. Bu da elbette onun üslenmiş olduğu işin sonu olurdu. Fakat limanın işitme mesafesi dahilinde kaldığımız sürece

kulağımıza hiçbir patlama sesi gelmedi. Fakat kasvetli bir mürettebat ile gayet yavaş giden bir geminin takipçisinin eline düşmesi tehlikesi hâlâ mevcuttu. Kurtuluş ihtimali ise gerçekten az gibi görünüyordu.

Krüger'in maruz kaldığı tehlikeler artık son bulmuş gibiydi. Takip edilmesi mümkün görünmüyordu ve sürati gambotlarınkinden yaklaşık bir deniz mili daha azdı. Ayın 15'inde pazar günü sabahı şafak sökerken, Hazar Denizi'nin sakin sularında ilerlemekteydik. Bakü hadiseleri gerçek değilmiş gibi geliyordu artık. Taşıdığı 70 subay ve 800 er yüzünden gemi tıklım tıklımdı ve rahatsızdı. Ancak asıl üzüntü kaynağı yiyecek eksikliği idi.

Bu, tedbirsizlikten kaynaklanmıyordu. Başlangıçtan itibaren mümkün olabilecek en çok sayıdaki askeri beslemek için geminin alabileceği miktarda kuru tayın gemide bulunduruluyordu. Fakat sığır eti gibi konservelenmiş erzak Bakü'den tedarik edilemedi. İçinde bulunduğumuz şartlara göre son anda taze et temin etmek tamamen imkansızdı. Dünün sert savaşını vermiş kahramanların ekmek, çörek ve çaydan başka yiyecek şeyleri olmadığını görmek üzüntü verici bir durumdu. Şayet Londra Belediye Başkanı'nm ziyafetini hak edenler varsa bunlar burada sözü geçen kişilerdir. Yeni ordu taburlarından oluşmuş bu tugay en iyi savaşan alaylarımızın vakayinamesinde şöhretin zirvesine ulaştı. Ateş hattını oluşturan 800 veya 900 asker altı hafta boyunca mevzide kalmıştı ve kendilerinin on misli kuvvetindeki bir Türk ordusunu o süre boyunca uzak tutmuştu.

Bakü'nün savunma mevziini oluşturan cephenin yirmi milini onların kendi başlarına zapt ettiklerini iddia etmek boş bir gurur olur. Onlarla beraber hattı ellerinde tutmuş Bakü müfrezelerinin çoğu fırsat düştükçe başarılar gösterdiler. Bakü topçuları da gerçekten mükemmeldi. Fakat Bakü'de hiç kimse, sadece İngiliz Orta Eyaletleri Tugayı'ndaki cesur delikanlıların Türkleri şehirden uzak tuttuğunu tartışamaz.

Bu küçük kuvvetin son çarpışmadaki toplam zayiatı bütün rütbelerden olmak üzere 180 ölü idi. Bu, yaralı, kayıp ve savaşta olanların takriben yüzde yirmisi oluyordu. Türklerin zayiatı elbette çok daha ağırdı. O günkü muharebenin sonucu şöyle idi: Türkler dayanamayacak hâle gelene kadar savaşmışlardı. Askerlerimizin kurtarılması da bu şekilde başarıyla gerçekleştirildi. Ondan sonra aklı başında bir insanın, Bakü birliklerine bir karşı saldırı yapılmasını ümit etmesi de imkansızdı. Ayın 15'inde erken saatlerde böyle bir saldırı imkanı bulunsa idi belki Türk-

ler nihayet oradan sürülmüş olurdu. Fakat böyle bir gayretin yokluğunda daha fazla bir gecikme sadece tahliyenin imkansızlaşmasına sebep olacaktı. Türkler de yine Bakü'yü alacaklardı. Ayrıca daha çok sayıda İngiliz gereksiz bir şekilde kurban edilecekti.

Malzeme kaybı çok değildi. Savaş esnasında oldukça etkin bir rol oynamış iki uçak delik deşik olduğundan ortadan kaldırılmaları gerekti. Altı haftalık savaş süresince cesaret bakımından şöhretini soylu bir şekilde sürdürmüş zırhlı araçlar ve ayrıca nakliye görevlerinde faal bir şekilde hizmet vermiş otuz adet Ford marka otomobil Türklere kalmıştı. Ancak onların işine yarayacak durumda değillerdi.

İskeleden ayrılırken orada bıraktığımız yegane şey, Ocak'ta Bağdat'tan ayrıldığımızdan beri beni pek çok güçlük ve tehlike esnasında taşımış Ford marka küçük otomobilimin iskeletiydi.

Güneşin batışına doğru İran kıyısına yaklaşırken, Elbruz Dağları'nın ana hatları görünüverdi. Kuvvetimizin Krüger'de bulunduğu kadar büyük bir kısmının İran'a sağ salim geri getirildiğini bilmek güzeldi. Ancak kafam bizden önce hareket etmiş olan *Kursk* ve *Abo*'nun kaderleri hakkındaki şüphelerle dopdoluydu. Enzeli Limanı'nda demirledikten sonra aldığımız ilk haber, onların uzun süre iş başında oldukları, hasta ve yaralıların ise sahil hastanesinde barındırıldıkları idi. Bunu duyduktan sonra geriye kalan yegane endişe *Armenian* adlı gemi olmuştu. Ona dair hiçbir alâmet bulunmaksızın saatler geçerken onun bir daha görünebileceğinden ümidi kesmiş bulunuyordum. Fakat bizim gelişimizden tam on iki saat sonra güzel küçük geminin limana gelip demirlemesi ve *"Her şey yolunda"* mesajını vermesi, bizleri çok sevindirdi. Mermilerden altısı gemiye isabet etmişti ancak yaralarının hiçbiri su hattının altında değildi. Aşağıdaki pasaj **Albay Rawlinson**'un raporundan bir özettir:

> ... 14 Eylül gecesi, şehri boşaltmak gerektiği takdirde Armenian'ı düşmanın eline geçmesi sakıncalı ve Dunsterforce'a faydalı olabilecek harp levazımı ile beraber teçhizat deposunun iskelesinden uzaklaştırabilmek maksadıyla bazı hazırlıklar yaptım.
>
> Bu kararın öğleden sonra saat 04:00'da alındığına dair bir haber aldım.
>
> Gemideyken yirmi altı kişilik mürettebat arasında düşmanca bir tavır derhal baş gösterdi. Bunlar çalışmak istemedikleri gibi, işleri genellikle engellediler. Rıhtım sinirlenmiş şehirliler ve felaket söylentileri yayarak ateş hattından gelen firarilerden geçilmiyordu. Du-

rum böyle iken, Ordu Hizmet Kolordusu'ndan iki şoförümü, emir erimi ve **Yüzbaşı Jackson**'ı yanıma aldım ve rıhtımı askere süngü taktırmak suretiyle temizleyebildim ve onları kıyının sonunu tutmaya gönderdim. Bu arada Krüger'e bir rapor vererek bir ileri karakol istedim. Münasip bir şekilde gönderilen bu karakol New Hampshire Alayı'na mensup dört kişiden oluşuyordu. Döndüğümde bir komiser ile karşılaştım. Geminin limandan ayrılmasını önlemek ve eğer geçmeye kalkışacak olursak gambotların bize ateş açacağını bildirmek üzere hükümetin emriyle geldiğini ifade etti. Aynı zamanda gemide bulunan (ve bana, çalışamaz durumda olduğu bildirilen) toplardan birinin cepheye gönderilmesine dair bir talepte bulundu. Onu kamarama götürdüm ancak sahil ile açıkça haberleşmeyi niyet ettiğinden hemen dışarı fırlamaya kalkıştı. Bunun üzerine kapıya bir nöbetçi koyup, onu hapsettim ve hazırlıklarıma hızla devam ettim. Bu sırada karakol kıyının sonunu başarıyla elinde tutuyordu.

Şafaktan hemen sonra (şahsen tanıdığım) ikinci bir komiser daha önceki gibi aynı emirlerle geldi ve gambotları geçmenin mümkün olamayacağını fakat bu işi yapmak için bana bir paso bulacağını, karısı ile ailesine haber göndererek kendilerinin de geleceğini söyledi. Derhal kabul ettim ve akrabalarının çoğunu gemiye aldıktan sonra rapor vermek üzere *Krüger*'e gittim. Şu talimatı alarak geri döndüm: Gemi üç ışığını indirdiği anda onunla birlikte derhal çıkacaktık.

Teçhizat deposu rıhtımına döndüğümde her şeyi kötü bir durumda buldum. Karakolu derhal geri çekerek süngünün ucuyla gemiye uzanan iskele tahtası etrafında kalabalık yapanları uzaklaştırdım. Aynı zamanda da demir atmak gayesiyle alarga edilmesi ve suyun boşaltılması için talimat verdim.

Çok sayıdaki insan karşısındaki cesur davranışlarıyla şoför **Norris** ve er **Parsons**, iskele ve iskele tahtasını kurtarma harekatında en önemli yardımı sağladılar. Gemiyi terk etmek ve ayrılışımızı şehre bildirmek için çok sayıda ahalinin tüm girişimlerine süngüyle karşı konuldu ve gece saat 11:30'da iskeleden ayrıldık.

Niyetim yakındaki bir yere demirlemek ve *Krüger*'i beklemekti. Ancak zincirimize bir şey yapmışlardı. Salıverildiğinde kopmuş ve çapa da kaybolmuştu. Kalabalık demirleme yerinden geçerken dümeni kullanma zaruretinden dolayı gemiyi döndürmeye fırsat bulamadan çok uzağa açılmıştık ve *Krüger*'in üç ışığı da aşağı çekilmişti. *Kursk*, girişin bulunduğunu zannettiğim yerin aksi yönünde giderek

beni geçti. Bundan, *Krüger*'i beklemek için önceden kararlaştırılmış bir demirleme yerine doğru gittiği sonucunu çıkardım. *Krüger*'in iskelesinde gemiyi buldum. Bana çıkmak üzere olduğu ve gemiyi mümkün olduğu kadar yakından takip etmem gerektiği söylendi.

Buna rağmen *Krüger* bizden süratle uzaklaştı. Bizim olduğumuz yerde durduğumuz artık aşikardı. Fakat ben, revolverim çekilmiş bir vaziyette kaptan köprüsünde kaptanın yanında dikilerek yapacağı gizli bir girişimin tehlikesi hakkında onu devamlı surette uyardım. O kadar ki muhafız gemi işaret vererek durmamızı bildirdiği zaman, o da cevap olarak 'sancak tarafına döndüğü'nü söylediğinde, aynı rotada devam etmesi ve maruz kaldığımız ateşe aldırmaması konusunda onu ikna edebildim. Tam bu sırada Bay **Dana** elini çabuk tutup üstün bir başarı ile revolveri elinde makine dairesine gitti.

Artık muhafız gemi küçük topuyla ateş açmıştı. Birkaç mermi, patlayıcı maddelerin yakınındaki kaptan köprüsüne isabet ettiğinde, sinirleri bozulan kaptan beni geçip mahallini terk etmeye kalkıştı. Onu zorla durdurabildim. O andan başlayarak tabancamı ona doğru tuttum. Dört adamı silahlarıyla beraber kaptan köprüsüne çağırdım ve yolumuza devam ettik. Hemen sonraki olay mürettebatın, geminin götürülmesine izin vermeyeceğini bildirmek için Gemi Komitesi sözcüsünün gelmesi idi. Onu kaptan köprüsünde tevkif ederek yolumuza devam ettik.

Sonradan mürettebata Enzeli'ye vardığımız takdirde bir ödül vereceğimi, bu teklifi kabul etmedikleri takdirde ise onlarla hemen dövüşeceğimizi ima ettim.

Mürettebatın sözcüsü elimde olduğundan ve söz konusu dövüşe çok kötü bir yerde ve ilk olarak kendisi katılacağından teklifi diğerlerine öyle cazip bir şekilde sundu ki teklif derhal kabul edildi. Bizim de başka derdimiz kalmadı.

Bu oyundaki son sahne, *Kursk*'un ihtilalci denizcilerinden oluşan bir temsilciler heyetinin gelişiydi. Bunlar, yazılı bir dilekçe ile aşağıdaki şartları sundular:

Bizler, Komite Üyeleri ve *Kursk* Gemisi'nin bütün mürettebatı, Bakü'nün savunmasında cesur İngiliz askerlerinizin kahramanca davranışına hayranlıkla şahit olduk. Kendi halkımızın savunmasını yapamayacak kadar zayıf olduğu şehrimizin savunması sırasında yaralara ve ölüme onların yiğitçe katlandıklarını gördük. Bu iyi insanların, Kuzey Denizi'ndeki o uzak adadan kalkıp, Hazar

Denizi'ne kadar gelmiş, iffet ve şerefleri uğruna hayatlarını feda etmiş olmaları bizce hayret vericidir (Harikuladedir).

Bizler, onların tavırları, cesareti ve ayrıca Bakü'yü Türklerden kurtarmak uğruna verilmiş İngiliz çabalarından öylesine etkilendik ki, bir bütün olarak derhal teslim olmayı ve İngiliz vatandaşlığına kabul edilmeyi arzuluyoruz.

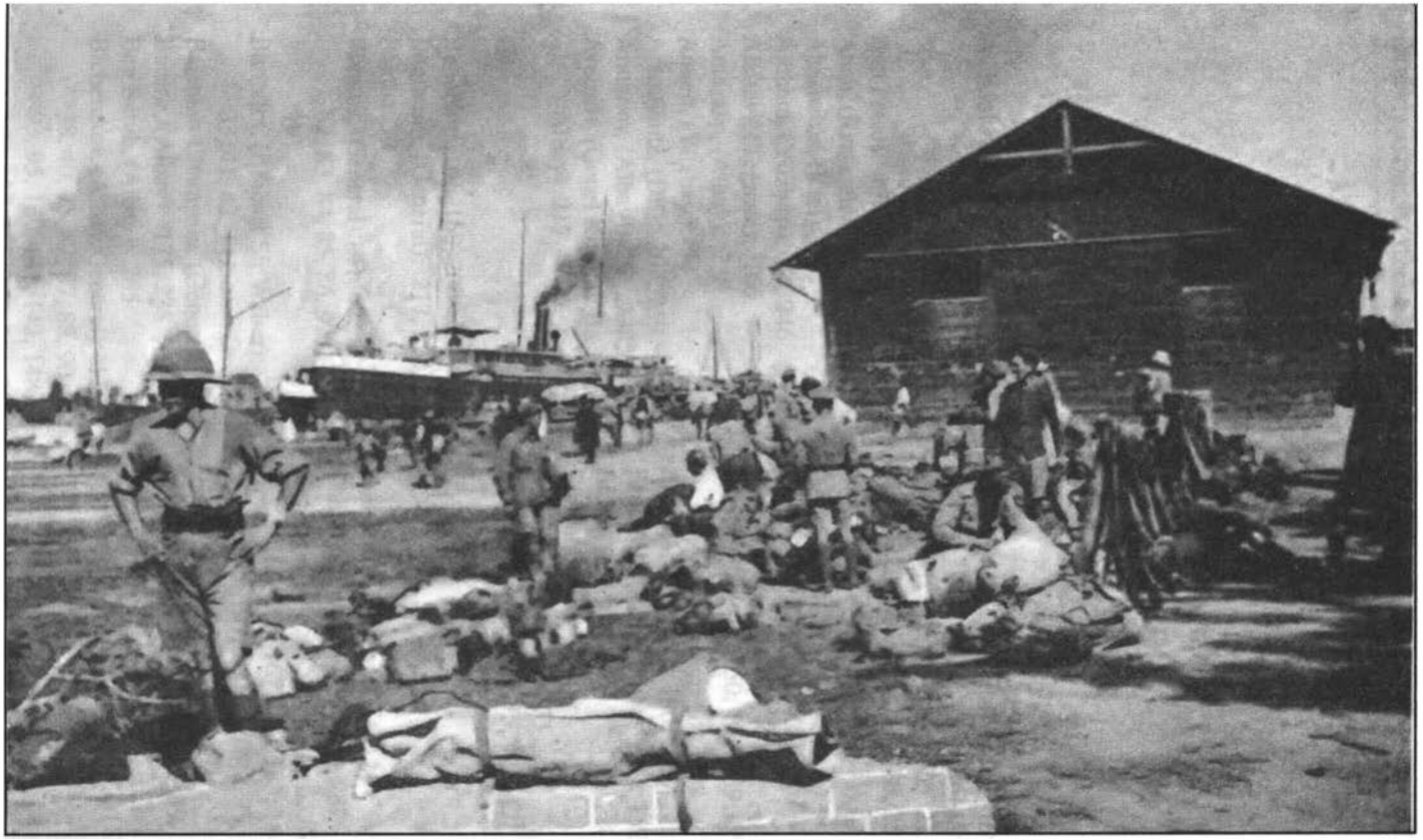
Bunun ötesinde bir kanıt tasavvur edilemezdi. Bakü gemicilerinde böyle bir hissi uyandırabilmiş olan *Yeni Ordu Tugayı* gerçekten iftihar edilebilecek olağanüstü özelliklere sahiptir.

Şimdi geriye kalan iş bir yoklama yapıp Bakü'de tek bir kişinin bile bırakılmadığı hususunda kendimi temin etmekti.

Her şeyin yoluna girdiğinden emindim. Bu yüzden Avustralya Grubu'ndan **Binbaşı Suttar** ve **Çavuş Buller** ile bir astsubayın piyade nöbetçisi ve hangarda görevli altı askerin kayıp olduğunun ortaya çıkması ile cesaretim kırıldı. Bu durumların hiçbirinde, kurmaylarımın yapmış olduğu itinalı hazırlıklarda bir hata bulunduğunu düşünmedim. Ancak insanın kendisini tamamen temize çıkarması da kolay değildi. Bundan dolayı, çok geçmeden her iki grubun da emniyette olduğunu öğrenmek çok memnun ediciydi. **Binbaşı Suttar** ve **Çavuş Buller**, şehir mültecileriyle birlikte Krasnovodosk'a kaçmışlardı. Nöbetçi de **Bicherakov**'un askerlerine katılarak onlarla beraber Petrovsk'a gitmişti.

Artık kuvvetin dağılmasına ilişkin emirler alınmakta idi. O zamandan beri onun yerini 14'üncü Tümen'in muvazzaf askerleri tutmaktadır.

Böylece Dunsterforce'un maceralarının hikayesi sona eriyor.

Tahliyeden sonra Enzeli'de 39'ncu Piyade Tugayı

Dizin

A. Kişi Adları

-A-

Aga Petros: 176, 181
Ahab, (Kral): 25
Ahasuerus, (Kral): 70
Aldham, (Yüzbaşı): 34, 246
Alkhavi, (Teğmen): 166
Amazasp, (Albay): 238
Annett, (Yüzbaşı): 34
Araratiantz, (Dr.): 203, 259
Aratunov, (Albay): 236, 238, 240
Avetisov, (Genel Kurmay Başkanı Albay) 217

-B-

Babookh: 166, 168, 200
Bagratuni, (General): 217, 254, 265
Baküs: 70
Baratov, (General): 41, 42, 75, 76, 82, 83, 84, 85, 86, 92, 138, 197
Barttelot, (Binbaşı Sir Walter): 30, 33, 41, 42, 141
Bateman-Champain, (General): 235
Battine, (Albay): 175, 238
Beg Surab, (Albay): 265
Bicherakov, (Albay/General): 12, 38, 40, 75, 82, 87, 88, 90, 91, 93, 95, 130, 141, 142, 148, 149, 157, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 169, 177, 180, 182, 185, 186, 190, 191, 192, 193, 198, 205, 215, 220, 226, 232, 233, 238, 257, 263, 265, 267, 268, 270, 274, 282
Bişarate's-Sultanî, (Prens): 151
Bollington, (Yüzbaşı): 264
Bray, (Yüzbaşı): 150, 151, 189, 251, 273
Browne, (Binbaşı): 196, 200
Brunskill, (Tabip Binbaşı): 34, 152
Buller, (Çavuş): 282
Bünyamin: 70
Büyük İskender: 70, 173
Byron, (Tuğgeneral): 75, 92, 117, 143, 147

-C-

Campbell, (Yüzbaşı): 34, 121
Chardigny, (Albay): 93, 134, 237
Cheliapin: 54, 56, 58, 61, 62, 65, 69, 165, 166, 167, 180, 183, 184, 196, 197, 200, 226
Clarke: 229
Clutterbuck, (Yarbay/Albay): 39, 159, 186, 251
Cockerell, (Yüzbaşı): 151, 152, 153, 179, 228
Crawford: 212, 229

-D-

Dana: 238, 281
Dara: *Bkz.* Darius, I
Darius, I: 39
Dayrell, (Binbaşı): 249, 265
Derbyshire, (Yüzbaşı): 159
Der Fless, (Von Başkumandan Yardımcısı Albay): 217, 248
Donnan, (Albay): 174
Donohoe, (Yüzbaşı): 92
Dukuchaiev, (General): 217, 247, 251, 255, 256, 258, 265, 266, 269, 270
Duncan, (Yarbay/Albay) 34, 41, 46, 69, 114, 115, 215, 228
Dunning, (Yüzbaşı) 34, 69, 97
Dunsterville, (Tümgeneral): 2, 3, 12, 15, 16, 18, 85, 185, 186, 222, 240, 255
Durnford, (Yüzbaşı): 163

-E-

Ekber, (Teğmen): 92
Emîr Afşar: 138, 139
Emîr Efgam: 99, 100, 138
Engledue, (Binbaşı):135, 136, 249, 265
Ester: 70
Eve, (Yüzbaşı): 92

-F-

Faviell, (Yarbay/Albay): 177, 216, 245, 248, 265, 269
Federov, (Kaptan Alexander Ivanoviç): 277
Feridü'd-Devle: 105, 106, 179
Foxlee, (Yüzbaşı): 263
Funk, (Bayan): 142

-G-

Georgiev, (Teğmen): 40
Goldsmith, (Yüzbaşı) 30, 33, 41, 42, 60, 74, 134
Goodwin: 43, 67
Grigorievitch, Konsolos: 51
Gurland, (Yüzbaşı): 210

-H-

Harris, (Çavuş): 72
Haslam , (Binbaşı): 175, 238
Havelock, (Beresford, Binbaşı): 273
Havelock, (Henry Sir):
Hay, (Binbaşı): 123, 139
Henderson, (Yüzbaşı): 136
Hooper, (Yüzbaşı): 34, 51, 121, 122
Hoskyn, (J., Yarbay/Albay): 151, 215, 277
Hunin: 52
Hunin (Bayan): 55

-I-

İhtidarü'l-Mülk: 151

-J-

Jackson, (Yüzbaşı): 34, 280
Jair: 70
John, (Tabip Yüzbaşı): 34, 114

-K-

Kayser, Willhem: 163
Kazarov, (Albay): 244, 248, 265
Kennion, (Albay): 39, 132
Keyworth, (Albay R.): 18, 143, 199, 210, 214, 216, 222, 236, 265, 268, 270
Krüger, (Başkan Stephanus Johannes Paulus): 200, 201, 207, 208, 213, 214, 215, 217, 233, 234,

236, 237, 243, 267, 271, 274, 275, 277, 278, 279, 280, 281
Kuhn: 175, 238
Kuzmin, (Albay): 176

-L-

Lastochkin, (General): 75
Lazarev: 166, 200
Lemlin: 218, 275
Lewin, (General): 253
Ley, (Binbaşı): 245, 265, 268
Luka: 198
Lvovitch, (Lev) 85

-M-

Macbeth, (Teğmen): 246
MacDonnell, (Konsolos): 122
Maclaren, (Konsolos): 51, 89, 143, 158, 164, 168
Malleson, (General): 175, 238
Marling, (Büyükelçi Sir Charles): 43, 177
Marquis d'Albizzi, (Yüzbaşı): 262
Matthews, (Yarbay/Albay): 18, 164, 194, 195
McCleverty, (Yüzbaşı): 195
McDonnell, (Binbaşı): 254
McDowell, (Konsolos): 41, 96
McMurray, Bankacı: 41, 84, 102, 120
Medem, (Albay Baron): 83
Midhatü's-Sultanî: 151
Mirza Küçük Han: 31, 32, 43, 44, 45, 98, 162, 187, 196
Moir, (Konsolos): 105, 164, 168, 195
Monck, (General George): 30

-N-

Naboth: 25
Newcome, (Binbaşı): 159, 226, 237
Nizamü's-Sultan: 96, 97, 98
Noel, (Yüzbaşı): 89, 143, 158, 194, 209, 235, 238
Norris, (Tuğamiral): 175, 202, 218, 232, 233, 239, 271, 276, 277,
Norris, (Şoför): 280

-O-

Oakshot, (Bankacı): 51, 89, 143, 158
Offley-Shore, (General): 41
Oom Paul: Bkz. Krüger
Osborne, (Yüzbaşı): 178

-P-

Parsons, (Er): 280
Passchen, (von): 44, 160, 161, 162, 194, 195
Pennington, (Pilot Teğmen): 181, 182
Petrov : 198, 199, 211, 212, 213, 228, 229, 234
Petty, (Teğmen R. L.): 248
Pike, (Albay): 42, 60, 74, 134, 238
Pike, (Er): 52
Poidebard, (Teğmen): 93
Pope, (Yüzbaşı): 121, 159, 163
Pulverman, (Binbaşı): 263

-R-

Rawlinson, (Yarbay/Albay): 175, 234, 238, 263, 274, 276, 277, 279
Roklin: 230
Routledge, (Çavuş): 34
Rowlandson, (Binbaşı): 42, 159, 186, 238

-S-

Sâdi: 76, 100, 101, 102, 118, 155
Sâdi's-Sultanî, (Hacı): 76, 100, 102, 118
Sadovsky: 218, 275, 276
Saunders, (Yüzbaşı/Binbaşı): 34, 53, 56, 57, 59, 61, 74, 97, 102, 106, 124, 129, 151, 154, 179, 196, 228
Scollard, (Clinton): 71
Searight, (Yüzbaşı): 196, 228
Serdar Kul: 168
Shaumian: 122, 198, 199, 213, 228, 229, 231, 234, 238
Singer, (Teğmen): 33, 43, 51, 64
Sovlaiev, (Teğmen): 148, 149, 150, 152, 153
Sparrow, (Yüzbaşı M, C,): 245
Starnes, (Binbaşı): 18, 123, 135, 137, 138, 176, 182
Stepanov, (Yüzbaşı): 210
Stokes, (Yarbay/Albay): 13, 18, 130, 134, 158, 199, 200, 217, 225, 251, 265, 270, 271
Stork, (Kurmay Yüzbaşı): 34
Suttar, (Binbaşı): 282

-T-

Topham, (Yüzbaşı): 124
Troçki: 247
Turkington, (Yüzbaşı): 265
Tushoff, (H.): 259

-V-

Vandenberg, (Binbaşı): 234

-W-

Wagstaff, (Binbaşı): 18, 123, 135, 138, 182
Warden, (Yarbay/Albay): 151, 211, 234
Watson, (Çavuş): 34, 72
Whitmarsh, (Binbaşı): 175, 228

-Y-

Yarmakov: 218, 219, 254

-Z-

Zaloğlu Rüstem: 173
Zerksîz: 173
Zypalov, (Teğmen): 41

B. Devlet, Millet, Topluluk Adları

-A-

Akhamenid, -ler: 70
Alman, -lar: 9, 10, 13, 14, 15, 16, 19, 20, 22, 23, 44, 56, 58, 71, 72, 73, 79, 104, 107, 108, 109, 128, 130, 132, 133, 139, 141, 142, 157, 160, 161, 162, 169, 178, 179, 181, 185, 193, 194, 211, 213, 219, 221, 225, 230, 258
Almanya: 9, 10, 13, 14, 15, 19, 22, 45, 48, 73, 139, 184, 203, 257
Amerika: 141
Amerikalı, -lar: 37, 42, 69, 70, 76, 147, 214
Amerikan: Bkz. Amerikalı
Arap, -lar: 262, 267
Asur, -lar: 175
Avrupalı, -lar: 39, 97, 151, 163
Avusturya: 179
Avusturyalı, -lar: 44, 90, 141, 146, 181, 195, 213, 219

-B-

Bakülü: 12, 150, 229, 263, 270
Belçikalı, -lar: 52
Boer 200
Britanya, -lılar: Bkz. İngiltere
Britanyalı: Bkz. İngiliz

-C-

Cengelî, -ler: 31, 43, 44, 51, 65, 79, 98, 130, 149, 159, 161, 162, 169, 182, 183, 194, 195, 196, 235, 238
Cilu, -lar: 133, 175, 176

-E-

Ermeni, -ler: 10, 11, 12, 13, 16, 20, 21, 122, 128, 131, 154, 175, 191, 203, 208, 215, 216, 217, 220, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 244, 245, 248, 249, 251, 252, 264, 265

-F-

Flemenk, -ler: 208
Fransa: 26, 93, 139, 141
Fransız, -lar: 93, 134, 158, 168, 214, 237

-G-

Gilanlı, -lar: 32
Gürcü, -ler: 10, 13, 16, 20, 21, 22, 58, 79, 128, 214

-H-

Hintli, -ler: 128, 185

-İ-

İngiliz, -ler: 3, 12, 13, 15, 16, 20, 23, 26, 30, 32, 38, 39, 43, 49, 52, 54, 58, 68, 77, 79, 81, 83, 84, 85, 88, 98, 100, 107, 109, 117, 131, 133, 134, 135, 136, 140, 148, 150, 154, 157, 158, 162, 163, 164, 165, 168, 169, 173, 175, 176, 177, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 190, 193, 194, 195, 197, 199, 200, 202, 203, 204, 208, 211, 212, 213, 214, 226, 227, 230, 231, 235, 238, 239, 247, 249, 250, 251, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 260, 264, 265, 269, 271, 275, 278, 279, 281, 282
İngiltere: 11, 13, 14, 25, 30, 31, 32, 92, 177, 183, 184, 197, 201, 203
İran: 11, 12, 16, 20, 21, 22, 23, 24, 30, 31, 32, 35, 38, 42, 43, 44, 45, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 57, 61, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 83, 84, 86, 88, 89, 90, 92, 93, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 104, 105, 107, 108, 109, 111, 118, 119, 120, 122, 127, 128, 129, 130, 133, 139, 140, 141, 143, 145, 146, 147, 149, 151, 152, 154, 155, 158, 159, 166, 167, 168, 169, 174, 175, 178, 179, 181, 182, 183, 184, 185, 197, 198, 208, 209, 226, 227, 228, 235, 236, 250, 257, 264, 279
İranlı, -lar: 31, 54, 61, 76, 81, 90, 91, 92, 93, 98, 105, 115, 117, 134, 136, 152, 154, 155, 161, 168, 173, 174, 183, 189, 196

-K-

Kafkasyalı, -lar: 83, 142
Karagözlü, -ler: 71
Kozak, -lar: 38, 69, 89, 90, 91, 159,

162, 190, 271
Kürt, -ler: 18, 32, 33, 36, 38, 135

-M-

Macar, -lar: 142
Moğul, -lar: 140

-R-

Roma: 70
Rus, -lar: 9; 10, 11, 12, 13, 14, 16, 20, 23, 24, 25, 26, 27, 31, 32, 33, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 47, 48, 49, 51, 52, 57, 67, 68, 69, 72, 73, 76, 77, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 92, 93, 95, 97, 112, 127, 128, 130, 131, 133, 134, 139, 140, 143, 148, 149, 150, 157, 158, 163, 165, 166, 168, 176, 178, 180, 183, 184, 185, 186, 194, 198, 202, 203, 205, 207, 208, 209, 210, 212, 213, 214, 217, 218, 221, 226, 230, 231, 237, 248, 256, 257, 262, 264, 265, 269, 271, 273, 277
Rusya: 9, 10, 13, 14, 15, 20, 30, 31, 49, 53, 55, 58, 59, 83, 84, 85, 127, 141, 180, 183, 184, 197, 202, 203, 221, 227, 230, 247, 256, 258

-S-

Sırbistan: 207, 208

-Ş-

Şahseven, -ler: 72

-T-

Tatar, -lar 122, 209, 212, 215, 219, 231, 237
Tiflisli, -ler: 131
Türk, -ler: 3, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 19, 20, 21, 22, 23, 32, 34, 44, 45, 68, 71, 73, 74, 82, 83, 90, 104, 106, 107, 108, 112, 122, 123, 127, 128, 130, 133, 135, 138, 139, 140, 141, 153, 154, 165, 169, 175, 176, 178, 179, 182, 191, 192, 193, 199, 212, 215, 217, 219, 220, 225, 230, 232, 236, 239, 244, 250, 251, 256, 257, 258, 263, 265, 269, 278
Türkiye: 2, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 31, 45, 139
Türkmen, -ler: 154

-Y-

Yahudi, -ler: 70, 71, 154
Yunan: 40, 70

-Z-

Zulu, -lar: 26

C. Yer Adları

-A-

Ab-ı Garm: 185
Aden: 24
Afganistan: 146, 169
Ak Kent: 214
Aleksandropol: Bkz Gümrü
Alyat: 12, 165, 166, 180, 190
Amiens: 139
Anadolu: 9, 220
Aras Nehri: 166
Astara: 181, 209
Astrahan: 24, 25, 180, 198, 218, 225, 228
Asya: 19, 23, 24, 26, 50, 85, 146,

169, 175
Aşkabad: 146, 175
Aveh: 43, 69
Avrupa: 25, 26, 44, 68, 85, 89, 90, 97, 130, 147, 159, 169, 213, 236, 237, 257, 262, 270
Avustralya: 26, 282
Azerbaycan: 9, 10, 11, 12, 14, 15, 181, 257

-B-

Babil: 35
Bağdat: 19, 20, 23, 29, 31, 32, 33, 34, 66, 67, 72, 78, 83, 92, 106, 122, 139, 145, 148, 150, 154, 158, 167, 174, 175, 176, 177, 183, 185, 189, 190, 197, 204, 205, 250, 251, 253, 257, 260, 279
Bakü: 3, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 22, 25, 32, 33, 42, 47, 59, 60, 61, 69, 79, 88, 93, 107, 122, 127, 131, 134, 143, 145, 146, 147, 149, 164, 165, 166, 167, 175, 177, 178, 179, 180, 181, 183, 184, 186, 189, 190, 191, 192, 193, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 217, 218, 219, 220, 225, 226, 227, 228, 229, 231, 232, 233, 235, 237, 238, 239, 244, 245, 246, 247, 250, 251, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 271, 272, 273, 275, 276, 278, 279, 281, 282
Balabala: 159
Balahanı: 214
Balacarı Demir Yolu İstasyonu ve Kalesi: 216, 246, 265
Balkanlar: 39
Basra: 29
Bataklık Volkanı: 215, 216, 238, 244, 245, 247, 248
Batum: 9, 10, 11, 13, 19, 20, 146
Berlin: 13, 14, 15, 19
Beyaz Nehir: Bkz. Sefid Rud
Bibi Eybat: 213, 214, 215, 223, 264
Bicar: 18, 123, 129, 135, 137, 138, 169, 176, 179, 182
Bikandi: 66
Bisitun: 39
Buhara: 19
Buynak: 47, 48
Byzantium: 19

-C-

Cengelî: Bkz. Gilan
Coldstream: 30
Culfa: 72, 204
Çöl Vadisi: 213

-D-

Dal Gölü: 140
Delhi: 29
Demavend: 43
Derbend: 192, 226, 232, 233
Diga: 245, 248, 249
Doğu İran: 54

-E-

Ecbatana: Bkz. Hemedan
Elbruz Dağları: 24, 43, 140, 147, 160, 279
Elvend Dağları: 70
Enzeli: 12, 13, 16, 24, 31, 32, 33, 42, 43, 44, 45, 48, 50, 51, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 68, 69, 79, 83, 86, 89, 92, 148, 157,

158, 159, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 179, 180, 183, 185, 193, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 205, 209, 213, 218, 225, 226, 231, 232, 235, 238, 246, 247, 250, 274, 279, 281, 283
Erdebil: 181
Erivan: 203, 204, 220
Ermenistan: 15, 257
Erzurum: 20
Esedabad: 40, 67, 72, 86, 97, 121, 132

-G-

Gilan: 16, 25, 31, 32, 43, 44, 45, 120, 232, 235
Gülahek: 177
Gümrü: 10, 14, 180, 181
Güney Afrika: 26, 200, 208, 234
Güneydoğu Kafkasya: 165
Güney Hazar: 31, 79, 181, 233
Güney Kafkasya: 19, 20, 22, 41, 127, 131, 146, 147, 165
Güney Rusya: 20
Gürcistan: 10, 15, 257

-H-

Hampshire: 35, 164, 280
Hanikin: 31, 34, 35, 189
Harunabad: 35, 38
Hazar Denizi: 15, 19, 20, 23, 24, 25, 32, 43, 44, 47, 49, 52, 87, 89, 95, 108, 145, 146, 147, 149, 160, 166, 167, 175, 181, 196, 198, 200, 201, 207, 208, 209, 232, 233, 278, 281
Hazar Ötesi: 213
Hemedan: 7, 8, 16, 25, 31, 33, 39, 40, 41, 42, 43, 47, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 81, 82, 86, 92, 96, 98, 100, 106, 112, 119, 120, 123, 124, 125, 127, 133, 135, 136, 137, 138, 139, 141, 142, 143, 145, 147, 148, 149, 150, 151, 158, 169, 174, 175, 179, 182, 185, 189, 193, 196, 198, 250
Hindistan: 29, 32, 39, 70, 88, 111, 119, 140, 166, 185, 197, 231
Hoca Hasan Köyü: 265

-İ-

İmamzâde Haşim: 50, 163, 168
İran Yaylası: 43
İstanbul: 2, 14, 19

-K-

Kafkas: Bkz Kafkasya
Kafkas Dağları 20, 166
Kafkasya: 10, 11, 13, 15, 16, 19, 20, 22, 32, 38, 41, 43, 54, 60, 71, 72, 78, 83, 87, 89, 93, 95, 127, 128, 131, 134, 145, 146, 147, 148, 149, 157, 165, 169, 175, 178, 180, 181, 183, 192, 225, 226, 237, 238, 257
Kanada: 26, 151, 159, 226
Kangavar: 40
Karaçi: 29
Kara Kent: 214
Karind: 37, 38
Kasma: 164, 168
Kasr-ı Şirin: 132
Kazian: Bkz. Enzeli
Kazvin: 23, 43, 47, 63, 66, 67, 68, 69, 72, 73, 74, 82, 88, 89, 93, 123, 124, 127, 128, 130, 133, 136, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 145, 147, 148, 149, 152,

153, 154, 157, 158, 159, 163, 165, 168, 169, 173, 175, 177, 178, 179, 181, 182, 185, 189, 190, 193, 196, 197, 198, 199, 200, 226, 235, 236, 250
Kerkük: 133
Keşmir: 140
Kifri: 133
Kirmanşah: 23, 33, 37, 38, 39, 73, 74, 75, 82, 158, 169, 189, 196
Krasnovodosk: 175, 178, 181, 229, 232, 237, 282
Kuban: 38, 128
Kuflan Kuh: 236
Kurt Ağzı: 216
Kurt İni: 216
Kurt Kapısı: 264, 265
Kuzeybatı İran: 16, 20, 83, 90, 184
Kuzey Denizi: 281
Kuzey Hindistan: 70
Kuzey Kafkasya: 15, 38, 95, 127, 131, 148, 180, 238, 257
Kuzey Rusya: 184
Küçük Asya: 19
Kürdistan: 120, 133
Kür Nehri: 13

-L-

Lenkeran: 209, 210, 217, 232, 238, 263
Londra: 26, 33, 72, 278

-M-

Macaristan: 142
Mah-i Deşt: 38
Masazir Tuz Gölü: 215
Mazanderan: 44
Mencîl: 24, 48, 49, 50, 51, 61, 65, 66, 89, 90, 130, 132, 157, 159, 160, 162, 163, 164, 182, 196, 199
Merv: 146, 175
Meşhed: 175, 238
Mezopotamya: 20, 23, 24, 26, 33, 35, 78, 83, 133, 176, 177, 183, 185, 186, 190, 193
Mısır: 26
Miane: 18, 123, 147, 178, 179, 181
Mircâna: 177, 189
Moskova: 11, 61, 87, 180, 184, 211
Mugan Bozkırı: 238, 263
Musul: 10, 11, 14, 182

-N-

Naboth Bağları: 25
Nagober: 50
Nargin Adası: 15, 213
Novhanı Köyü: 245

-O-

Orta Asya: 23, 146, 169, 175
Osetya: 38
Oxford Sokağı: 173

-P-

Pay-i tak: 34, 35
Petrograd: 184
Petrovsk: 257, 261, 274, 282
Piccadilly: 173, 174
Pîr-i Bazar: 195

-R-

Reşt: 12, 18, 31, 32, 44, 47, 49, 50, 51, 61, 62, 63, 66, 67, 89, 132, 152, 158, 163, 164, 168, 170, 171, 179, 194, 196, 200, 205, 235
Rudbar: 162, 163
Ruz: 78
Rüstemabad: 163

-S-

Sahne Geçidi: 39
Sâin Kale: 176, 182
Sakız: 137
Sefid Rud: 49, 50, 171
Selânik: 26
Sinne: 129
Sîstan: 97
Soğuk Bulak: 176, 182
Strand: 173
Sultanabad: 123
Sultan Bulak Geçidi: 42, 47, 69, 71, 92
Surahanı: 265
Surkadise: 35, 36, 37

-Ş-

Şabli geçidi: 178, 181
Şeverin: 75, 87
Şinne: 82

-T-

Tahran: 25, 43, 48, 72, 73, 87, 92, 97, 98, 99, 102, 106, 124, 130, 132, 134, 139, 140, 141, 142, 151, 169, 177, 178, 180, 198, 237
Tak-ı Girî Geçidi: 24, 35
Tebriz: 10, 11, 12, 72, 123, 127, 133, 138, 175, 178, 181, 182, 205, 236
Tiflis: 10, 11, 13, 15, 20, 21, 22, 25, 41, 58, 59, 60, 61, 72, 74, 79, 83, 85, 86, 89, 128, 132, 134, 146, 165, 166, 185, 190, 205, 213, 232, 259, 263
Trabzon: 217
Transkafkasya: 16, 185, 225, 257
Türkistan: 25, 142, 146, 169, 181, 238

-U-

Urmiye: 12, 123, 133, 137, 175, 176, 178, 180, 181, 182, 190

-V-

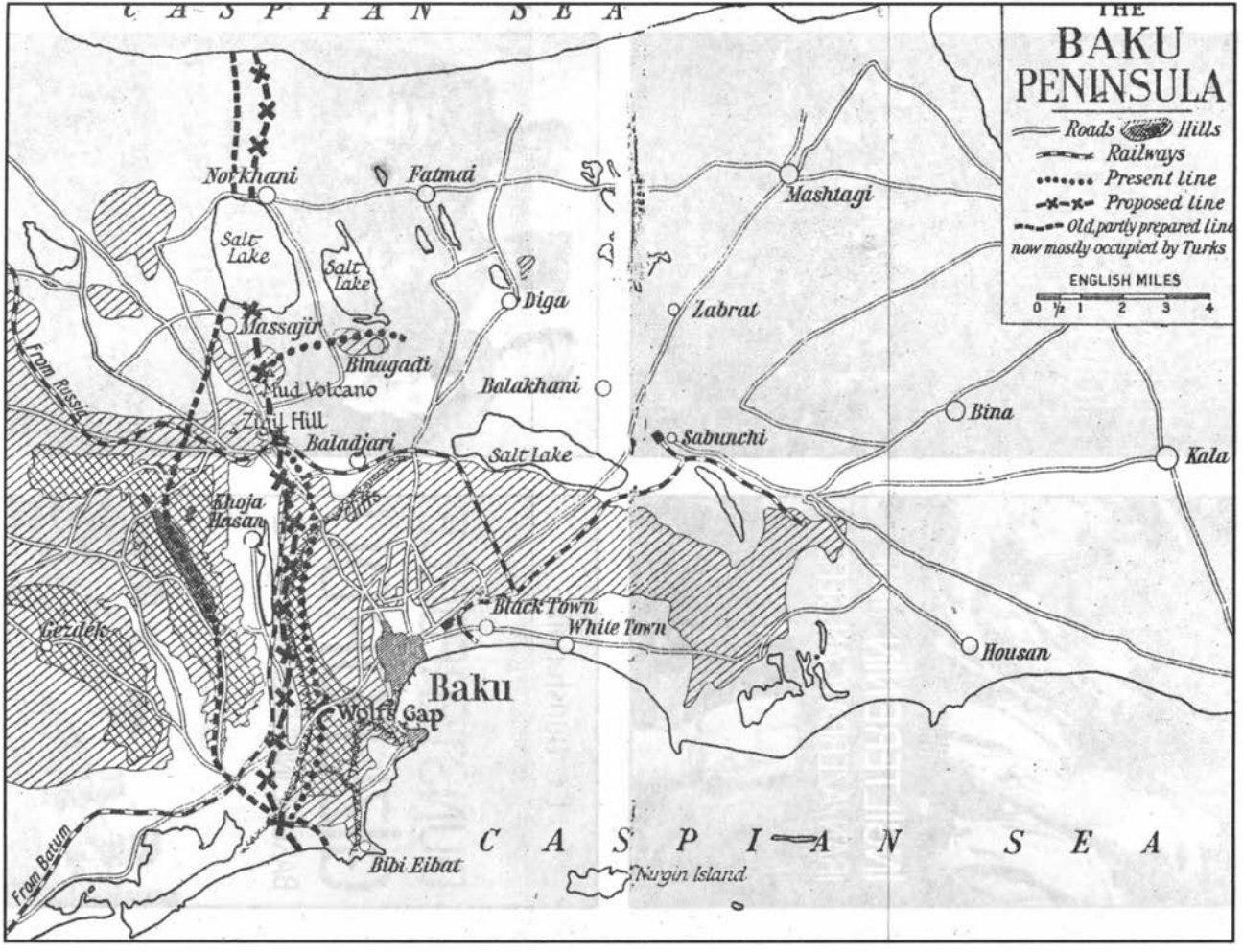
Vladikavkaz: 238
Volga Nehri: 25, 181

-Y-

Yeldah: 166, 190
Yeni Zelanda: 26, 39

-Z-

Zageh: 41
Zağros: 34
Zincan: 18, 123, 135, 138, 147, 169, 179, 181

CASPIAN SEA
THE
BAKU
PENINSULA
Roads
Hills
Railways
Present line
Proposed line
Old, partly prepared line now mostly occupied by Turks
ENGLISH MILES
0 ½ 1 2 3 4
Norkhani
Fatmai
Mashtagi
Salt Lake
Salt Lake
Diga
Zabrat
Massajir
Binagadi
Mud Volcano
From Russia
Balakhani
Zigil Hill
Baladjari
Salt Lake
Sabunchi
Bina
Kala
Khoja Hasan
Cliffs
Black Town
White Town
Housan
Gezlek
Baku
Wolf's Gap
CASPIAN SEA
From Batum
Bibi Eibat
Nargin Island

Kaliteli Tarih ve Kuram Kitapları
T&K

L.C.
DUNSTERVILLE

Elinizdeki eser İngiliz Tümgeneral L. C. Dunsterville'in anılarıdır.

1918 yılında Azerbaycan Türkleri, Bakü'yü işgal eden Bolşevik Rus ve Ermenilere karşı Türk Ordusu'nu desteğe çağırır. Nuri Paşa'nın kumandasında Kafkas Türk-İslam Ordusu kurulur ve Azerbaycan içlerinden Bakü üzerine ilerlemeye başlar.

Türk ordusu karşısında sıkışan Ermeniler kendilerini kurtarması için İngiltere'ye başvururlar. İngiltere bu iş için "Gizli Ordu" veya komutanının adı dolayısıyla "Dunsterforce" olarak bilinen ve o sırada İran – Güney Azerbaycan'daki Türk ilerleyişini durdurmakla görevli birliği oluşturur.

Dunsterville ve birliği Bakü'ye gelir, burada Ermeni ve Ruslara katılır. Fakat uzunca süren direnişlerine rağmen 15 Eylül 1918'de Bakü'nün Türkler tarafından kurtarılmasına engel olamazlar.

Anılar, İngilizler'le Türklerin bu az bilinen savaşını, İngiliz Ordusu'nun Ermenilere desteğini anlatan birinci el kaynak niteliğinde.

Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Abdulhalük Çay

